

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 42.

14 October 1908.

AAN ALLEN DIE IN METSELSTEEN BELANG STELLEN

an allen die in Metselsteen belang stellen, is de titel van een geschriftje dat door de „Vereeniging van Nederlandsche kalkzandsteenfabrikanten” onlangs werd uitgegeven. Het is allerwaarschijnlijkst gevloeid uit dezelfde pen, die verleden jaar door haar „wild en woest geschrijf” de kalkzandsteenquestie zoo onsmakelijk maakte. Althans treft ons wederom den zelfden schettertoon die oorzaak was dat ten slotte de schrijver alleen maar in TEN HAGEN's „Advertentieblad” plaats vond voor zijn — aanvankelijk ook ons, echter tevergeefs — gratis aangeboden copy. De brochure in kwestie keert zich tegen die, welke destijds werd gepubliceerd vanwege de baksteenfabrikanten. Inzonderheid heeft het door den heer A. W. WEISSMAN bewerkte deel van de laatstbedoelde brochure en de juistheid der door hem te Berlijn verzamelde gegevens het te ontgelden, grootendeels met oude beweringen die daartoe nog eens opgewarmd worden.

Wij vernemen dat deze sinds geruimen tijd door den heer WEISSMAN zijn weersproken in een rapport aan het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche baksteenfabrikanten. Het mag zeker verwacht worden, dat deze nu tot publicatie dier weerlegging overgaat. Onze technische wereld heeft recht dat te verlangen.

Het verdient ondertusschen wel opmerking dat de kalkzandsteenfabrikanten voortgaan alleen den heer WEISSMAN aan te vallen. De voor hunne industrie zéér bedenkelijke waarnemingen van Prof. J. A. VAN DER KLOES worden stilzwijgend voorbijgegaan. En ook over de mededeelingen van andere zijde (o. m. van den heer BIENFAIT) volgens welke klaarblijkelijk in ons land zeer slechte zoogen. kalkzandsteen aan de markt komt, wordt in deze brochure een beteekenisvol stilzwijgen bewaard. Wij herinneren ter aanvulling

dit dus nog eens aan de verschillende mededeelingen die in den vorigen en in het begin van den loopenden jaargang in „De Bouwwereld”, in verband met de toen aanhangige kalkzandsteenkwestie, verschenen.

Thans is de beoordeeling van de Nederlandsche kalkzandsteen als bouwmateriaal in handen eener Staatscommissie. Het is van de „Vereeniging van Ned. Kalkzandsteenfabrikanten” minstens genomen ontaktvol om, nu sedert de strijd rustte, dien hangende het onderzoek, op deze wijze te willen heropenen. Wij zullen haar daarin niet volgen door de bedenkingen waartoe de brochure ondanks een hoogen toon aanleiding geeft, te bespreken, maar slechts enkele meer algemeene opmerkingen maken.

Dat in ruimen kring tegen k.z.steen een wantrouwen bestaat, blijkt o. a. uit het oordeel der uit partikuliere deskundigen samengestelde commissie van advies bij de toepassing der Amsterdamsche Bouwverordening (JOS. TH. J. CUYPERS, C. B. POSTHUMUS MEYJES, P. VAN EXTER, J. DE HAAN, B. J. OUËNDAG) die het met den Directeur van het Bouw- en Woningtoezicht geraden achtten de k.z.steen principieel alleen toe te laten voor binnenmuren, boven het trasraam (Gemeenteverslag over 1907). Bovendien komt dan nog het nader onderzoek over de hoedanigheid der steen. Dat is een oordeel over k.z.steen waarvoor geen praatjes heenhelpen.

Allermint is voor onze Hollandsche industrie van beslissende beteekenis hoe in Berlijn de toestanden zijn. Aangenomen dus eens dat des heeren WEISSMAN's mededeelingen onjuist waren, 'tgeen nog geenszins bewezen is, en dat inderdaad te Berlijn de k.z.steen in blakende gunst stond, dan blijft ons oordeel ten aanzien van het Hollandsche produkt nog volkomen vrij.

Maar ook te Berlijn is lang niet alles „pays en vree”. Ook daar heerscht nog een verwoede strijd tusschen

bak- en k.z.steen en zelfs de voorstanders van de laatste moeten ernstige bezwaren toegeven.

In de Jaarberichten van de „Aeltesten der Kaufmannschaft” te Berlijn werd zoowel in 1906 als in 1907 beslist er over geklaagd, dat slechte k.z.steen te Berlijn aan de markt komt. En naar aanleiding daarvan schreef het Bestuur der Vereeniging van k.z.steenfabrikanten o. a. dat het „alle moeite en arbeid in den kamp tegen de vele bestrijdingen die tegen de k.z.steen gericht zijn, voor nutteloos en vergeefs, beschouwt zoolang de markt niet van minderwaardige k.z.steen gereinigd is.”

Dat is volkomen logisch en het bestuur geeft door die zinsnede toe, dat wantrouwen in de kalkzandsteen slechts al te gewettigd is.

Dat kan ook de Vereeniging van Nederlandsche k.z.steenfabrikanten zich voor gezegd houden. Die Vereeniging geeft n.l. in hare reclame-publikaties eene eenzijdige voorstelling van de bedoelingen der tegenstanders. Die richten zich niet tegen goede k.z.steen in het algemeen. Zij wenschen te bewerken dat het bouwend publiek een waarborg voor een inderdaad deugdelijk produkt krijgt. Die waarborg, het kan niet genoeg herhaald, ontbreekt ten onzent nu ten eenenmale en zij is toch broodnodig. De Deutsche industrie geeft haar trouwens evenmin, ondanks de pogingen die er toe zijn aangewend.

Toevalligerwijze troffen ons dezer dagen eenige interessante gegevens die een ander beeld geven van de Deutsche kalkzandsteen-industrie dan men uit de mededeelingen van de Nederlandsche kalkzandsteenfabrikanten wel zou krijgen.

Zoals men weet wordt door de Vereeniging van Deutsche kalkzandsteenfabrikanten voor het fabrikaat der leden een minimum vastheid van 140 KG. per cM². voorgeschreven. Wat minder vastheid bezit noemen zij volkomen willekeurig, niet kalkzandsteen maar mortelsteen. Edoch, het komt aan de markt als kalkzandsteen.

In de „Tonindustrie Zeitung” 1908, Nr. 68, blz. 950, wordt nu echter medegedeeld door den heer E. SCHLEIER dat van de 300 Deutsche kalkzandsteenfabrieken er niet meer dan een 60-tal lid van de Vereeniging is. En genoemd artikel besluit: „Neemt men echter in aanmerking het geringe ledental der Vereeniging van kalkzandsteenfabrieken en evenzeer het op de algemeene vergadering der Ver. van k.z.fabrieken dit jaar medegedeelde feit, dat, ondanks velen zich aanmelden het ledental niet stijgt omdat (wij cursiveeren RED. „Bww.”) *de fabrieken de minimum-drukvastheid van 140 KG. per cM². niet kunnen bewijzen*, dan mag men wel zeggen dat in werkelijkheid in plaats van kalkzandsteen meestal mortelsteen gemaakt wordt.”

Dat is zeker eene belangrijke mededeeling. Zij doet verschillende vragen rijzen. Onder welke betiteling komt nu die massa mortelsteen in den handel en

hoe kan, aangezien eene eenvoudige op het oog werkende keuringsmethode zooals bij baksteen, ontbreekt, men zich er tegen beschermen dat de uiterlijk in niets verschillende mortelsteen in de plaats van kalkzandsteen wordt geleverd? Is het wonder zoo onder die omstandigheden wantrouwen gewekt en helaas ook gewettigd is?

Een andere vraag die men onwillekeurig zou gaan stellen wordt reeds in het rapport der heeren VAN DER KLOES en WEISSMAN afdoende en bevestigend beantwoord, n.l. die of de Nederlandsche kalkzandsteen-industrie niet ook menigmaal met meer recht mortelsteen-industrie verdiende genoemd te worden.

Onze lezers zullen zich wel herinneren hoe vaak zeer lage vastheidscijfers werden gekonstateerd, welke men toch moeilijk uit sympathie voor een jonge industrie mag door de vingers zien.

De Nederlandsche Vereeniging van k.z.fabrikanten schrijft haren leden geen minimum eischen voor. Maar ging zij daar eens toe over, dan zou wellicht menig fabrikant, die nu straffeloos zegt k.z.steen te leveren, moeten worden uitgezet, omdat het hem, gelijk velen zijner Deutsche kollega's, mislukte zijn fabrikaat geregeld de minimum vastheid te doen bereiken.

Voorloopig zou, als men de gepubliceerde vastheidscijfers eens nagaat, ter betere karakteriseering der Vereeniging kunnen gesproken worden van de „vereenigde Nederlandsche kalkzandsteen- en mortelsteenfabrikanten.”

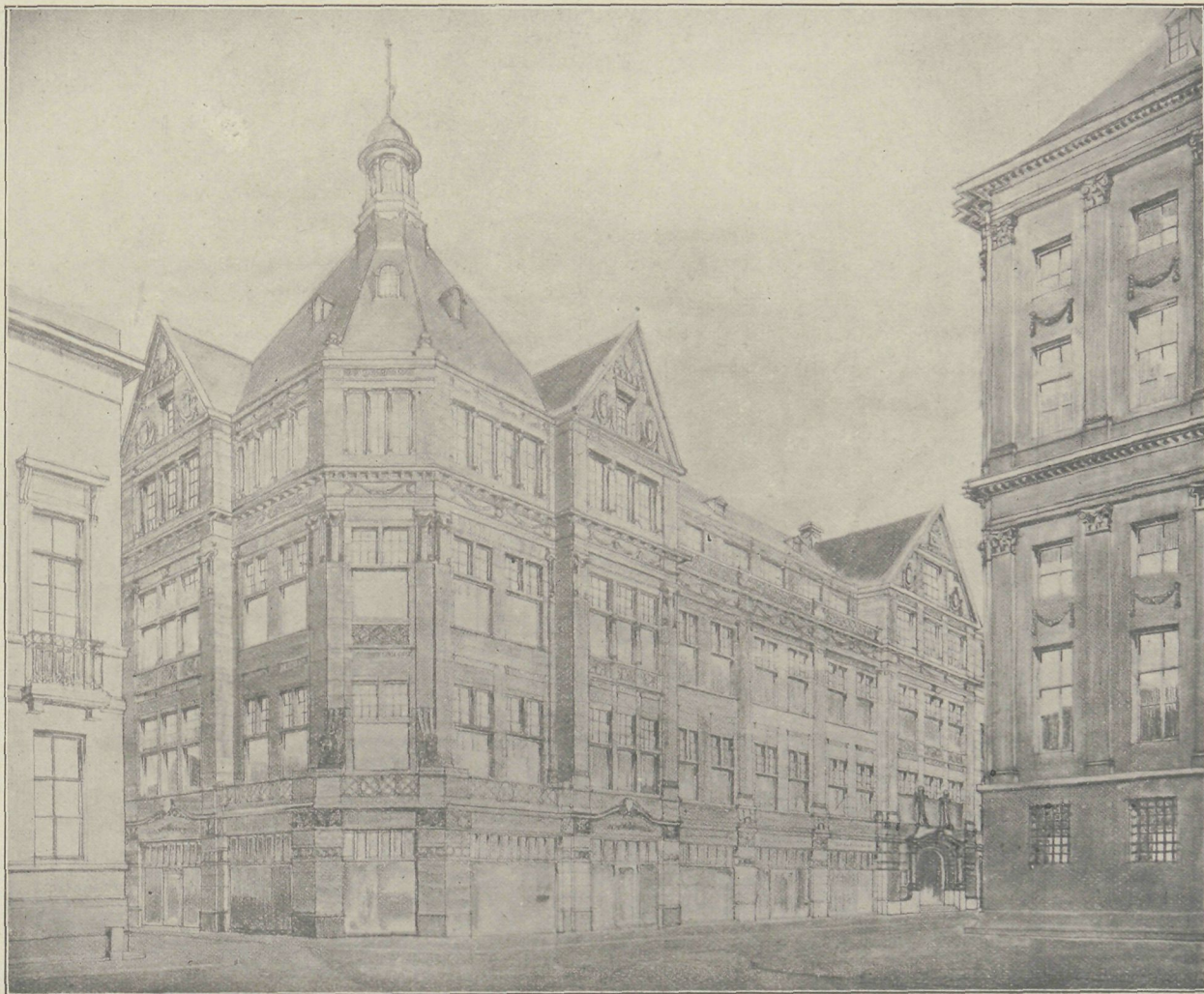
De „Vereeniging van Nederlandsche kalkzandsteenfabrikanten” schijnt in het bijzonder verbolgen op de Redaktie van een onzer vakbladen, van wie wordt gezegd dat zij „de waarheid verzweg of verwrong, de laster nog vermeerderde en de disloyale concurrentie steunde door meer dan dwaas geschrijf.”

Arme, vervolgde k.z.industrie!

Wij onderstellen dat de beschuldiging met eenzelfde verkleinglas moet bekeken worden als veel van wat vanwege de „Ver. van Ned. k.z.fabrikanten” wordt gepubliceerd en dat zij niet meer beteekent dan dit: „Dat vakblad heeft naar onzen zin te onpartijdig verslag gegeven en zich niet doen beïnvloeden door ons geschetter.”

Als wij nu nog eens alles samenvatten dan kunnen wij niet anders dan herhalen wat wij vroeger ook onze lezers voorhielden: Betracht in uw eigen belang gepaste voorzichtigheid bij het gebruiken of niet-gebruiken van k.z.steen of zoogen. k.z.steen, zoolang er blijkbaar slechte k.z.steen, anders gezegd, mortelsteen, aan de markt komt en laat althans voor een gering finantieel voordeel de baksteen niet varen voor een langjarige ondervinding van anderen met het nieuwe fabrikaat U ten dienste staat.

Dat is voorloopig de beste konklusie welke „Allen die in Metselsteen belang stellen” uit den konkurrentiestrijd der fabrieken kunnen trekken.

ONTWERP VOOR EEN GEBOUW DER VEREENIGDE SOCIETEITEN „DE GROOTE CLUB”
EN „DOCTRINA ET AMICITIA” TE AMSTERDAM. 3 DAM HOEK KALVERSTRAAT
ED. CUYPERS. ARCHITEKT 3

(HET KLICHÉ IS ONS WELWILLEND TER BESCHIKKING GESTELD DOOR DE REDAKTIE VAN „HET HUIS”)

OVER DE KLEUR IN DE ARCHITEKTUUR

(P. KANOLD. STADSBOUWINSPECTEUR TE FRANKFORT A. M.)

(Vervolg)

Maar in een ander opzicht speelt het materiaal een gewichtige rol. Het beheerscht de vormen. Men kan een ornament in marmer fijner bewerken, dan men ooit in zandsteen zou kunnen doen, zonder daarbij haar duurzaamheid in gevaar te brengen. Hetzelfde sierlijke snijwerk in eikenhout zou onmogelijk zijn in dennenhout. Vooral in de beeldhouwkunst heeft de vraag van de duurzaamheid door haar invloed op den vorm sterken invloed op het uiterlijk. Terwijl men in Bourgondië, in Dijon en Auxerre uit een fijne harde kalksteen de gewaagde en sierlijkste konstrukties aandorst, daar moesten zich de Cisterciënzers in het

Noorden van Duitschland met zware pijlers uit baksteen behelpen. Moet men daarom nu het klooster Chorin als een onbeduidender kunstuiting beschouwen dan Dijon?

De bouwkunst is in de keuze van haar materiaal veel meer gebonden dan de vrije kunsten, de beeldhouw- en de schilderkunst. Bij haar beslist niet altijd de vrije kunstwil, maar de wetten der statica treden op den voorgrond en schrijven den bouwmeester voor welke bouwstoffen hij gebruiken moet. Niet minder spreken de kosten bij iedere bouwkundige onderneming een gewichtig woord mee. Zoo is de architect gedwongen die steen te gebruiken, die zijn statisch en technisch

inzicht hem doet kiezen en die de bouwheer betalen kan. Hij is dus aan het toeval overgeleverd en dit zal hem, als het om monumentale opdrachten gaat, nooit een mooi, kleurig marmer, maar de een of andere zandsteen in de hand spelen.

Hoe weinig deze voor kleur-effekten te gebruiken is, hebben wij reeds te Straatsburg gezien; en dat was dan nog altijd een roode zandsteen, die in verhouding sterker kleur heeft dan de meeste grauwe en geelachtige steenen. Onze beste Noord-Duitsche zandsteen-soorten, Obernkirchener en Deisterstein, zijn bijv. van de natuurlijke kleur van bepleistering nauwelijks te onderscheiden. Nu geeft de verf zooals wij gezien hebben, een welkom middel niet alleen om het gebrek aan natuurlijke kleur tegemoet te komen, maar ook om alle toevalligheden bij de keus van den steen te ontgaan. Omdat nu de zandsteen een „echt materiaal” is, mogen wij daarom van dit beproefd middel geen gebruik maken? Dit verbod, door de geijkte opvatting voorgeschreven, kunnen wij onmogelijk als ernst beschouwen. Het zou een groote inkrimping van alle artistieke mogelijkheden beteekenen, ieder stelselmatig kleurontwerp te niet doen en ons daarmee van een der beste middelen, om op het gevoel van den beschouwer in te werken, berooven.

Het is toch waarlijk niet hetzelfde of een ruimte er rood of groen uitziet. In de leerstelling, dat men het „echte materiaal” niet kleuren mag, ligt een verlamdende willekeur, die op niets gegrond is. Evengoed kon men beweren, dat men de zijde niet verven mag, het zilver niet vergulden. Het komt toch slechts op het doel aan, dat bereikt moet worden en dan zijn alle middelen goed. Vinden wij dat kleur mooi is, dan mogen we haar ook gebruiken, en behoeven wij ons niet erom te bekommeren, of wij onbeduidende dingen, als de herkenbaarheid van het gebruikte materiaal, moeten opofferen aan het kunst-doel. Wat nu echter in de beeldende kunst mooi is, dat zeggen ons onze zinnen. Aan het verstand is de taak opgedragen, om op te sporen waarom het eene meer op de zinnen werkt dan het andere en het verstand heeft uit zulke beschouwingen de wetten voor stelselmatige effekten af te leiden en dienstbaar te maken. Wij hebben aan onze voorbeelden, de interieurs in de kunsttentoonstelling en de San Marco, de kleur als iets schoons gevoeld en tegelijkertijd de hooge waarde van haar verstandelijke toepassing in de architectuur erkend, dáár in de kunst van het interieur, hier in de monumentale architectuur. Daarmede heeft ook de navolging van deze kleur-effekten met behulp der schilderkunst haar recht van bestaan bewezen, welke laatste als middel tot het doel gebruikt wordt.

Onder deze navolging is echter niet te verstaan de bedriegelijke nabootsing der natuurlijke bouwstoffen. De studie van de architectuurbeschildering leert, dat zulk een stelsel nooit plaats gevonden heeft. Een dergelijke taak om b.v. het roode marmer door

kleuren zóó weer te geven, dat het schilderwerk er als werkelijk marmer uitziet, zou tot een artistieke onmogelijkheid geleid hebben, daar men, het beschilderde voorwerp van nabij bekijkende, direkt het bedrog zou hebben bemerkt. Men wilde echter geen misleiding in het leven roepen, maar slechts den kleurindruk van het marmer bereiken. Deze indruk bestond in de eerste plaats daarin, dat de hoofdkleur rood was. Eerst bij nauwkeuriger beschouwing ziet men, dat zich in deze roode kleur grauwe aders vertoonen en juist deze beheerschen het detail-effekt, bijwijze van vlakversiering of ornament.

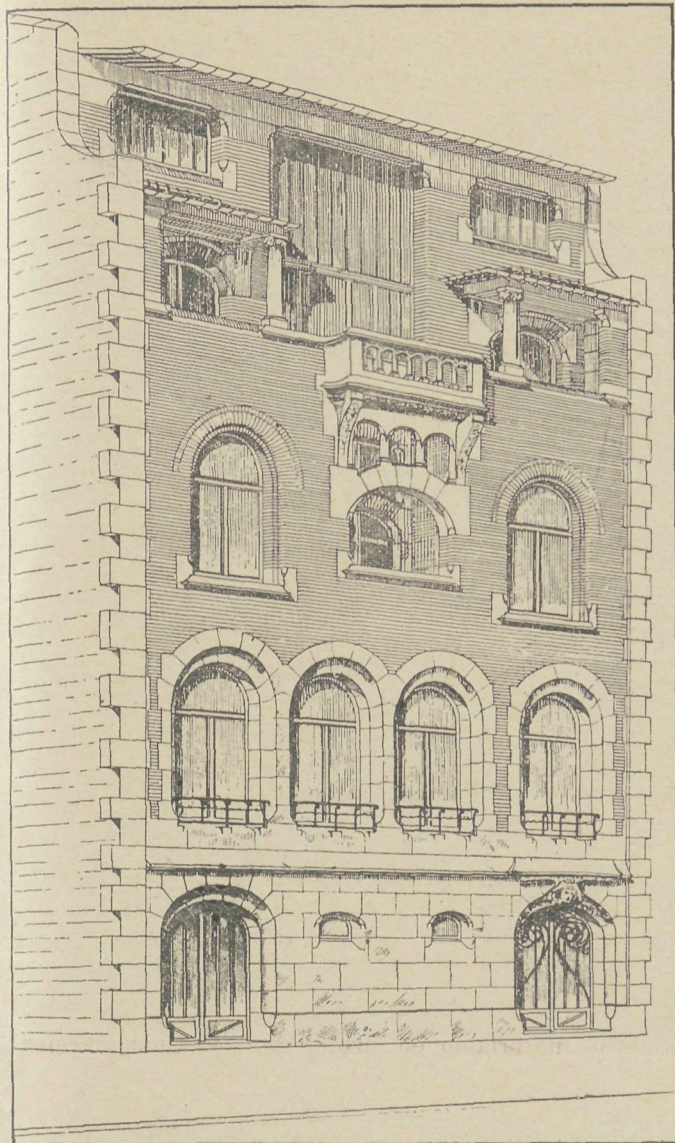
Het roode hoofd-effekt werd in de navolging gemaakt met roode verf. Het effect der aders kan men vervangen door een willekeurig patroon, want het is een motief van de tweede orde, nl. eene verfijning, eene schakeering der hoofdkleur.

Wij zouden niet onvoorwaardelijk willen beweren dat het opzetten van een kleur alleen door onze kennis van de werking van het kleurig marmer veroorzaakt is. Men kan zich wel voorstellen, dat vóór het begin der ons bekende Europeesche kultuur, de ontdekking van deze of geene kleurstof, zooals de natuurvolken ze bezitten, geleid heeft tot haar gebruik in de bouwkunst. Dit kan ons echter weinig schelen. Ten tijde der oud-Christelijke kunst (waarin de ontwikkeling onzer architectuur wortelt) waren alle Westelijke landen door een nauwen geestelijken band vereenigd. Dit maakt onze onderstelling, als zou de kleur eene plaatsvervangster zijn van natuurlijk gekleurde materialen en inzonderheid van het marmer, des te waarschijnlijker omdat zij de herhaling te zien geeft van een kunst-effekt, waarvan toenmaals alleen in Italië voorbeelden waren.

Dat intusschen geheel bewuste navolgingen plaats vonden, bewijzen de patronen der gekleurde oppervlakken. Hier ontmoeten wij immers navolgingen van marmerstructuur en wel in gestyleerden vorm.

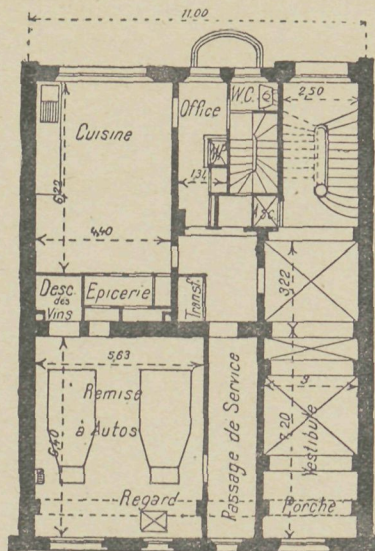
Dit styleeren is een gevolg van de onmogelijkheid om marmer bedriegelijk na te bootsen. Bij deze onmogelijkheid kwam nog de technische onvolkomenheid, waarmede de schilder tegenover de moeilijke opgaaf stond om de marmer-aders weer te geven. Zoo kwam men op de gedachte, de natuurlijke teekening van het voorbeeld te vervangen door lijnen van hetzelfde type. Men stelde zich dus geen moeilijker opgaaf dan men kon oplossen. Eerst toen men het decoratief effect der styleering begrepen had, trad de opzettelijke styleering in de kunst op.

Zoo ontstonden die marmerpatronen welke ons uit de architectuurbeschilderingen van de Romaansche en vroeg-Gothische kunst bekend zijn, en die de reeds vroeger vermelde adering der marmerbekleding in Venetië nabootsen en decoratief gebruiken. Een nog treffender voorbeeld uit laat-Gothischen tijd van de realistische nabootsing van een marmerpatroon vinden wij in de beschildering van de badkamer op het slot Runkelstein in Tirol. In de 16de eeuw wordt de

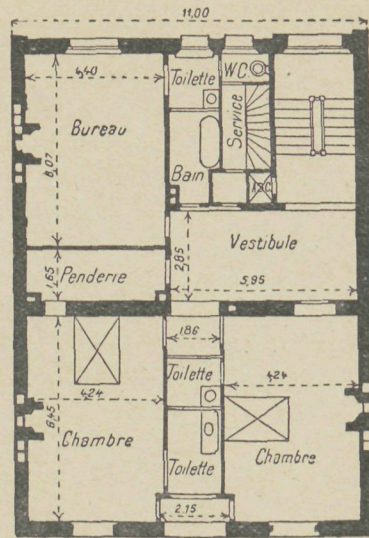

WOONHUIS TE PARIJS, RUE MARBEAU

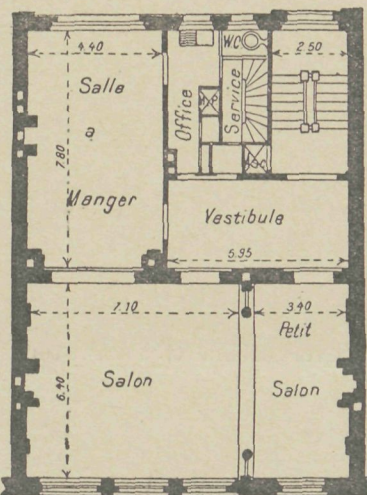
ARCH. CH. PLUMET

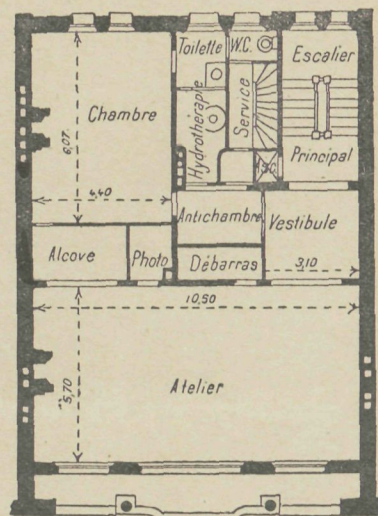
BEGANE GROND

2E VERDIEPING

1E VERDIEPING

3E VERDIEPING

invloed van de marmerkleuren tengevolge van de inwerking der Italiaansche Renaissance nog sterker door het opkomen van de techniek om inderdaad marmer te schilderen. In dezen tijd tot aan de herleving van het Klassicisme worden de gekleurde oppervlakten „gemarmerd” in ontelbare spelingen van kleur en structuur. Wij zien echter ook, dat met den vooruitgang van de schildertechniek, de strenge styleering van de vroege middeleeuwen plaats maakt voor een vrijer behandeling. Zij blijft echter toch nog verwijderd van een direkte nabootsing van alle toevalligheden van de natuursteen. Als voorbeelden voor deze techniek zou ik niet alleen willen wijzen op de ontelbare beschilderde specimen van kerkelijk meubilair uit dat bloeitijdperk der kleurkunst, maar ook op de bekende meubels van de Opperbeiersche boerenkunst, op de marmerschilderingen in de burcht Trausnitz en in de kerk te Hall in Tirol, alle klassieke voorbeelden dezer kunstopvatting. Wij willen echter niet vergeten hierbij nog te vermelden, dat ook de Italiaansche

vloeren reeds vroeger hunne nabootsing vonden en wel in gekleurde tegelvloeren.

De bekende vloer der Marburger Slotkapel vertoont ook wat betreft haar patroon, eene sterke verwantschap met de cirkelpatronen in de vloeren der San Marco te Venetië en der vroeg-Christelijke kerken van Rome.

Terwijl het nabootsen van marmer door middel van schilderen weliswaar tot een algemeen ontwikkelde techniek geleid had, toch kon men nog steeds niet de glans en de diepte van de natuurlijke voorbeelden evenaren. Het glazuur der tegelvloeren nadert deze effecten wel, maar op grooten schaal kon men in de architectuur eerst door de uitvinding van het stuc met de echte steen wedijveren. De techniek van het „stucco lustro” vond dientengevolge een zeer ruime verspreiding en verving in meer of minder grooten omvang de tot toen gebruikte verven, althans bij de binnen-architectuur. De kunstwaarde van het stucco lustro bestond niet alleen in den sterken glans in vergelijking tot de geschilderde oppervlakten, maar

het was ook mogelijk de nuanceering der kleuren bij deze nieuwe techniek fijner en veelvuldiger te maken dan bij verven en adering. En zoo beheerschte zij weldra den smaak des tijds, zonder echter de marmer-schildering te verdringen, want niet overal was de stuc-techniek te gebruiken. Het doel echter, dat zij diende, de kleurrijke indruk der architectuur, komt overeen met het doel dat men door beschildering trachtte te bereiken.

Men wist dat de natuurkleur onzer bouwsteen uit artistiek oogpunt onbruikbaar is en evenals men toen de natuursteen met verf bedekt had, zoo werd zij nu met gekleurd stuc bekleed. Een der kostbaarste en volmaakste voorbeelden van gekleurd stuc is de Keurvorstenkapel in den Dom te Breslau. Deze levert ons tevens het bewijs, hoe gering men de kleur achtte van de Silezische zandsteen, die thans in zoo hoog aanzien staat. In bedoeld bouwwerk is ze slechts gebruikt voor den grondvorm der architectuur, terwijl de fijnere profileering eerst door bekleding met stucco lustro vervaardigd is.

Wij hebben aan deze enkele voorbeelden gezien op hoe verschillende wijzen de kleurige werking der Italiaansche voorbeelden tot navolging opgewekt heeft. Wij vonden echter in deze proeven ook steeds de methode terug van een artistiek hoogstaanden tijd, die niet slaafs navolgde, maar die met geest en fantasie de beschikbare krachten ontwikkelde tot eene eigenaardige kunst, welke naast hare eigen bekoring ook eene groote mate van vrijheid bezat. Wanneer men maar de eerste, onbeholpen navolgingen van de kleur-

werking en van het ornament achter zich had, beheerschte men de techniek, dan maakte men zich ook onmiddellijk los van zijn voorbeeld. Men behoefde immers niet eerst te zoeken naar een stof, wier kleur aan de artistieke bedoeling beantwoordde. Men kon zich naar zijn smaak en neiging overgeven aan zijn kleurensin. Men was niet meer gebonden aan het beperkte aantal der natuurlijke marmersoorten, maar men kon toon, kracht en structuur zóó kiezen, als het ter plaatse het best gelegen kwam. Deze vrijheid kan niet hoog genoeg gewaardeerd worden. Zij geeft den architect het middel om het kleur-effekt zijner vertrekken bij voorbaat zelf te bepalen, onafhankelijk van de toevallige kleuren der materialen, tot wier gebruik statische berekeningen of kosten hem nopen. Zoo zien wij hoe de steeds fijner wordende kleurensin in onuitputtelijke verscheidenheid steeds nieuwe kleur-kombinaties uitvindt; hoe de marmerschilders der XVIde en XVIIde eeuw en de stucc-kunstenaars van den Baroktijd nieuwe wonderbaarlijke steenkleuren uitdenken, zooals de natuur ze nooit had kunnen leveren. Zoo ontstond uit den nood eene deugd. Het gemis aan kleurig materiaal, de lust in kleurige effecten, riepen een reeks van kunsten in het leven, die dienstbaar werden aan de bouwkunst. Zij brachten eene menigte voorbeelden van kleurrijke architectuur voort, waar onze tegenwoordige monumentale bouwkunst niets tegenover kan stellen, wat ook maar in de verste verte gelijk zou staan met de kracht van hunne effecten en de mate van hunne artistieke fijnheid.

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

Het Civiel- en Bouwkundig Gezelschap „Practische Studie” te Delft heeft de behoefte gevoeld aan een band tusschen hen, die in de praktijk staan, en de studeerenden aan de Technische Hoogeschool te Delft.

Om hierin te voorzien worden voortaan buitengewone leden, dat zijn architecten, fabrikanten e. s. en ingenieurs, die niet zijn ingeschreven aan de Techn. Hoogeschool, tegen eene jaarlijksche contributie van f 2 aangenomen.

Het Gezelschap hoopt dat aldus de studeerenden in aanraking komen, o. a. met het nieuwste uit de praktijk en tevens dat door de grootere geldelijke draagkracht, het in staat wordt gesteld meerdere voordrachten en excursies te organiseren en nog beter aan zijn doel te beantwoorden, door het in druk doen verschijnen van daartoe geschikte voordrachten, die ook buiten het Gezelschap van belang kunnen zijn.

Zij die als buitenlid wenschen toe te treden, kunnen zich daartoe opgeven bij den Secretaris, den heer W. P. C. KNUTTEL, Laan van Overvest 145 f, Delft.

Nederlandsche Portland-Cement. Wij hebben indertijd iets medegedeeld omtrent Nederlandsche Portland-Cement-Industrie. Aan de verschillende ministers is nu door de firma PINO POST te 's Gravenhage, vertegenwoordiger van de Nederlandsche Kunst Portland-Cement Fabriek te Vaals, een adres gezonden, waaraan het volgende ontleend is:

dat deze Cement proefondervindelijk gebleken is in alle mogelijke opzichten te kunnen concurreeren met alle soorten Cement in het buitenland gefabriceerd en in Nederland verkocht,

dat deze Cement o. m. zeer goed heeft voldaan bij den bouw van de Koninklijke Stallen op het Loo, van het station te Haarlem, van de Staatsmijnen in Limburg, enz.,

dat er in ons land is gevormd het zich noemende „Neder-

landsch Cement Syndicaat” met het centraal verkoopbureau te Rotterdam, dat uitsluitend buitenlandsche Cement, gefabriceerd in Duitschland, België, Frankrijk en Engeland verkoopt,

dat over het algemeen de prijzen van „dit Cement Syndicaat” hooger zijn dan die van de „Vaals” Cement,

dat nu echter het bedoelde syndicaat om het Nederlandsch fabriek te trachten geheel te weren en te trachten de Nederlandsche Cementfabriek te gronde te richten is begonnen in enkele plaatsen o. a. in 's Gravenhage en omstreken de prijs van de Syndicaat-Cement zoo laag te stellen, dat vrij zeker op de levering er van moet verloren worden,

dat daardoor althans tijdelijk voor een Nederlandsch fabricaat de concurrentie alhier onmogelijk is geworden,

dat bedoeld Syndicaat zich de grootst mogelijke moeite heeft gegeven om de genoemde Nederlandsche Cementfabriek te Vaals in hun Syndicaat op te nemen, zeker om daardoor geheel vrij te kunnen zijn in de bepaling van den prijs der Cement zonder beduidende concurrentie te hebben.

dat echter de eigenaar der fabriek te Vaals geweigerd heeft zich te doen opnemen in dit buitenlandsch Syndicaat, daar hij geheel vrij wenscht te blijven, waarop bedoeld Syndicaat hem direct heeft bedreigd met hem zooveel mogelijk te zullen benadeelen,

redenen waarom ondergeteekende Uwe Excellentie eerbiedig verzoekt tot steun onzer Nationale Industrie te willen bevorderen, dat bij werken van wege Uw departement uitgevoerd het gebruik van „Vaals” Cement speciaal worde aanbevolen of althans zeker niet worde achtergesteld bij de Syndicaats-Cement.

Steenprijzen. Aangezien dit jaar sommige steenfabrikanten aan Rijn, Waal en IJssel niet hebben gewerkt en de overige hun productie verminderd, is er in de nu afgelopen campagne ongeveer 40 pct. minder steen gefabriceerd dan in 1907. Daardoor en wegens te verwachten groote aanbestedingen zijn de prijzen, vooral de betere soorten, bij levendiger handel, rijzend; ze zijn thans ongeveer 20% hooger dan een jaar geleden en wel: rood f 9 à f 9.50; boerengrauw f 10 à f 10.50; hardgraauw f 11 à f 11.50; klinkers f 12 à f 15; straatklinkers f 15 à f 15.50 per mille. In weerwil van het lagere water blijven de vrachtprijzen normaal.

„N. R. C.”

Aanleg van fruittuinen en boomgaarden. De „Ned. Pomologische Vereeniging” (Utrecht, 3 Mariahoek) publiceerde eene circulaire waarin zij gratis advies aanbiedt over aanleg en onderhoud van fruittuinen en boomgaarden. De Vereeniging, die zelf niet kweekt, is geheel onpartijdig en beschikt over een uitgebreiden informatiedienst zoodat zijne ambtenaren de dagelijks toenemende ervaring met allerlei gronden en omstandigheden zich ten nutte kunnen maken.

De „Pom. Vereeniging” hoopt dat door hare adviezen de lust tot planten en de belangstelling zullen toenemen. Waar architecten immers steeds meer ook den tuinaanleg om de door hen gebouwde villa's ter hand nemen, kunnen zij zeker met voordeel van het advies der Vereeniging gebruik maken.

Het ijspaleis te Berlijn dat onlangs geopend werd is de grootste kunstmatige ijsbaan die bestaat. Het bevat een groote hal met ongeveer 2000 M² ijsbaan. Het ijs is 12 cM. dik en wordt door zwavelzure kompressiemachines systeem Borsig gemaakt. De ijsbaan wordt omgeven door twee verdiepingen van breede galerijen. Voorts zijn restauratie, koffiehuis, winkels aanwezig alsmede eene inrichting voor baden van verschillende aard, massage etc. Het gebouw is ontworpen door de bouwmeesters WALTER HENTSCHEL en ALFRED RICHTER te Berlijn, waarvan de eerste het architectonische en de ander het technische deel behandelde.

Eénkeukenhuizen. Dit nieuwe woord, dat zich beter voor het duitsch leent (Einküchenhäuser) beteekent natuurlijk dat in een huizenblok zich slechts ééne keuken bevindt. Zulke huizen zijn nu in Charlottenburg en in Gross-Lichterfelde in aanbouw. Deze huurhuizen bevatten centrale verwarming en warmwaterverwarming, en natuurlijk gas, electriciteit, vacuum-reiniging, liften, enz., doch bezitten een algemeene keuken.

Uit deze keuken worden de spijzen bij iederen maaltijd door spijsliften naar de eetkamers van elke woning gevoerd.

Deze huizen worden door eene maatschappij gebouwd en geëxploiteerd. Voor twee nieuwe éénkeukenhuizen heeft Dr. MUTHESIUS de plannen gemaakt en zal daarvan ook de uitvoering hebben.

De bronzen deuren van den Dom te Milaan. Den 8en September werd aan dezen Dom het nog ontbrekende bekroningsstuk aangebracht, boven de voor ongeveer twee jaat geleden ingewijde deuren van den hoofd-ingang. Daarmede is dit buitengewone kunstwerk, waaraan de beeldhouwer Prof. POGGIAGHI 14 jaar gearbeid heeft, nu voltooid. Dit bekroningsstuk was voorloopig in gips en geschilderd in de plaats van het definitieve stuk geplaatst.

De kosten van dit werk bedroegen 522.659 lire en zijn ten deele gedekt geworden door een legaat van den graaf GIACOMO MELLERIO uit het jaar 1847 en het andere deel door het Dombouwfonds.

Dit in hoog relief bewerkte en in brons gegoten kunstwerk stelt in 14 beelden voor de vreugde- en lijdensgeschiedenis van de Moeder Gods, aan wie de Dom te Milaan gewijd is.

De warme kleur van de legering van het gietmetaal verhoogt nog de bekoring die er van dit kunstwerk uitgaat.

(„Schw. Bauz.”)

Teakhout. Het teakhout speelt in verschillende industriën een belangrijke rol. In het bijzonder wordt het om zijne eigenschappen — goed weerbestendig en om zijne groote vastheid — in den scheepsbouw reeds hoog geschat.

De literatuur over dat hout is niet zeer uitgebreid. Door de bemoeiingen van het Koloniaal-Comité in Duitschland is, zooals wij in de „Techn.-Rundschau” lezen, in het laatste nummer van de „Tropenpflanzer” een interessante bijdrage verschenen van Prof. BÜSGEN; Dr. HOSSEUS en Dr. BUSSE, waaraan wij het volgende ontleenen:

Wat den scheepsbouw aangaat, waarin het teakhout vooral toepassing vindt, wordt het hout daarbij verwerkt voor achtervulling van pantserplaten, voor dekvloeren, voor kajuiten enz. Het teakhout bevat namelijk olie waardoor bij de aanraking van dat hout met ijzer dit laatste goed geconserveerd wordt, terwijl eiken hout integendeel zuren bevat, die het ijzer aantasten.

In de meubelfabrikage wordt hoofdzakelijk in zuidelijke streken veel van teakhout gebruik gemaakt.

Het teakhout is een produkt der tropen. Men vindt het ook in de Deutsche kolonie Kameroen.

In het begin en in het midden der 19e eeuw betrok men het meeste teakhout uit voor-Indië. Tegenwoordig wordt het meer uitgevoerd uit Siam en uit Java. De teakboom groeit zeer langzaam en kan eerst na 50 jaren geveld worden. Op 80-jarigen leeftijd is hij het meest waard. De hoogte van den boom overtreft in Siam zelden 25 M. terwijl men op Java de Java-teak of djatiboomen wel ter hoogte van 30—38 M. en soms van 41 M. aantreft. De dikte der djatistammen wisselt tusschen 40 en 100 cM. en kan in gunstige omstandigheden 160 cM. bereiken.

De dwarsdoorsnede van den djatistam geeft eenige weinige cM. breede lichtgekleurde spint en bruin, eenigzins zijdeachtig

kernhout te onderscheiden. Met betrekking tot de chemische samenstelling van het djatihout is merkwaardig een ontbreken van looizuur waaraan het te danken is dat spijkers in dit hout niet roesten. Tegelijkertijd biedt het grooten weerstand tegen insecten.

Djatihout trekt betrekkelijk weinig als het goed uitgedroogd is. Het overtreft aan vastheid alle Europeesche houtsoorten en is goed bestand tegen weersinvloeden, vocht en droogte. In water is het bijna onvergankelijk als het niet door den paalworm aangetast wordt.

Al naar de soort van aanplanting, naar de plaats van groei in de vlakten of op de hoogten verkrijgt men teakhout van verschillende hoedanigheid. Naar het voorkomen in den handel wordt het teakhout als volgt ingedeeld:

1o. Birma-teak. A. Moulmain is het oude fijne hout dat oorspronkelijk (namelijk in Engeland) alleen als teak, zonder meer bekend was. Het heeft een goudbruine kleur met donkere strepen en is van middelbare hardheid.

B. Rangoon in de laatste 10 à 20 jaren dikwijls in de plaats van Moulmain-teak geïmporteerd, en dat tegenwoordig in den handel een eerste plaats inneemt. Het heeft een lichtere kleur; grijsgeel en vaster dan het Moulmain-teakhout.

2o. Bangkok-teak. Deze Siameesche teaksoort heeft een roodachtig bruine kleur, is eenigzins poreuser en brozer dan het Moulmain-teak. In prijs en hoedanigheid staat het ongeveer gelijk met het Rangoon-teak.

3o. Java-teak of Djatihout. Dit hout heeft een grijze kleur is bros en zeer poreus. Een onaangename hoedanigheid van dit hout is dat de poriën zeer dikwijls met een witte, kalkachtige stof opgevuld zijn, die zagen en schaven stomp maakt. Deze witte stoffen worden bij bovengenoemde teakhoutsoorten ook wel aangetroffen, doch veel zeldzamer. Verder is het djatihout knoestig en warrig van groei met vele kwasten en in het algemeen niet zeer recht gegroeid. Planken ter lengte van 7 tot 10 M. zijn daarvan bijna niet te krijgen, zooals van de andere teaksoorten. Ook de prijs daarvoor is een bewijs want terwijl djatibalken 150 Mark per M³ kosten, komt deze prijs bij de andere teaksoorten op 250 Mark.

Prijzen van Rangoon-teak uit Birma en Siam worden voor de gangbare maten als volgt opgegeven: Balken van 30 tot 50 cM³. en 7 tot 10 M. lengte voor 240 Mark per M³. Dekplanken ongeveer 375 M. per M³.

In verband met dit bericht verwijzen wij naar een artikel in de „Bouwz.” 1904 (blz. 97) „Het teakhout en zijn aankap in Siam”. Hierin staan tal van interessante mededeelingen omtrent de exploitatie der bosschen en de moeilijkheden die overwonnen moeten worden, voor het hout uit die afgelegen wouden voor den export gereed is.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Oude Binnenhuizen in Nederland. Waar in dit blad telkens de nieuwe afleveringen van dit werk werden besproken, is het bijna overbodig te vermelden dat er weer een belangrijke verzameling gegeven is in deze negende aflevering met de reproducties van: Trappenhuis, Den Haag, Prinsengracht 15, Schouw in de trouwzaal te Nijmegen; Deur in de raadzaal van het stadhuis en de regentenkamer van het St. Anthony Gasthuis te Bolsward; Een schouw uit de kantonrechtterskamer en de raadzaal te Dokkum; De raadzaal en de burgemeesterskamer in het Stadhuis, de trap in de kanselarij en de Hindeloperkamer te Leeuwarden. Alles typen van verschillenden tijd en stijl maar alle ook belangrijke specimen onzer oude kunst.

Handbuch der Aufzugstechnik. Eine Zusammenstellung der gebräuchlichsten Systeme und Konstruktionen der Personen- und Lastenaufzüge, ihrer Sicherheitsvorrichtungen usw., unter besonderer Bezugnahme auf die neuen preussischen Vorschriften über Prüfung und Ueberwachung dieser Anlagen. Ein Handbuch für Abnahme-beamte, Ingenieure usw. von L. HINTZ, Kaiserl. Geh. Regierungsrat. Berlin 1908. Polytechnische Buchhandlung A. SEYDEL. VIII u. 184 S. in gr. 8° mit 190 Abb. (Prijs ingenaaid 6 Mark gebonden 7 Mark.)

Architektonische Rundschau, Heft XII 1908. Deze afl. geeft beschouwing over Germaansche kunst in het algemeen en over oud Deensche kunst bij grafmonumenten in het bijzonder met vele merkwaardige afbeeldingen. Ze beschrijft verder het

Koning Georg-Gymnasium te Dresden gebouwd, door architect HANS ERLWEIN en geeft daarbij den plattegrond en verscheiden details van het gebouw te zien. Ze bespreekt ten slotte het ontstaan en verdwijnen van historische bouwvormen. Als gewoonlijk zijn er weder verscheiden groote platen bijgevoegd van nieuwe gebouwen. Ons treffen daaruit een woonhuis in Charlottenburg, waarvan de façade ontworpen is door RUDOLF MATÉ te Berlijn en een woonhuis van J. F. LEHMANN te München door den architect CARL EBERT.

Bulletin des Metiers d'Art. Afl. II 1908. De tweede afl., die alleen in het Fransch uitkomt! De lezers worden er nog eens aan herinnerd, dat tegenwoordig 'dit blad ook in het Nederlandsch wordt uitgegeven onder den naam van „St. Lucas” (C. L. VAN LANGENHUYSEN te Amsterdam, franco per post f6.— per jaargang; gewoon abonnement f5.—) Dit Augustusnummer bevat: Impressions d'Italie van de Wouters de Bouchot; Polychromie de l'Eglise de Tourneppe, een beschrijving van de verschillende muurschilderingen, uitgevoerd door OSCAR ALGOET, onder leiding van den architect H. LEMAIRE. Betoogd wordt: dat in de meeste kleine kerken, die eenige jaren geleden gebouwd werden en die zich over het algemeen noch door buitengewone schoonheid van lijnen, noch door rijk beeldhouwwerk onderscheiden, polychromie noodzakelijk is om den indruk van een compleet werk te voorschijn te roepen.

Vervolgens een klein artikel over „Monuments de cimetiére”, beginnend met de vraag of onze tegenwoordige artisten niet meer geïnspireerd worden door het begrip van den dood zooals die in de oudheid en de middeleeuwen. Een grafmonumentje te München uit 1897 is bij dit artikel gevoegd, waarbij de schrijver dit wel is waar typisch, maar eenigszins duiventilachtig grafteeken zeer prijst als een fijne inspiratie voortvloeiend uit godsdienstig geloof. Wij zien het er niet in, en hopen hartelijk wanneer onze Hollandsche architecten ook eenmaal worden geroepen om in deze richting mede te helpen, ernstiger en mooier werk wordt geleverd.

Vervolgens een studie over de meetkundige verhoudingen van oude gebouwen, nog eens een vervolg over de konstruktie en de meubilering van kerken en ten slotte een beschouwing over Engelsche dorperkerken door JAN STRUYT.

Deutsche Kunst und Dekoration. Nr. I, jaargang XII. De architect MUTHESIUS geeft een beschrijving van zijn huis in Nikolassee, waarbij vele afbeeldingen gevoegd zijn. Een artikel over DÜHRKOP en zijn moderne gefotografeerde portretten en één over de dieren in de beeldhouwkunst leveren voor ons weinig belangrijks. En dan volgt alweer de „Kunstschau” te Weenen, doch hier met afbeelding der architectuur, die ons een beeld geven vooral van het werk van den modernen Prof. JOSEF HOFFMANN. Door de overige afbeeldingen krijgen we wel een overzicht van de veelzijdigheid dezer tentoonstelling. Behalve de bouwkunst nog beeldhouw-, schilder-, reclame-, dekoratieve-, houtsnij- en kerkelijke kunst. Zeer moderne voorstellingen uit het tuinthoofstuk worden ons ook afgebeeld. „De nieuwe stijl” is een lezenswaardig artikel van EMIL UTRIZ. Ten slotte komt een geïllustreerde beschrijving van de prijsvraag over artistieke visitekaartjes.

Der Städtebau. Heft IX 1908. Inhoud: Uitbreidingsplan van de stad Honnef, door Dr. Ing. KARL HENRICH te Aken (met plaat). De prijsvraag voor een plein waarop het ruitersstandbeeld van LOBEWIK XV te Parijs geplaatst zou worden in het jaar 1748 (met plaat) ontleend aan Monuments érigés en France à la gloire de Louis XV (Paris 1765), het werk van PIERRE PATTE, den hofarchitect van den prins van Zweibrücken. Het vraagstuk van het Grunewald door den arch. JOH. BARTSCHAT, Berlijn.

Der Städtebau. Heft X 1908. De voortzetting van den staduitleg van het oostelijk deel van Mannheim, waarbij de ontwerpen gevoegd zijn, die naar aanleiding van de prijsvraag aangekocht zijn.

Vervolg op het artikel „Het vraagstuk van het Grunewald met een kaart, waarop aangegeven is, welk gedeelte voor villaterrein beschikbaar zou worden gesteld en welk gedeelte ongeschonden als bosch zou moeten blijven bestaan.

Dekorative Kunst, Nr. XII, 1908. Ook deze aflevering wijdt zich evenals de Moderne Bauformen Nr. 9 aan den „Kunstschau” te Weenen, maar behalve de architectuur waarvan de Moderne Bauformen meer afbeeldingen gaf, vinden we hierin ook tooneeldecoraties en costumestudies van ALFRED ROLLER, modern kinderspeelgoed en een reproductie van de tentoonstelling van de „Kunst voor het Kind”. (Zouden angstige dromen bij het kind niet noodzakelijk moeten volgen, wanneer het overdag in een omgeving had geleefd met zulke wandversieringen, zulk speelgoed? Voorbeelden van glas- en marmemosaik, porseleinen poppetjes, glaswerk en eenige andere kunstnijverheidsproducten

vullen het artikel van KUZMANY over deze tentoonstelling aan. Verder is in deze aflevering nog geschreven over de Kunsttentoonstelling te Dresden, waarbij hoofdzakelijk de kunstnijverheid toegepast op de architectuur geëxposeerd wordt. Bij dit artikel zijn geen afbeeldingen.

Moderne Bauformen. Heft IX 1908. Te Weenen is de „Kunstschau” geopend, een tentoonstelling van de groep architecten, decorateurs, beeldhouwers, enz., die de kunstideeën van GUSTAV KLIMT zijn toegedaan. Deze afl. geeft ons een beeld van hun eigenaardige moderne opvatting. Als architect treedt op den voorgrond Prof. JOSEF HOFFMANN, als degenen die het tentoonstellingsgebouw en de „Empfangshalle” ontwierp. Van hem is ook nog een landhuis, waarvan ook alle interieurs zijn gereproduceerd. Hij schijnt door zijn geestdrift velen tot medeweking gebracht te hebben. Zoo vinden we er werk van EMIL HOPPE, Prof. METZNER, FRITZ ZEYMER, ANTON KLING, ROBERT TARSKY, KOLOMAN MOSER, PAUL ROLLER, OTTO SCHÖNTHAL, KARL BRÄUER. De opnamen van de interieurs zijn niet zoo gelukkig als die wij in andere tijdschriften vonden.

Architectura Nr. 41. Verslag van de 1246ste gewone ledenvergadering op 7 Oct. In deze vergadering hield de heer JANSEN een bespreking over de oprichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen.

Afdeeling voortgezet en hooger Bouwkundig onderricht. Verslag der gehouden vergadering in de theoriezaal der Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten.

Boekdrukkunst, door v. B. Over de versiering der boeken vooral door een mooi lettertype.

Bond van Nederlandsche Architecten. Verslag der gehouden vergadering. (Zie blz. 330.)

TECHNISCH GEDEELTE. Eenvoudig middel tot het beproeven van portland-cement, door H. Men giet aangemaakt cement op een glas en zorgt dat de randen, door slaan, scherp worden. Zijn deze randen, na 3 of 4 etmalen snijdend scherp, dan is het cement van goede kwaliteit.

Bouwkundig Weekblad Nr. 41. Verslag der Commissie in 1908 belast geweest met het afnemen der examens voor het diploma van bouwkundig opzichter en van bouwk. teekenaar.

Darmstadt (slot). Verdere beschrijving van verschillende gebouwen, met afbeeldingen van het Administratiegebouw der Ortskrankenkasse.

Bond van Nederlandsche Architecten. Verslag der gehouden vergadering. (Zie blz. 330.)

Kantoorgebouw Damrak 98, Amsterdam. Beschrijving en afbeeldingen van dit nieuwe kantoorgebouw benevens afb. van den ouden schilderachtigen gevel van 1649.

Betonzinkwerken volgens systeem—„De Muralt” (vervolg). Met afbeeldingen.

Verwarmen van gebouwen op groote afstanden van de warmtebron gelegen, door F. G. UNGER. Beschrijving van deze methode in het algemeen en die van het welbekende „Fernheizwerk” te Dresden in het bijzonder.

Jubileum L. C. HEZENMANS. (Zie blz. 332 en 340.)

De Opmerker Nr. 41. Middelbaar Technisch Onderwijs. Vermelding der opgestelde conclusies, die nu definitief zijn vastgesteld. (Zie blz. 308.)

Vereenigingen. Bond van Nederlandsche Architecten. Verslag der gehouden vergadering. (Zie blz. 330.)

Waterleidingen. Overgenomen uit het „Tijdschrift voor Sociale Hygiëne.”

L. C. HEZENMANS. Een 50-jarig jubileum. Zie blz. 332 en 340.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Technische Hoogeschool. Geslaagd voor het prop. examen bouwk. ing. C. G. VAN BUUREN, B. BLIJVOET, J. DUKER, Mej. C. C. BAKHUIS, P. H. ENDT.

PERSONALIA

Jubileum Hezenmans. Nadat in de rijkbevlagde en inwendig fraai versierde kathedraal het vijftigjarig jubilee des heeren HEZENMANS kerkelijk was gevierd, kwamen de commissie voor de restauratie van de Sint Janskerk bij monde van haar voorzitter, Jhr. Mr. P. VAN MEEUWEN en Mgr. BROUWERS, namens den bisschop, het kerkbestuur, de heeren VAN VALKENBURG en VAN NUNEN, namens opzichters en werklieden bij de restauratie, benevens tal van deputatiën van vereenigingen den jubilaris in de mooi versierde directieloods complimenteeren. De Koningin toonde belangstelling door den jubilaris tot officier in de orde van Oranje Nassau en de Paus door hem tot ridder in de orde van Gregorius den Grooten te bevorderen, terwijl uit tal van plaatsen hem gelukwensen werden gezonden. „Hbld.”

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 43.

21 October 1908.

OVER DE KLEUR IN DE ARCHITEKTUUR

(P. KANOLD. STADSBOUWINSPECTEUR TE FRANKFORT A. M.)

(Vervolg en slot.)

Wij hebben ons tot dusver slechts bepaald in het algemeen te wijzen op de waarde van de gekleurde architectuur tegenover de ongekleurde. De vergelijking tusschen Venetië en de voorwerpen op de kunst-tentoonstelling heeft ons nog een andere werking der kleur leeren kennen, n.l. de tektonische. Wij herinneren eraan, dat ons bij genoemde voorbeelden was opgevallen, dat aan ieder deel van het interieur afzonderlijk een kleur was gegeven, die wij destijds aangeduid hebben als een verdeling van de eerste orde. Op haar volgde de verdeling van de tweede orde, die een toepassing van hetzelfde grondbeginsel op ieder deel afzonderlijk vormde. Deze tektonische werking bij het aanbrengen van kleuren berust op het verschil van kleuren en kleursterkte. Wanneer men b.v. bij een deur het regelwerk licht en de paneelen donker schildert, dan treedt daardoor de verdeling van de deur duidelijker naar voren; nog sterker zou ze uitkomen, wanneer men het profiel der deur wit afzette of het paneel en het regelwerk in twee verschillende kleuren hield.

Dat wil zeggen, het verschil der kleuren versterkt de verdeling der onderdeelen van den bouw, omdat deze daardoor gescheiden worden; deze werking is een tektonische. De waarde van dit effect door verschillende kleuren en kleursterkten zal in het bijzonder daar duidelijk blijken, waar een gebrekkige of om bepaalde redenen gedempte verlichting heerscht, die de architektonische verdeling vaag maakt. Men moet bij groote ruimten rekening houden, dat de details van grooten afstand gezien worden; daaronder lijdt de duidelijkheid meer dan de details verdragen kunnen. Een kapiteel, een sierlijke verdeling is ook op grooter hoogte dikwijls onontbeerlijk. Het effect dat wij op het teekenbord bij het ontwerp overwogen, komt in de uitvoering niet tot zijn recht, wanneer deze vormen ook niet bepaald te zien zijn. Welk nut heeft zulk een fijn geteekend detail, wanneer het niet gezien wordt? Maar moeten wij nu evenals bij beeldhouwe

versieringen, hooger komende steeds grover worden, om de details te doen uitkomen? Deze theorie bestaat ook en wij weten tot welke afschuwelijke resultaten het doorvoeren van dit principe leidt. De duidelijkheid der verdeling wordt intusschen door het aanbrengen van kleuren werkelijk sterker. Wij kunnen reeds opmerken bij bouwwerken, wier konstruktieve deelen opgetrokken zijn in natuursteen en waarbij de tusschenvlakken gepleisterd zijn, b.v. bij den Straatsburger Dom, waar de ribben en gordelbogen donker tegen de licht gepleisterde gewelven uitkomen.

Dat wij tevoren steenkleur reeds onbruikbaar vonden, sproot voort uit artistieke kleuroverwegingen. Wij zien echter ook nu duidelijk in, hoezeer de onbestemde grauw-roode kleur, die de steen bij toeval gekregen heeft, sterk invloed uitoefende op de tektonische zijde der architectuur. De pijlers werken slechts als een zware, donkere massa, hoewel ze door haar geledingen een sierlijk effect moesten maken. De zeer gewichtige tektonische bestemming der kapiteelen verdwijnt geheel in het donker der steenmassa. Wie eenmaal getracht heeft architectuur in kleur te zetten, zal overtuigd zijn geworden, hoe reeds het aangeven van één kleur, het geheel duidelijker maakt. Dat zal b.v. het geval zijn wanneer de gewelven helder wit tegen het grauw of rood van de ribben uitkomen. Nog meer opvallend treedt de tektonische werking der kleur op den voorgrond, wanneer men de schalken licht, de pijlers donker houdt en de profileering van de kapiteelen door een tweede sprekende kleur afzet. Wij kunnen ieder deze proef, die gemakkelijk te nemen is, aanbevelen; het effect van zulk een proef is toch alleen overtuigend.

Van dit eenvoudig middel, de architectuur door verschillende kleuren levendiger te maken, is dan ook veel gebruik gemaakt niet alleen voor het interieur, maar ook voor de buitenarchitectuur. Wij zien hoe deze behandeling nu nog algemeen gebruikelijk is in Tirol. Aan de façaden der huizen die eenvoudig

gepleisterd zijn, worden verschillende kleuren aangebracht. De vensterprofielen, deurposten en kroonlijsten zijn daar wit, de vlakken kleurig of omgekeerd. Doch ook in Noord-Duitsland was dit aanbrengen van kleuren ook aan monumentale gebouwen in zwang, o. a. was bij het Berlijnsche Stadtsschloz nog voor eenige jaren aan het binnenplein de oude beschildering zichtbaar, in hoofdzaak geel, grijs en wit van kleur. Aan het „Neue Palais” in Potsdam zien wij nu nog de zandsteen geel gekleurd, de gepleisterde oppervlakten rood met witte voegen. Ook het oude gedeelte van de voormalige Kunst-Academie aan Unter den Linden is naar hetzelfde principe beschilderd; de architectuur is rood, de oppervlakken grijs en wit. Aan de hoek van de Charlottenstrasze zijn deze kleuren eenigen tijd geleden blootgelegd, zoodat nu ieder ze zien kan.

Tot een ontwikkelde kunst verhief zich deze soort schilderingen vooral daar, waar men de plastische werking der bouwkunst niet kon toepassen door gebrek aan geschikt materiaal. Men zocht in de façade-beschilderingen een schadeloosstelling, die daarna gedeeltelijk in de mode kwam. Wij zouden hier even willen wijzen op de schoone façade-beschilderingen in Mittenwald, in Veltorns, aan het Münchener Residentieslot en in Verona. Zij vormen een kunststudie op zichzelf, die met het doel van deze regels slechts middellijk in verband staat.

De eerste uitgebreide proeven om de architectuurschilderingen voor de monumentale kunst weer in te voeren, zijn van SCHÄFER en LINNEMANN.¹⁾ Van den eerste is de beschildering der Frankforter Domkerk, van den tweede, die bij van oude Jung-St. Peterkerke te Straatsburg. Wij zouden beide voorbeelden klassieke proeven willen noemen en het aan ieder overlaten, het effect van de kleuren bij deze voorbeelden te bestudeeren. Wanneer men onbevooroordeeld ervoor staat, zal men den indruk krijgen, dat hier met de kleur een hoog kunst-effekt bereikt is. De verdeeling van de architectuur is er zeer door versterkt, vooral daar, waar door sterke kleurcontrasten de elementen die eenerzijds de ruimte of anderzijds den vorm scheppen, streng van elkander gescheiden worden.

In den laatsten tijd zijn ook proeven genomen de kleur der steen als grondtoon te gebruiken. Alleen,

¹⁾ In een later nummer van het „Zentralblatt der Bauverwaltung” schrijft de architect C. A. MECKEL (Freiburg im Breisgau) naar aanleiding dezer zinsnede eene rectificatie. Hij wijst erop dat lang vóór de beschildering van den Dom te Frankfort a. d. M. (1883—88) en van de Jung-St. Peterskerk te Straatsburg (1898), in het begin der zestiger jaren door AUGUST ESSENWEIN de beide Keulsche kerken Grosz-St. Martin en S. Maria im Kapitol werden beschilderd en later de St. Gereon aldaar en de Liebfrauenkerke te Neurenberg (1881). Eveneens uit de zestiger jaren stamt de beschildering van koor, dwarsschip en kruis der St. Matthias te Sinzig door GATZKE. Voor alles herinnert de schrijver aan den schilder AUGUST FRANZ MARTIN, die o. a. het Munster te Bonn decoreerde, alsmede de kerken te Boppard, Oberwesel en Mariëntal.

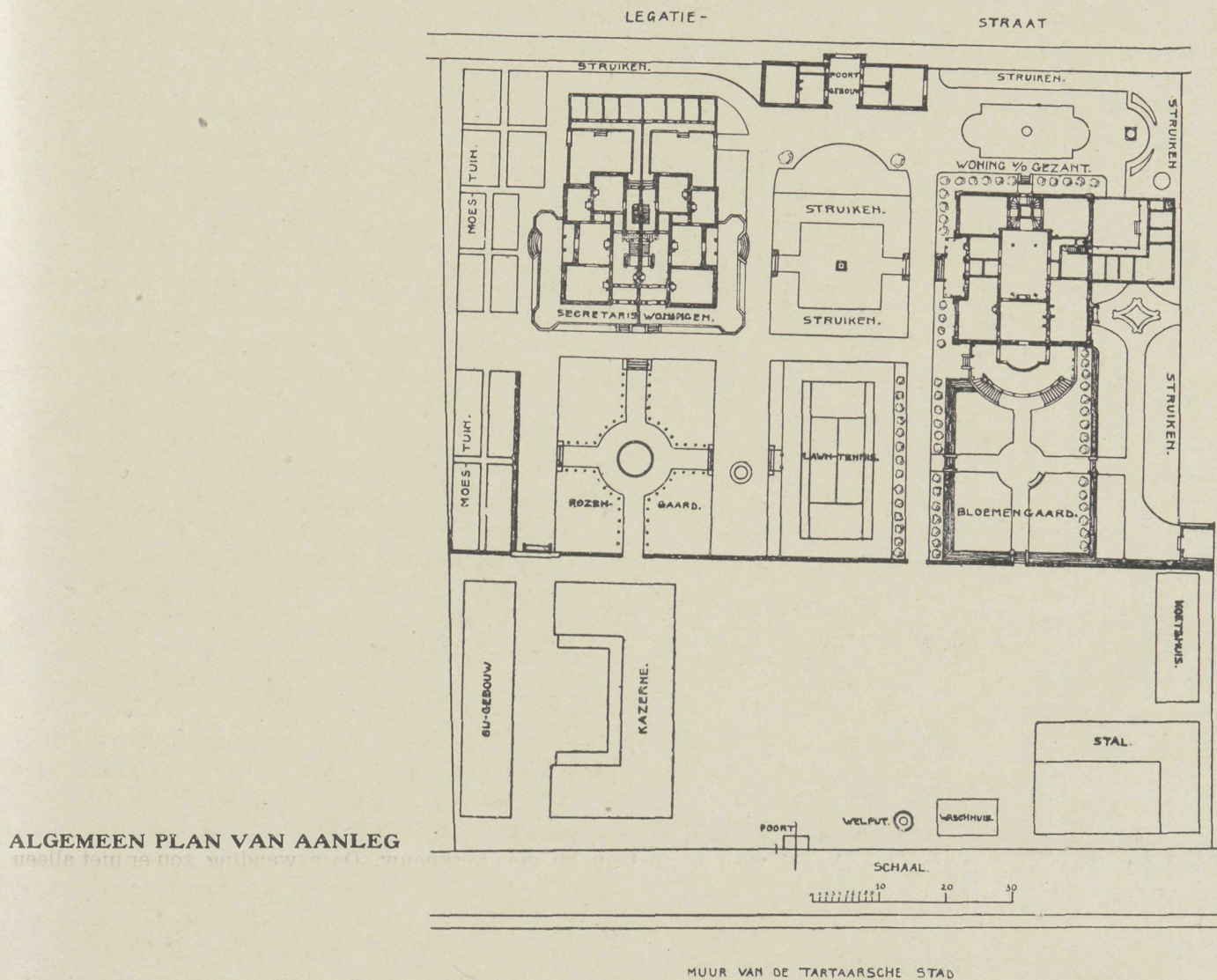
men heeft niet veel bereikt, en als het hier of daar gelukt is eenige kleuren uit te vinden, die door hun matheid en onbestemdheid gelijk stonden aan den kleur der zandsteen, dan is daar toch de geheele indruk steeds onbevredigend en flauw, zoodat zij niet aan het standpunt der kunst voldoet, evenmin als ze de taak die het geven van kleuren bij de architectuur ten deel valt, maar eenigermate kan oplossen.

Geheel mislukt en onbruikbaar moeten wij de proeven noemen waarbij zandsteen door het schilderen werd nagebootst. Wij hebben reeds uitgemaakt, dat de kleur van zandsteen voor schilderingen niet te gebruiken is en dat slechts de krachtig gekleurde marmersoorten, wat het kleur-effekt betreft, een goede navolging vonden. Hoe verkeerd komt ons nu een baanbreker voor, die deze erkenning over het hoofd ziet en zich juist voorgenoemd bouw materiaal als uitgangspunt kiest voor zijn kleurwerkingen, waar wij het toch op goede gronden als ongeschikt erkend hebben.

De wederinvoering der kleur bij bouwwerken is op het oogenblik een brandende kwestie. Waar de behoefte voor kleuren in onze woningen het met zich brengt, dat voortreffelijke kunstenaars die zich toegelegd hebben op het vinden van patronen en kleursamenstellingen voor onze wandbekleedingen en ons behang, daar zal ook de tijd komen dat de decoratieve beschildering uit de handen van den verver en den schilder gelegd wordt in die van geoeffende kunstenaars, vooral nu er steeds grooter navraag komt voor bekwame decoratieschilders, zooals nu bij den kerkbouw. Deze wending zou er niet alleen toe bijdragen dat het publiek het kunstwerk van den architect nader gebracht werd, zij zou ook in economischen zin niet zonder gevolg blijven. Onze kunsttentoonstellingen kunnen de hoeveelheid schilderingen, die het ontelbaar aantal schilders jaarlijks voortbrengt, niet bevatten en de verkoop is uitermate gering tegenover datgene wat gepresteerd was. Het aantal monumentale gebouwen, dat ieder jaar opnieuw ontstaat, biedt intusschen een onafzienbaar arbeidsveld voor de schilderkunst, waarbij dan het meerendeel der tegenwoordige talenten bezigheid en voor alles ook bevrediging vinden zou, van het oogenblik af, dat ze tot bewustheid komen, dat zij voor het kunst-effekt van de bouwwerken onmisbaar te zijn, waardoor hen het doel van hun leven duidelijk wordt. De architecten zouden zulk een schaar van medewerkers, die hun bouwscheppingen de noodige stemming wist bij te brengen, met vreugde begroeten. In verbinding met deze gewenschte ontwikkeling, die ten slotte de aansluiting van alle kunsten beoogt, behoort ook een aansluiting der opleidingsinrichtingen, de akademies.

Architect en schilder genieten een opleiding die geheel van elkander gescheiden zijn. Dat lijkt niet doelmatig voor de vorming van twee kunsten, die, zooals deze, altijd in zulke nauwe betrekking tot elkander gestaan hebben en wier hoogste uitingen de monumentale architectuur en de monumentale schilderingen hadden, elkander de hand reiken.

HET NEDERLANDSCHE GEZANTSCHAP TE PEKING
ARCH. JOH. G. ROBBERS. B.-I. PEKING

A. W. WEISSMAN. HET AANNEMEN

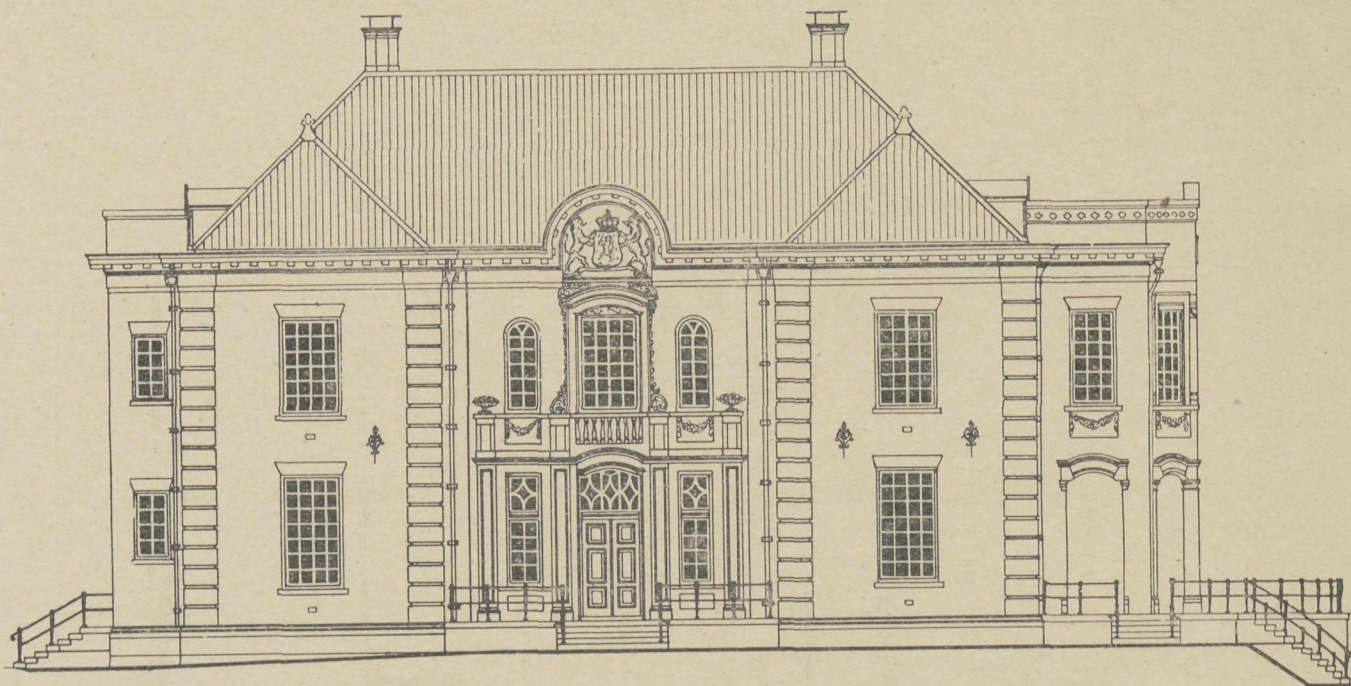

nlings gaf ik in dit blad een korte beschouwing over de eerste openbare aanbesteding, die 22 Juli 1808 te Amsterdam werd gehouden. Men heeft mij gevraagd, iets meer omtrent de geschiedenis van het aannemen te willen mededeelen, een verzoek waaraan ik gaarne zal voldoen.

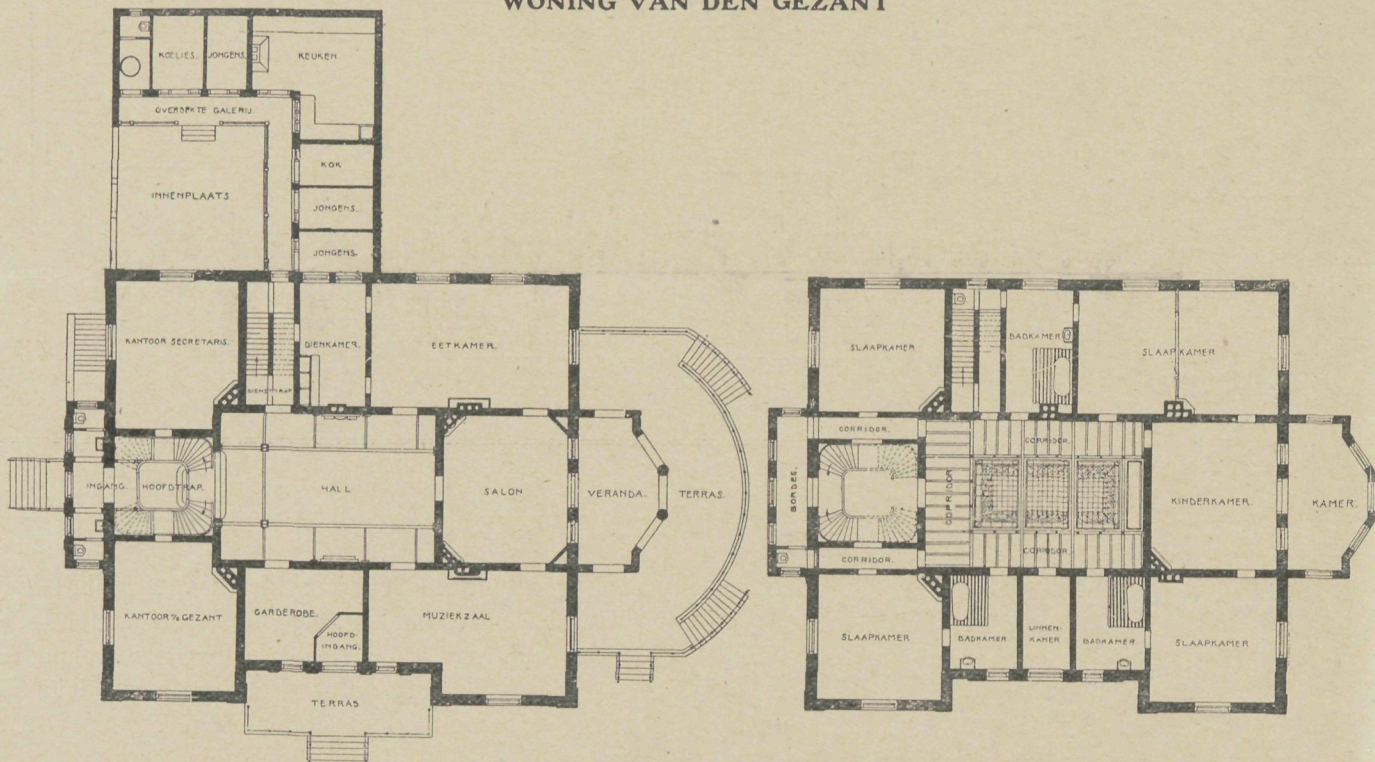
De „entreprise générale” heeft tegenwoordig niet veel bewonderaars meer. De concurrentie bij aanbestedingen is groot en dus moet er laag worden ingeschreven door wie het werk wil krijgen. Daarvan ondervindt niet alleen de aannemer de slechte gevolgen, maar ook de onderaannemers en de vakpatroons worden dikwijls de slachtoffers. Banken en leveranciers geven crediet, ook onderaannemers zijn verplicht dat te doen. Maar terwijl de banken hooge renten en velerlei zekerheid bedingen, kunnen de leveranciers en de onderaannemers dit voorbeeld niet volgen, en komen zij dus vaak te kort.

Toch zijn aan ons huidig systeem van aanbesteden ook voordeelen verbonden. Zij geven den aanbesteder de zekerheid, dat een bepaald bedrag niet belangrijk zal worden overschreden, en ontheffen de leidende technici van velerlei beslommering. En door aanbesteding in het openbaar wordt ook voorkomen, dat bestuurslichamen tot het begunstigen van hun bekende personen in de gelegenheid worden gesteld, een begunstiging die vóór 1795 hier te lande niet zeldzaam was.

In den tijd der gilden was het ieder meester verboden, een ander ambacht bij dat, waarin hij zijn meesterproef had afgelegd, te beoefenen. Strenge straffen werden bedreigd tegen een timmerman, die metselen liet, of een metselaar, die timmerlieden in zijn dienst nam. Toen kon dus van een „entreprise générale” geen sprake zijn. Alleen bij zulke werken, als bedijkingen, het graven van vaarten en wat dies meer zij, kon de medewerking van gildemeesters worden gemist en zien wij soms aanbesteding plaats vinden.

WONING VAN DEN GEZANT

BEGANEGROND

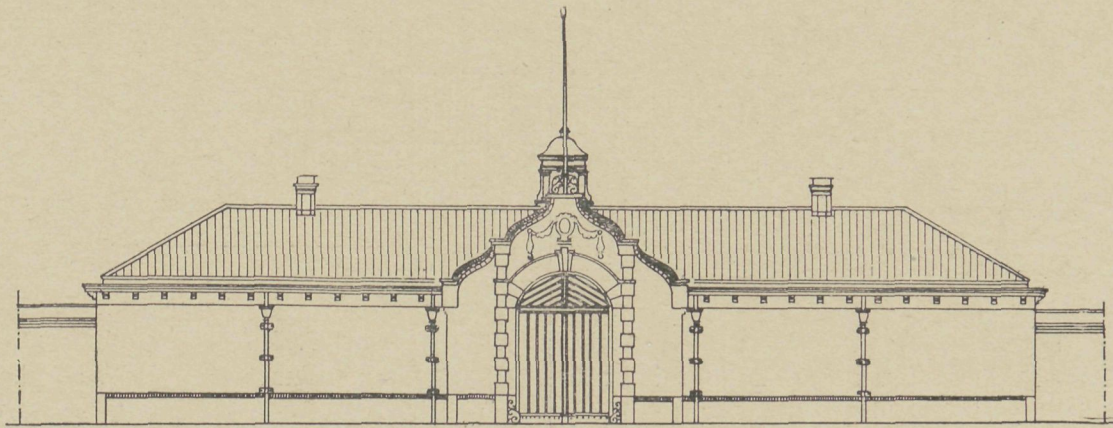
EERSTE VERDIEPING

De regeering van Amsterdam bepaalde in 1524: „een timmerman en sal niet mogen aennemen een huys te timmeren ende metzelen, noch een metzelaer „en sal niet mogen aennemen een huys te metzelen „ende timmeren.” In 1626 bevalen zij andermaal: „dat ieder Ghildebroeder van de twee respectieve „gilden der Timmerluysden ende Metzelaeren sal moeten „blijven bij sijns ambachts werck: te weten de „Metzelaers bij 't metzelen ende de Timmerluysden „bij 't timmeren, sonder dat een Ghildebroeder van 't

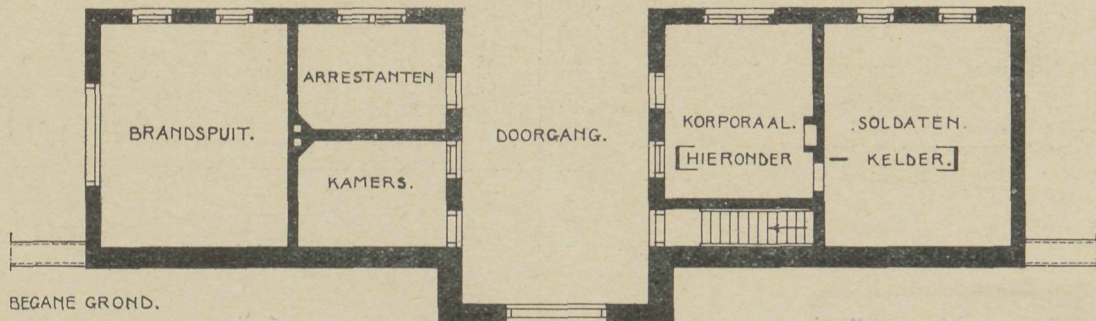
„eene Ghilde in 't werck van een Ghildebroeder van 't „ander Ghilde sal mogen treden, nochte 't selve „besteden, nochte aennemen.”

Tot het laatst der 18e eeuw werd aan eigen beheer de voorkeur gegeven. Bij eenigszins belangrijke werken kocht, wie bouwen liet, zelf de materialen. De arbeid werd door de verschillende gilden verricht. Daar het gild de winst regelde, die een gildebroeder mocht maken, bestond er geen concurrentie.

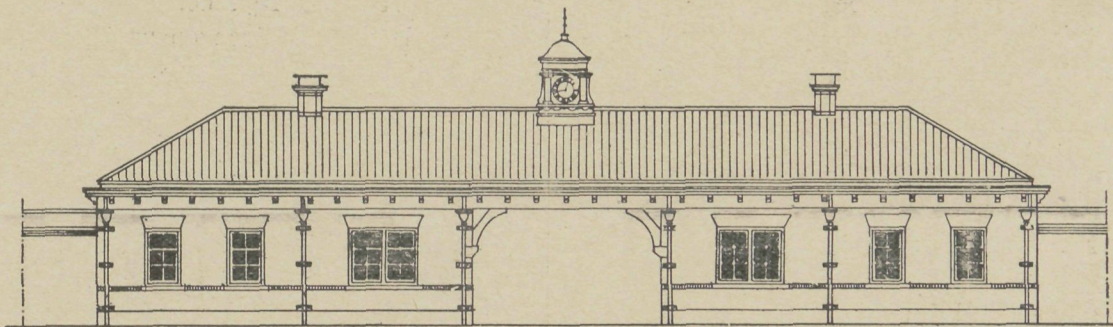
Iedere stad had haar eigen bazen en werklieden,

VOORGEVEL.

BEGANE GROND.

ACHTERGEVEL.

POORTGEBOUW

die allen tot het gild moesten behooren, en die alles wat de stad liet bouwen, uitvoerden. Een enkele maal werd wel eens aanbesteding beproefd, doch zonder den gewenschten uitslag. Zoo had de Amsterdamsche stadstimmerman in 1685 een bedrag voor het vernieuwen der kap boven de groote zaal van het stadhuis geraamd, dat der regeering te hoog scheen. De voornaamste meesters van het timmermansgild werden toen bij Burgemeesteren ontboden om prijs op te geven. Zij schreven echter allen verre boven het bedrag van den stadstimmerman in, zoodat het werk niet doorging. Later werd de vernieuwing in eigen beheer verricht.

Den 5 October 1798 vaardigde het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek eene publicatie uit, gelastende „Alle municipaliteiten binnen deeze Republiek, uiterlijk „binnen agt dagen na den ontfangst dezer te zorgen, „dat alle Gilden, Corporatiën of Broederschappen van „Neeringen, Ambagten of Fabrieken, voor zooverre

„dezelve nog niet ontbonden zijn, met alle gevolgen „en aankleeve van dien worden ontbonden.”

Deze maatregel werd in zooverre uitgevoerd, dat in plaats der overliden van de ontbonden gilden, commissarissen traden, die nog aan de voorschriften uit den gildentijd de hand bleven houden. Maar 28 Maart 1799 werd, op straffe eener hooge boete, verboden, eenig gebruik, door de gilden ingesteld, te blijven volgen.

Hoe was het gekomen, dat het gildewezen, hetwelk toch veel goeds bevatte, dus met één pennestreek werd te niet gedaan? Reeds ten tijde van WILLEM V waren de nadeelen, aan de gilden verbonden, breed uitgemeten. Evenals in Frankrijk was men hier toen van oordeel, dat alleen van vrije mededinging heil te verwachten was.

In Frankrijk waren de gilden reeds zeven jaar begraven, toen men hier tot de ontdekking kwam, dat zij, als schadelijk voor het algemeen, behoorden

te worden afgeschafft. Die afschaffing heeft de gehoopte voordeelen niet gebracht, doch slechts ten gevolge gehad, dat de ambachtslieden der 19e eeuw op een veel lager peil kwamen, dan hun voorgangers uit den tijd der gilden.

Het in eigen beheer werken werd in het laatst der 18e eeuw nog wel niet verlaten, doch men neigt meer naar aanbesteding over. Reeds in 1772 werd den Directeur over de Stads-werken van Amsterdam gelast, na te gaan „of de werken, die bij de hand „zullen worden genomen, ook van die natuur zijn, „dat dezelve tot meerder voordeel zouden kunnen „worden aanbesteed.” Het duurde echter tot 1786, eer zulk een aanbesteding plaats had. De Directeur had toen berekend, dat het verven der lantaarnpalen en nachtwachtshuisjes f1514 zou kosten, en had Thesaurieren om machtiging verzocht, dit werk door de stadsschilders te mogen doen verrichten. Thesaurieren gelastten echter een openbare aanbesteding, die ten gevolge had, dat het werk voor f800 aan den minsten inschrijver gegund werd.

Toch bleef het gehoopte voordeel uit, want nadat de aannemer in gebreke was gebleven, moesten de stads-schilders het werk afmaken.

Over de eerste openbare aanbesteding te Amsterdam in 1808 gehouden, werd reeds gesproken. Met de „entreprise générale” waren daarbij geen zeer bevredigende uitkomsten verkregen, en zoo kan het ons niet verwonderen, dat toen in 1810 tusschen Funen en Muiderpoort op NAPOLEON'S bevel een groote kazerne zou worden gebouwd, de werken deels in eigen beheer, deels door aanbesteding in perceelen werden uitgevoerd. Eigenaardig is het, dat zelfs deze aanbesteding in perceelen soms mislukte.

Een voorbeeld geeft de aanbesteding van het vermetselen der door de stad gekochte steenen. Daarvoor kwamen twee biljetten in van f39.300 en f31.500, terwijl de raming f17.100 was. Het is te begrijpen, dat het werk niet gegund werd. De uitvoering had in eigen beheer voor het geraamde bedrag plaats.

Ook de aanbesteding van het glas- en verfwerk, van de houtwaren en van de regenwaterbakken mislukte.

Een zelfde gemengd systeem werd toegepast toen van 1841 tot 1845 de sedert weder afgebroken koopmansbeurs te Amsterdam werd gebouwd. Het maken van de fundeering geschiedde in eigen beheer, de gebakken en de gehouwen steen werden door de stad gekocht en alleen het verwerken daarvan, benevens het verrichten van wat verder noodig was bij openbare aanbesteding aan JOHANNES VAN STRAATEN gegund voor f137.000.

De gemeente Amsterdam bleef aan het werken in eigen beheer vasthouden tot de gemeentewet openbare aanbesteding voorschreef. Sinds 1856 werd de stadstimmertuin voortdurend ingekrompen en ten slotte nog slechts met een klein deel der onderhoudswerken belast.

De „entreprise générale” is hier te lande het eerst ingevoerd bij de rijkswerken, die onder het bestuur van Koning WILLEM I tot stand kwamen. Hierdoor kregen de „aannemers van publieke werken” gelegenheid, zich te ontwikkelen. Die ontwikkeling was een natuurlijk gevolg van de centralisatie, die, naar het Fransche voorbeeld, sinds 1814 in Nederland werd gehandhaafd, en die werken in eigen beheer onmogelijk maakte. Want het Rijk kon er geen centraal magazijn en centrale werkplaatsen op na houden, zooals die in de steden van ouds hadden bestaan.

Zij, die tegen de „entreprise générale” bezwaren hebben, mogen dit wel bedenken. Het is waar, dat ook aanbesteding in perceelen als een goede oplossing had kunnen zijn gekozen. Zulke aanbesteding in perceelen heeft wel plaats gehad, maar men ondervond er bezwaren van, die slechts te boven konden worden gekomen, indien de leider van het werk een man was, doorkneed in de practijk.

Doch naarmate de opleiding der leidende technici meer en meer alle verband met die practijk verloor, werden de kansen voor de „entreprise générale” beter, die toeliet, alle verantwoordelijkheid op de schouders van één aannemer te laden. (Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

Een gemeente-architect voor Rotterdam. Het bestuur van Bouwkunst en Vriendschap heeft een request gericht aan B. en W. van Rotterdam, verzoekende, dat of ter vervanging van den heer H. A. VAN IJSELSTEIJN een architect of een bouwkundig ingenieur zal worden benoemd of naast de adjunct-directeuren een architect zal worden aangesteld.

Aanleiding hiertoe vindt het bestuur van B. en V. in de omstandigheid dat de wijze waarop tot nu toe te Rotterdam die gemeentewerken, welke niet tot het gebied van den civiel-ingenieur of den genie-officier behooren, tot stand komen, niet juist te achten is.

De door de gemeente uit te voeren bouwwerken zijn in hoofdzaak te verdeelen in:

a. werken voor den civiel-ingenieur, zooals aanleg van alle havenwerken, wegen, rioleering, sommige bruggen en fabrieksgebouwen, enz.

b. werken voor den architect, zooals schoolgebouwen, zieken-

huizen en andere openbare gebouwen, sommige bruggen enz.; c. werken van gemengd karakter, waarbij de gemeenschappelijke arbeid van ingenieur en architect gevorderd wordt, en waarbij al naarmate de arbeid van den een of den ander overheerschend is, de ander den een bijstaat.

Al die werken, onverschillig tot welke categorie zij behooren, werden tot nu toe opgedragen aan den civiel-ingenieur of den gewezen genie-officier. Voor die werken echter die niet tot het gebied van den C.-I. behooren, wordt den ingenieur thans een architect (bouwkundige) toegevoegd, doch geheel als ondergeschikte en dus ook wat de architectonische opvatting van het werk betreft, afhankelijk van de inzichten van den C.-I., wiens opleiding echter geen competentie te dezen opzichte waarborgt. („N. R. C.”)

Het Brielsche Kloosterpoortje. Na een bezoek van eenige bestuursleden der Prov. Zuidh. Archeologische Commissie aan Den Briel in zake het kloosterpoortje, tot welk restauratie op kosten van gemelde commissie de eigenaar niet bereid was zijn toestemming te geven, is men ten minste tot dezen goeden uitslag gekomen, dat het, zoo niet gerestaureerd, dan toch een weinig gerepareerd mocht worden, zoodanig dat de afdekking voor invloeiing van water en andere zeer noodzakelijke voorzieningen konde aangebracht worden. Het poortje, waarvan de commissie schreef, dat het „als een der in onze provincie zoo

uiterst zeldzame voorbeelden der kunstvolle middeleeuwsche poorten en terreinafsluitingen" verdiende behouden te blijven, is tenminste voor algeheelen ondergang behoed.

(„N. R. C.”)

De koninklijke bibliotheek te Berlijn. Hier volgen eenige bijzonderheden over de nieuwe koninklijke bibliotheek te Berlijn, die, volgens ontwerp van den Geh. Oberhofbauat VON LHNE, gebouwd wordt op de plaats van de voormalige Academie aan „Unter den Linden”.

Het gebouw beslaat een oppervlak van 106 × 170 M. en bestaat in plattegrond uit een roosterwerk van drie vleugels in de lengte en vier in de breedte, die zes binnenplaatsen omsluiten. Er zijn 13 boekenverdiepingen van elk 2.2 M. hoogte. De eerste ligt in den kelder; de twaalfde en dertiende op zolder. De benedenverdiepingen zijn met vermindering van dragende muren gekonstrueerd als groote hallen die in verband met de geleken behoefte kunnen worden onderverdeeld.

Bijzondere aandacht is gewijd aan de architectonische uitbeelding van het hoofdtrappenhuis.

De groote leeszaal wordt achthoekig, zij heeft 43 M. doorsnede en wordt overdekt met een koepel van 34 M. hoogte en biedt voor 360 personen plaatsruimte. De boekerij zal vijf miljoen banden kunnen bevatten.

In 1911 zal het gebouw gereed zijn. De bouwkosten beloopt ruim 10 miljoen Mark.

Friedrichstrassen-Passage te Berlijn. Deze nieuwe passage in de Friedrichstrasse, is eigenlijk een groot Warenhuis, waaromtrent wij in de „Deutsche Bauzeitung” het volgende vinden medegedeeld:

De plannen werden ontworpen door de architect, Bouwraad FRANZ AHRENS voor de „Berliner Terrain und Bau-Aktien-Gesellschaft”.

Het stelde aan zijn ontwerper allerlei eigenaardige eischen, omtrent bouw en zaakkundige inrichting. In den meest uitgebreidsten zin is bij den bouw gebruik gemaakt van het nieuwe bouw materiaal — het cementijzer — en niet alleen voor de constructie, doch ook voor de inwendige versiering en betimmering.

De passage is niet rechtlijnig doch heeft in de as een knik en verbindt een machtige hal, van 30 M. middellijn met een koepel overdekt, die 48 M. hoog verheven is. Hieromheen groepeeren zich de verkoops- en kantoorlokalen tot een hoogte van 5 verdiepingen, die hun lucht en licht ontvangen deels van dezen hal, deels van 8 binnenplaatsen. Een rijke gevel geheel van bergsteen sluit dezen bouw van de zijde der Friedrichstrasse, in den vorm van een machtigen triomfboog af, die daarmede den achtergelegen hal karakteriseert. Deze architectuur is omreden van de inwendige verdeling niet doorgevoerd, want achter de ingangen komt men niet dadelijk in den grooten hal, maar moet men eerst onder een dwarsgebouw door en verder wordt de hal aan de einden door meerdere bruggen doorsneden. Op deze wijze is de indruk van de machtige vrije ruimte slechts in het middelste gedeelte onder den koepel, en bij de aansluitingen aan dezen, volgehouden.

De koepelbouw is opgelost door een reeks krachtige cementijzeren pijlers, die hooger op in de cementijzeren ribben van den koepel voortgezet worden. Boven de aansluitingen van de hallen, die met wijdgespande bogen zich aan den koepel aansluiten, worden de ribben dezer bogen door krachtige, gekoppelde liggers van ijzercement gedragen.

Tot aan het begin van het koepelgewelf zijn de pijlers met schelpkalk gepleisterd. Daarboven is de cementijzeren constructie in hare natuurlijke vorm en kleur gelaten, na een weinig bepleisterd te zijn om de oneffenheid, door de planken-formeelen veroorzaakt, weg te werken. Voor verfraaiing dezer effen vlakken zijn enkele bronzen platen aan van te voren ingestampte doken aan de ribben bevestigd. Tusschen de ribben is eene verglazing met krachtige roedenverdeling van blauw-draadglas ingezet, die een eigenaardige lichteffect geeft.

Al de winkel- en kantoorlokalen hebben natuurlijk plafonds en pijlers van ijzer-cement. Zij vertoonen overal de natuurlijke constructie zonder bekleding, kapiteelen enz. zonder bepleistering.

Alleen zijn als boven de sporen die de naden der planken van de formeelen hebben achtergelaten, weggemaakt en dan is de oppervlakte beschilderd.

Het blijkt dat de uitvoering zich goed gehouden heeft.

De versiering van de winkel- en kantoorlokalen is zeer eenvoudig in het algemeen. De tentoongestelde goederen moeten in de eerste plaats de aandacht trekken.

Alleen de vestibulen en enkele bijzondere lokalen zijn met groote pracht behandeld.

Het gebouw bezit 10 doorgaande trappen, 9 niet doorgaande trappen en 23 liften voor het personen- en het goederenverkeer. Een net van luchtbuizen, volgens amerikaansch systeem, naar de centrale kas en van daar terug naar de verkoopplaatsen of cassa's, doortrekt het geheele gebouw. Voor de berging van pakketten zijn kokers met schroefvormige glijvlakken aangelegd, die in de paklokalen uitmonden, alwaar zij op een draaiende

tafel aankomen, van waar zij door transportbanden naar hunne bestemmingsplaats worden gevoerd.

Behalve centrale verwarming is het gebouw ook nog voorzien met een groote koel- en ijsvervaardigingsaanleg.

Naar zijne bouw wijze en bedrijfsinrichting kenmerkt zich dit gebouw als een der modernste van Groot-Berlijn.

Eene Olbrich-herdenking, die op groote schaal gedacht is, zal op initiatief van de direktie der tentoonstelling en onder leiding van de Darmstadtsche kunstenaars binnenkort gehouden worden.

De herdenking zal na zonsondergang plaats vinden op de terrassen van het door OLBRICH ontworpen tentoonstellingsgebouw. Een reuzenborstbeeld van den kunstenaar zal daar worden opgesteld geflankeerd door groote vuurbekkens en een bazuinenkoor vanaf den Huwelijksstoren zal de plechtigheid besluiten.

Bezoek aan Technische Hoogescholen in Oostenrijk. Volgens de „Wiener Bauindustrie Zeitung” was het bezoek aan de Technische Hoogescholen in de verschillende steden van Oostenrijk als volgt:

	Wintersemester.		Zomersemester.
	1900/01	1907/08	1907/08'
Weenen	2243	2901	2807
Graz	395	693	598
Praag (duitsch)	588	1030	941
Praag (boheemsch)	1278	2541	2449
Brunn (duitsch)	425	666	680
Brunn (boheemsch)	137	411	390
Lemberg	780	1494	1301
Tezamen	5826	9736	9166

Onder dezen bezochten 469 de „Hochschule” in het wintersemester en 273 studeerenden volgden de lessen in de architectuur gedurende het zomersemester.

De vooruitgang van het aantal studeerenden sinds 1900/01 is uit de tabel te zien.

De herbouw van Donaueschingen zal evenals die van het afgebrante Tirolsche dorp Zirl, aanleiding geven tot een praktische toepassing van de nieuwste stedenbouw-aesthetica.

Er worden voorts premies uitgelooft voor eigenaars die hunne huizen in artistieke vorm doen herbouwen en de Freiburger architecten hebben zich gezamenlijk aangeboden om gratis met raad en daad te helpen. Ook de Staat zelf zal de bewoners gratis plannen verstrekken.

Vormen voor betonpalen. Terwijl HENNEBIQUE en anderen zich inspanden om palen van gewapend beton zoo te konstrueeren dat zij zoowel aan de punt als aan den kop bij het inslaan zoo min mogelijk waren blootgesteld aan het gevaar van verbrijzeling, hebben andere uitvinders, als bijv. de Raymond Concrete Pile Company te Chicago meer hun doel gezocht in het maken van betonpalen in de aarde zelf. Te dien einde heeft men inplaats van de voltooide betonpalen zoogenaamde zakvormen (Senkhüllen, staat in het Duitsch) welke de ruimte voor de paal vormen. De laatstgenoemde heeft nu patent genomen op eene vorm van punt die het mogelijk maakt om de huls of vorm naderhand weer te kunnen uittrekken.

(Naar „Betonzeitung”.)

BOEK EN TIJDSCHRIFT

O. L. Veenstra Nzn. & J. H. Schulp. Bouwconstructies. Hand- en leerboek voor a.s. Architecten, Bouwkundig Opzichters en Teekenaars, Aannemers en Uitvoerders, tevens ten dienste van het Technisch Onderwijs en Zelfstudie. Uitgegeven te Amsterdam door de Wed. J. AHREND & Zoon.

Sedert kort ligt het bovengenoemd werk compleet voor ons. Het maakt een allergeunstigsten indruk reeds aanstonds door de uitvoering, die bij een werk van dezen aard groot gewicht in de schaal ligt. De splitsing in twee gedeelten, tekst en atlas met 82 platen, is dengeen die het werk bestudeert van groot gemak. Hij kan nu steeds plaat en beschrijving tegelijk voor zich hebben, terwijl boeken, waarbij de afbeeldingen in den tekst verspreid zijn of in eenzelfde band gebonden, den lezer tot onophoudelijk omslaan nopen. Dit is dus een groot gemak dat ongetwijfeld met de bruikbaarheid ook het nut van het werk zal verhoogen. Ook door het formaat onderscheidt dit werk zich gunstig van velen anderen, doordien flink groote afbeeldingen, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten, konden worden gepubliceerd. De geheele uitvoering en opzet van het werk trouwens is eenvoudig, kloek en lijkt ons vooral ook praktisch.

„Het doel van het werk is”, zoo zeggen de samenstellers, „constructietekeningen te geven, evenwel niet van alleen-

staande onderdeelen, doch deze in verband met andere samenstellingen". Aldus is het ook mogelijk geworden om op 82 platen, dus in een betrekkelijk klein bestek, zooveel, en dat bovendien op degelijke wijze, te behandelen.

Ook in hun tekst hebben de auteurs getoond de kunst te verstaan, duidelijkheid met korthed te vereenigen. Zij wijzen er zelf op dat in hun werk geen volledigheid is gezocht of bereikt. De leergang echter die hun werk geeft, bevat toch echter ruimschoots die konstruktieve samenstellingen waaraan de lezerkring, welke het werk zoekt, in de eerste plaats behoefte zal gevoelen. Wij hebben ons niet tot taak gesteld om na te gaan of niet tegenover de verdiensten van deze uitgave een enkel verzuim is te stellen, enkele gevallen zijn op te noemen waarin mogelijk eene andere oplossing verkiezlijker ware geweest.

Vindt het werk een zoo gunstig onthaal dat een herdruk noodzakelijk blijkt, dan zal daarbij ongetwijfeld ook eene eventueel gebleken noodzakelijkheid van uitbreiding en aanvulling worden overwogen.

Wij twijfelen niet of dit ernstige werk zal zijn weg uitstekend vinden.

Moderne Bauformen Heft X. 1908. Deze aflevering opent met een artikel gewijd aan THEODOOR VEIL uit München, leerling van PETER BEHRENS en assistent van Prof. HOCHEDER. Vele illustraties geven een beeld van zijn werk. ALEX. HEILMEYER schrijft dat VEIL zich kenmerkt: door een streng architektonisch stijlgevoel in de vormen, door zijn zin voor de plastiek en door zijn afwerking der details op zeer schilderachtige wijze. Verder geeft deze afl. nog afbeeldingen in kleur van verschillende typen van halls van HANS WETMER (Leipzig), ELLWOOD (Londen), MAX HILL (Freiburg), EDGAR WOOD (Manchester), van bouwwerken en interieurs van CURJEL-MOSER (Karlsruhe) en van WAGNER (Bremen), en een gevel van een woon- en winkelhuis van HONIG & SÖLDNER.

Architectura Nr. 42. Vervolg van het verslag der 1246ste vergadering van A. et A. Vervolg der besprekingen over de oprichting van een Rijksproefstation voor bouwmaterialen.

De nieuwe St. Jacobskerk te 's Hertogenbosch. Beschrijving van deze nieuwe kerk, gebouwd door de architecten Jos. CUYPERS & JAN STUYT, met afbeeldingen van den plattegrond en de gevels.

Request betreffende de oprichting van een Rijksproefstation voor bouwmaterialen, ingediend door eenige vereenigingen aan den Min. v. L., N. en H.

TECHNISCH GEDEELTE. Over afsluitingen bij nooddeuren (slot).

Bouwkundig Weekblad Nr. 42. De „Rotterdam". De schrijver, die alles aan die nieuwe boot prachtig vindt ingericht, bejammert het echter dat voor de inwendige versiering der zalen en salons gekozen zijn de oude Lodewijkstijlen en den Empire-stijl, welke stijlen zeer contrasteeren met het moderne karakter dezer booten. Hij achtte het wenschelijker dat eene versiering in modernen stijl gekozen ware geworden.

Kunst aan het Volk. Met een voorbeeld en een tegenvoorbeeld van de inrichting en meubilering van het woonvertrek eener arbeiderswoning.

Um 1800. Kunst und Handwerk in letzten Jahrhundert, von PAUL MEBES. Boekbeoordeling door C. N. v. G., met platen van gebouwen te Amsterdam, Rotterdam, Middelburg en Utrecht. (Zie blz. 210 en 287.)

Een fraai boekwerk. Beoordeling van het nieuw verschenen werk „Geschichte des Barock in Spaniën, door OTTO SCHUBERT, door A. W. W.

Een nieuw societeitsgebouw aan de Paleisstraat, door J. G. Beschrijving van het nieuw ontworpen gebouw voor de „Grote Club", ontworpen door den architect Ed. CUYPERS. De schrijver vindt de gevels minder gelukt, vooral door het pogen om in den geest van den stijl van het nabijliggende paleis op den Dam te blijven. (Zie blz. 335).

Verwarmen van gebouwen op groote afstanden van de warmtebron gelegen, door F. G. UNGER. (Vervolg)

Rijksproefstation voor bouwmaterialen. Afdruk van dit adres aan den Min. van L., N. en H.

B. LESGER† Vermelding van het overlijden van dezen oud-administrateur der Maatij. tot Bev. der Bouwk.

De Opmerker Nr. 42. Aanknooping aan de Biedermeierstijl. Over de voorliefde van vele architecten om te ontwerpen in de Pruikenstijlen, Empire en Biedermeierstijlen.

† Binnenhuis te Amsterdam. Beschrijving van het tentoongestelde in dit gebouw.

Adres in zake een Rijksproefstation voor bouwmaterialen. Afdruk van dit request aan den Minister van L., N. en H.

SPREUKEN EN CITATEN.

Geen kunstwerk, zelfs niet het grootste kunstwerk, een schoone vrouw, komt tot zijn recht in een slecht gebouwd huis.
W. MORRIS.

Het leven met kunst te vervullen is iets anders dan het met kunstproducten te overvullen.
OUKAMA KNOOP.

Das letzte Endziel des Kunstgewerbes kann gar nichts anderes sein als Architektur selbst, denn bei Licht betrachtet gibt es gar kein Kunstgewerbe, sondern es gibt nur eine Architektur.
HERMANN MUTHESIUS.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Splitsing Teekenacte.

(art. 77 sub d. wet M. O.)

De „Stet." Nr. 240 bevat de voorstellen der door de Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 11 Juli 1907 ingestelde commissie tot het voorbereiden van voorstellen tot splitsing van de acte, bedoeld in art. 77 sub d, der wet van 2 Mei 1863, („Stbl." Nr. 50), zooals die laatstelijk is gewijzigd bij de wet van 27 Mei 1907 („Stbl." Nr. 128), in onderscheidene acten, tot samenstelling van de examenprogramma's voor die acten en tot bepaling van de bevoegdheid, aan elke dier acten te verbinden.

De commissie stelt voor de teekenacte in 10 acten.

De acte M I geeft dan bevoegdheid om te onderwijzen: het handteekenen en het rechtlijnig teekenen aan hogere burgerscholen, burgeravond-, ambachts-, teeken-, industrie-, kunstnijverheidsscholen en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen.

De acte M II geeft bevoegdheid om te onderwijzen: het handteekenen en het decoratief teekenen (vlakversiering) aan scholen voor de opleiding van technici, burgeravond-, ambachts-, teeken-, kunstnijverheidsscholen en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen, alsmede het handteekenen aan hogere burgerscholen en aan industriescholen voor meisjes.

De acte M III geeft de bevoegdheid om te onderwijzen: het handteekenen, het decoratief teekenen (reliefversiering) en het boetseeren aan scholen voor de opleiding van technici, burgeravond-, ambachts-, teeken-, kunstnijverheidsscholen en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen, alsmede het handteekenen aan hogere burgerscholen en industriescholen voor meisjes.

De acte M IV geeft bevoegdheid om te onderwijzen: het rechtlijnig teekenen en het bouwkundig teekenen aan ambachtscholen, aan de eerste vier klassen van burgeravond-, teekenscholen en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen.

De acte M V geeft bevoegdheid om te onderwijzen: het rechtlijnig teekenen en het bouwkundig teekenen aan scholen voor de opleiding van technici, burgeravond-, ambachts-, teeken-, kunstnijverheidsscholen en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen, alsmede het rechtlijnig teekenen aan hogere burgerscholen.

De acte M VI geeft bevoegdheid om te onderwijzen: het rechtlijnig teekenen, het smidsteekenen en het werktuigkundig teekenen aan ambachtsscholen, aan de eerste vier klassen van burgeravond-, teekenscholen en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen.

De acte M VII geeft bevoegdheid om te onderwijzen: het rechtlijnig teekenen, het smidsteekenen en het werktuigkundig teekenen aan scholen voor de opleiding van technici, burgeravond-, ambachts-, teekenscholen en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen, alsmede het rechtlijnig teekenen aan hogere burgerscholen.

De acte M VIII geeft bevoegdheid om te onderwijzen: het rechtlijnig teekenen en het electrotechnisch teekenen aan scholen voor de opleiding van technici, burgeravond-, ambachts-, teekenscholen en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen, alsmede het rechtlijnig teekenen aan hogere burgerscholen.

De acte M IX geeft bevoegdheid om te onderwijzen: het rechtlijnig teekenen en het meubelteekenen aan burgeravond-, ambachts-, teeken-, kunstnijverheidsscholen en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen.

De acte M X geeft bevoegdheid om te onderwijzen: het handteekenen, het rechtlijnig teekenen en het technisch teekenen aan industriescholen voor meisjes en daarmede gelijkstaande of gelijk te stellen inrichtingen.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 44.

28 October 1908.

A. W. WEISSMAN. HET AANNEMEN

(Vervolg en slot.)

En wat op de rijkswerken geschiedde, werd ook op de particuliere werken nagevolgd. De tweede helft der 19e eeuw is de tijd der aanbestedingen „in het openbaar, in één perceel, met leverantie van alle materialen en arbeidsloonen.” Er waren toen twee soorten van technici ontstaan, waarvan de eerste haar arbeidsveld op het papier, de tweede in de praktijk vond. Als ingenieurs en architecten belastten de technici der eerste soort zich slechts met het maken van teekeningen en bestekken, doch zij lieten alles wat de uitvoering betref over aan de technici der tweede soort, de aannemers.

In den laatsten tijd worden de bezwaren, aan dit systeem verbonden, door velen erkend. Doch ook aan verdedigers van de „entreprise générale” ontbreekt het niet. Een feit is het, dat openbare aanbestedingen door particuliere architecten tegenwoordig veel minder dan voor een kwart eeuw worden gehouden. Men geeft aan onderhandsche aanbesteding de voorkeur of zendt de teekeningen, met een korte omschrijving der te bezigen materialen, aan één aannemer, dien men vertrouwt, en aan wien men het uittrekken der hoeveelheden overlaat. Is de bouwpatroon daarmede tevreden, dan hebben ook de architect en de aannemer geen reden tot klagen. Het systeem herinnert aan dat, in Engeland gebruikelijk, waar echter de voor beide partijen bindende hoeveelheden door den „quantity-surveyor” worden uitgetrokken, die ook, als het werk gereed is, nagaat in hoeverre men er zich aan hield.

Van deze wijze van werken tot een associatie tusschen architect en aannemer zou geen groote stap behoeven te worden gedaan. In Duitschland bestaan reeds aannemersfirma's, die architecten in hun dienst hebben, en zoo in staat zijn, gebouwen naar iedere gewenschte teekening tot een vasten prijs te leveren. Aan zulk een ondergeschiktheid van den architect zijn te groote nadeelen verbonden, dan dat

men haar ook voor ons land zou willen begeeren. Doch een associatie op voet van gelijkheid is niet ondenkbaar, en is misschien voor de toekomst een betere oplossing van het vraagstuk, dan men zich nu voorstelt.

Want meer en meer komt voor den particulieren architect de commercieele zijde van het vak op den voorgrond. Men mag dit betreuren, toch is er geen ontkomen aan. Is er misschien eens een tijd geweest, toen de architect rustig kon afwachten, tot zijn begunstigers met hun opdrachten tot hem kwamen, die tijd is reeds lang voorbij. Tegenwoordig is de voornaamste bezigheid van den architect, die bouwen wil, om te trachten, bestellingen te krijgen. Die bezigheid, welke met de architectuur in geen enkel verband staat, neemt vaak den architect zóó geheel in beslag, dat hij het eigenlijke vak aan zijn ondergeschikten moet overlaten.

Denken wij ons nu een associatie op voet van gelijkheid tusschen een architect en een aannemer, dan zien wij in, hoeveel beter de tweede dan de eerste in staat zal zijn, de commercieele belangen te behartigen, terwijl de architect zich geheel aan zijn kunst kan wijden. Dat de firma zich verbinden kan, een gebouw voor een overeengekomen prijs te leveren, zal haar in de oogen van het publiek een groote aanbeveling zijn.

Het tegenwoordig geslacht, opgegroeid onder de „entreprise générale”, en dus gewoon, architect en aannemer als twee vijandelijke machten te beschouwen, is voor een systeem als het geschetste nog niet rijp. Het verlangt van den architect, dat hij, ook al handelt hij nog zoo commercieel, toch den schijn bewaart van een hoogstaand, onafhankelijk kunstenaar te zijn, en dwingt hem dus tot het spelen van een rol. Daarbij komt, dat men in den aannemer nog te veel den man ziet, die, door alle middelen tracht, voordeel te behalen of althans nadeel te voorkomen.

oppervlakte, dat is 6 M². per zieke; verdiepinghoogte 4.5 M.; inhoud 108 M³., is 27 M³. per zieke; twee ziekenkamers, ieder voor 1 à 2 bedden.

Van de laatste is de kamer in de rechtervleugel zoodanig gelegen en ingericht, dat deze ook kan worden gebruikt voor tijdelijke cel voor een krankzinnige. De naastbijgelegen badkamer kan eventueel dienen voor de bewaking. Voorts 2 badkamers, sterilisatorvertrek en operatiekamer.

Voor besmettelijke ziekten is de indeeling zoodanig, dat de rechtervleugel als 't ware geheel geïsoleerd kan worden, zóó, dat bij zeer ernstige gevallen, één kamer met annex badkamer, nog weer geheel afzonderlijk kan worden gebruikt.

De verdieping bevat hoofdzakelijk de woning voor 2 pleegzusters en een spreekkamer, 2 zolderkamers voor berging van diverse goederen.

De verwarming geschiedt voor de operatiekamer en de cel door heetwaterverwarming, de overige vertrekken door vulkachels. Een califont voorziet de baden en waschtafels van heetwater. Deze inrichting is automatisch, zoodat, als de heetwaterkraan, waar ook wordt geopend of gesloten, de gastoevoer zichzelf regelt.

Mocht door onvoorziene omstandigheden de waterleiding onwetend worden afgesloten, terwijl b.v. het toestel in werking gesteld is, dan wordt ook weder de gastoevoer afgesloten.

De vloeren en trappen bestaan uit torgament op gemetselde steenen gewelven, de vloeren bestaan uit één stuk zonder naden, met vereenigde dito plinten, bewerkt met holle hoeken; de deuren der vertrekken

zijn van geperste staalplaat, met stalen kozijnen, een en ander geleverd door het Ingenieursbureau van J. L. TER HALL te Amsterdam.

Bij het gebouw is voor gemeenschappelijk gebruik een flinke tuin gelegen.

De oprichtingskosten bedroegen:

aankoop van terrein	f 2600
bouwkosten	„ 18000
inventariskosten	„ 2137

(De inventariskosten zijn niet volledig, aangezien een groot gedeelte voor de benodigde inventaris uit particuliere handen gekomen is.)

De exploitatiekosten bedroegen over een jaar:

Ontvangsten.		Uitgaven.	
Verpleeggelden	f 559.70	Installatiekosten	f 503.58 ⁵
Ontsmettingsgelden	„ 6.00	Vuur en licht	„ 318.75
Restitutie v. inwoning		Geneeskund. dienst	„ 43.15
van eigen verpleegsters „	320.40	Salaris hulppleegz.	„ 85.50
		„ dienstbode	„ 93.00
Totaal	f 886 10	Drukwerken	„ 4.35
		Voeding en schoonhouden	„ 64.06
		Totaal	f 2112.39 ⁵

(Onder de uitgaven is niet begrepen het loon voor de verpleegster.)

Deze exploitatiekosten waren voor: 32 verpleegden gedurende 384 verpleegdagen.

Neemt men voorts nog in aanmerking dat voor oprichting van het ziekenhuis door de burgerij is bijgedragen f 15.500, dan mag men zeker zeggen dat de gemeente Wormerveer op zeer goedkoope wijze in het bezit is gekomen van een ziekenhuis. G. J. H.

AAN ALLEN DIE IN METSELSTEEN BELANG STELLEN

et aan het slot dezès, uit TEN HAGEN'S „Alg. Nederl. Adv.blad” overgenomen geschrift, N.B. bedoeld als antwoord op het artikel „Aan allen die in metselsteen belang stellen” dat voorkomt in „De Bww.” van 14 Oct. l.l., toont met overbluffende juistheid aan tot welk peil de „Vereeniging van Ned. Kalkzandsteenfabrikanten” meent eene zakelijke polemiek te kunnen verlagen.

Zij hoopt toch niet aldus de aandacht van de ten haren nadeele onverbloemd maar onpartijdig medegedeelde feiten te leiden? Hoe naïef zou dat wezen.

„De stijl is de mensch” zegt een Fransch spreekwoord, dat wel bedoeld kon zijn als ééning antwoord op overeenkomstig geschrijf. Hier zou men misschien een even treffende parallel kunnen trekken tusschen den stijl en het materiaal der schrijvers!

Wij zullen onze geachte wederpartij niet in haar taktiek volgen. Van den aanvang af scholden, tierden en raasden zij, beantwoordden zij de zakelijk medegedeelde feiten met persoonlijke verdachtmakingen, en vermeden zij zorgvuldig eene zuivere behandeling van geschilpunten. Wie in het vraagstuk belang stelt, kan bij herlezing der vele artikels en berichten, welke

in de jaargangen 1907 en 1908 van onze vakbladen er over verschenen, zelf konstateeren de volkomen onwaarde en absolute onwaarheid van het onderstaande stuk. Het tracht zich door grootklinkende woorden, die bij eenige nadere overweging geen zin blijken te hebben, door lage verdachtmakingen, welke wij met minachting ter zijde schuiven, af te maken van serieuze bespreking.

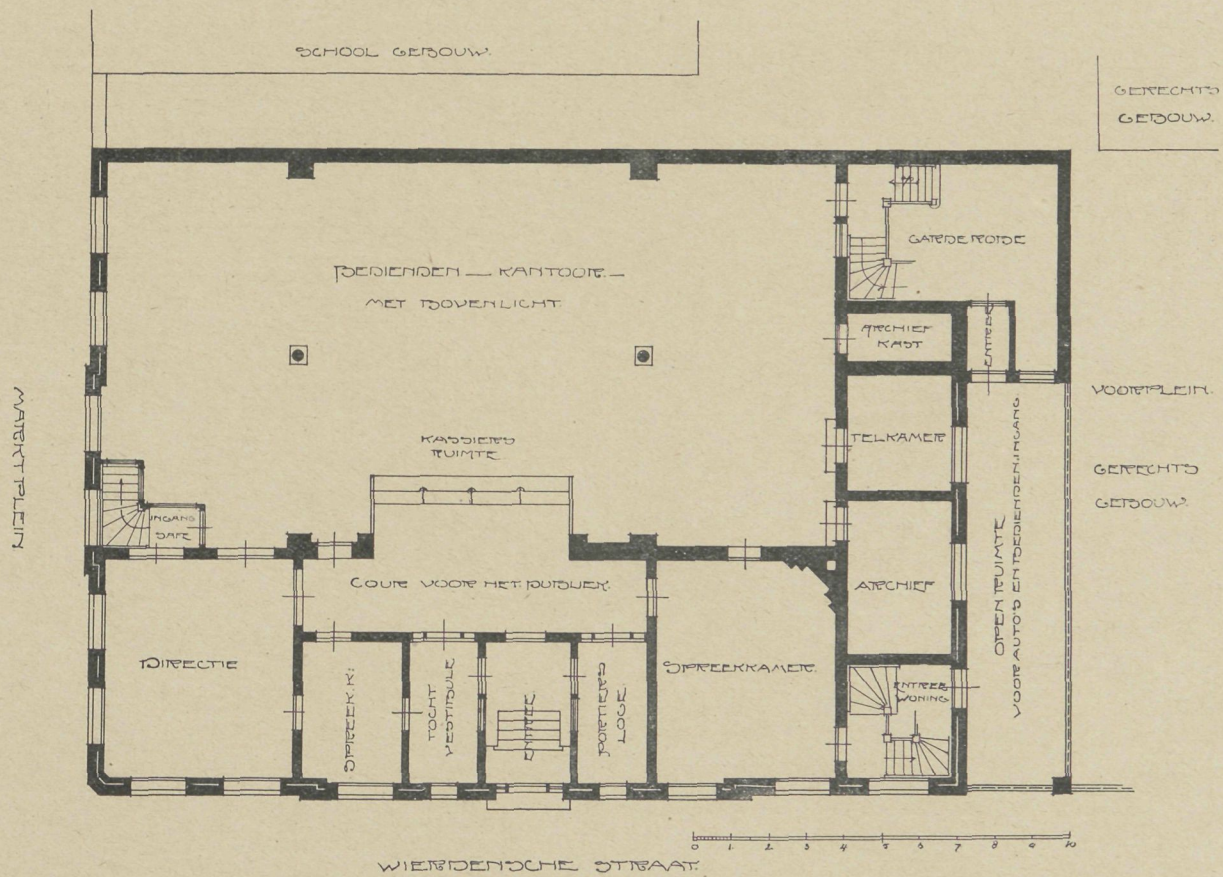
Een psychiater, van zulk geschrijf kennis nemend, zou waarschijnlijk maar al te geneigd zijn het toe te schrijven aan een zenuwpatiënt die alleen door erfelijke belasting op eenige consideratie zou kunnen rekenen.

De advokaat echter die het leest, zou adviseeren: „Zóó ver is de ongelukkige schrijver blijkbaar dan toch nog niet of hij zorgt wel dat zijne groote woorden, die bestemd zijn bij den „bon bourgeois” den indruk te wekken van vervaarlijke beschuldigingen, helaas, buiten het bereik van den rechter blijven.”

Zoo vereenigt lafheid zich met list tot een weerzinwekkend en perfide geheel.

En hiermede basta. Gaarne voldoen wij aan den wensch het stuk onverkort over te nemen. De beste

(Vervolg op blz. 354.)

BANKGEBOUW TE ALMELO. GEBR. VAN GENDT A.L.ZN. EN H. A. WITZAND B.ZN.

bestrijding van dergelijk proza immers is om door eene ruime publikatie aan te toonen hoe treurig het moet gesteld zijn met de motieven van een tegenstander, die feiten, als door ons en anderen bij herhaling en onweerlegd medegedeeld, door spektakel denkt te kunnen smoren. Een bekende truc van min allooi!

FREDERIK DE GROOTE, een bende Russische krijgsgevangenen ziende, zeide met bitteren hoon: „Und mit solchem Gesindel musz ich mich herumstreiten“, een gezegde dat bij de lezing der navolgende „polemie“ ons onwillekeurig in gedachten kwam.

Aan allen die in metselsteen belang stellen.

In „De Bouwwereld“ van 14 October komt een artikel voor onder bovenstaand opschrift en reeds overgenomen in de „Klei-Industrie“ van 16 October.

„De Bouwwereld“ verwingt, haar gewoonte getrouw, weer feiten en tracht wit zwart te pleiten.

Daar ze zelfs niet kan nalaten hetgeen in ons blauwe bloekje onder 4 der conclusies wordt gezegd, óók slechts gedeeltelijk te citeeren (merkwaardige overeenstemming met de manieren in de baksteenbrochure) zullen we hier vooreerst dat punt laten volgen:

„Waar in ons land niet vlot, zooals in Duitschland, deze „zaak“ kon worden afgedaan met veroordeeling in rechten der „brochuremakers“ en de redactie van één vakblad — die in „duidelijke overeenstemming met hen ageerde, de waarheid „verzweg of verwong, de laster nog vermeerderde en de „disloyale concurrentie steunde door meer dan dwaas geschrijf — „is het niet meer dan billijk, dat wij al deze handelingen aan „de veroordeeling der publieke opinie prijsgeven.

„Wij hebben den strijd noch uitgelokt, noch gewenscht.“

Wij willen verder „De Bouwwereld“ (zeer jong blad, dat ook zeer jong en eenzijdig doet) de eer bewijzen hier mede te deelen dat met „één vakblad“ natuurlijk „De Bouwwereld“ werd bedoeld.

Om dat blad gelegenheid te laten maar verder te zwijgen lieten wij den naam in ons boekje weg.

Intusschen dat blad kan nu eenmaal blijkbaar niet nalaten zijn „entente cordiale“ met architect WEISSMAN en de baksteenbrochure-provocateurs, voortdurend zelve te bevestigen en zijn rol in het geheele gedoe schijnt het niet te kunnen bedekken.

(Arch. WEISSMAN zelve — nu die kan het weten — deelde dat mede; overigens mist „De Bouwwereld“ zijn handigheid om dingen als, mengelmoes van waarheid en leugen op te dissen, de leugen ligt er bij „De Bouww.“ dik bovenop, zij kan van hem dus nog leeren.)

„De Bouww.“ „verneemt“ nu weer dat arch. WEISSMAN zijn oude rapport nog eens heeft toegelicht; en „toevalligerwijze“ treffen haar „dezer dagen eenige interessante gegevens enz.“

Duidelijker kan het al niet.

Waarom het rapport van Prof. v. D. KLOES door ons niet nader wordt behandeld moet voor een „onpartijdig“ blad of lezer duidelijk zijn.

„De Bouwwereld“ wil gaarne doorgaan voor onpartijdig doch haar handelingen bewijzen het omgekeerde, althans iets anders dan schelden en razen op en onwaarheid verspreiden betreffende kalkzandsteen deed het blad niet.

Dat rapport (de baksteenbrochure) ontdaan van de onware saus WEISSMAN en de gevolgen van diens insinuaties, is gunstig voor den kalkzandsteen, vandaar dan ook dat dit deel van het rapport moest worden afgebroken.

(Zie ons boekje blz. 4 en de „Bouwwereld“ zelve met artikel van Prof. v. D. KLOES nummers 18—20 van 1908, ook overgenomen in de „Klei-Industrie“.)

„De Bouwwereld“ weigerde één artikel op te nemen, (dat hoorde zoo bij de entente cordiale; het was ook te akelig om werk te zien afbreken waaraan ze zoo flink hielp) dat een ander licht op de zaak wierp, ze prefereerde flink schelden zonder gelegenheid tot antwoord te openen volgens haar „redactioneele recht“.

(Het begrip „recht“ en zulk handelen is toch niet synoniem met den besten wil kan men „De Bouwwereld“ dat niet toegeven.)

Het artikel dat „De Bouww.“ destijds weigerde werd in „De Opmerker“ geplaatst, dat weet de redactie „Bouww.“ maar ze zegt het anders.

Overigens wenschen wij niet met „De Bouww.“, noch haar dappere jongste redacteur — tevens secretaris der Afd. Amsterdam van de Mij. tot bev. der Bouwkunst — in debat te treden.

Wie uit dat geschrijf niet begrepen heeft welke strekking het had — minstens gelijke strekking als het rapport WEISSMAN — moet met blindheid geslagen wezen, en voor de zulken valt niet te redeneeren.

Allerminst verlangt onze industrie echter „sympathie“ van dat jonge, dwaze blaadje, waarmede het zoo gaarne schermt.

Zulke liefde (een kwaad hart draagt het ons niet toe, heette het elders) wordt niet verlangd en zoo opgedrongen valt dat niet; één enkel blaadje dat zóó alle grenzen door waarheid, eerlijkheid, objectiviteit gesteld opzettelijk met voeten treedt, doet zoo de dienst van den nar in den ouden tijd en doet ons zelfs nut; het geknoei is te erg om niet doorzichtig te zijn.

Of het nu echter voor den baksteen of voor verschillende personen aangenaam is in dat blaadje op deze wijze te worden misbruikt (men moet zich schamen vriendschappelijk in dat geschrijf te worden beschouwd) is een andere kwestie, die niemand — tenzij op één hoogte van moraliteit met „De Bouww.“ willende staan — bevestigend zal beantwoorden.

Wij wenschen — als in onze brochure nog te constateeren — dat wij nimmer strijd uitlokten en dat deze wel nooit zoo zoude zijn geweest zonder „Bouwwereld“ en haar meerbedoelde jeugdige redacteur.

Het is bewezen, dat niet wij den strijd begonnen evenals onomstootelijk bewezen is dat architect WEISSMAN tegen betaling van f600.— valsch rapporteerde al probeert hij mogelijk nader nog wat bij te knoeien.

Aan deze ten tweedemaal neergeschreven herhaling kan „De Bouwwereld“ zich vergasten hoewel ze de eerste maal beter wetende een en ander verzweg, of beter omgekeerd haar lezers opdischte.

Het spreekt ten slotte wel van zelve, dat de baksteenbrochure, het rapport WEISSMAN, allerminst iets te maken hebben met officieel onderzoek onzer Industrie door ons gevraagd.

Ons blauwe bloekje is en wordt in 12000 exemplaren door ons land verspreid en is voor iedereen gratis verkrijgbaar en al doet „De Bouww.“ nog zoo haar best, ook tegen ons album, het zal haar niet gelukken dit te ontzenuwen.

Om de redenen in ons boekje aangegeven hebben wij noodig geacht op niet te weerleggen wijze aan te toonen dat arch. WEISSMAN onwaar is geweest; geen belangstellende, die fatsoenlijk de zaak bekijkt, kan nog twijfelen, in tegenstelling met alle andere bladen tracht „De Bouww.“ nog eens wit zwart te noemen.

Tot uitstellen van de uitgifte van ons boekje — met het oog op officieel onderzoek — bestond geen aanleiding, wij wenschten al vast aan alle belangstellenden te bewijzen wat de waarde der schoone „entente-cordiale“ was.

„De Bouww.“ — niet wij — loopt alweer vast vooruit op de beoordeeling van ons materiaal, maakt maar vast uit dat we „kalkzandsteen- en mortelsteen-fabrikanten“ zijn.

Wat een haast, de brochure en de artikelen van „De Bouww.“ wierpen ons nog niet ter aarde, en moet nu de nieuwste vondst er nog bij.

Wij zullen het hierbij laten, als het ons lustte omtrent het gedoe van het „Syndicaat tot aanval op kalkzandsteen“ meer te produceeren dan zoude ons dat zéér gemakkelijk vallen, maar wij hebben geen lust meer modder naar boven te halen, het gedoe is duidelijk genoeg, we laten gaarne een ieder vrij spel voor zijn gedachten.

Ga verder gerust voort „Bouwwereld“, hoe dwazer ge doorgaat met schrijven hoe beter voor ons, U komt de eer beslist in zulk handelen het „één“ blad te blijven.

Als ge dit echter durft overnemen dan eischen wij geheel en achtereen zonder onderbreking.

Erboven, of eronder kunt ge dan gerust verder schelden.

20 October 1908.

De Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten.

GEMENGDE BERICHTEN

Aan H.H. Nederlandsche Architecten.

Van ongeveer half November tot half December zal te Amsterdam worden tentoongesteld de uitgebreide

en belangwekkende verzameling platen van landhuizen, plannen van villa-parken, arbeiderswoningen en fabrieksdorpen waarmede de eigenaresse, de „Deutsche Gartenstadtgesellschaft“ overal waar zij haar ter bezichtiging stelde, groot succes mocht inoogsten.

In die verzameling ontbreekt echter eene Nederlandsche afdeling. Wij meenen dat onze bouwkunst naast

die van andere, wél vertegenwoordigde landen niet langer mag ontbreken, en dat die leemte der tentoonstelling, vóór zij haar weg vervolgt, dient te worden aangevuld.

Wij vertrouwen daartoe niet te vergeefs een beroep te doen op de medewerking onzer architecten. Van verschillende zijden is die steun ons reeds toegezegd, maar zij moet algemeen zijn. De bekendheid met onze bouwkunst zal daardoor in ruimen kring worden verbreid.

Photo's, bij voorkeur onopgeplakt, van in- en uitwendige aanzichten, teekeningen en lichtdrukken, plattegronden etc. of reproducties van reeds verschenen afbeeldingen zullen welkom zijn, liefst uiterlijk 10 Nov. aan het onderstaand adres. Wij dragen dan zorg voor het uniform monteeren der platen opdat de Nederlandsche afdeeling één geheel blijft.

Het Bestuur der Afd. Amsterdam van de

Mij. tot Bev. der Bouwkunst,

W. J. DE GROOT, Voorzitter.

J. H. W. LELIMAN, Secretaris.

Amsterdam, Keizersgracht 571.

26 October 1908

Eene afdeeling Kunstnijverheid van A. et A. Op een Zaterdagavond gehouden vergadering van „Architectura et Amicitia”, is gesproken over de stichting van eene afdeeling kunstnijverheid. Met algemeene stemmen is die wenschelijkheid uitgesproken, zoo mogelijk in samenwerking met andere bestaande verenigingen van kunstnijverheid.

Een Rijksproefstation van bouwmaterialen. Na ampele bespreking, waarop wij door plaatsgebrek niet in dit nummer kunnen terugkomen, is in het genootschap „Architectura et Amicitia” 21 Oct. j.l. de volgende motie aangenomen:

„De vergadering, gehoord de debatten, is met de Staatscommissie van oordeel, dat in de behoefte aan keuring van bouwmaterialen door het particulier initiatief op voldoende wijze wordt voorzien en dat de oprichting van een Rijksproefstation niet urgent is”.

Een nieuw Raadhuis te Rotterdam. De oude kwestie nadert blijkbaar hare oplossing. Althans, de memorie van Beantwoording op het Centraal Rapport over de begroting van 1909 behelst de volgende zinsneden:

„Wat aangaat het vraagstuk van het Stadhuis meenen B. en W. te mogen volstaan, met de mededeeling, dat bespreking daarvan, die tot een principieele beslissing zal leiden, op hun werkplan nog van dit jaar voorkomt. Voor den dienst zal men zich gedurende de eerste jaren met de tegenwoordige lokaliteiten kunnen behelpen, onder gebruikmaking zoo noodig van het vroegere politiebouwwerk aan de Kaasmarkt. Een en ander neemt niet weg, dat, aangezien er na het nemen van een beslissing omtrent nieuwen bouw, van welken aard deze ook zij, met de opmaking en de uitvoering van definitieve plannen wel in elk geval meerdere jaren zullen verloopen, afdoening ook van dit vraagstuk door B. en W. als urgent wordt beschouwd”.

Wij hopen dat als de tijd daar is het uitschrijven van een prijsvraag voor den bouw in overweging zal worden genomen.

Een gemeente-architect voor Rotterdam. (Zie blz. 246.) Door het bestuur van den „Bond van Nederlandsche Architecten” is aan het Hoofdbestuur van de „Mij. tot bev. der Bouwkunst” en aan het bestuur van het genootschap „Architectura et Amicitia”, medewerking verzocht om gezamenlijk namens de drie verenigingen een adres te richten aan het gemeentebestuur van Rotterdam, tot adhesiebetuiging met het verzoek van de vereniging Bouwkunst en Vriendschap aldaar, in zake het benoemen van een architect tot adjunct-Directeur der gemeentewerken.

Een nieuw Stadhuis te Zwolle. Wij ontvingen een nummer der „Kamper Courant” van 18 Oct. l.l. waarin een Zwolsche brief met bijzonderheden aangaande de stadhuisplannen. Schrijver is daarmede niet zeer ingenomen. Hij betoogt, dat, gezien de financiële omstandigheden der gemeente, de bouw van een geheel nieuw raadhuis eigenlijk roekeloos is. En als men nu toch bouwt, zal dat met zuinigheid geschieden en is toch geen waardig gebouw te wachten.

Er is nog eene omstandigheid die den schrijver van dezen brief aanleiding geeft zich tegen het door B. en W. voorgestelde

plan te verzetten n.l. de daarbij noodige verplaatsing der oude Raadzaal, die thans tot trouwzaal dient.

Er waren twee ontwerpen. Het eene liet deze zaal op haar plaats. Het andere ontwerp, door den gemeente-architect op grond van meerdere doelmatigheid aanbevolen en door B. en W. gekozen, maakt afbraak noodig. Het plan is nu wel de zaal elders weer op te bouwen — maar dat ontnemt haar en hare historische beteekenis en naar alle waarschijnlijkheid ook een goed deel van haar artistiek karakter.

De tijd waarin men meende kunstwerken straffeloos te kunnen ontrukken aan hun sfeer en omgeving, af te breken en naar elders, naar een museum bijv., over te brengen, is achter den rug.

Terecht zijn dan ook de „Vereeniging van Overijsselsch Recht en Geschiedenis” en de „Mij. tot Bev. der Bouwk.” tegen het plan van B. en W. opgekomen.

De zaal is uit het midden der XVde eeuw afkomstig. Wel onderging zij sedert, o. a. in de XVIIde eeuw (1658), belangrijke verandering, maar toch is zij nog heden een „kostbaar historisch erfstuk”, dat verdient met piëteit te worden in stand gehouden.

Nieuw Zwolle. „Het behoud onzer weinige monumenten is van te meer belang, waar de oude particuliere woonhuizen voortdurend verminderen. Er gaat haast geen maand voorbij of in de binnenstad wordt de gevel van een oud en veelal door bouwstijl min of meer belangrijk heerenhuis tot winkel verbouwd en wat er dan voor den dag komt, als de schutting weder wordt verwijderd, is niet zelden ongelooft van leelijkheids. Er is een eigenaardige bouwtrant, die ik nog in geen andere plaats heb aangetroffen, maar die tegenwoordig bij de meeste verbouwingen van winkelhuizen hier ter stede hoogtij viert. Men kan, als er een naam gevonden moet worden, gevoegelijk van den Zwolschen koekebakkersstijl spreken. Wie de vinder ervan is, ik weet het tot dusver niet, maar den dank van het nageslacht zal deze Zwolsche architect, hoe groot thans zijn reputatie bij de kleine burgerij ook moge zijn, ongetwijfeld niet verdienen. Door de opdringerige kleuren van zijn steenen, door de belachelijke hoefijzermotieven somtijds boven deuren en vensters op de meest ongemotiveerde wijze toegepast, heeft hij de voornaamste straten onzer stad reeds ontsierd. De Diezerstraat bijvoorbeeld heeft reeds ruimschoots haar deel; in den laatsten tijd moet ook de Luttekstraat het ontgelden; zoo is daar voor een paar weken wederom een hoogst eenvoudige gevel verdwenen met twee gevelsteenen uit de zeventiende eeuw die het bedrijf van den toenmaligen bewoner, het zadelmakersbedrijf aanschouwelijk voorstelden en een gevel van het Zwolsche koekebakkersdeeg verrijst er voor in de plaats.”

Aldus de schrijver van den Zwolschen brief in de „Kamper Courant” van 18 Oct. j.l. De man heeft volkomen gelijk. Maar het is in Zwolle al niet erger dan elders, en in andere steden al niet, beter dan in Zwolle. De ontsiering van stad en land grijpt steeds verder om zich. Er zijn kleine plaatsen waarin de funeste werkzaamheid van een enkel „architect” de schoonheid van eeuwen te gronde richt, onder de toelichtingen van smaak- en kunstlooze bewoners.

Gebruik van ijselsteen. De Vereeniging van Ijselsteenfabrikanten stelt een onderzoek in naar de gevolgen welke de veelal voorgescreven grootere muurdikte heeft gehad, sedert de gemeentelijke bouwverordeningen zijn herzien en wat daarvan de uitwerking is geweest op het gebruik van Ijselsteen. Aan de gemeentebesturen zijn de volgende vragen gedaan: 1e. Staat de keur in uwe gemeente het bouwen toe met muren van 16 cM. 2e. Indien in uwe gemeente door de nieuwe keur muren van 16 cM. werden verboden zoudt u dan bij herziening der verordening er bezwaar in zien: De muurdikte op 16 cM. voor te schrijven voor muren die een nader aan te geven hoogte niet te boven gaan? Mag uw antwoord gepubliceerd worden? („Arnh. Ct.”)

Het tweede internationale kongres voor de bouwbedrijven zal 16—19 November a.s. te Parijs worden gehouden. In „De Aannemer” komt het kongresprogramma voor.

Zondagavond 8½ uur worden de kongresleden feestelijk ontvangen in het Gebouw van den Franschen Aannemersbond. Den volgenden ochtend wordt het kongres geopend. Maandagmiddag heeft een voordracht plaats over de werken van den Metropolitan Spoorweg, gevolgd door een bezoek aan die werken.

Dinsdag 17 Nov. en Woensdag 18 Nov. zijn 's morgens sectievergaderingen van het kongres. Dinsdagmiddag wordt een bezoek gebracht aan de Technische School te Arceuil-Cachan, de bekende particuliere inrichting van Middelbaar Technisch- en Correspondentie-onderwijs. Dinsdagavond bieden de Fransche aannemers hunnen collega's een gala-soirée aan in het Théâtre-Marigny.

Woensdagmiddag is een ontvangst door het gemeentebestuur ten stadhuize en wordt de Groote Opera bezocht.

Donderdag wordt het kongres gesloten, terwijl des avonds een banket plaats vindt.

Voorts zullen waarschijnlijk de officieele afgevaardigden en

het Congresbestuur door den President der Republiek worden ontvangen.

De kongresleden zullen voorts gelegenheid hebben om na afloop van het kongres deel te nemen aan twee groepen van excursies. De ééne omvat drie excursies in de omgeving van Parijs. 1. Versailles en Sèvres. 2. Fontainebleau. 3. Senlis en Chantilly. De tweede gaat naar de „Côte d'Azur" met een oponthoud in Lyon.

Het feestgedeelte van dit kongres is waarlijk niet te versmaden!

Het herdenkingsfeest van Olbrich. In de „Deutsche Bauhütte" lezen we een verslag, hoe in Darmstadt 9 October OLBRICH herdacht werd. Men spreekt daarover als van een feest van waarachtige verhevenheid. Duizenden stroomden tegen den avond naar de Mathildenhöhe. Een sluier van herfstnevel, beschenen door het maanlicht, lag over het bosch en de heuvels. OLBRICH'S werk waarop hij wel het meest trotsch was, „de Hochzeitsturm" verhief zich in stille klacht. De grootsche trap, die van OLBRICH'S kunstwerk naar de andere gebouwen voert, was de plaats waar de herdenking zou plaats vinden.

Donkere tapijten, waarop gouden lauwerkransen schitterden, hingen op de breede muurvlakken. Op de treden der trap vlamden vuren op uit driehoeten. In deze omljsting zoo vol stemming, door KEMPIN ontworpen, zag men onderaan de vergulde buste van OLBRICH door JOBST gemodelleerd. Daartegenover was een baldakijn, waaronder de groothertog had plaats genomen; aan zijn rechterzijde zat in rouwgewaad OLBRICH'S weduwe. Vele autoriteiten waren ook aanwezig. Op eens klonk uit de hoogte van den Hochzeitsturm een bazuinengeschal: Eins ist not, ach Herr, das eine!" Daar ging de poort open. Over de trappen traden slanke vrouwengestalten in lange sleepende rouwgewaden. In de opgeheven handen hielden ze gouden kransen. Het waren de treurende muzen. Toen sprak de hoftoneelspeler HEINZ de proloog, een doodenklacht, door Dr. DANIEL GREINER gedicht. In diepen rouw met neerhangende kransen, treden de muzen voort onder de aangrijpende tonen van MOZART'S Ave Verum. Onder den doffen klank van gedempte paukenslagen doemden uit het donker der grauwe muurmassa van het boventerras stille schaduwen op. Ongeveer vijftig donker gekleede jongelingen met gouden banden in de donkere lokken en fakkels in de hand dalen langzaam omlaag. Het orkest speelt de treurmuziek uit de Götterdämmerung. De jongelingen hebben de buste van OLBRICH bereikt en omstuwen die in doodsche zwijgen. In dit zwijgen ligt zoo iets plechtigs, een treurscene, waarbij ieder aan eigen gevoel wordt overgelaten. Eindelijk dooven de fakkels langzaam één voor één, het vuur in de bekkens gaat uit en zoo wordt alles weer in nacht gehuld, behalve de top van den toren waarom een teedere maanstraal speelt. In de diepte ruischt door het donker het fluisteren en schuivelen van de verdwijnende menigte.

Het land van Hessen, zijn vorst en volk hebben in een gemeenschappelijk gevoel van dankbaarheid hun kustenaar de laatste eer bewezen.

Schouwburg te Stuttgart. In de uitgeschreven prijsvraag kwamen 23 ontwerpen in. Met den eersten prijs bekroond werd Prof. LITTMANN (München) wiens werkzaamheid op het gebied van den schouwburgbouw onlangs in „De Bouww." uitvoerig werd gememoreerd in het artikel over moderne schouwburgen. Den tweeden prijs verwierf de ontwerper van het Keulsche theater, Baurat MORITZ, den derden prijs de Stuttgarter architect SCHMOHL, van de firma SCHMOHL & STÄHELIN.

Sinds de oude hofschouwburg afbrandde — tengevolge waarvan op het onverwachtst belangrijke restanten van het Lusthaus aan den dag kwamen, destijds in „De Bouww." afgebeeld — is nu een half dozijn jaren van gekibbel en oneenigheid verloop. Nu eindelijk komt het toch tot een nieuwen bouw.

Eene overeenkomst in de Deutsche centrale verwarmingsindustrie is ook voor ons land van belang. Om een eind te maken aan allerlei „onthullingen" heeft het Bestuur van het „Verband Deutscher Centralheizungs-Industrieller" (tellende 140 leden) de verplichtingen bekend gemaakt waaraan zijne leden gebonden zijn:

1. Rekening te houden met de door het Verband vastgestelde technische voorschriften.
2. Elke deelname op eene aanbesteding en elke uitnoodiging tot inschrijving aan het bureau op te geven.
3. Prijsopgaven slechts in te dienen met de door het Verband vastgestelde prijzen.
4. Van elke uitgevoerde opdracht 1% te storten ter dekking van de administratiekosten en ter bevordering van de wetenschappelijke en economische ontwikkeling van het vak.

De vroegere bepaling dat de leverende firma hare konkurrenten schadeloos stelde voor de moeite is vervallen.

De prijzen bedoeld in de sub 3 vermelde voorwaarde hebben betrekking op de belangrijkste onderdeelen en worden in verband met de prijzen van het ruwe materiaal herzien.

In eene circulaire zegt het Bestuur van het „Verband": „Wat onze leden volgens de bovenstaande uiteenzetting doen

is niet slechts wettelijk veroorloofd, maar het wordt van een gezond zakelijk standpunt geboden en past in alle opzichten bij de ware belangen onzer afnemers. Het is bovendien economische zelfverdediging, waartoe de ontwikkeling van het aanbestedingsstelsel, thans de centrale-verwarmingsindustrie, gelijk vroeger andere industriën, heeft genoopt"

Zou de laatste reden niet de voornaamste zijn; waaromheen de andere meer bij wijze van franje dienen.

Het oude Ministerie van Oorlog te Weenen. De Oostenrijksche „Centrale commissie voor monumenten van geschiedenis en kunst" heeft besloten met alle kracht aan te dringen op het behoud van het gebouw waarin thans het Ministerie van Oorlog gevestigd is. Het plan was om na voltooiing van het nieuwe Ministerie, dat volgens het, tot groote ergernis van de Otto-Wagner-groep, bekroonde ontwerp van BAUMANN gebouwd wordt, het terrein van het oude Ministerie als bouwterrein te verkoopen.

Dit zou het stadsgezicht op het plein „am Hof" en in de Bognerstraat, dat behoort tot het oudste en meest karakteristieke deel van Weenen volkomen bederven. Bovendien zou door het verdwijnen van het fraaie en monumentale Ministerie ook het effect van de aangrenzende kerk „Zu den neun Chören der Engel" en haar fraai koor aan de Seitzerstrasse, een der fraaiste kerken van Weenen, leiden.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Verschenen is afl 1 van:

Het technisch schilderen. Hand- en leesboek voor schilders- en bouwtechnici, tevens ten dienste van het Technisch onderwijs en voor zelfstudie door C. P. VAN HOEK. Uitg. te Amsterdam door de Wed. J. AHREND & Zoon. Compleet in 8 afl. Prijs per afl. f 0 55.

Stenografisch verslag van het Congres ter bespreking van Middelbaar Technisch Onderwijs. Gehouden te Amsterdam op Zaterdag 1 Augustus en Maandag 7 September 1908.

Architectura Nr. 43. Het nieuwe stadhuis te Zwolle en de oude raadkamer. Over de kwestie van den bouw van een nieuw stadhuis, waarbij de oude raadkamer zou komen te vervallen en elders anders aangebracht worden. De schrijver hoopt dat de oude historische raadkamer op zijn oude plaats moge blijven. Zie bladz. 355.

Verslag der 1247e vergadering van A. et A., gehouden 21 Oct. Slot der bespreking over de oprichting van een Staatsproefstation van Bouwmaterialen. De vergadering spreekt zich in een motie tegen de urgentie van dit station uit, zie bladz. 355.

Een bezoek bij de firma KONING & BIENFAIT, door J. ROOSINGA.

Een sympathiek adres van de vereeniging „Bouwkunsten Vriendschap" te Rotterdam. Zie bladz. 346.

TECHNISCH GEDEELTE. Cementol, een nieuwe verf voor cement, door H.

Verwarming en ventilatie, door ing. JOH. KORTING, naar het Duitsch, door K. F. VAN DER HELDEN.

Samenstellingen en drukvastheid van beton.

Bouwkundig Weekblad Nr. 43. B. LESGER, door S. met portret van den overledene.

Adres aan den Gemeenteraad van Zwolle in zake de Raadkamer. Dit adres voor het behoud van de Raadkamer werd gezonden door het Hoofdbestuur der Maatj. tot Bev. der Bouwkunst, zie bladz. 355.

Brieven uit Rotterdam. Vermelding van het request van de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" in zake de benoeming van een gemeente-architect, zie bladz. 346.

Arbeiderswoningen. Plattegronden en opstanden van arbeiderswoningen te Wormerveer, door den architect STAM.

Betonzinkwerken volgens systeem „De Muralt", door J. W. DE B.

De Opmerker Nr. 43. Kleine gedenkteekenen. De schrijver somt eenige voorbeelden op van kleine gedenkteekenen als borstbeelden, die langzamerhand om allerlei redenen opgeruimd en niet weder geplaatst worden.

Uit Zwolle. Over de verbouwing van het stadhuis en de verplaatsing der historische raadkamer, uit een correspondentie in de „Kamper Courant". Zie blz. 355.

Arbeiderswoningen. Deze woningen werden gebouwd te Reutlingen door den architect Prof. TH. FISCHER uit Stuttgart, met afbeelding van een groot gebouw, waarin 12 woningen, elk van 3 kamers. Dit blok is toch volgens een type gebouwd, afwijkend van het gewone, eentonige karakter van arbeiderswoningen.

Vereenigingen. Adres van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" over de benoeming van een gemeente-architect te Rotterdam, zie bladz. 346.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 AMSTERDAM HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 45.

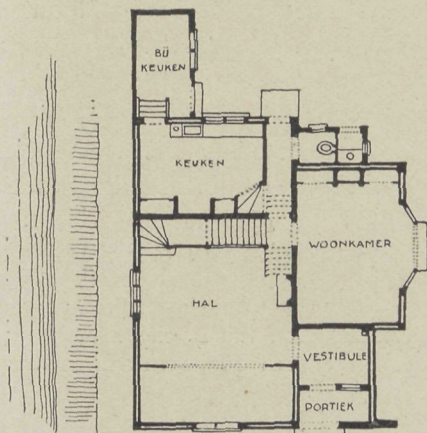
4 November 1908.

HET LANDHUIS „FLUIJTESTIJN” TE BREUKELLEN

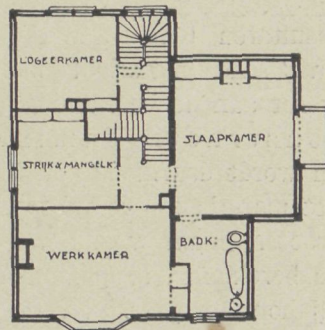
(ZIE OOK DE LOSSE PLAAT)

HUIZE FLUIJTESTIJN
TE BREUKELLEN · ST. PIETERS

REZ-DE-CHAUSSEE

1e. VERDIEPING.

Landhuis „Fluijtestijn”, de woning van den heer HANS MATTHES te Breukelen-St. Pieters, eigenaar en ondernemer van den bekenden bijstand „de Bij”, is gebouwd op een terrein, vroeger behorende tot de buitenplaats „Vecht en Hoff”, en is door een afzonderlijke oprijlaan van 400 M. lengte van af het Zandpad te bereiken.

Het project voor het huis werd reeds geruimen tijd geleden gemaakt door Prof. A. F. Gips te Delft. De uitvoering, de leiding van den bouw en het technisch toezicht geschiedde door den heer L. Couvée, architect te Delft.

Het huis was voltooid in April 1907.

Aannemers waren: De geassocieerde bouwvak-

arbeiders „Zaanstreek”, te Koog a/d Zaan, die hun taak tot tevredenheid van architect en bouwheer hebben ten einde gebracht.

Een open portiek geeft toegang tot een vestibule, vanwaar men de hal betreedt, die in den zomer als eetvertrek dienst doet, terwijl een verhoogd gedeelte aan de voorzijde als zitkamer wordt gebruikt. Een groot raam geeft van daar een prachtig uitzicht op de oprijlaan, daar de as van de hal, met die van de oprijlaan samenvalt.

De woonkamer grenst aan de hal, terwijl de trap naar de eerste verdieping, de keuken, kelder en achtergang onmiddellijk van uit de hal zijn te bereiken, hetgeen, zooals de ervaring leerde, het huis gemakkelijk en aangenaam te bewonen maakt.

De plattegronden maken verdere uitlegging overbodig. De bouwheer, die een groot bewonderaar is van onze XVII-eeuwsche kunstnijverheid, had als wensch geuit de gemakken eener moderne woning met het pittoreske der XVIIe eeuwse zooveel mogelijk te verbinden, terwijl de inrichting en betimmering in harmonie moest blijven met de vele XVIIe eeuwse meubelen, die hij reeds bezat.

Geen enkel stuc-plafond is in het huis aangebracht.

Alle vertrekken hebben balkzolderingen.

De betimmeringen, zolderingen, deuren en verder houtwerk zijn op enkele uitzonderingen na gebeitst

in verschillende kleuren en governist. Vloeren en zolderingen zijn gemaakt van een dubbele laag vloerdelen, waartusschen voor geluiddemping een laag (ter dikte van 3 c.M.) slakkenwol is aangebracht. De wanden zijn afgepleisterd in de mortelkleur. Roode en zwarte hard gebakken tegels in patroon gelegd, dekken de vloeren in portiek, vestibule, hal, gang en keuken. Behalve een zandsteen gebeeldhouwde schouw in de hal, zijn de stookplaatsen van geglazuurde baksteen gebouwd, ook is een enkele met gekleurde tegels bekleed.

De opgaande buitenmuren zijn gemaakt van twee halfsteens muren van klinkers in cementspecie met een spouw van 8 c.M.

De buitenmuren zijn, behalve het plint, gepleisterd in de natuurlijke mortelkleur. Het houtwerk buiten is geel geschilderd en met bruine oker afgezet. Deuren en vensterluiken krachtig pauw-blauw met wit en oranje-geel afgezet. Roode ongeglazuurde pannen zijn voor dakbedekking gebezigd.

De woning van den chef-ymker is gelegen op een terrein naast de oprijlaan van „Fluijtestijn”, en uitwendig geheel in denzelfden trant behandeld als het heerenhuis.

De voorloopige tuinaanleg rond het huis, is niet op advies van de architecten geschied, maar een creatie van den tuinbaas. Mogelijk wordt die later nog eens in stijlvoller trant omgewerkt.

OPMERKINGEN OVER BETON.

DOOR

P. W. SCHARROO,

Eerste-Luitenant der Genie.

1. Inleiding.

Hoewel men in de laatste jaren een steeds ruimer en doelmatiger gebruik van constructies in beton en gewapend beton is gaan maken, zoo worden nog niet die resultaten bereikt, welke men met dit bij uitstek praktische materiaal zou kunnen verkrijgen. Wel wordt aan de berekening, welke bij elke betonconstructie onmisbaar is, meer zorg besteed en wordt daarmede ook in ons land het vertrouwen in het materiaal — vooral in het gewapend beton — steeds grooter, maar veelal wordt nog vergeten, dat de bij de berekening aangenomen vastheid niet, zooals b.v. bij hout en ijzer, vóór de bewerking in het materiaal aanwezig is, maar grootendeels **bij en door de uitvoering zelf verkregen moet worden.**

Zoo is o.m. de instorting van een „Warenhaus” van gewapend beton te Milaan op 17 April j.l. te wijten aan de geringe vastheid van het beton, ten gevolge van het gebruik van eene minder goede cementsoort en eene weinig zorgvuldige bereiding. (Het beton bevatte b.v. hout en allerlei verontreinigingen.)

Men heeft daarom gemeend, een beter begrip en eene meer doelmatige toepassing van het materiaal in de hand te werken, door nogmaals de aandacht te vestigen

op eenige wel eenvoudige, maar daarom niet minder gewichtige en nog te veel verwaarloosde hoofdpunten bij de vervaardiging van betonconstructies.

2. Vastheid van beton.

De — grootendeels door en bij de uitvoering verkregen — drukvastheid van beton is o.m. afhankelijk van:

- 1°. De hoedanigheid van de gebruikte materialen.
- 2°. De onderlinge verhouding van de bestanddeelen.

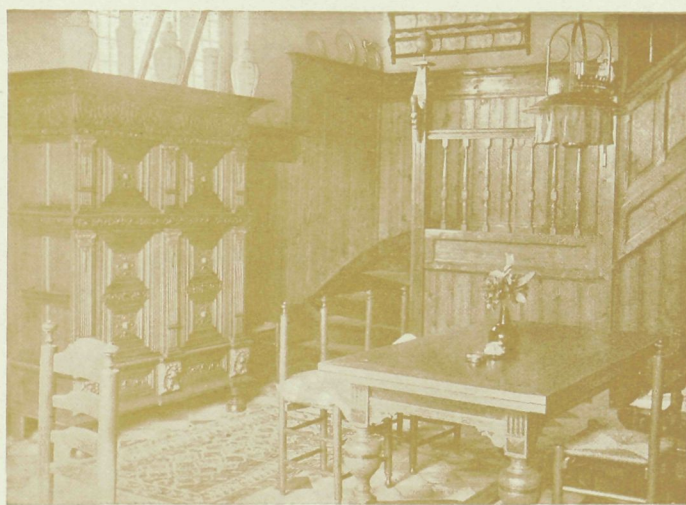
In Tabel 1 zijn de resultaten vereenigd van proeven van MANK te Dresden met proefkubussen van 20 c.M. zijde, welke eerst 5 uur onder water en daarna 30 dagen aan de lucht verhardden.

Tabel 1. Drukvastheid van beton bij verschillende samenstelling.

Samenstelling in maatdeelen.			Drukvastheid in K.G. per c.M ² .	Samenstelling in maatdeelen.			Drukvastheid in K.G. per c.M ² .
ce-ment.	zand.	steen-slag.		ce-ment.	zand.	steen-slag.	
1	—	—	305	1	2	2	145
1	1	—	250	1	2	3	110
1	2	—	225	1	3	2	110
1	3	—	180	1	3	3	100
1	4	—	115	1	3	4	65

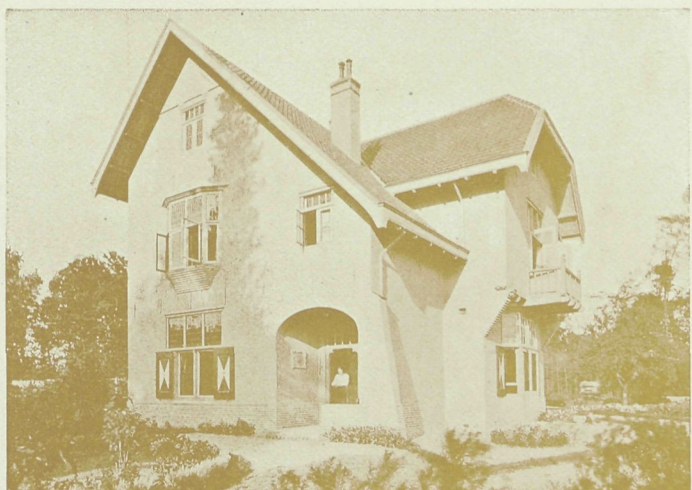
HAL

HAL

ACHTER- EN ZIJGEVEL

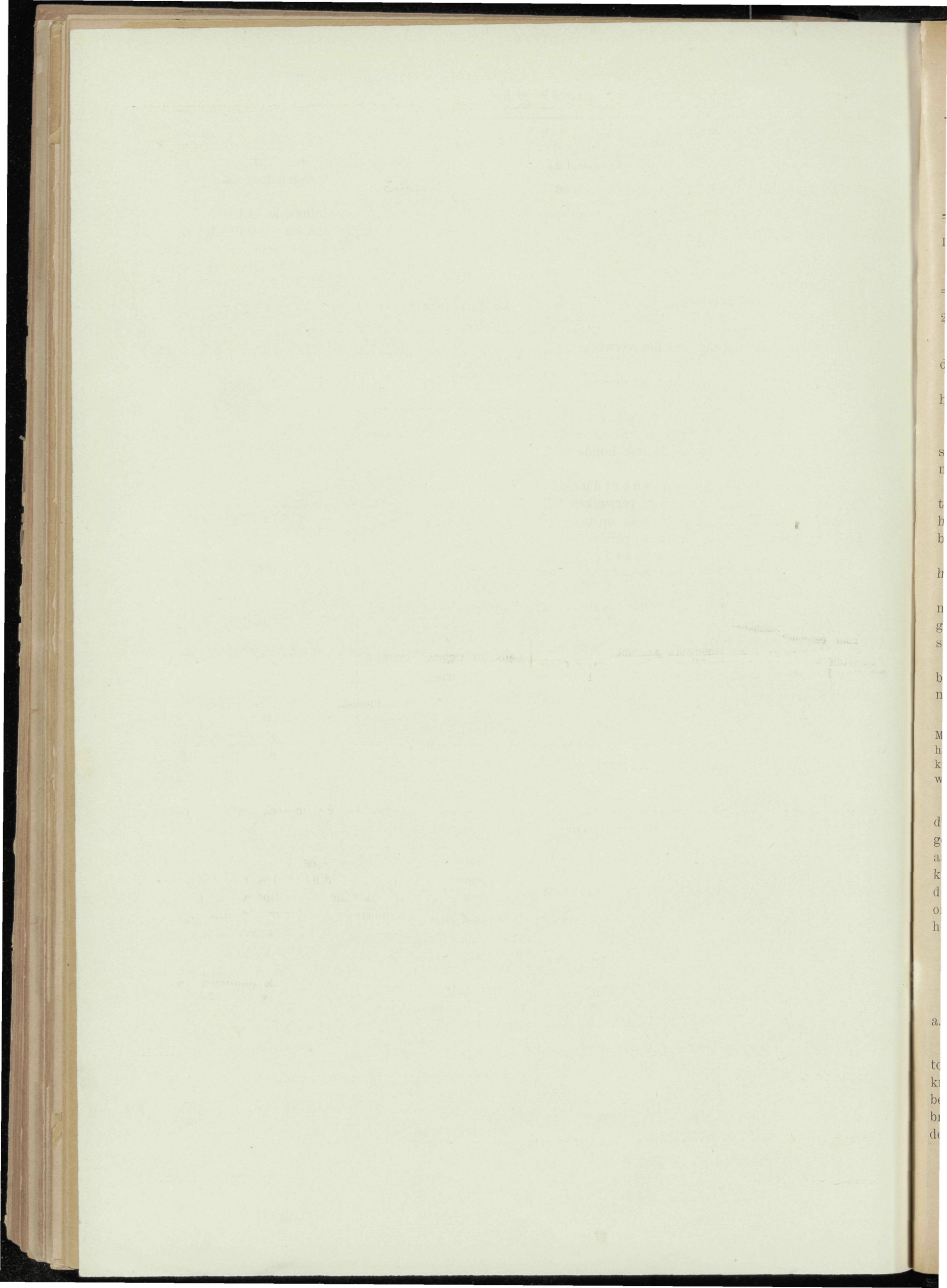
VOORGEVEL

YMKERSWONING BEHOOREND BIJ „FLUIJTSTIJN”

HUIZE „FLUIJTSTIJN” TE BREUKELLEN
 & ONTWERP PROF. A. F. GIPS (DELFT) &
 UITVOERING L. COUVÉE. ARCH. (DELFT)

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWW.” 1908. NR. 45

3°. De toegevoegde hoeveelheid water.

Dit blijkt o. m. uit proeven van Prof. TETMAJER. (Tabel 2.)

Tabel 2. Drukvastheid van beton bij verschillend watergehalte.

Duur der verharding.	Drukvastheid in K.G. per c.M ² . bij een watergehalte van:			
	9 % (vrij droog)	12 % (tame- lijk vochtig)	15 % (week)	18 % (vloeibaar)
28 dagen	227	289	248	213
210 dagen	334	406	336	304

4°. De wijze van bereiding en het verwerken van de betonspecie.

5°. De duur van de verharding en de omstandigheden, waaronder deze plaats vindt.

Hieruit volgt, dat gezorgd moet worden voor:

1°. Eene grondige keuring van de samenstellende materialen en bekendheid met hunne voorname eigenschappen.

2°. Een nauwlettend en voortdurend toezicht op de menging en het verwerken van het beton (bij gewapend beton tevens op het aanbrengen van de wapening op de juiste plaats).

3°. Voldoende tijd tot verharding vóór het in gebruik nemen van de constructie.

4°. Vooral bij constructies in gewapend beton eene nauwkeurige berekening, welke eene grondige kennis van de te verwachten inwendige spanningen vereischt.

Van groot belang voor de betrouwbaarheid van betonconstructies is het feit, dat de vastheid toeneemt met den duur der verharding.

Uit proeven, genomen bij den bouw van de Donaubrug bij Munderkingen in 1893, is gebleken, dat zelfs na eene verharding van 9 jaar de vastheid van machinaal bereide proefkubussen (1 cement, 2½ zand en 5 grind met 5-7 % watergehalte) nog toenam.

Waar bij berekeningen veelal eene gemiddelde druvastheid van 150-300 K.G. per c.M². wordt aangenomen, verdient het voor nauwkeurige berekeningen aanbeveling, deze te bepalen met behulp van proefkubussen van dezelfde samenstelling en op precies dezelfde wijze en onder zooveel mogelijk gelijke omstandigheden bereid en verwerkt als het beton in het bouwwerk.

3. Eigenschappen en keuring van de bestanddeelen.

a. Eigenschappen van Portland-cement.

Vervaardiging. Portland-cement (P.C.) is een, onder toevoeging van water verhardend product, dat verkregen wordt door een innig mengsel, hoofdzakelijk bestaande uit kalk- en kleihoudende materialen, te branden, totdat smelting begint in te treden, waarna de massa tot een meelfijn poeder gemalen wordt.

Chemische samenstelling. De gemiddelde samenstelling van een goed P.C. is volgens de „Mitteilungen aus den Königlich technischen Versuchsanstalten zu Berlin” van 1883:

Kalk	58,22 - 65,59 %	Aluinaarde	4,16 - 9,45 %
Magnesia	1 - 2,89 „	Alkaliën	0,19 - 2,83 „
Kiezelsuren	19,8 - 26,45 „	Zwavelzuren	0,19 - 2,19 „
IJzeroxide	2,19 - 4,47 „	Gloeiverlies	0,26 - 2,67 „

Kleur en soortelijk gewicht. P.C. is een scherp, fijnkorrelig poeder met eene groen- of blauwachtig grauwe kleur, en een soortel. gew., wisselend van 3,13 tot 3,25. (Kleiner bij P.C., dat vochtig is, of lang gelegen heeft). Eene geel- of bruinachtig grauwe kleur wijst op de aanwezigheid van eene te groote hoeveelheid kleiachtige bestanddeelen.

Verstijven. P.C., met water tot eene stijve brij geroerd, versteent na korteren of langeren tijd.

In groote trekken bestaat het verhardingsproces hierin, dat de silicaten in het cement langzaam water opnemen, waardoor hydrosilicaten worden gevormd, welke als een colloïde (kit) werken ter verbinding van onveranderde bestanddeelen.

In verband met den voor de verharding benodigden tijd, onderscheidt men langzaam- en snelbindend P.C., waarvan het eerste na drie of meer uren vast wordt. Dit verschil is voornamelijk een gevolg van de chemische samenstelling; P.C. met veel aluinaarde is meestal snelbindend, dat met veel kiezelzuur langzaambindend.

Aangezien de verharding een gevolg is van de splitsing der bestanddeelen onder den chemischen invloed van water, moet dus een P.C.-mortel vooral in de eerste dagen der verharding voldoende water bevatten en tegen uitdrogen beschermd worden.

Volumeveranderingen. 1°. P.C.-mortel, welke bij de verharding water opneemt, — dus b.v. bij versteening onder water —, zet bij de verharding uit en wel het meest in de periode van de snelste verharding, d.i. dus in het begin. Deze uitzetting houdt op na eene verharding van 1 jaar.

Wanneer men de mortel magerder maakt, dus door toevoeging van zand, wordt deze volumeverandering belangrijk kleiner.

Dit blijkt o. m. uit de hieronder vermelde resultaten van proeven van C. SCHUMANN met onder water verharde mortelprisma's met en zonder zand, lang 100 m.M. en met eene dwarsdoorsnede van 500 m.M².

Samenstelling van de mortel.	Volumevermeerdering bij eene verharding van weken					
	1	4	13	26	39	52
P.C.	0,048	0,082	0,104	0,125	0,139	0,146
1 P.C. + 3 zand	0,015	0,021	0,024	0,028	0,03	0,033

2°. P.C.-mortel, welke tijdens de verharding water verliest, dus b.v. bij verharding aan de lucht (vooral bij afwisselenden zonneschijn, wind en regen), ondergaat eene volumevermindering, eene krimpung.

Het oppervlak van de mortel krimpt hierbij sneller dan de kern, waardoor scheurtjes ontstaan, welke zich netvormig over het oppervlak van de mortel uitbreiden. Komt in deze scheurtjes later water, dan zal de mortel bij vorst stukvriezen. Het vormen van deze krimp-scheurtjes kan men voorkomen, door de mortel tijdens de verharding vochtig te houden, of door toevoeging van zand. (Voor eene mortel van enkel P.C. bedraagt deze volumevermindering $\pm 0,2\%$, voor mortels van P.C. en zand $0,03$ à $0,05\%$).

Uit deze beide volumeveranderingen volgt reeds de noodzakelijkheid van een nauwlettend en voortdurend toezicht bij de uitvoering.

In de eerste plaats toch moet gezorgd worden, dat de mortel steeds voldoende water voor de verharding bevat. Daar bovendien beide volumeveranderingen evenredig zijn met het cementgehalte, zoo moet gezorgd worden voor eene gelijkmatige verdeling van het P.C. over de mortelmasse. Is dit niet het geval, dan zullen verschillende gedeelten van de mortel eene verschillende uitzetting onder-

gaan, wanneer het cement gaat „werken” en het ontstaan van scheurtjes is het gevolg.

3°. De gevaarlijkste volumeverandering, waardoor het P.C. zelfs geheel onbruikbaar wordt, is het z.g. „zwellen”. Dit is een gevolg van eene minder goede vervaardiging van het cement en wel in den regel, doordien dit niet voldoende gebrand en daardoor niet volkomen homogeen is. De onvoldoend gebrande kalkdeeltjes nemen water op, wanneer de verharding van de massa reeds begonnen is, waardoor een inwendige druk ontstaat, welke de mortel doet scheuren.

Zeer gevaarlijk is in dit opzicht een hoog magnesia-gehalte; meer dan 3% wordt dan ook meestal niet toegelaten.

b. Keuring van Portland-cement.

Meestal wordt volstaan met een mechanisch onderzoek, waarbij een juist overzicht verkregen wordt van de eigenschappen, welke voor een mortelbestanddeel van belang zijn. Onderzoek aan een proefstation verdient de voorkeur; gaat men hiertoe niet over, dan kan gehandeld worden als in onderstaand schema:

Eigenschap.	Onderzoek.	Voorwaarden, waaraan moet worden voldaan.
1. Verpakking en gewicht.		Goed gesloten vaten of verzegelde zakken, zonder van buiten dichtgemaakte gaten of naden en voorzien van naam of merk van de fabriek en van het bruto gewicht. Normaal vat: 180 K.G. bruto, 170 K.G. netto. Half vat: 90 K.G. bruto, 83 K.G. netto. 2% speling toegestaan.
2. Bindingstijd.	Cement ($\pm 30\%$) met water eenige minuten roeren tot een deeg, bij eene gemiddelde temperatuur van lucht en water beide van $15-18^{\circ}$ C. Lijvigheid van dit deeg zoodanig, dat eene stalen proefstaaf van 11,3 m.M. middellijn, aan het ondereinde haaks afgevlind en tot 300 Gram belast, er onmiddellijk na het vullen van den hierna te noemen ring, ter diepte van 34 m.M. indringt. Met dit deeg vullen een, op eene glasplaat rustende, metalen of ebonieten ring van 4 c.M. hoogte en 8 c.M. middellijn. Vervolgens op dit deeg plaatsen eene, aan het ondereinde haaks afgevlindde proefnaald met 1 m.M ² . grondvlak en belast met 300 Gram.	De bindingstijd bedraagt bij $\left\{ \begin{array}{l} \text{langzaambindend P.C.:} \\ \text{minstens 3, hoogstens 10} \\ \text{uur;} \\ \text{snelbindend P.C.: minder} \\ \text{dan 3 uur.} \end{array} \right.$ De binding begint: wanneer de proefnaald niet meer tot de glasplaat in het deeg doordringt. De binding is voltooid: wanneer de proefnaald zonder indruk door het deeg gedragen wordt.
3. Vormhoudendheid.	Koeken van het hierboven beschreven deeg, groot in middellijn 15 c.M., met dun uitlopende randen op eene glasplaat uitspreiden en eerst 24 uur (snelbindend P.C. $\frac{1}{4}$ à 1 uur) aan de lucht laten verharden en daarna 4 weken onder water. Bij de verharding aan de lucht de koeken tegen tocht en zonnestrallen beschutten, om het ontstaan van krimp- en droogscheuren (naar buiten nauwer wordende) te vermijden. De koeken hiertoe bij voorkeur in een gesloten kast of onder natte doeken bewaren.	Na de verharding onder water mag de koek niet kromgetrokken zijn en geen omgekrulde kanten, of — naar buiten wijder wordende — randscheuren vertoonen, welke het gevolg zijn van z.g. „werken”.
4. Korrelfijnheid.	Eene hoeveelheid van 100 Gram P.C. korten tijd drogen op eene zacht verwarmde metalen plaat en daarna zeven met behulp van eene zeefdoos, waarin twee zeven boven elkaar; de bovenste van draad, dik 0,1 m.M., met 900 mazen per c.M ² , de onderste van draad, dik 0,05 m.M., met 4900 mazen per c.M ² .	Op de bovenste zeef mag niet meer dan 5% , op de onderste niet meer dan 30% van het gewicht van de gezeefde hoeveelheid achterblijven.

Eigenschap.	Onderzoek.	Voorwaarden, waaraan moet worden voldaan.
5. Vastheid.	<p>Mortelbereiding. In een mortier van verglaasd aardewerk eene mortel bereiden, samengesteld, naar gewicht, uit 1 deel cement, 3 deelen zand en 0,32 tot 0,4 deel water. Voor 5 proefstukjes ongeveer noodig: 250 Gr. P.C., 750 Gr. zand en \pm 100 Gr. water. (Eerst cement en zand met den stamper dooreen roeren en daarna wrijvende, het water doorheen kneden. De bereiding moet voltooid zijn, voordat de verharding begint).</p> <p>Vervaardiging van de trekproefstukken. Op eene niet-afzuigende onderlaag, b.v. eene metalen plaat, 5 met petroleum bevochtigde vormen ¹⁾ leggen. In deze vormen de mortel goed indrukken, totdat de massa er gewelfvormig boven uitsteekt. Daarna de proefstukken ineen kloppen en wel:</p> <p><i>a. uit de hand:</i> met eene ijzeren spatel van 250 Gram gewicht, lang 35 c.M., met een blad van 5 bij 8 c.M.; het kloppen beginnen aan de kanten, vervolgens naar binnen en steeds sterker, totdat de mortel lenig en veerkrachtig is geworden en water aan het oppervlak komt, of:</p> <p><i>b. machinaal:</i> met 150 slagen van een hamer van 2 K.G., bij 20 c.M. valhoogte. (Hamertoestel van Dr. BÖHME).</p> <p>Na het kloppen de proefstukken gelijk met het bovenzvlak van de vormen afsnijden en daaruit losmaken. De vervaardiging moet plaats hebben in een lokaal met eene gelijkmatige temperatuur van 15° C.</p> <p>Verharding van de trekproefstukken. <i>a.</i> Bij eene temperatuur van 15° C. 24 uur aan de lucht verharderen, beschermd tegen tocht en zonnestralen, b.v. in een met zink beslagen, door een deksel gesloten bak.</p> <p><i>b.</i> Daarna 27 etmalen verharderen onder wekelijks te ververschen water met eene temperatuur van 15° C.</p> <p>Trekvastheid bepalen. Na eene verharding van achtereenvolgend 7 en 28 etmalen de gemiddelde trekvastheid, telkens van 10 proefstukken, bepalen met een trektoestel van Dr. MICHAËLIS (toestel met een dubbel hefboomstelsel, waarbij de verhouding van kracht tot last is als 50 tot 1 en de last wordt aangebracht door een hageltoestel, waaruit per sec. 100 Gram hagel strekt).</p>	<p>De trekvastheid moet bedragen: na eene verharding van 7 etmalen minstens 10 K.G., na eene verharding van 28 etmalen minstens 16 K.G. per c.M².</p> <p>¹⁾ De z.g. 8-vormen van FAHNEHJELM.</p>

c. Eigenschappen en keuring van grind.

Eigenschappen. Voor het als toeslag in beton te bezigen grind zijn de navolgende eigenschappen van belang:

Zuiverheid. Het grind moet door wassching (in kruiwagens, welke niet van gaas zijn voorzien, doch van ijzeren horren in den bodem en aan de voorzijde) ontdaan worden van aanhechtselen, welke eene hechte verbinding met de mortel, eene goede „vertinning” van de grindkorrels zouden tegengaan.

Korrelgrootte. Voor gewapend beton moeten de vertinde grindkorrels kleiner zijn dan de onderlinge afstand van de staven der wapening. Overigens is het voordeelig grind te bezigen met korrels van verschillende grootte; de kleine korrels vullen dan de ruimten tusschen de groote aan.

Vastheid. De vastheid mag niet kleiner zijn dan die van de te gebruiken cementmortel.

Keuring. De grind mag zijn rivier- of berggrind, mits van de harde soorten. Zij mag niet broos zijn, of vermengd met aarde, zand, klei- of leemachtige aanhechtselen. De korrelgrootte wordt bepaald door den aard van het werk.

d. Eigenschappen en keuring van zand.

Eigenschappen. Voor het als mortelbestanddeel te bezigen zand zijn de navolgende eigenschappen van belang:

Zuiverheid. Verrotte overblijfselen van planten en leem-, klei- of aardachtige aanhangselen zijn een beletsel voor eene goede aanhechting van de mortel aan de zandkorrels; zij maken de mortel bovendien minder toegankelijk voor de dampkringslucht en werken derhalve het verhardingsproces tegen. Zoo noodig moet het zand dus vóór het gebruik gewassen worden.

Korrelgrootte. In den regel wordt met grof zand eene grootere vastheid verkregen dan met fijn zand. Dit is wellicht een gevolg van het samepakken van de fijnere zandkorreltjes bij de toevoeging van het water, zoodat niet alle korreltjes aan alle kanten voldoende met de mortel in aanraking komen. Het voordeeligst is het gebruik van zand met eene gemengde korrelgrootte; de fijnere korrels vullen dan de ruimten tusschen de grovere, zoodat met minder cement dan bij het gebruik van grof zand, eene dichte mortel van eene verlangde vastheid verkregen wordt.

Voor ons land is rivierzand uit Waal, Lek en Rijn

het meest geschikt; dat uit de benedenrivieren is te veel met kleiachtige bestanddeelen verontreinigd, terwijl duinzand te fijnkorrelig is.

Gedaante der korrels. Gebleken is, dat zand met scherpe korrels eene grootere vastheid tengevolge heeft dan zand met ronde, gladde korrels.

Keuring. Het voor beton te bezigen zand moet zijn zuiver, scherp rivierzand, zonder leem-, klei- of aardachtige aanhangselen en van zoodanige korrelgrootte, dat, naar gewicht, hoogstens 5 % achterblijft

op eene zeef met 0,5 c.M. wijde mazen en minstens 20, doch hoogstens 40 % op eene zeef van draad, dik 0,4 m.M., met 64 mazen per c.M².

Opmerking. Uit verschillende proeven is gebleken, dat zand, op verschillende plaatsen gevonden, zelfs bij eene nagenoeg gelijke korrelgrootte, eene verschillende vastheid van de mortel kan veroorzaken. Voor een groot werk verdient het derhalve aanbeveling, een onderzoek in te stellen naar de vastheid, welke men met verschillende soorten zand kan bereiken.

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

Het droogmaken van gebouwen volgens het systeem-Knapen. Wij hebben in ons nummer van 1 Juli 1908, blz. 216, melding gemaakt van het systeem-Knapen tot het droogmaken van gebouwen, welke vinding in ons land door het Centraal Technisch Bureau te 's Gravenhage wordt geëxploiteerd.

Wij vernemen dat volgens deze methode eene proef is gedaan met eene villa te Scheveningen en dat binnenkort eene uitnoodiging aan bouwkundigen te wachten is om die proef te komen bezichtigen.

Eene proef genomen in het paleis van Versailles heeft geleid tot het volgende getuigschrift:

Versailles, 17 October 1908.

De ondergeteekende „architecte-en-chef” van de paleizen van Versailles en Trianon, verklaart dat de proefneming met de drogingsmethode-Knapen de beloofde resultaten heeft opgeleverd en het succes volkomen is.

MARCEL LAMBERT.

Steenhouwwerk voor het Vredespaleis. Het centraal bestuur van den bond van steenhouderspatroonsverenigingen in Nederland heeft dezer dagen een schrijven gezonden aan de directie van den bouw van het Vredespaleis, waarin nogmaals de aandacht gevestigd wordt op het groote belang, zoowel voor den bouw zelve als voor de natuursteen-industrie in Nederland, dat zooveel mogelijk getracht worde de benodigde zand- of kalksteen hier te lande te doen verwerken.

(„N.R.C.”)

Inventaris van Engelsche monumenten. In Engeland is een koninklijke commissie (wij zouden zeggen: staatscommissie) benoemd, welke zich zal hebben bezig te houden met het opmaken van een lijst van oude en historische monumenten en gebouwen, welke van belang zijn voor de kennis der beschaving, kunst en levensomstandigheden in Engeland, in vroegere tijden. In de lijst zullen worden opgenomen alle monumenten en gebouwen van de oudste tijden tot aan het jaar 1700. Wat later gebouwd is komt voorloopig nog niet in aanmerking om in de lijst te worden opgenomen.

Voorts zal de commissie moeten aangeven welke monumenten en gebouwen in aanmerking komen om te worden instandgehouden.

(„N.R.C.”)

Het voormalig historisch museum te Bern. bezit een zeer sierlijken gevel — veel meer is er niet van overgebleven — die door den Zwitserschen architect SPRÜNGLI ontworpen was en als een der fraaiste specimen van de 18de eeuwse architectuur des lands bekend staat.

Tengevolge van de noodzakelijkheid van nieuwe en ruimere verbindingswegen stond het in den weg, maar daarop zou wel iets te vinden zijn geweest.

De gemeenteraad was, nadat een felle strijd over het behoud gevoerd was, van goeden wille, maar bij volksstemming is 25 Oct. l.l. met 5122 tegen 3099 stemmen een crediet-aanvraag verworpen. De gevel zal nu waarschijnlijk wel naar elders worden overgebracht of tegen het nieuwe historische museum van Bern worden herbouwd; maar dat is — vooral voor het stadsbeeld waarin het gebouw zoo fraai paste — heel iets anders dan bedoeld was met den strijd om het behoud van den gevel.

De akustiek van groote zalen, waarvan de juiste bepaling te voren tot de onopgeloste vraagstukken behoort, werd door Dr. OSKAR WOLF besproken in de „Frkf. Ztg.” Hij komt tot de slotsom, door verschillende voorbeelden gesteund, dat om een goede akustiek te verkrijgen in zalen die een rechthoekig grondvlak hebben de verhouding van lengte tot breedte en hoogte zoo dicht mogelijk bij die van 3 : 2 : 1 moet komen. Als voorbeeld van zeer goede akustiek noemt Dr. Wolf o.a. de reuzenzaal van het laatste Frankfurter gymnastiekfeest, waarin niettegenstaande haar groote afmetingen (100 : 60 : 30 M.) zoowel

het gesproken woord als de zachtste toonen der muziek-instrumenten buitengewoon ver te hooren waren. Ook valt er in de groote zaal van het Frankfurter feestgebouw een goede akustiek waar te nemen. De lengte bedraagt 42.7 M. bij een hoogte van 14.3 M. d. i. juist de verhouding van 3—1. De breedte van 16.3 M. is in verhouding te klein; de zaal heeft tengevolge daarvan dan ook twee brandpunten waar de akustiek meer intens is.

Tegen de overdaad bij openbare gebouwen in Duitschland. In Duitschland is allerwege een oppositie gaande tegen de uitermate weelderige opvatting bij de stichting van openbare bouwwerken. De kosten daarvan schijnen de begrotingen zeer te belasten en in de weinig gunstige tijdsomstandigheden is verandering gewenscht. Dat is dus de keerzijde der medaille.

Wij plegen onze deutsche kollega's te benijden om de rijke middelen, die hen bij de stichting van raadhuzen, postkantoren, scholen en stations, maar eigenlijk bij alle groepen van openbare bouwwerken, tot de publieke privaten toe, ter beschikking plegen te worden gesteld.

In de vette jaren, die achter ons liggen, waren de bouwkosten er steeds door verhoogd en van het noodige kwam men tot het overbodige. De een wilde den ander overtreffen en de gebouwen overtroffer — met name ook door hunne inrichting — verre en verre niet alleen de behoeften, maar, naar het schijnt dikwerf, ook de feitelijk beschikbare middelen.

De Rijkskanselier heeft onlangs een terugkeer tot de oud-pruisische spaarzaamheid aanbevolen en daarbij in het bijzonder ook de bouwwerken gememoreerd. Het euvel wordt door geheel Duitschland gevoeld, zoowel in Pruisen als in de kleinere staten. Wat het eerste land betreft, is daar krachtig tot zuinigheid aangespoord.

De weelde en overdaad bij staatsgebouwen heeft bij de behandeling der begroting over 1908 in den pruisischen landdag aanleiding gegeven tot klachten. De ministers van finantiën en van openbare werken hebben zich daarom genoodzaakt gezien, de autoriteiten onder wier beheer de werken uitgevoerd worden, te verzoeken bijzonder opmerkzaam te zijn dat in het vervolg bij alle nieuwe gebouwen en ook bij diegene, die verbouwd worden, de goedgekeurde programma's van eischen overeenkomstig de schetsen in alle opzichten met goed overlegde zuinigheid zonder eenige ruimteverspilling ontworpen moeten worden. Aan het uiterlijke der gebouwen, zoowel als aan de afwerking van het interieur moet ieder overmatig gebruik van architectuurvormen en versiering vermeden worden. Alle staatsgebouwen moeten zoo gemaakt worden, dat zij in elk opzicht praktisch zijn in het gebruik; dat zij voldoen aan alle hygiënische eischen, in verband met licht, lucht en temperatuur. Bij het kiezen der bouwmaterialen moet vooral in aanmerking worden genomen dat het bouwwerk zoo duurzaam mogelijk zij, terwijl de onderhoudskosten binnen beperkte grenzen blijven. Voor alles moet een waardige eenvoud en degelijkheid het richtsnoer zijn; een verhooging van een artistieke totaalindruk kan, indien het doel van het bouwwerk het verlangt, ook verkregen worden door goede verhoudingen van het geheel, aantrekkelijk silhouet, krachtige verlevendiging door architectonische verdeeling en plastische versiering op de juiste plaatsen, zoowel als door het aanbrengen van harmonische kleuren. Vooral moet bedacht worden, dat het oppervlak, dat bebouwd wordt, zoo klein mogelijk zij, door een beknopte plattegrond te ontwerpen en te groote portalen, gangen, trappen enz. te vermijden. Bij administratie- en groote gerechtgebouwen moeten in den regel 3 verdiepingen boven het parterre gebouwd worden. Ook bij de inrichting (meubels enz.) moet afgezien worden van elke luxe en te vergaande gemakken voor de beambten. Dit alles geldt ook voor dienstwoningen en representatielokalen, waarvan de eischen in de laatste jaren zoo zeer gestegen zijn.

Als intusschen die goede raadgevingen maar niet reeds te laat zijn!

Decoraplastiek is een nieuw uitgevonden versieringsmateriaal voor gevels, wanden, gangen en portalen. Zij werd

uitgevonden door den decoratieschilder AUG. HEUER te Hannover. Aan een prospectus ontleenen wij de volgende bijzonderheden:

„Decoraplastiek is de plaatsvervangster voor lincrusta, leer, zijde en ander behangsel, door het op den muur brengen eener weeke massa, welke op verschillende wijzen en naar alle modellen en teekeningen kan worden bewerkt.”

De bewerking ervan is als volgt: „Er wordt eene weeke massa op den te behandelen wand gebracht en vóór het verharden met daarvoor benoodigde werktuigen geheel naar eigen verkiezing bewerkt en gemodelleerd.

„De grondstof kan direct naar verlangen worden gekleurd of ook na het verharden, beschilderd worden.

„De uitvinding HEUER brengt daardoor alle voordeelen eener artistieke en degelijke wandbekleding; zij leent zich niet alleen voor plaatsen waar een decoratief effect moet worden verkregen, maar ook voor elke, zelfs nog zoo eenvoudige wanddecoratie.

„Daar de grondstof steeds direct op den wand wordt aangebracht en zich met dezen vast verbindt, verzekert deze manier een beduidend grootere duurzaamheid dan iedere andere wandbekleding, terwijl door de bestanddeelen der grondstof een afschilferen of loslaten van den wand onmogelijk is.

„Decoraplastiek kan worden aangebracht op alle muren, hout, ijzer, glas, carton enz. en geeft ook op de grootste oppervlakten geen naden of afscheidingen te zien. Zij droogt en verhardt tengevolge harer chemische eigenschappen in ca. 24 uur, en is daarna ook tegen alle invloeden van weer en temperatuur bestand. Het loslaten van den wand tengevolge van later intredende vochtigheid, zooals dit bij lincrusta zoo herhaaldelijk voorkomt, is volkomen uitgesloten. Ingeval van beschadiging is het gemakkelijk te repareeren en laten aangebrachte reparaties niet de geringste sporen achter.”

De massa schijnt niet gemakkelijk van kleur te veranderen, kan met water en zeep afgewasschen worden en is brandvrij.

Voor ons land is de vertegenwoordiging gevestigd te Utrecht bij de firma C. VAN STRAATEN JR., Rembrandtkade 1A.

ROME. De villa Farnesina. „De Italiaansche regeering wil de Villa Farnesina koopen en onderhandelt met den bezitter, een Spaansche hertog — wiens voorvader het pronkjuweel van PERUZZI, RAFAEL, en SEBASTINO DEL PIOMBO indertijd voor 1750 Lire per jaar van de Napelsche BOURBON's huurde — over de koopsom: een paar millioenen.” (N. R. C.)

De villa Farnesina, door BALDASSARE PERUZZI ontworpen en in 1509—11 gebouwd, is een der sierlijkste bouwwerken der romeinsche hoogrenaissance. Zij werd door VASARI ter wille van haar eenvoud en harmonie „cosa nata non fatta”, een natuurverschijnsel, geen menschenwerk genoemd.

De villa werd voor den pauselijken bankier AGOSTINO CHIGI gebouwd. Haar naam dankt zij aan de FARNESE's. In 1580 werd de villa nl. door kardinaal ALEXANDRO FARNESE aangekocht.

Na het uitsterven der FARNESE's werd zij in 1731, te gelijk met het groote Paleis FARNESE, eigendom der koningen van Napels. De laatste koning, FRANS II, verhuurde de villa in 1861 voor 44 jaar aan den Hertog van RIPALDA.

Haar wereldroem dankt de Farnesina echter aan hare decoratieve versiering. De zoldering der thans met vensters gesloten hal in den middenbouw prijkt met twaalf tafereelen uit het destijds veelgelezen sprookje van Apulejus, Amor en Psyche. Deze, door RAFAEL ontworpen, zijn uitgevoerd door GIULIO ROMANO en FRANCESCO PENNI. Eigenhandig heeft RAFAEL in een nevenvertrek, dat eertijds eveneens een open loggia was, de beroemde Galatea op de schelp met haar gevolg van Nereïden, Tritonen en Liefde-goden geschilderd. SEBASTIANO DEL PIOMBO en PERUZZI voltooiden de decoratie in dit vertrek met schilderwerk van zinnebeeldige beteekenis.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Waterbouwkundige constructies door M. C. Koole, met medewerking van W. Gabriëlse, C. H. Lugten. Wed. J. Ahrend & Zoon, Amsterdam. Afl. 2.

Hoewel dit werk niet voor Bouwkundigen is samengesteld, vestigen wij toch gaarne de aandacht op dezen nieuwe aflevering, waarin uitvoerig gehandeld wordt over de toepassing van gewapend-beton.

Deze aflevering, die bewerkt is onder toezicht van Jhr. DE MURALT, Ingenieur van Schouwen, bevat tal van hoogst interessante bijzonderheden welke hier voor de eerste maal worden medegedeeld.

Architectura Nr. 44. Adres aan den Gemeenteraad van Zwolle, gezonden door het Bestuur van „A. et A.” Dit adres bevat het verzoek om niet tot slooping der oude raadkamer van het stadhuis over te gaan. (Zie blz. 355.)

In memoriam E. T. A. DAMEN, door H. J. WALLE JR. Bij het tekstplaatje. Deze tekstfiguur stelt voor de poort aan het stationsgebouw der electriche lijn Rotterdam—Scheveningen.

Aan H.H. Nederlandsche architecten. (Zie blz. 354.) **TECHNISCH GEDEELTE.** Verwarming en ventilatie door Ing. JOH. KORTING, naar het Duitsch van K. F. VAN DER HEIJDEN (vervolg).

Ongevallen bij beton-ijzerconstructies. Overgenomen uit de „Beton-Zeitung”, door V. K.

Bouwkundig Weekblad Nr. 44. Mij. tot bev. der Bwk. Verslag van de vergadering van het Hoofdbestuur op 28 October.

Het huis aan de drie Grachten, door JAN DE MELJER, architect. Met dit huis wordt bedoeld het oude gebouw gelegen O. Z. Voorburgwallen 249 te Amsterdam, dat verkocht is geworden en dat nu door den arch. MELJER zal gerestaureerd worden.

Verwarmen van gebouwen, op groote afstanden van de warmtebron gelegen, door F. G. UNGER (vervolg).

Aan H.H. Nederlandsche architecten. (Zie blz. 354.) **De Opmerker** Nr. 44. Praktische Schoonheidsleer (vervolg).

Aan de Nederlandsche architecten. (Zie blz. 354.) De nieuwe rioleering van Amsterdam, overgenomen uit het „Nieuws van den Dag”.

Ornamentprenten. Naar aanleiding der gehouden kunstbeschouwing der prenten, bijeenverzameld door den heer J. A. FREDERIKS, en welke kollektie binnenkort verkocht wordt.

Groote klokken. De grootste wijzerplaten ter wereld zijn die van een gebouw te New-York, die 12 M. middellijn hebben, dan volgen die van den grooten toren te Mechelen, die 11.72 M. middellijn hebben.

INGEZONDEN

Aan allen die in metselsteen belang stellen.

M. de R.

Naar aanleiding van hetgeen „De Bouwwereld” in zijn blad Nr. 42 onder „Aan allen die in metselsteen belang stellen” schrijft n.l.: „inzonderheid heeft het door den heer A. W. WEISSMAN bewerkte deel van de laatstbedoelde brochure en de juistheid der door hem te Berlijn verzamelde gegevens het te ontgelden, grootendeels met oude beweringen, die daartoe nog eens opgewarmd worden.

„Wij vernemen, dat deze sinds geruimen tijd door den heer WEISSMAN zijn weersproken in een rapport aan het Bestuur van de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten. Het mag zeker verwacht worden, dat deze nu tot publicatie dier weerlegging overgaat. Onze technische wereld heeft recht dit te verlangen”, wenscht het Bestuur van de Vereeniging van Ned. Baksteenfabrikanten het volgende ter algemeene kennis te brengen.

Toen de heer VAN DE LOO in eene Algemeene Vergadering onzer Vereeniging het voorstel deed het onderzoek naar de waarde van kalkzandsteen te doen instellen, is dit voorstel met algemeene stemmen aangenomen.

De valsche voorstelling, die men nu door te spreken van „eene brochure-VAN DE LOO” tracht op te wekken, is derhalve geheel onjuist.

De heeren VAN DER KLOES en WEISSMAN hebben toen zij half April 1906 de opdracht tot het instellen van dat onderzoek aanvaardden, zich uitdrukkelijk algeheele vrijheid voorbehouden. De aanvallen, die tegen onze brochure worden ondernomen, richten zich uitsluitend tot het gedeelte hetwelk verslag geeft van het onderzoek te Berlijn, hetgeen door den heer A. W. WEISSMAN werd ingesteld. Dit geschiedde niet door op waardige wijze de gepubliceerde feiten te weerleggen, maar slechts door den heer WEISSMAN

verdacht te maken, dat hij zijne te Berlijn verkregen gegevens in een verkeerd daglicht stelde.

In hooge mate kwam dit uit op de vergadering van Duitsche kalkzandsteenfabrikanten gehouden te Berlijn d.d. 20 Februari 1908. De rapporteur door het Bestuur in kennis gesteld met het officiële verslag dier vergadering heeft in een waardig gesteld stuk de aantijgingen tegen hem ingebracht overtuigend wederlegd op eene wijze, die hem volkomen rechtvaardigt. Reeds sinds geruimen tijd (14 Juli 1908) berust dit stuk bij ons Bestuur, dat gemeend heeft er nog geen openbaarheid aan te moeten geven, omdat het van oordeel was en blijft, dat zolang de Staatscommissie, die op het oogenblik tot taak heeft een onderzoek naar de Nederlandsche kalkzandsteen in te stellen, haar rapport niet heeft uitgebracht, het niet gepast is den strijd over het materiaal te heropenen.

Het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten acht het in verband met het bovengemelde noodzakelijk het bovenstaande openbaar te maken, doch zal hangende het onderzoek door de Staatscommissie, zich van verdere uiteenzettingen onthouden.

Onder dankzegging voor de verleende plaatsruimte:

Hoogachtend,

Het Bestuur van de Vereeniging van
Nederlandsche Baksteenfabrikanten.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

De Rijks Slachthuisprijsvraag.

Op de internationale prijsvraag voor het ontwerpen van goedkope, eenvoudige en doelmatige slachthuizen, zonder en met kunstmatige koelinrichting, die werd uitgeschreven door het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel, kwamen 20 antwoorden in.

Daar elke mededinger verplicht was plannen in te zenden van beide typen A en B, namelijk zonder en met kunstmatige koelinrichting, hebben enkele inzenders hunne ontwerpen voor de beide typen onder verschillend motto ingediend. Daardoor zijn in onderstaande opgave meermaals 2 verschillende motto's onder 1 nummer vereenigd.

1. X. Y. Z.; 2. O. S.; 3. N in een cirkel en in een driehoek; 4. Oü (type A), Qui (type B); 5. Dierenbescherming; 6. Tusschen licht en donker; 7. Export (type A), Import (type B); 8. Reukloos; 9. Holland; 10. Br · ·; 11. Abattoir; 12. Charles; 13. Zeitgemäss (type B), Bescheiden (type A); 14. Niet af (type A), Ook niet af (type B); 15. Ocín; 16. Dieu e(s)t mon droit; 17. Vee; 18. Doelmatig; 19. Koelen met lucht; 20. Drie cirkels aan elkaar.

(„Bouwkw. Weekblad“.)

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

A. W. Weissman over: Het leven en den arbeid van den 17den eeuwischen bouwmeester Philips Vingboons.
Kon. Oudheidk.-Genootschap. Amsterdam.

Meer dan anderen heeft deze architect op de Amsterdamsche bouwkunst der 17e eeuw zijn stempel gedrukt en hij verdient — volgens spr. — meer waardeering dan hem tot dusverre is ten deel gevallen. Dat zijn tijdgenooten den meester hoogschatten, bewijzen de vele uitgaven zijner prentwerken en vooral de vele en belangrijke opdrachten, die VINGBOONS ter uitvoering kreeg. Dr. GEORG GALLAND heeft echter in zijn bekende „Geschichte der Holländischen Baukunst und Bildnerie“, een zeer gunstig oordeel over VINGBOONS geveild. Dit is onrechtvaardig, omdat het op onjuiste overwegingen berust. In de eerste plaats blijkt, dat Dr. GALLAND VINGBOONS werk slechts zeer onvolledig (nl. alleen uit zijn eersten tijd) kent. Intusschen, ook zóó opgevat, schijnt het oordeel den heer WEISSMAN onbillijk. Dr. GALLAND blijkt tot diegenen onzer kunstbeoordeelaars te behooren, die alleen wat tusschen 1600 en 1620 in Nederland is gebouwd, als kunst beschouwen en wat later verrees, omdat het zoogenaamd

„klassiek“ is, verwerpen. Wij echter — en velen met ons — plaatsen ons niet meer op een zoo exclusief standpunt en wenschen breeder van opvatting te zijn. Wij erkennen, dat het tijdperk van 1600 tot 1625 slechts een korte episode is geweest, tusschen het 16e eeuwische classicisme en PIETER KOECK VAN AALST en het 17e eeuwische van JACOB VAN CAMPEN. Wij vinden het geen onheil meer, dat de Nederlandsche bouwkunst sinds 1625 gegeven heeft wat de geest des tijds van haar verlangde, al bewonderen wij de voortbrengselen der schilders, die zelfstandig van uiting en niet op sleeptouw genomen door den tijd, meesterwerken schiepen. Voor ons past JACOB VAN CAMPEN beter in de lijst der 17e eeuw dan REMBRANDT, hoe hoog wij dien ook stellen.

Wij erkennen, aldus vervolgde de heer WEISSMAN, dat PHILIPS VINGBOONS er in geslaagd is, den deftigen Amsterdammers, die in onzen „gouden eeuw“ leefden, de bouwkunst te leveren, die met hun neigingen overeenkwam. Het is een groote verdienste van den bouwmeester geweest — door Dr. GALLAND die de „distinguierte Knappheit“ en de „geschickte Gruppierung“ der „Bauformen“ prijst, zelfs erkend — dat hij de Palladiaansche motieven aan de gevels der smalle, hooge huizen heeft weten te gebruiken op zeer oorspronkelijke, soms ook uiterst smaakvolle wijze. Waarom zijn werk „seelenlos“ zou zijn, begrijpen wij niet. Wel is VINGBOONS ongelijk in zijne voortbrengselen en heeft hij soms nuchtere ontwerpen gemaakt, waardoor hij zijn gebrek aan „aesthetisch geweten“ doet blijken, maar daartegenover staan toch ook zoovele scheppingen die groote verdiensten hebben, dat hij terecht onder onze kunstenaars van beteekenis op bouwkundig gebied mag worden gerekend.

Prof. W. Martin, hoogleeraar in de kunstgeschiedenis aan de Universiteit te Leiden, over: Nederlandsche binnenhuizen op oude schilderijen. Leidsche Kunstvereeniging.

Wij doen — aldus begon spr. — allerwege ons best om ons meer rekenschap te geven van de wijze, waarop we onze huizen inrichten, of liever van de wijze, waarop wij bij onze huisinrichting van de gebruikskunst in aesthetischen zin goed gebruik kunnen maken. En al is er ook in dit streven vaak veel overdrijving als reactie tegen het oude, of als uiting van te veel ijver om exentriek te zijn, toch is doorgaans in de thans ingeslagen richting het eenige middel om te bereiken hetgeen spr. zich voorstelt als het ideaal in deze streken: een zooveel mogelijk nationaal Hollandsch interieur, dat natuurlijk geen navolging van het oude kan zijn, maar dat toch veel voordeel kan doen met hetgeen te leeren valt uit de inrichting van onze oude typische binnenhuizen. Dat ons publiek dit begrijpt, bewijst het succes van Prof. SLUITERMAN'S uitgave van nog bestaande oude Hollandsche interieurs. Spr. wilde daarom heden belangstelling trachten op te wekken voor wat ons op oude schilderijen aan interieur-afbeeldingen bewaard is. Ook voor het werken in oude Nederlandsche stijlen zijn zulke schilderijen van groot belang en voor het restaureeren van oude interieurs kunnen ze veel leeren.

Spr. vertoonde nu een veertigtal lichtbeelden van middel-eeuwische Nederlandsche binnenhuizen op schilderijen van JAN VAN EYCK, ROGIER VAN DER WEYDEN, DIRK BOUTZ, HUGO VAN DER GOES, GERARD DAVID en anderen, daarbij telkens nagaande in hoeverre de realiteit van het interieur door den schilder behouden is en in hoeverre hij daarvan om artistieke redenen afweek, door bijv. het geheel te verfraaien. De moeilijkheid is steeds om te weten in hoeverre de schilder voor zijn meestal religieuse figuren een omgeving schiept, of in hoeverre hij ze in een bestaande reële Nederlandsche omgeving plaatst.

In de 16de eeuw is het vaak zeer moeilijk de realiteit te herkennen, omdat de schilders alles opsmukken met Renaissance ornament.

Een overgangperiode vormt het einde der 16e eeuw; de kerkelijke onderwerpen verdwijnen allengs en de interieurs met wereldlijke tafereelen treden meer op den voorgrond. De schilderachtigheid van het interieur zelf is voor die schilders meer bijzaak en men schildert nog niet, zooals later het interieur om zijn zelfs wil.

Toen nu omstreeks 1630 het interieur ontstond dat wij in de wandeling oud-Hollandsch noemen en dat men zoo gaarne — zij het dan ook uiterst gebrekkig — nabootst, werd dit weldra door tal van onze grootste meesters om zijn schilderachtigheid alléén afgebeeld, vaak slechts met zeer weinig figuren, ja, soms zelfs zonder een enkel figuur. Eerst later in den tijd der decadence gaan onze schilders weer phantaseeren. Spr. licht deze ontwikkeling van het oud-Hollandsch interieurschilderen bij lichtbeelden naar meesterwerken van JAN STEEN, PIETER DE HOOGH, BOURSSE, METRA, BREKELENKAM en anderen toe, waarbij hij telkens op de smaakvolle, sobere, doch zoo uitermate schilderachtige inrichting dier oude huiskamers, gangen, opkamers en voorhuizen wees.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD · VOOR · THEORIE · EN · PRAKTIJK ·

REDACTIE: + + + + +
D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LELIMAN
KEIZERSGRACHT · 559 + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F·VAN ROSSEN · UITGEVER
+ + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 46.

11 November 1908.

DE WEDERONTDEKKING EN WEDEROPBOUW DER OUDHEID

aterdag 31 October j.l. werd voor genoodigden in de Universiteit te Groningen door Prof. Dr. C. W. VOLLGRAFF, de rede uitgesproken getiteld: „De wederontdekking en wederopbouw der oudheid”, ter gelegenheid bij het aanvaarden van het Hoogleeraarsambt in de Grieksche taal-, letteren- en oudheidkunde, waaronder begrepen is een overzicht van de ontwikkeling der grieksche kunst, aan bovengenoemde Universiteit.

Hoewel in het algemeen deze redevoeringen een nut hebben voor ieder die belang stelt in den tijd waarin hij leeft, zoo is deze rede ook meer in 't bijzonder voor de bouwkundige wereld van belang, vooral waar een man als Prof. VOLLGRAFF deze belangrijke zetel werd toevertrouwd. Hij toch is de eerste Nederlander die als klassiek archaeoloog de handen aan het werk sloeg, na eerst practisch werkzaam geweest te zijn onder de buitenlandsche onderzoekers en vervolgens zichzelf een arbeidsveld koos, om een der oude typen van griekschen stedenbouw, waarvan de vroege sporen zich in het duister der grijze oudheid verliezen, bloot te leggen en te bestudeeren.

Zijn openingswoord begon met een treffend citaat uit GOETHE waar de dichter-philosoof zegt: „Alles beruht auf Inhalt, Gehalt und Tüchtigkeit eines zuerst aufgestellten Grundsatzes und auf die Reinheit des Vorsatzes”, waarna de spreker vervolgt, dat ook voor hem van hoog belang is allereerst grondig te overwegen, welke richtsnoer bij de beoefening van zijn vak van wetenschap in dezen tijd bij voorkeur dient gevolgd te worden.

Wie dan ook dezen geleerde van nabij kent, weet maar al te goed hoe hij werkt en zich nooit rust geeft voordat hij tot de kern van een zaak is doorgedrongen om het geheel zodoende machtig te worden.

Vervolgens geeft spreker een beschouwing over het innig verband der philologie en de kunstgeschiedenis en verder hoe dit laatste vak beoefend dient te worden in verband met de technische kennis der onderwerpen. Wel is waar worden deze vakken zelden vereenigd door dezelfde geleerden, dat eenerzijds van de bijna onvermijdelijke noodzakelijkheid van arbeidsverdeling en anderzijds van de ongelijkheid van 's menschen aanleg een gevolg is, want reeds in de gewone samenleving doet dit geval zich dagelijks voor, daar waar de eene meer ontvankelijk is voor indrukken van letterkundigen aard, voelt de ander meer voor de uitingen der beeldende kunst.

Wie Prof. VOLLGRAFF echter kent zal moeten toegeven hoe hij zich zooveel mogelijk op de combinatie dezer twee vakken heeft toegelegd en nog steeds tracht dieper in te dringen. Zeer terecht zegt hij dan ook verder dat de geschiedenis van den mensch een reeks, een samenhangend geheel vormt en hoe men in latere Europeesche cultuurvormen een overwegende helleensche beschaving uit vroeger dagen kan voelen. Zoo heeft dus het oude Hellas, eens in volle glorie stralende, nog altijd een charme en nog altijd zijn sporen op onze tegenwoordige beschaving rechtstreeks of zijdelings nagelaten. Hoe toch denkt men zich de kunstperiode der renaissance te bestudeeren zonder kennis der Grieken en zoo doet de antieke kunstgeschiedenis den geest-aanleg van de oude Helleenen kennen in de werken der beeldende kunsten en heeft ze tot onderwerp die edele voortbrengselen van den scheppenden menschelijken geest, welke niet uitsluitend uit den drang der omstandigheden van het oogenblik geboren, maar als vrucht van een door eeuwen-oude vorming verworven eigenaardig genie te beschouwen zijn.

Spreker vervolgt dan hoe een indruk van de ruïnes kunnen zijn en zegt zeer terecht: „wie Griekenland

en Italië bezocht en rondgedwaald heeft op de plaatsen, waar opgravingen gedaan zijn, weet welk een onbevredigden en troostloozen indruk men meestal daarvan medeneemt. Een doolhof van lage muurtjes en uit den grond te voorschijn gehaalde half vernielde fundamenten; de bodem bestrooid met beschadigde bouwstenen van allerlei soort; daartusschen hier en daar een zuil of een bouwvallig stuk muur, die in het gunstigste geval voor ons modern oog een soort romantische schoonheid hebben... ziedaar een tooneel, waarvan de leek zich doorgaans met teleurstelling afwendt. En ook den archaeoloog bekruipt vaak een gevoel van moedeloosheid, wanneer hij voor het eerst met het naakt geraamte van een opgravingsveld in aanraking komt en zich afvraagt, hoe het ooit mogelijk zal zijn uit de armzalige resten, die hij voor zich ziet, de pracht der Grieksche heiligdommen en tempels te doen herrijzen.

Welnu! evenzoo ongeveer staat het ook met de geheele antieke beschaving. De oudheid is ééne ruïne. Van de grieksche kunst is alleen datgene gespaard gebleven wat toevallig aan de algemeene vernieling is ontsnapt. Daar zijn voorzeker een aantal lichtpunten en uitzonderingen. Het Parthenon staat nog overeind, maar in het algemeen gesproken, welk een verwoesting!"

En dan weer: „Het aantal gespaard gebleven antieke kunstwerken is wellicht aanzienlijk genoeg, dat een veel reizend archaeoloog desverkiezende oog en kunstzin uitsluitend aan deze vormen kan wijden. Maar in hoevele opzichten is niettemin ook voor den archaeoloog de moderne kunstgeschiedenis de aangewezen oefenschool! Hoe oneindig leerzaam is het — wat alleen voor de nieuwere kunst mogelijk is — het geheele werk van een groot kunstenaar te kunnen overzien, alle van eenzelfde motief voorkomende variaties met elkander te vergelijken, de trapsgewijze ontwikkeling van den stijl van jaar tot jaar te kunnen vervolgen, de verhouding van den leerling tot den meester nauwkeuring waar te nemen, het arbeiden van verschillende scholen en inrichtingen in de kunst naast elkander en de overgangen daartusschen van nabij te mogen gadeslaan, het leven en de gedachten en overtuigingen van groote kunstenaars uitvoerig afgeteekend te vinden! Aan onze pogingen tot wederopbouw der antieke kunstgeschiedenis uit de geredde brokstukken ga daarom voor een ieder onzer de zooveel mogelijk volledige kennismaking met de beeldende kunst van onzen tijd of van eenig modern tijdperk vooraf." Bij deze beschouwingen citeert spreker nog Cobet: („*oratio de arte interpretandi*" p. 28): „De menschen zijn altijd en overal menschen, en nooit het klimaat, noch de staatsvorm, wetten, instellingen, zeden of godsdienst kunnen ooit zulk een afscheiding te weeg brengen, dat de eene mensch den anderen niet door en door zou leeren kennen." „Wel is waar, vervolgt spreker dan, komen hierbij nog zeer ge-

wichtige elementen der helleensche beschaving, zoo wat bepaaldelijk grieksch en zuidelijk en dientengevolge den bewoners van noordelijke streken geheel onbekend is. Hierbij heb ik vooral het oog op de mythologie en de kennis van land, klimaat en levenswijze."

Krachtig wijst spreker dan ook er op, dat zij die zich geroepen zullen vinden deze antieke kunst te onderwijzen, probeeren zooveel mogelijk het land onder eigen oogen te zien. „Zij leeren zodoende zonder merkbare inspanning in korten tijd voor hun volgend leven meer, dan anders in jaren in het studeervertrek gesleten. De grieksche natuur en het grieksche klimaat en de daaruit voortspruitende levensvoorwaarden en levenswijze der bevolking kan men alleen op de plaats zelve, maar daar dan ook zeer gemakkelijk leeren kennen. Den arbeid, die verricht wordt op talrijke opgravingsvelden, kan men alleen van nabij leeren overzien en waardeeren. En daarbij komt nog, dat de schoonheid van het zuiden op den reiziger zulk een overweldigenden indruk pleegt te maken, dat hij het zijn geheele volgende leven als het ware gedragen en be vleugeld gevoelt, door de herinnering aan de in zonlicht badende kusten van het onvergetelijke Hellas".

Ten slotte geeft spreker nog een kort resumé van de ontwikkeling der archaeologie vanaf het tijdperk der renaissance, hoe vervolgens groote geleerden de studie ter hand namen en op reis gingen, hoe later de stichting der instituten te Rome en te Athene plaats hadden door de verschillende volken daar gevestigd en wijst er op wat reeds in één menschenleeftijd al deze ontgravingen gedaan hebben, om ons een veel gezondere opvatting der oudheid en oudheidkunde te geven.

Zoo is een Nederlandsche Universiteit weer een man rijker geworden, die zich zoo met hart en ziel wijdt aan de studie van het oude Hellas met zijn onvergelyke kunst en ook de bouwkundige wereld in het bijzonder zal met genoegen zien dat van uit ons land ook een werkkraft uitgaat om bij te dragen tot het doel wat verschillende volken der wereld wenschen. Een talentvolle man als Prof. VOLLGRAFF, beziel met een waarachtige overtuiging en in het bezit van een grooten werkkraft en ijver zal voorzeker vooral bij zijn jeugdigen leeftijd van nog geen drie en dertig jaar, Nederland een plaats in de rij der volkeren geven, die getoond hebben in grieksche kunst, wetenschap en beschaving een levendig belang te stellen. Dank zij den grooten steun, dien hij, mocht ondervinden in Nederland en die hem instaat stelde zijn opgravingen in Argos voort te zetten hoopt hij, aan het slot van zijn rede, dat ook dezen steun in het vervolg hem niet moge ontbreken. En zoo hoopt ook een groot deel van de bouwkundige wereld van Nederland.

'S GRAVENHAGE. WOONHUIS IN HET
 & HUYGHENSPARK &
 ARCH. ANTON J. SANDERS (GRONINGEN)

OPMERKINGEN OVER BETON.

DOOR

P. W. SCHARROO,

Eerste-Luitenant der Genie.

(Vervolg en slot.)

4. Samenstelling van beton.

De samenstelling van beton moet steeds zoodanig zijn, dat, bij een gebruik van zoo weinig mogelijk mortel, eene dichte betonmassa wordt verkregen. Een hoofdvereischte hiervoor is, dat de toeslag uit korrels van verschillende grootte bestaat, zoodat de tusschenruimten tusschen de korrels onderling

slechts groot genoeg zijn, om eene dunne omhulling van de toeslagkorrels door de mortelspecie toe te laten. De dichtheid wordt bevorderd door stampen; hierdoor worden de korrels, welke alle geheel „vertind” zijn, zoo dicht mogelijk bij elkander gebracht.

Achtereenvolgens bepaalt men nu:

10. De verhouding tusschen mortel en toeslag.

Deze verhouding is van het grootste belang. Bij eene te kleine hoeveelheid mortel toch, worden de toeslag-

korrels niet alle voldoende vertind, blijven elkander dus ten deele aanraken, zoodat de verwachte vastheid niet verkregen wordt. Gebruikt men daarentegen te veel mortel, dan zal de betonmassa onderhevig zijn aan de schadelijke gevolgen, door het krimpen van de mortel veroorzaakt.

De benodigde hoeveelheid mortel is dus gelijk aan de som van de tusschenruimten tusschen de toeslagkorrels.

Om deze te bepalen, vult men een vat van bepaalde grootte geheel met den toeslag, giet daarna water bij tot aan den rand van het vat en bepaalt de hierin aanwezige hoeveelheid water; voor eene zekere vertinning van alle korrels wordt meestal 15% meer gerekend.

2°. De samenstelling van de mortel.

De verhouding tusschen cement en zand is afhankelijk van:

a. de gezamenlijke tusschenruimte tusschen de grindkorrels. Is deze n.l. groot, dan moet en om de kosten, en om de nadeelige gevolgen van het krimpen van de mortel zooveel mogelijk te beperken, de mortel veel zand bevatten.

b. de korrelfijnheid van het cement. Fijnkorrelig cement staat door de grootere bindkracht het gebruik van een grooter zandgehalte toe dan minder fijn gemalen cement.

c. den aard van het werk. Constructies, blootgesteld aan de invloeden van de buitenlucht, of wel onderhevig aan zware schokken (bruggen, machinegebouwen, enz.), vereischen eene vette mortel, b.v. naar inhoud bestaande uit 1 deel cement op 1 à 2 deelen zand. Voor gewone constructies binnenshuis is eene verhouding van 1 deel cement op 2 à 3 (zelden 4) deelen zand gebruikelijk.

Bij grindbeton kan als regel worden aangenomen, dat eene dichte betonmassa wordt verkregen, wanneer het grindgehalte tweemaal zoo groot is als het zandgehalte en beide zijn van gemengde korrelgrootte.

3°. De toe te voegen hoeveelheid water.

Deze hoeveelheid is van groot belang. Voor gewapend beton verdient een week beton de voorkeur, zoodat alle staven van de wapening goed door de betonmassa omgeven worden. Meestal wordt echter te veel water gebruikt, waardoor de mortel minder dichtheid en vastheid verkrijgt en de verharding — vooral bij vochtig en koud weer — veel later begint.

Als regel kan men aannemen, dat de mortel met zoo weinig mogelijk water — niet meer dan voor de verharding noodig is — moet worden aangemaakt, terwijl dan de gevorderde lenigheid verkregen wordt door een goed dooreenwerken van de mortelspecie. Een eenvoudig contrôlemiddel hierbij is, dat de hand door kneden van de betonspecie vochtig moet worden, terwijl tevens de massa den gekneden vorm moet behouden.

De betonmassa moet bovendien zoo weinig water bevatten, dat zij nog goed gestampt kan worden; bij het stampen moet water boven komen. Bij droog en warm weer wordt meer water gebruikt dan bij vochtig

weer. Het water zelf moet helder zijn en mag geen klei- of leemachtige bijmengselen of organische stoffen bevatten.

In Tabel 3¹⁾ is aangegeven het materiaalverbruik bij verschillende betonmengsels, waarbij is gerekend op een toeslag van zand en grind in de verhouding van 1 deel zand op 2 deelen grind.

Tabel 3. Materiaalverbruik bij cementbeton van grind.

Mengverhouding van cement en toeslag in maat-deelen.	Hoeveelheden				Verkregen hoeveelheid gestampt beton in Liter.	Voor 1 M ³ . beton is noodig:		
	Cement in K.G.	Zand en grind in Liter.	Water in Liter.	Cement in K.G.		Zand en grind in M ³ .	Water in Liter.	
1 : 1	50	36	12	54	925	0,667	220	
1 : 2	50	72	13	83	625	0,868	162	
1 : 3	50	108	15	112	450	0,964	135	
1 : 4	50	144	18,6	141	355	1,021	131	
1 : 5	50	180	22,2	170	295	1,059	130	
1 : 6	50	216	25,8	200	250	1,08	128	
1 : 7	50	252	29,4	231	220	1,091	128	
1 : 8	50	288	33	263	190	1,095	126	
1 : 9	50	324	36,6	296	169	1,094	124	
1 : 10	50	360	40,2	330	151	1,091	121	
1 : 11	50	396	43,8	365	137	1,085	119	
1 : 12	50	432	47,4	400	125	1,08	118	

5. Bereiding van de betonspecie.

De vastheid, welke beton verkrijgt, is voor een groot deel afhankelijk van de bereiding. Veelal meent men in de practijk, dat onder het bereiden van beton verstaan wordt een „dooreenwerken van de samenstellende materialen” en verbaast zich dan, wanneer met bestanddeelen, welke aan de strengste keuringseischen voldoen, niet de verwachte vastheid verkregen wordt.

De algemeene gang der bereiding uit de hand is:

1°. Wasschen — voor zooveel noodig — van de zorgvuldig gekeurde materialen.

2°. Meten van de hoeveelheden der samenstellende materialen. Als regel geldt, dat niet meer betonspecie tegelijk aangemaakt mag worden, dan verwerkt kan worden, voordat het cement begint te binden. Het meten van de bestanddeelen, — welke daarbij droog moeten zijn —, moet geschieden zonder schudden en strooien in bakken of wagens, niet dieper dan 0,5 M., welke zonder kopmaat zoodanig gevuld moeten worden, dat zij langs de open bovenzijde onder de rij kunnen worden afgestreeken. Het cement wordt meestal afgewogen, waarbij men dan rekent, dat 1 H. L. cement, gemeten als boven, 135 K.G. weegt.

3°. Bereiden van de mortel. De afgemeten hoeveelheden zand en cement worden **droog**, zonder water, innig vermengd. Het zand wordt hiertoe ter dikte van 0,1 M. op een zooveel mogelijk waterdichten, door overdekking tegen regen en zonneshijn beschutten houten vloer uitgespreid en hierover het

¹⁾ Ontleend aan: „Der Portland-cement und seine Anwendungen im Bauwesen.”

cement gelijkmatig verdeeld. Deze droge massa wordt daarna met schop en kalkhouw zoolang omgezet, totdat een mengsel met eene gelijke kleur is verkregen, zonder geelachtige streepen.

Dit mengsel wordt weder uitgespreid en in een daarin opgehaalden kom het bij te voegen water gegoten, waarmede het mengsel gelijkmatig bevochtigd wordt, doorgebouwd met den kalkhouw en zoolang afgewreven, tot een gelijkmatig stijf deeg verkregen is. De droge massa mag niet rechtstreeks met water begoten worden.

40. Bereiden van de betonspecie. Tijdens de mortelbereiding is hiernaast uitgespreid de goed natgemaakte en gereinigde grind. (Het natmaken voorkomt, dat de droge grind het voor de verharding benodigde water aan de mortel onttrekt.)

Over deze grind wordt de mortel gelijkmatig verdeeld, waarna de massa zoo lang omgezet en gesmakt wordt, totdat eene gelijkmatige betonspecie is verkregen en alle grindkorrels geheel met mortel vertind zijn.

De bereiding moet geschieden zoo dicht mogelijk nabij de plaats, waar het beton verwerkt moet worden en wel met zoodanige snelheid, dat het beton bereid **en** verwerkt is, voordat de mortel begint te binden. Het mengen van de bestanddeelen mag echter onder deze snelheid in geen geval lijden.

Versteende mortelresten van een vorig bed moeten vóór het aanmaken van elk nieuw bed worden verwijderd van den vloer, waarop de bereiding plaats vindt.

Betonspecie, welke vóór het verwerken een begin van verharding vertoont, moet worden weggeworpen.

6. Verwerken van de betonspecie.

a. Vervoer naar het werk.

Bij het vervoer mag de betonspecie de bij de bereiding verkregen doorenmenging niet verliezen, m. a. w. de grovere bestanddeelen mogen niet van de fijnere gescheiden worden.

Het meest is dit te vreezen bij het vervoer met kipkarren, omdat bij het leegkippen hiervan het materiaal van eene groote hoogte valt. Het vervoer moet dus met beleid geschieden, terwijl eventueel uitgevallen grove grindkorrels weer in de specie ingedrukt moeten worden. Vervoer in kruitwagens is het gunstigst, voor groote werken evenwel te duur en te tijdroovend.

b. Tijdstip van verwerken.

Onmiddellijk na de bereiding moet de betonspecie zoo snel worden verwerkt, dat de geheele bewerking voltooid is, voordat het beton begint te binden. Betonspecie, welke niet onmiddellijk na de bereiding verwerkt wordt, moet tegen zonneschijn, wind en regen beschut en vóór het gebruik nogmaals dooreengewerkt worden.

Somtijds wordt voorgeschreven, hoe groot hoogstens het tijdsverloop tusschen bereiden en verwerken van de betonspecie mag zijn. Zoo schrijven b.v. de Duitsche voorschriften voor de

uitvoering van constructies in gewapend beton voor, dat beton bij warm en droog weer niet langer dan 1 uur, bij koel en nat weer niet langer dan 2 uur onverwerkt mag liggen.

Hoewel het voorschrift, dat het verwerken zoo spoedig mogelijk na de bereiding moet plaats hebben, zeer aanbevelenswaardig is, zoo zijn toch bovengenoemde tijdsruimten wel wat te eng genomen. In de practijk zal hieraan veelal niet voldaan kunnen worden, terwijl (o. a. uit proeven van MATTERN) gebleken is, dat eene betonmassa, welke 6 uur onverwerkt was blijven liggen, dikwijls nog zeer goed bruikbaar was.

c. Storten van het beton.

De vlakken, waarop en waartegen het cementbeton wordt aangebracht, moeten worden ontdaan van alle losse deelen, gereinigd en zoodanig begoten, dat zij met water verzadigd, doch niet drijfnat zijn.

Om te voorkomen, dat de mortel zich aan de formeelen vasthecht, worden deze somtijds met eene mineraalolie bestreken, welke niet vettig is en niet op het cement inwerkt, of wel wordt op de formeelen eene laag grof papier gelegd. Als regel kan echter met een goed reinigen en met water verzadigen van de formeelen worden volstaan.

De betonmassa wordt aangebracht in lagen van 10 tot 15 c.M. dikte. (Volgens C. SCHUMANN kan week beton worden gestort in lagen van 20 tot 30 c.M. dikte). Moet op eene betonlaag, welke langer dan 1 uur tevoren is afgestampt, eene nieuwe laag worden aangebracht, dan moet het oppervlak van de oude laag eerst met staaldraadborstels worden schoongemaakt en vervolgens bestreken met eene laag mortel, dik ongeveer 0,01 M., van cement en zand, gemengd in dezelfde onderlinge verhoudingen, als waarin deze materialen in het beton voorkomen.

d. Aanstampen van het beton.

Onmiddellijk na het storten moet elke laag vast worden ineen- en gelijkgestampt.

Het verwerken van de betonmassa moet steeds zonder onderbreking tot het einde van het stampen worden voortgezet.

Het aanstampen moet zóó lang geschieden, totdat zich water aan de oppervlakte vertoont en de laag eene veerkrachtige, lenige massa zonder holten of gaten is geworden. Bij voorkeur worden hiervoor gebruikt stampers van gegoten ijzer met houten of ijzeren steel, een gewicht van 10—20 K.G. en een rechthoekig grondvlak met zijden van 10—16 c.M. Houten, met ijzer beslagen stampers worden zelden gebruikt.

Volgens de A. V. der Genie moet gestampt worden door minstens tweemaal zooveel krachtige werklieden, als het aantal M³. beton bedraagt, dat gemiddeld per uur op het stort wordt aangevoerd.

e. Voorzorgen tijdens de verharding.

Totdat het beton voldoende is verhard, moet het beschermd worden tegen bevriezen, uitdrogen, regen, zonneschijn, enz. Hiertoe moeten de oppervlakken, welke niet door formeelen zijn gedekt, na het aanstampen van de bovenste laag en in de schafttijden

tusschen het storten, door zeilen, planken, rietmatten, of dergelijke worden beschermd en geregeld worden vochtig gehouden.

f. Storten bij vriezend weer.

Bij vriezend weer mag slechts bij uitzondering en met inachtneming van de noodige voorzorgsmaatregelen (verwarmen van zand en water, zorgvuldig afdekken, enz.) worden gestort.

Algemeene voorschriften zijn echter moeilijk te geven. In vele gevallen toch zou het staken van het werk bij vorst schadelijker zijn dan het voortzetten onder zekere voorzorgsmaatregelen. Een intreden van vorst tijdens de verharding heeft bovendien dikwijls

geen schadelijken invloed, doch slechts eene vertraging van het verhardingsproces tengevolge.

Bevroren materialen mogen voor de betonbereiding niet worden gebezigd.

In het „Zentralblatt der Bauverwaltung“, Jaargang 1905, Blz. 67, worden de resultaten medegedeeld van proeven met bevroren proefblokken van 1 cement en 3 zand.

De mortel hiervoor werd uit de hand gemengd, blootgesteld aan eené vorst van 13° C., ontdooid en ten slotte verwerkt tot proeflichamen, welke 1 dag aan de lucht en daarna 27 dagen onder water verhardden. De trekvastheid na de verharding bedroeg bij proeflichamen, samengesteld uit:

niet bevroren mortel	18,2 K.G.p.c.M ² ;
mortel, welke 1 dag aan vorst was blootgesteld	14,9 " " "
" " " 2 dagen " " "	14,6 " " "
" " " 11 " " "	11,5 " " "

HET WONINGVRAAGSTUK

Kleine mededeelingen.

Bou- en Woningtoezicht Amsterdam.

In de maand September zijn in Amsterdam 15 nieuwe perceelen voltooid, terwijl in 36 perceelen omvangrijke veranderingen zijn aangebracht. In 61 bestaande gebouwen werden nieuwe loozingsinrichtingen gemaakt. 33 Kleine werken, vallende onder art. 17c der Bouwverordening werden uitgevoerd en 5 kleine gebouwtjes werden opgericht. Gesloopt is een perceel, zoodat de vermeerdering van het aantal perceelen bedraagt 14. 191 Woningen werden onbewoonbaar verklaard. De totale vermindering van het aantal woningen in September bedraagt 147.

575 Woningen boven den grond en 69 souterreinwoningen werden systematisch onderzocht en beschreven. 81 Perceelen werden in verband met het in veiling komen onderzocht, van 2 perceelen werden op aanvraag inlichtingen verstrekt met het oog op onderhandschen koop. Aan de gasfabriek werden 5 adressen uitgebracht voor muntgas aanleg. Een geval van overbevolking werd geconstateerd. 82 lokalen waarover verlof of vergunning werd gevraagd, krachtens de Drankwet, werden opgenomen en beschreven. 21 Aanschrijvingen tot het uitvoeren van werken werden verzonden.

Het aantal ingekomen klachten bedroeg in September 313. Aan het einde der maand waren er 2182 klachten in behandeling en 682 in observatie. „Stat. Maandbericht“.

Wijziging der Amsterdamsche Bouwverordening.

Eerlang zal door den Gemeenteraad een voorstel van B. en W. tot wijziging van Art. 321 der Bouwverordening worden behandeld.

Tot nu toe mocht een onbewoonbaar verklaarde woning slechts gebruikt worden als bergplaats. Het dagelijksch bestuur stelt nu voor van dit verbod vrijstelling te verlenen ten behoeve van de uitoefening van eene nering of een bedrijf of het houden van levende dieren, doch slechts indien het gebouw of het gedeelte van een gebouw daarvoor geschikt is en niet meer tot bewoning is ingericht.

Deze vrijstelling zal dan echter met betrekking tot eene kelderwoning enkel verleend worden aan personen, die deze woning bewoonden of in gebruik hadden op den dag, waarop het besluit tot onbewoonbaar-verklaring genomen is.

Onbewoonbaar-verklaringen.

De dagbladen maken melding van een nieuwe voordracht tot onbewoonbaarverklaring van 118 woningen in „duister Amsterdam“. De Heintjehoeksteeg, O. Z. Armsteeg, Wijngaardstraatje zullen, indien de Gemeenteraad het behaagt, op voorstel van de Gezondheidscommissie deze woningen onbewoonbaar te verklaren, „uitgemest“ zijn. Vele sombere gebeurtenissen hebben zich in deze steegjes en sloppen afgespeeld, de stormen van het leven hebben daar wel geloeid.

Kunst aan het volk.

In het Stedelijk Museum heeft de vereeniging „Kunst aan het Volk“ een tentoonstelling van wandplaten georganiseerd.

In een der zaaltjes zijn twee kamers afgeschoten. De eene vertoont eene stoffeering zooals bijna alle arbeiderswoningen vertoonen. De geschulpte mahoniehouten tafel met krulpooten, het ideaal van de keukenprinses die trouwen gaat, ontbreekt niet. De andere kamer welke inrichting net zooveel kost als de eerste wordt genoemd „smaakvol en deugdelijk gemeubelde kamer“. Van verschillende zijden hoort men nog aanmerkingen

op deze laatste. 't Zou echter veel waard zijn indien de arbeiders het wanstaltige in de „oude kamer“ begonnen op te merken en hun voordeel deden met „het goede“ van „de nieuwe kamer“. Het zou wel overweging verdienen, indien de bouwverenigingen die nu zoo langzamerhand arbeiderswoningen gaan oprichten, het voorbeeld van „Kunst aan het Volk“ volgden en zoodra de woningen er waren, enkele gemeubeld tentoonstelden. Misschien wil „Kunst aan het Volk“ wel mede helpen. K.

GEMENGDE BERICHTEN

Aan H.H. Ned. Architecten.

Ons is gebleken dat bij enkele collega's misverstand bestaat aangaande de bedoeling van ons verzoek om medewerking bij het bijeenbrengen eener Nederlandsche afdeling der „Gartenstadt“-tentoonstelling.

Het geldt hier niet eene inzending op een tentoonstelling van tijdelijken aard. De ons afgestane afbeeldingen, foto's en dergelijke zullen den inzenders **niet** worden teruggezonden. Zij worden in de verzameling opgenomen en blijven met deze circuleeren.

Wil men ter opluistering der Amsterdamsche tentoonstelling bijdragen dan zal dit wel hoogelijk worden gewaardeerd, maar men wordt verzocht dan toch tevens iets voor de circuleerende verzameling af te staan.

Het Bestuur der Afd. Amsterdam van de
Mij. tot Bev. der Bouwkunst,
J. H. W. LELIMAN. Secretaris.

Kampen in Amsterdam. Schildburg, het Duitsche „Kampen“, bracht boven den zonnwijzer van het stadhuis een afdak aan en Abdera, dat in het oude Griekenland met alle domme streken werd belast, bouwde een grootsche fontein waarvoor geen water aanwezig bleek.

„De lantaarns op het hek van het Rijksmuseum zijn niet aangesloten aan het buizenet“, antwoorden B. en W. van Amsterdam aan een nieuwsgierig Raadslid dat weten wilde waarom de monumentale gaslantaarns van het Rijksmuseum geen dienst deden.

De Ned. Herv. kerk te Oud-Vossemeer. Nu de kerkvoogden besloten niet te zwichten voor den aandrang om hun oude kerkgebouw te restaureeren, was de moeilijkheid dat de toren en een deel van de kerk niet aan hen, maar aan de burgerlijke gemeente behoorden. De „N. R. C.“ bevatte nu het volgende bericht:

„Door kerkvoogden en notabelen der Ned. Herv. Gemeente te Oud-Vossemeer is besloten den zijvleugel van de kerk, eigendom der burgerlijke gemeente, op de voorwaarden door den raad daarvoor gesteld, aan te koopen. Met belangstelling wordt te gemoet gezien of deze verkoop door Gedeputeerde Staten zal worden goedgekeurd; daardoor zou de slooping der kerk gemakkelijker zijn, een slooping waar overigens reeds definitief toe besloten schijnt door 't genoemde kerkbestuur.“

Waar van Rijksweg de restauratie werd aanbevolen, mag de afloop dezer kwestie zeker met nieuwsgierigheid worden verwacht.

Examen voor Bouwk. Opzichter of Teekenaar ingesteld door de Mij. tot Bev. der Bouwkunst. In het „Bouwkundig Weekblad“ van deze week komt de volgende mededeeling voor:

Heeren sollicitanten voor het examen ter verkrijging van het Diploma van Bouwkundig Opzichter of Bouwkundig Teekenaar, ingesteld door de Maatschappij en af te nemen in Februari 1909 worden herinnerd aan de desbetreffende besluiten van de Hoofdbestuursvergadering op 28 Oct. l.l. waar de veranderingen van het Programma van Eischen zijn vastgesteld.

Deze veranderingen zijn:

In het Programma van Eischen voor het Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter: bij art. 10, wordt tevens verlangd bekendheid met de inrichting van het gebruik van een nonius, het prisma van Bauernfeind, een prisma-kruis en een spiegelkruis.

In het Programma van Eischen voor het Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar: bij art. 12, wordt eveneens verlangd bekendheid met de inrichting en het gebruik van een nonius, het prisma van Bauernfeind, een prisma-kruis en een spiegelkruis.

Tot de vrijstellingen voor hen, die in het bezit zijn van het Diploma voor Bouwkundig Opzichter wordt niet meer gerekend het genoemde onder Sub 2 zijnee de Burgerlijke Bouwkunde.

Zoowel voor het Bouwkundig Opzichters- als voor het Bouwkundig Teekenaars-examen, wordt in de programma's tevens den kandidaten de raad gegeven zich te oefenen in het schetsen met krijt op een zwart bord, met het oog op het schetsen der verschillende constructies bij het mondeling examen.

Kollektieve arbeidersovereenkomsten in het Amsterdamsche bouwvak. „De Aannemer“ het orgaan van den Nederlandschen Aannemersbond bevat den tekst der collectieve arbeidsovereenkomsten, onlangs gesloten tusschen de Algemeene Patroonsvereniging tot vaststelling en handhaving van arbeidsvoorwaarden voor de bouwbedrijven te Amsterdam en verschillende vereenigingen van timmerlieden, metselaars en opperlieden.

In deze overeenkomsten worden allereerst de huurloonen der timmerlieden, metselaars en opperlieden, thans respectievelijk bedragende 28, 28 en 25 ct., met ingang van 1 Mei 1909 verhoogd tot 30, 30 en 27 ct., en wordt tegelijkertijd tegemoet gekomen aan den drang van den kant der werklieden tot verkorting van den arbeidsduur, door — eveneens met ingang

van 1 Mei 1909 — den arbeid in den zomer des Zaterdagmiddags ten 12 ure te doen eindigen.

Daarentegen zijn de bekende artikelen 1638c en 1638d (Wet op het Arbeids-contractrecht op uitbetaling van loon in de gevallen van ziekte en gedwongen verzuim) buiten werking gesteld, daar het bouwvak behoort tot die bedrijven, waarvoor het risico, uit bovenbedoelde bepalingen voortvloeiend, niet valt te begrooten, en die onder de onverkorte toepassing dier artikelen kans zouden loopen al te zwaar te worden belast.

Bovendien moet worden gewezen op artikel 7 van beide overeenkomsten, waarbij wordt bepaald, dat zij zijn aangegaan voor een duur van vijf jaren — te rekenen van 1 Mei 1908 — iets wat tot dusverre te Amsterdam niet werd bereikt. Hierdoor is de rustige, ongestoorde uitoefening van het bedrijf voor langen tijd mogelijk.

Menie-onderzoek. Het Rijksbureau van Handelswaren vraagt aan belangstellenden verkoopers en verbruikers van loodmenie om door inzending van monsters mede te werken tot het instellen van een onderzoek voor genoemde verfstof.

Om een goed monster te verkrijgen, is het wenschelijk, den geheelen aanwezigen voorraad flink dooreen te mengen, klontjes en stukjes, welke daarin mochten voorkomen, fijn te drukken en dan uit het midden een hoeveelheid van ongeveer 100 gram (1 ons) te nemen. Dit zende men dan in een goed schoon-gemaakt en droog fleschje, potje, busje, of poeder- of pillendoosje, desnoods in een papieren zakje, doch steeds goed ingepakt, franco (als monster zonder waarde) aan het Rijksbureau tot Onderzoek van Handelswaren te Leiden. Tevens geve men dan nauwkeurig naam en woonplaats van den inzender en zoo mogelijk van den fabrikant of leverancier op, benevens prijs en naam of qualiteit, waarover de menie gekocht is.

Het kongres van het „Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik“, is door het Organisatie Comité vastgesteld op 7—11 September 1909 te Kopenhagen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 45. Mededeelingen betreffende het Genootschap. Adres gezonden aan Burgemeester en Wethouders van Rotterdam, inzake de benoeming van een architect bij de Gemeentewerken. (Zie blz. 346.)

Verslag der 1248e gewone vergadering van „A. et A.“, gehouden 4 Nov. In deze vergadering werd besproken de oprichting van een afdeling Kunstnijverheid.

Verslag der vergadering, gehouden 24 Oct., ter bespreking van de oprichting eener afd. Kunstnijverheid. In deze verg. werd de oprichting dezer afd. behandeld.

TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en ventilatie, door Ing. JOH. KORTING, naar het Duitsch door K. F. VAN DER HELDEN (vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 45. Mij. tot bev. der Bwk. Vermelding van eenige veranderingen in de eischen van de programma's voor het examen voor bouwkundig opzichter en voor bouwkundig teekenaar. (Zie blz. 371.)

Brieven uit België, door X. Y. Z. Dit stukje handelt over de uitbreiding van Brussel en hare voorsteden.

Monnikenhuisen. Met afbeeldingen van het Hotel-pensioen gebouwd door de Gemeente Arnhem in de nabijheid van de Steenen Tafel op het landgoed Klarenbeek.

De reorganisatie van de afd. Bouwkunde der Technische Hoogeschool, door J. G. De schrijver verwacht veel van die nieuwe organisatie, voorgesteld in het rapport der Hoogleeraren en ziet daarin dat niet alleen bouwkundige ingenieurs, doch ook scheppende kunstenaars op die school gevormd zullen worden.

Verwarming en luchtverversching in hun verhouding tot architectuur, techniek en hygiëne.

Afb. van 2 interieurs, vervaardigd in de werkplaatsen van „Onder den St. Maarten“ te Haarlem.

De Opmerker Nr. 45. De examens van de Mij. tot bev. der Bouwk. Het ongunstig rapport omtrent de kennis van de kandidaten van dit examen door de examen-commissie uitgebracht vond geen genade bij de leden van de Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond, die er in hun „Bondsstem“ een artikel aan wijden en vinden dat daarmede ook de geslaagden geblameerd zijn. Over het algemeen werden de gestelde eischen te hoog gevonden en beweerd dat zelfs menig architect aan die eischen niet zou kunnen voldoen.

De Haarlemmerhout-quaestie. Na de afkeurende kritiek van de veranderingen aan den Hout door den tuin-architect SPRINGER, wenscht de schrijver dat nu ook de tegenstanders eens moeten mededeelen hoe de verbetering van den Hout dan wel had moeten worden.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

Afd. Bouwkunde Technische Hoogeschool.

Door de afdeling Bouwkunde der Technische Hoogeschool zijn uitgeschreven ter beantwoording vóór 1 September 1909 door studeerenden aan eene Nederlandsche instelling van hooger onderwijs, de volgende prijsvragen:

A. Ontwerp van een concertgebouw.

Situatie. Het gebouw is gedacht in een voorname wijk van

eene groote stad, op een vrij terrein, ongeveer 2500 vierk. M. groot, door ruime straten omgeven. Het moet bevatten: 1. Een groote concertzaal voor orkest- en kooruitvoeringen, ter grootte voor pl.m. 1000 bezoekers, waarvan pl.m. 250 op een gaanderij of balkon te plaatsen. Bovendien een verhoogd podium voor orkest en zangers groot ongeveer 100 vierk. M. 2. Een kleine concertzaal voor kamermuziek ter grootte voor ongeveer 350 bezoekers, waarvan pl.m. 70 te plaatsen op een gaanderij of balkon. Bovendien een klein podium voor kwartetspel en zang, groot ongeveer 40 vierk. M.

Het is de bedoeling dat de groote zaal wordt geplaatst op den begane grond, de kleine zaal op de verdieping.

De gevraagde teekeningen zijn: Plattegronden van kelder-verdieping, begane grond, 1e verdieping en kap, voor- en zijgevel, langs- en dwarsdoorsnede op 1 à 100.

Een situatie-plan op 1 à 500. Een voornamen buiten- en een voornamen binnen-travee, elk op 1 à 20 en een perspectiefschets.

B. Ontwerp van een machinefabriek.

Op een terrein, gelegen aan drie straten, moet een machinefabriek worden gebouwd.

Deze fabriek moet bevatten de navolgende ruimten: a een machinehal, bestaande uit een verhoogde middenbeuk en twee zijbeuken, groot pl.m. 3000 vierk. M.; b. magazijn voor vervaardigde machines groot pl.m. 350 vierk. M. gelegen in de as van bovengenoemde machinehal, grenzende aan dit magazijn; c. een emballage-lokaal met houtbergplaats groot ongeveer 240 vierk. M. waarboven ruimten voor emballage-materiaal; d. een directie-gebouw mede aan genoemd magazijn grenzende, groot pl.m. 360 vierk. M.; e. nader omschreven afdeling voor fabricage voor gereedschap; f. een watertoren; g. de smederij, groot pl.m. 380 vierk. M. ingericht voor 16 vuren, op één schoorsteen geplaatst en waarin een 15 tons loopkraan aanwezig moet zijn; h. de ijzergieterij groot ongeveer 600 vierk. M. met 15 tons loopkraan en hieraan grenzende; i. de afbramerij, groot pl.m. 150 vierk. M.; k. de metaalgieterij, groot pl.m. 125 vierk. M. met fornuizen; l. een modelmakerij, groot pl.m. 200 vierk. M.; m. machinekamer, groot pl.m. 180 vierk. M. waarin een lokaal voor machinekamerbenodigdheden; n. ketelhuis, groot ongeveer 225 vierk. M.; o. een centraal retiradegebouw; p. portiersvertrekken met controle bij de toegangen tot het fabrieksterrein.

Teekeningen worden gevraagd van:

De plattegronden, inbegrepen fundeering- en kap-plan. De doorsneden der verschillende gebouwen en onderafdeelingen zoodat de samenstelling geheel is na te gaan. De gevels der verschillende gebouwen. Een perspectiefschets, waarop de voor-gevel als voornaamste onderdeel voorkomt. Deze teekeningen op een schaal van 1 à 100. Voorts een detail op 1 à 20 aangevende de doorsnede over de machinehal. De behandeling der teekeningen in zwarte inktlijnen; de bestemming der lokalen moet in de plattegronden worden bijgeschreven. Het opwerken in waterverf is alleen geoorloofd voor den hoofdgevel en de perspectiefschets.

De Rijks Slachthuisprijsvraag.

De prijzen werden door de Jury toegekend als volgt:

1e prijs aan type A en type B, beide onder het motto „Dierenbescherming” waarvan de vervaardiger bleek te zijn de heer C. F. SEPMEYER te Dordrecht.

Voor type A werd geen premie toegekend.

Voor type B werd de premie toegekend aan het ontwerp „3 cirkels in elkaar”, vervaardiger de heer FR. DUPONT.

Volgens het „Bouwkw. Weekbl.” zal aan den Min. van Landbouw worden voorgedragen een 3-tal ontwerpen aan te koopen.

Polytechnische School te Buenos Ayres.

Bij de internationale prijsvraag voor een ontwerp van een polytechnische school te Buenos Ayres heeft de Deutsche architect KRONFUSS den eersten prijs van 50.000 fr. gekregen. De tweede en derde prijzen, 25.000 en 10.000 fr., ontvingen Fransche architecten.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

A. W. Weissman over: Amsterdamsche Woningen in ouden tijd. Afd. Amsterdam der Mij. t. B. d. B. 6 Nov. '08.

Amsterdam heeft het voorrecht gehad sedert zijn stichting tot het eind der 18e eeuw voortdurend in welvaart toe te nemen. Op een vervaltijd, die tot 1815 duurt, volgt een korte opleving, daarna komt een tijd van stilstand, en eerst na 1870 breekt weer meerdere welstand aan. In den plattegrond der stad is die ontwikkelingsgang vastgelegd.

In de oude stad ziet men nog de smalle erven der aanvankelijke huizen die, van hout opgetrokken, als schepen gepekt, gebreeuwd en geteerd, aanleiding gaven tot de felle branden, die vooral in de 15e eeuw de stad teisterden. Op het Begijnhof en den Zeedijk zijn nog eenige fragmenten dier huizen overgebleven. Hunne inrichting en samenstelling blijkt uit de oude keuren. De daken waren met riet gedekt, maar de oudste bouwverordeningen reeds bepalen dat om het brandgevaar te verminderen het riet met een leemlaag moest worden bedekt. Zij verbieden ook het teeren en pekken der gevels. In 1521 verleende KAREL V het octrooi waarbij het houten huis verboden en herbouw in steen gelast werd.

De bepaling dat de houten huizen zoover van elkander moesten

staan dat er plaats tusschen was voor twee houten goten is de oorsprong geworden van de „snijdigen”. Alleen bij steenen huizen mochten gemeene muren worden gemaakt. De huizen waren laag — in 1453 kende men nog geen verdiepingen — en bevatten een voorhuis dat tot winkel of magazijn diende en een achterhuis, waarin de haard.

In 1501 kreeg Amsterdam door de benoeming van rooimeesters, zijn eerste bouwtoezicht. Aanvankelijk was hun taak te zorgen dat de rooilijnen niet overschreden werden, maar hen werd ook het toezicht opgedragen op de naleving der bouwverordeningen. Die van 1531 bevat allerlei voorschriften over de dikte der muren (minstens een goudsche steen zwaar); de samenstelling der gebinten van de in zwang zijnde konstruktie met standvinken (de stijlen mochten niet gelascht worden); de afdekking met „teghelen ofte lijen”; de hoogte van den vloer (minstens 4½ voet boven het „daghelycx binnendijcx water”); de uitbouwsels; de materialen, (steen en kalk moesten van stadswege gekeurd worden) enz. Later, in 1533, volgde een keur op het afvoeren van huiswater en in 1551 werd het aanbrengen van privaten boven het water verboden.

De „grondwet voor het bouwen” in Amsterdam is een keur van 19 December 1565, die tot het begin der 19e eeuw rechtskracht bezat. Daarin zijn de bovenvermelde bepalingen grootendeels verenigd. Het toezicht van rooimeesters werd voorts uitgebreid en wie hunne orders niet opvolgde, werd bedreigd met zes gulden boete. Bovendien komen er bepalingen in voor betreffende de verhouding van bouwheer en metselaar en timmerman. Deze moesten het werk zelf uitvoeren en mochten niet tegelijkertijd ander werk aannemen. Voorts werden de rechten en verplichtingen van burenen geregeld.

Deze keur regelde feitelijk zeer weinig, maar toch gaf zij voor 1798 geene aanleiding tot klachten. Toen werd een „Rapport over de gesteldheid der woningen met betrekking tot de gezondheid” door de Burgers J. H. VAN SWINDEN en D. VAN GESSCHER aan den Raad der stad uitgebracht. Hierin wordt o.a. naar aanleiding van schadelijke vochtigheid, voorgesteld te bepalen dat voortaan de muren tot een zekere hoogte met goede cement zullen moeten opgetrokken worden. Dit was het eenige.

De staatkundige en staathuishoudkundige toestand van Amsterdam vóór 1795 was oorzaak dat de woning- en bouwtoestanden niet tot meerdere klachten hadden aanleiding gegeven.

In de 16e, 17e en 18e eeuw stelde men geheel andere eischen dan thans. De talrijke gangen die in het 16e eeuwse Amsterdam toegang gaven tot de erven of tuinderhuizen, werden later bebouwd. Trouwens, de openbare wegen, hadden ook niet veel meer breedte. De toestand werd pas slecht toen de lage huizen door hogere werden vervangen.

De kelders der huizen, die oorspronkelijk voor het opslaan van goederen dienden, zijn eerst toen, vooral in de 18e eeuw, het aantal pakhuizen toenam, voor woning in gebruik genomen door minder goeuden. Daartegen kwam het rapport van 1798 met nadruk op — „kelders blijven altoos vochtige en geenszins luchtige woningen” — en betreurde dat het niet mogelijk is alle kelderwoningen buiten gebruik te stellen.

Niet alleen de lagere eischen die men aan een woning stelde maar ook de betere uitvoering, die de gilden waarborgden, was oorzaak dat men zoolang met de verordening van 1565 tevreden was. De gilden immers traden op tegen „broddelaars” en knoelers. Het toenmaals gebouwde huis is hecht, sterk en wel doortimmerd.

Aan toevoer van licht en lucht werd weinig waarde gehecht, zelfs niet in de heerenhuizen, getuige den aanleg van kleine „plaatsjes” met sombere „zaaltjes” en „binnenkamers”.

Een ander zwak punt is volgens het rapport ook de vervuiling der grachten door de riolen. En ook wordt geklaagd hoe, door gemis aan toezicht, het vuil ook op de straten wordt geworpen.

Spreker stond vervolgens stil bij de drinkwatervoorziening. Dronk men aanvankelijk het grachtwater — dat in 1530 „seer costelije” heette — later kwamen de regenbakken en de waterschepen die het water van de Vecht aanvoerden. In droge tijden en bij besloten water ontstonden hierdoor soms groote moeilijkheden.

Van de inrichting van het 17e eeuwse huis geven de ontwerpen van VINGBOONS een goed denkbeeld. Spreker gaf een overzicht van enkele zijner bekende gebouwen, het Trippenhuys en het huys van JERONIMO DE HAZE, die in VINGBOONS verzamelde werken zijn afgebeeld.

In dien tijd bewoonde, de zéér armen uitgezonderd, ieder een eigen huys, zij 't ook van bescheiden afmetingen. Alleen in de Jordaen waren zoogen. „forten”, waar vele gezinnen op één trap woonden. Boven- en benedenhuizen kwamen eerst in de kwade tijden na 1795, toen de behoefte aan min-kostbare woningen bleek, door verbouw van de oude huizen. Een nadeel dier huizen, de nauwe steile trappen, is gebleven tot op onzen tijd.

Alles samenvattend waren in het laatst der 18e eeuw de woningtoestanden te Amsterdam over het algemeen zéér gunstig. Van de huizen van vóór 1640 bestonden er nog maar enkele. De overige waren, rekening houdend met de toegenomen eischen, vooral sinds 1700 herbouwd, een omstandigheid waaraan de stad haar 18e eeuwsch karakter dankt. De gilden oefenden bovendien een gunstigen invloed vooral op den woningbouw, waaraan het toe te schrijven is dat, beoordeeld naar de toen gestelde eischen, het oude Amsterdam in menig opzicht toch het huidige vooruit is.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + + AMSTERDAM

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 47.

18 November 1908.

EEN RIJKSPROEFSTATION VAN BOUWMATERIALEN?

I.

De vraag of een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen wenschelijk of urgent is, werd sinds eenigen tijd wederom aktueel. De in 1902 benoemde „Commissie van advies voor de oprichting van een Rijksstation voor fysisch-technologisch onderzoek” was in haar rapport (verschenen in de „Staatscourant” van 20 Mei l.l. en destijds ook in „De Bouww.” 1908, blz. 181, in uittreksel medegedeeld) tot de konklusie gekomen dat ten aanzien van het onderzoek van bouwmaterialen het partikulier initiatief op bevredigende wijze in de bestaande behoefte had voorzien en dus een Rijksinrichting voorshands niet noodig is. Het rapport dagteekent weliswaar reeds van December 1904, maar sedert heeft zich gewis niets voorgedaan dat de meening der Commissie met betrekking tot de particuliere proefstations had kunnen wijzigen. Integendeel, men mag aannemen dat de bestaande gelegenheid tot onderzoek zich sedert juist verder heeft ontwikkeld, dat hare inrichting uitgebreid en aangevuld werd, hare ervaring nog toenam.

Met de volkomen logische konklusie der Staatscommissie die bovendien noodlooze versnippering van krachten, bedenkelijk vooral in een klein land, zou voorkomen, kunnen velen zich echter niet vereenigen. Met name bracht reeds aanstonds de „Sociaal-technische Vereeniging van democratische Ingenieurs en Architecten” een aantal bezwaren te berde. Zij meende dat de stichting van een Rijksproefstation voor bouwmaterialen in geen geval mocht achterwege blijven en dat een dergelijke stichting zeer beslist tot 's Rijks taak behoorde. Deze Vereeniging heeft hare meening neergelegd in een stuk dat, na in „De Ingenieur” 1908 Nr. 22 te zijn verschenen, ook in brochurevorm is verspreid. (Zie „De Bouww.” 1908, blz. 231.)

De „Vereeniging van Ned. Kalkzandsteenfabrikanten” was van overeenkomstig gevoelen. Zij nam blijkbaar het initiatief tot een adres gedagteekend September 1908, dat door de vertegenwoordigers van den cementhandel, de schelpkalkfabrikanten, de Vereeniging van

Handelaren in Bouwmaterialen en den Nederlandschen Aannemersbond gericht is tot de Regeering en waarin verzocht wordt niet in te gaan op het adres der Staatscommissie, wijl volgens adressanten de stichting van een Rijksproefstation voor bouwmaterialen juist zéér urgent is.

Wij staan hier dus voor twee meeningen en het is zeker van belang ze eens nader te beschouwen.

In een tweetal vergaderingen (7 en 21 October l.l.) van „Architectura et Amicitia” — de warme discussie liep in één avond niet ten einde — werd die vraag ampel besproken. Zoowel namens de „Sociaal-technische Vereeniging” als namens de „Ver. van Kalkzandsteenfabrikanten” werd in de discussie het door de vóórstanders ingenomen standpunt toegelicht en verdedigd. Dit echter kon niet beletten dat de meerderheid der vergadering in een motie als haar gevoelen uitsprak de wenschelijkheid van de onmiddellijke stichting van het Staatsproefstation niet in te zien. Die motie luidde: „De vergadering, gehoord de debatten, is met de Staatscommissie van oordeel, dat in de behoefte aan keuring van bouwmaterialen door het partikulier initiatief op voldoende wijze wordt voorzien en dat de oprichting van een Rijksproefstation niet urgent is.”

Sedert is, 14 November l.l., ook in de vak-afdeeling van Bouw- en Waterbouwkunde van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs de wenschelijkheid van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen besproken. Ook daar werd van de zijde der Soc.techn. Ver. van dem. Arch. en Ing. die wenschelijkheid bepleit. Een bepaalde beslissing kon niet genomen worden. Een voorgestelde motie, welke de urgentie van het Staatsproefstation uitsprak immers, werd niet in behandeling gebracht, wijl het nemen van beslissingen bij wijze van motie geacht werd niet te liggen op den weg van het Instituut en zijn vak-afdeelingen, wier vergaderingen niets anders beoogen dan bespreking van wetenschappelijke zaken op technisch gebied.

Of de stemming der vergadering voor die motie gunstig zou zijn gebleken, is zoodoende weliswaar een open

vraag gebleven — maar het mag betwijfeld worden of zij eene meerderheid had gevonden.

Voorts heeft de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst het vraagstuk in handen gesteld harer afdeelingen met verzoek het te bespreken en van advies te dienen. De kwestie staat dus in „lichtelaai” en zal nog tot heel wat geschrijf aanleiding geven. Men heeft er zich op voor te bereiden dat bij al de literatuur die over het onderwerp reeds bestaat, nog menige bijdrage moet gevoegd worden.

Belangrijke nieuwe argumenten vóór of tegen zullen wel niet meer in het debat worden gebracht. Sinds een kwart-eeuw is de zaak immers van vele, zoo niet van alle kanten gezien. Eene discussie over het vraagstuk is thans reeds grootendeels een meer of minder geslaagde herhaling of samenvatting der vorige en heeft als hoofd-effekt dat zij de agitatie gaande houdt, de aandacht op het onderwerp blijft vestigen.

In 1887 mocht eene op initiatief der Mij. van Nijverheid bijeengekomen commissie een Rijksproefstation beschouwen als eene „nationaal wetenschappelijke instelling van onberekenbaar nut voor de nijverheid van ons land.” Sedert is de toestand geheel veranderd, althans ten aanzien van het onderzoek van bouwmaterialen. (In verband met het zoeven genoemde citaat zij er bovendien aan herinnerd, dat het in hoofdzaak toch geldt, en wel zal blijven gelden, ingevoerde materialen en niet voortbrengselen van eigen bodem.)

Wij hebben immers in den tusschentijd een partikulier proefstation gekregen, dat zich in binnen- en buitenland mag verheugen in een reputatie welke in niets achter staat bij die van eenig zoogenaamd „officieel” bureau. Hierover echter nader. Maar toch moet hier de volgende opmerking worden ingelascht.

Wij kunnen bij de lezing van wat in den jongsten tijd over de kwestie is geschreven en gesproken niet de gedachte van ons afzetten, dat er bij de voorstanders van een Staatsproefstation elementen zijn, die om de een of andere reden op die partikuliere inrichting gebeten zijn en nu trachten onder schoonklinkende motieven een Rijksinrichting bepleiten. Er straalt in verschillende opmerkingen en motieven een kwalijk verborgen animositeit door, welke tot voorzichtigheid moet stemmen.

Er wordt weliswaar toegegeven dat op het oogenblik ons proefstation in eerlijke en zaakkundige handen veilig is. Maar, volgde dan, dat kan veranderen. Dit argument echter houdt geen steek. Terecht werd betoogd dat voor een partikulier proefstation het bezit eener absoluut smettelooze reputatie een levenskwestie is. Het staat of valt met het geloof in zijne volkomen betrouwbaarheid. Een partikulier proefstation met onbetrouwbaar, partijdige of vooringenomen directie zou zich niet kunnen handhaven. Dat ligt zóó voor de hand, dat men er zich niet ongerust over heeft te maken dat eenig partikulier proefstation ooit op het stuk van betrouwbaarheid zal te wenschen overlaten.

Partikulieren zijn bovendien minstens even onafhankelijk en stellig vrijer dan de ambtenaar die, oh zoo spoedig, bang wordt zich aan koud water te branden.

Hun waarborg lijkt ons dan ook krachtiger, wijl veel natuurlijker, dan die eener inrichting „waarvan de onpartijdigheid van Regeeringswege wordt gewaarborgd”. Dat laatste is welbeschouwd een fraze, meer niet. Waarom de ambtenaar als zoodanig meer vertrouwen van onpartijdigheid zou verdienen dan de partikulier kunnen wij niet inzien. Waarom zou hij bekwaamer, ijveriger, nauwlettender geacht moeten worden? En vooral, waarom eerlijker?

Waar bovendien zou het Rijk zijn superieure en geoefende staf vandaan halen, zoo niet van het particuliere proefstation? Zouden die personen in ééns, bij hunne indiensttreding als ambtenaar, de absolute waarborg van betrouwbaarheid gaan geven? In één woord, welke de voordeelen van een „officieel” onderzoek als zoodanig kunnen zijn boven dat van een partikulier bureau, ontging ons en het werd ons niet duidelijk gemaakt.

Men denke over de oprichting van zulk een Rijksproefstation niet gering. Een bedrag van 4 à 5 ton is voor bouw en inrichting zeker niet te laag geraamd. Men bedenke dat van het Rijk een volledige inrichting zal gevraagd worden, uitgaande van de stelregel dat het beste nauwelijks goed genoeg is. Men trekke nu hieruit kwaadwilliglijk geene konklusies tegen de volledigheid van partikuliere proefstations. Wij bedoelen dat men bij de totstandkoming van een Rijksstation met vrij groote zekerheid te wachten heeft eene inrichting die grooter, vollediger, van een talrijke staf en ruim personeel voorzien en daardoor duurder, zoo in aanleg als gebruik, komt, dan noodig is. Een partikulier pleegt door de bank zuiniger te werken dan een rijksinstituut, meer van de omstandigheden partij te trekken en te overleggen, te roeien met de aanwezige riemen.

Men heeft aan onze Universiteiten en aan onze T. H. S. voorbeelden te over om na te gaan hoe ver en hoe hoog overeenkomstige eischen plegen te worden opgedreven . . . en overdreven. De Deutsche inrichting te Grosz-Lichterfelde heeft in aanleg 2.600.000 Mark gekost. Voor minder dan een derde van dat bedrag zou een Nederlandsch Rijksproefstation, dat aan de verlangens van zijn voorstanders beantwoordt, gewis niet zijn te stichten. Immers de volledigheid eener dergelijke instelling houdt geen verband met den omvang van een land en met zijn draagkracht, maar alleen met de internationale, overal gelijklopende eischen van wetenschap en techniek.

Maar dat is nog slechts het begin. Wanneer ons proefstation inderdaad onderzoekingen van beteekenis als „Selbstzweck” ging uitvoeren, zouden daarvoor enorme subsidies noodig zijn. Tien-ja honderdduizenden zijn met de series uitvoerige proeven gemoeid, zooals men die in het buitenland neemt en die men ook van ons Rijksproefstation zou vragen. Dan heeft men

BATAVIA. WOONHUIS OP HET KONINGSPLEIN. P. A. J. MOOYEN. ARCH.

nog de salarissen van het personeel, een belangrijke post, als men slechts in overweging neemt hoe bijv. door de bovengenoemde Staatscommissie geraamd wordt een bedrag van f 35.000 alleen voor de instandhouding van de door haar gewenschte inrichting ter verificatie van diverse wetenschappelijke, elektrische, meet- en weeg-instrumenten, thermometers, etc., niet vallende onder de Ykwet.

Het onderzoeken als „Selbstzweck” moet ook niet te idealistisch beschouwd worden. Het klinkt mooi, maar zoude voor Nederland in vele gevallen neer komen op eene vrijwel nuttelooze herhaling van proeven, die elders ook reeds verricht zijn. Hoe dikwijls worden niet reeds series kostbare proeven gedaan waarvan voor de praktijk geen belang te wachten is. Is het noodig dat ons land de reeks dier inrichtingen met ééne vermeerderd? Precies hetzelfde geldt omtrent de publicaties op het gebied der bouwmaterialen en hun onderzoek.

Of het nu om feitelijk zuiver theoretische redenen aangaat om van 's Rijks berooide schatkist de aanmerkelijke bedragen te eischen, die voor de stichting en instandhouding van een Rijksproefstation noodig zijn, is, dunkt ons, zeer de vraag. De noodzakelijkheid immers lijkt ons geenszins bewezen. Allermint ten aanzien der bouwmaterialen is een Rijksproefstation van algemeen belang te achten.

Theoretische redenen schreven wij. Want algemeen wordt erkend dat het thans in ons land domineerende proefstation op volkomen afdoende wijze in de behoefte aan onderzoek van bouwmaterialen voorziet en dat deze inrichting geen middelen heeft verzuimd en geen kosten gespaard om op de hoogte van haar tijd te blijven. Acht men concurrentie een prikkel, dan spreekt dat zeker niet voor een Rijksproefstation,

waarbij als bij vele Staatsinstellingen die groote prikkel voor activiteit juist geheel ontbreekt!

Menig officieel proefstation kan zich niet met onze partikuliere inrichting meten.

Nemen wij aan dat een partikulier bureau tot enkele bijzondere proefnemingen niet in staat is, dan mag niet worden vergeten dat ook Rijksstations dezelfde leemten vertoonen en door groote subsidies — van partikuliere zijde nog wel! — in zulke gevallen worden gesteund. Zou het nu niet veel economischer zijn om, voor het geval dat zulk een bijzonder onderzoek onmisbaar wordt geacht, te profiteeren van de hulpmiddelen van een bestaand proefstation en dit te subsidiëren, dan wel om dergelijke excepties aan te voeren als een algemeen argument voor Rijksonderzoek? Ons dunkt van wel.

De heer H. G. JANSSEN, die voor „A. et A.” de bespreking inleidde, kwam tot overeenkomstige konklusie, subsidieering van het partikuliere proefstation en wenschte voorts dat het zich zou stellen onder Staatskontrolle.

Men bedenke bovendien nog dit. Een proefstation van bouwmaterialen heeft geheel te staan buiten het Technische Onderwijs. De wisselwerking tusschen school en proefstation wenscht men juist te vermijden. In het laatste is geen plaats voor leerende studenten, maar slechts voor geschoolde vakmensen.

De banden die vroeger te Berlijn bestonden zijn dan ook geheel verbroken. Het proefstation te Gross-Lichterfelde heeft niets te maken met de Techn. Hoogeschool te Charlottenburg. De ervaring heeft de wenschelijkheid der splitsing doen uitkomen. Om die reden reeds zou dus de stichting van een eventueel proefstation te Delft juist ongewenscht zijn.

Als argument vóór de Rijksinrichting werd o. a. ook aangevoerd dat de stichting een kwestie van

rechtsspraak zou zijn. Dit schijnt merkwaardigerwijze meer in het bijzonder een argument geweest te zijn van H.H. kalkzandsteenfabrikanten.

Nu is dit geenszins het geval. Zoolang onze wetgeving niet gewijzigd is, heeft de uitspraak van een Rijksproefstation geenszins de kracht van een rechterlijk vonnis. Daarvoor zou de wet moeten gewijzigd worden. En de vraag rijst of de Staat in dat geval niet ook aansprakelijk zou zijn voor de schade in geval van een onjuist oordeel — eene aansprakelijkheid die hij zeker niet zou wenschen. Het doen onderzoeken van een monster in een Rijksproefstation is nergens ter wereld „rechtspreken in techniek”.

Terecht zeide, volgens het dagbladverslag, in de Vakafd. van het Inst. van Ing. de heer A. W. Bos, Dir. van P. W. te Amsterdam, dat niets waarborgt dat een Rijksinstelling betrouwbaarder onderzoekingen zal verrichten dan een partikulier bureau en waar schuwde hij in verband daarmede tegen te groot vertrouwen in de bureaucratie.

Zoo men het voorstelde alsof een Rijksproefstation een hogere instantie kon zijn in geval van meeningsverschil over een partikulier onderzoek, zou het er nog mede door kunnen. Maar toch zouden wij ook daartegen bezwaar hebben, vooral indien men het tevens tot de hoogste instantie zou willen maken.

Maar nu is het geval denkbaar, dat er een meeningsverschil rijst over een onderzoek dat in eerste instantie aan het Rijksproefstation verricht is. Waar zou dan die hogere instantie gebleven zijn, zoo men de uitspraken van het Rijksinstituut als verbindend beschouwt? Welke aanspraak kan een Rijksbureau er op maken dat het de hoogste, beslissende instantie zou zijn? Immers geene. Wij zien niet in, waarom een toestel door een Rijksambtenaar behandeld, meer betrouwbare resultaten zoude geven, dan wanneer een geschoold partikulier waarnemer er zich van bedient.

Bovendien lijkt ons die reden van zeer weinig beteekenis en veel te zwak ter motiveering eener zoo ingrijpende maatregel als de stichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen. Is er thans een geschil over het resultaat van onderzoek of konklusie van een partikulier bureau, de leverancier is dan toch geenszins machteloos en rechteloos.

Het adres aan de regeering betoogt nu de wenschelijkheid eener Staatsinrichting o. a. wijl een herkeuring aan een buitenlandsch proefstation practisch ondoenlijk zou zijn door den tijd die daarmede verloopt. Hoe nu?

Wanneer eene kwestie zoo belangrijk is dat eene herkeuring gewenscht wordt, dan kan daar waarlijk wel de tijd bij die noodig is om een monster bijv. naar Grosz-Lichterfelde te zenden. Stuurt men er iemand mede, dan zijn de monsters in een half etmaal over. Meer extra tijd zal er niet mede gemoed zijn; want men make zich geene illusies dat ons Rijksstation het eigenlijke onderzoek met grooter spoed zou bewerkstelligen dan een buitenlandsch.

Is de praktijk van een Rijksproefstation voorts wel

zoo ideaal als de voorstanders dat plegen voor te stellen? Onze inlichtingen ontkennen zulks.

Nemen wij bijv. dat te Grosz-Lichterfelde.

Dit instituut moet zooveel mogelijk zich zelf trachten te bedruipen, hetgeen zijn vrijheid van beweging zeer beperkt. Men denke dan ook vooral niet dat het Rijk zijn eigen onderzoekingen hier gratis verricht krijgt. Het tegendeel is waar, tengevolge der relatief grootere onkosten die steeds Staatsexploitatie kenmerken, en, rekent men gelijke prijzen als de particulier, dan blijft er minder winst over. Men is dus genoodzaakt minstens het dubbele van den prijs te betalen, die partikuliere of kleinere Staatinrichtingen in andere landen in rekening brengen.

Algemeen bekend is hoe, door groote subsidies van de industrie in staat gesteld, het proefstation te Grosz-Lichterfelde de door deze gewenschte proeven uitvoert.

Degeen, die twijfelde aan de zelfstandigheid van een partikulier bureau — N.B. wijl het voor zijn onderzoek betaald wordt! — kan zich dan ook bezwaarlijk op het deutsche voorbeeld beroepen.

Een Rijksproefstation geeft uit den aard der zaak slechts cijfers, en zal in het publiceeren van konkrete konklusies en het geven van adviezen die op den man af gaan — waaraan juist het partikuliere onderzoek zijne beteekenis ontleent — eene zóódanige voorzichtigheid en terughoudendheid in acht hebben te nemen dat zijne praktische waarde zeer vermindert. Het zal lijden aan een streven, dat den bureaukraat kenmerkt, om liefst geene verantwoordelijkheid te aanvaarden.

In Duitschland ziet men dan ook hoe het proefstation te Grosz-Lichterfelde kleurlooze mededeelingen publiceert; namen alleen met toestemming noemt en dus verzwijgt, als de resultaten niet gunstig zijn (dus juist in de gevallen die voor de verbruikers het meeste belang zouden hebben!) in één woord zich absoluut buiten alle economische en commercieele aangelegenheden houdt. De praktijk der dingen is aldus: De partikuliere nijverheid zendt monsters naar het Rijksstation, krijgt cijfers zonder meer, en maakt daarvan dat gebruik dat zij zelf wenscht.

Het zou niet onmogelijk zijn dat het denkbeeld „Rijksstation” misschien juist aan die omstandigheid in industriele- en handelskringen een zekere voorkeur boven het partikulier onderzoek ontleende.

Thans heet het wel dat het Rijksproefstation het publiek en de verbruikers moet voorlichten. Maar wat zou diezelfde industrie een keel opzetten als besliste waarschuwingen en ontradingen tegen bepaalde materialen van het Rijksstation uitgingen! Men bedenke voorts hoe wijd dit de deur zoude openen voor allerlei unfaire konkurrentiepraktijken!

Wij meenen dat het bovenstaande voldoende doet uitkomen dat de Staatscommissie de stichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen o. i. volkomen terecht niet noodig oordeelde. De stichting is o. i. noch urgent, noch een algemeen belang te achten.

AMSTERDAMSCH E MEDITATIES DOOR JAN AMSTELAAR

I.

an NAATJE op den Dam begon de Victorie. Welk een ontroering ging er door de stad toen het manmoedige besluit viel om het bekken aan haar voet met eenige palmen en een rijtje geraniums te vullen. Aalsmeer had het keur zijner kwekerijen ervoor afgestaan. De verrassing was algemeen, de bewondering onverdeeld. Had men dat lumineuse denkbeeld toch maar eerder gehad. Wie zou dan nog naar Damplannen en verfraaiing van het stadscentrum verlangd hebben? Amsterdam werd plots kunststad — het Bayreuth van de pleinversiering — en het vreemdelingenverkeer nam een ongekende vlucht.

Welk een heerlijk en rijk effect die grandiose bloemversiering had, blijkt eerst nu ze sedert enkele dagen verwijderd is en alleen een smaakvol heesterarrangement overbleef. Hoe kaal en leeg is het plein van heden op morgen geworden. Flaneerden er niet soms enkele bloempjes, met een „Pluk mij” op de lippen — men houde schrijver de beeldspraak die het onderwerp hem ingeeft ten goede — dan zou er geen ziertje poësie meer te vinden zijn.

Maar gelukkig troostte het dagbladbericht ons. „De bloemen — te weten die uit voormalig bassin — gaan naar de kassen en in het komende voorjaar zal opnieuw de versiering worden aangebracht.” Hopentlijk toch vooral in denzelfden voornaam-artistieken vorm, die het kunstgevoel van onzen middenstander bij uitstek en uitnemendheid, per ingezonden stuk in een openlijke approbatie deed losbarsten.

De roem die de uitvinder van de bloemkunst op den Dam oogstte, moest velen in de oogen steken. Het duurde niet lang of de gelegenheid tot nieuwe onderscheiding deed zich voor.

De wachthuisjes van de gemeentetram die, zoo naar vorm, kleur als plaatsing, moeilijk smakeloozer konden zijn uitgevallen, weerstonden weliswaar den aanval, die goed gezinde raadsleden beproefden en lieten zich niet om- noch wegblazen. Helaas, blijven zij nu voorloopig ons stadsbeeld ontsieren. Zouden die huisjes wel de „schoonheids-commissie” gepasseerd hebben en zoo niet, waarom dan niet?

Eene andere gelegenheid deed zich bij de behandeling der begroting voor. Het politieposthuisje op de Westermarkt moest het o. i. ten onrechte ontgelden. Op het plein ter zijde van de kerk, onder de boomen, is een aardig vakwerkgebouwtje geplaatst. Het is niet alleen klein, maar bovendien bescheiden van uiterlijk, het dringt zich niet op en is daarbij volstrekt niet leelijk.

Daartegen woedde nu de storm en de heer FABIUS diende bij den Raad zelfs een motie in welke B. en W. wil uitnoodigen om het politieposthuis van de Westermarkt te verwijderen. Wij zouden niets liever zien dan dat de Raad die motie met flinke meerderheid ver-

werpt, en mocht hij haar aannemen, dat dan B. en W. voor de vriendelijke invitatie passen.

Waarom zou men dat gebouwtje verwijderen? (Het te verrollen raadde een oolijker raadslid.) Er kan moeilijk een ander argument voor worden aangevoerd dan een algemeene wensch om pleinen uit artistiek oogpunt vrij te houden. Die opvatting is nu weer verouderd.

In het begin der 17de eeuw is op de Westermarkt wel de Westerhal gesticht, dat fraaie, in de zeventiger jaren ter onzaliger uren afgebroken, even pittoreske als karakteristieke gebouw.

Van de laatstgenoemde Westerhal had men nog kunnen zeggen dat zij het gezicht op de kerk belemmerde — ten minste als men het beter wilde weten dan de 17de-eeuwers, die toch ten aanzien van de artistieke zijde van stedenaanleg en -bouw wel competent te achten zijn!

Het kleine politiepostje doet door de kracht der tegenstelling HENDRIK DE KEYSER'S kerkgebouw juist des te grooter en monumentaler uitkomen. Wel verre van het effect der kerk te schaden verhoogt het zulks, doet het ter plaatse gelukkig. In het ergste geval bedekt het posthuisje een klein stukje van den onderbouw der kerk, de tusschen de dwarsschepen gebouwde stovenhokken, die zeker wel een uiterst oninteressante architectuur vertoonen en in ieder geval bedekt het minder dan de boomen. Of moeten die soms ook weg? Er bestaat, alles saamgenomen, veeleer reden om de stichting van het gebouwtje in kwestie te loven, dat tusschen het groen zeker niet misstaat en de open ruimte om de kerk voor het oog breekt.

Het weren van alle aan- en uitbouwen, het leegmaken van straat en plein is uit artistiek oogpunt bezien een van de bedenkelijkste maatregelen geweest. Het heeft medegewerkt om in verlerlei opzicht het hedendaagsche stadsbeeld oninteressant te doen worden.

Dat aan het streven de beste bedoelingen ten grondslag zijn gelegd, maakt het er niet beter om. Het is verwant aan de neiging om oude gebouwen — en kerken meer in het bijzonder — te ontmantelen. Men heeft thans algemeen ingezien dat zulks — ten koste van schatten — juist averechts werkte en men het effect der oude werken er juist door verstoorde en bedierf. De vrees is dan ook volstrekt niet ongewettigd dat men over eenige jaren zal inzien ten aanzien onzer Nieuwe Kerk een soortgelijke ervaring te moeten boeken. Misschien gaat men dan — à l'instar van Ulm bijv. — om de kerk weer de oude kastjes in eer herstellen. Het juist onthulde, nieuwe Gothieke portaal, doet alvast naar de oude entree, terugverlangen!

Om nog eens op de Westerkerk terug te komen. Aan de noordzijde sluiten zich bij de kerk eenige lage gebouwtjes aan. Men denke zich die eens gesloopt. Hoe naakt zou dan de kerk uit het plein verrijzen.

Dat de Raad verleden jaar een karrenbergplaats voor

de gemeentereiniging naast de Westerkerk afstemde, kan op ethische gronden toegejuicht worden.

De oppositie echter die bij gelegenheid van een voorgenomen aanbouw van een dienstgebouwtje aan den Montelbaanstoren er niet alleen in slaagde dien nieuwen aanbouw te verijdelen maar ook om een bestaanden te doen opruimen, is velen niet goed begrijpelijk geweest. Wat was daartegen in beginsel in te brengen?

Zou het Sophiaplein er soms zóó bij winnen als de aanbouw aan den Munttoren, waarin beneden het depot van Delftsch aardewerk en boven het Kon. Oudheidkundig Genootschap gevestigd zijn, eensgesloopt werd?

Alles strak, alles vlak schijnt nog maar al te vaak het parool en ideaal. Zoo is eenigen tijd geleden geheel onopgemerkt door den Raad een besluit genomen dat in artistieke kringen toch wel eenige aandacht had verdiend, n.l. een wijziging in de rooilijn van het Weesperplein. Ter zijde van de daar gelegen stedelijke Hendrik Westerschool springt de rooilijn terug. Nu stelden B. en W. voor, en de Raad nam het aan, de rooilijn naar voren te brengen en het vrijkomende terrein te verkoopen om.... met de opbrengst de noodige verbetering der bestrating te betalen. Dit laatste is waarschijnlijk „des Pudels Kern”. De stad komt zodoende gratis aan een nieuwe bestrating welke anders de gemeentekas zou bezwaren.

Indien nu de stad tenminste slechts door tusschenkomst van haar schoonheidscommissie wil zorg dragen voor een dragelijke architectuur der nieuwe bebouwing, die hier te wachten staat! En als zij bovendien eens

waarborgen voor de toekomst dier gebouwen eischte! Dat niet komende eigenaars hen met schreeuwende kleuren en kakelbonte reclameborden mogen toetakelen.

Onnoodig te zeggen dat men door de voorgenomen operatie het kachet van het plein — dat nu een lange rechtlijnige zijwand gaat vertoonen — alles behalve zal verfraaien of verrijken. Wie zich het Rembrandtsplein van een jaar of twintig terug herinnert, waar sedert een soortgelijke rooilijn-verschuiving plaats vond, zal het ons aldra toegeven. Het plein van toen met zijn aardig uitbuigende gevellijn, die aan elk huis iets partikuliers aan het geheel speling en afwisseling gaf, is een aesthetisch vervelende straat moeten worden, met een armoedig gevelvlak, zonder ziel noch zaligheid.

Hoe gemakkelijk men het type van een stadsbeeld totaal kan doen veranderen, toont de jongste wijziging van het Koningsplein, die — 't zij grif erkend! — zulk een aanmerkelijke verbetering voor het verkeer mag heeten.

Had reeds het plein door de hooge winkelgebouwen, die er in de laatste jaren rondom verzezen, een geheel andere verhouding verkregen, thans, nu de brug naar de Leidschestraat verbreed en de indeeling van het straatvlak zoodanig gewijzigd werd dat het middeneiland met twee rijwegen verdween en vervangen werd door één breeden rijweg met verbreede zijtrotoirs, thans is in één slag het voormalig plein tot een straat gedegradeerd. En als straks ook de brug over het Singel verlaagd en verbreed is, dan eerst recht zal het Koningsplein bij niemand meer de gedachte aan een plein opwekken.

GEMENGDE BERICHTEN

Deelname tentoonstelling Brussel 1910. Het op 26 October jl. te Amsterdam in een vergadering van belanghebbenden aangewezen comité wenscht, ingevolge de besprekingen in de 2e Kamer der St. Gen., de noodige gegevens voor een nauwkeurige begrooting te verzamelen en heeft zich daartoe bij circulaire gericht tot firma's en personen van wie men belangstelling verwachten kan.

Zij, die door een onwillekeurig verzuim geen circulaire ontvingen, maar bereid zijn te exposeeren, kunnen aan den Secretaris, den heer G. S. DE CLERQ, Paviljoen, Haarlem, opgeven over hoeveel plaatsruimte zij zouden willen beschikken, onder voorbehoud, dat de later bekend te maken voorwaarden hen convenieeren. Voorloopig staat het denkbeeld op den voorgrond om de deelneming van Nederland groepsgewijze een collectief karakter te doen dragen. Eventuele exposanten zullen over deze en andere punten nog nader van gedachten kunnen wisselen in een vergadering op Maandag 23 dezer, 11 uur, in Krasnapolski te Amsterdam.

'S-GRAVENHAGE. Het Huyghens monument waarover zoo veel te doen was, (zie „De Bww.” 1907, blz. 351 en 358), is klaarblijkelijk voor goed van de baan. Directeuren van de Hollandische Maatschappij der Wetenschappen hebben, volgens dagbladbericht het gemeenteraadsbesluit van 24 Aug. ll. (waarbij de Raad zich het recht voorbeheld om het monument te weigeren wanneer dit hun om aesthetische redenen in verband met de plaats niet voldeed) beschouwd als eene weigering om het aangeboden ontwerp van Dr. P. J. H. CUYPERS te aanvaarden. Directeuren zien nu van het standbeeld af.

Men zal zich herinneren dat de oppositie voornamelijk tweeledig was: 1°. Het monument paste niet ter plaatse en 2°. Het was door zijn kunstopvatting geen voor den geleerde eigenaardige hulde.

Bond van Architecten. Door het bestuur van den Bond van Ned. Architecten zijn bij de commissie van advies voor toelating thans in behandeling gesteld een twaalfstal aanvragen van candidaten voor het lidmaatschap. Daar deze commissie van advies hare werkzaamheden met kracht heeft aangevat, zullen op de in December te houden buitengewone algemeene ledenvergadering van den Bond waarschijnlijk reeds verschillende leden kunnen worden geïnstalleerd. Behalve de behandeling der door de commissie opgestelde „Eerecode” en de daarmede samenhangende aanvulling van statuten en huishoudelijk reglement, zullen op de agenda voor deze vergadering nog voorkomen bestuursmoties over de nadere omschrijving van de uitoefening van 't architectenberoep door ambtenaren. Op een der volgende vergaderingen zullen de administratieve bepalingen van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid in vergelijking met andere, en welke van zulke voorschriften voor particuliere architecten aanbeveling verdienen, ter sprake komen.

„Alg. H.bl.”

De St. Paulkerk te Londen. Het kerkbestuur der St. Paul is van plan over te gaan tot het uitvoeren van de noodige herstellingen aan het gebouw. Verdere verzakkingen, hoopt men, zijn niet te vreezen nu de County-Council, ingevolge het advies der speciale commissie, besloot den loop van het gevreesde groote riool, dat vlak langs de fundamenten zou komen te liggen, te wijzigen.

De prijsvraag voor de uitbreiding van Groot-Berlijn. Deze prijsvraag, uitgeschreven door den Gemeenteraad van Berlijn, is eene algemeene, zoodat ook niet-Duitschers er aan kunnen deelnemen.

Aan de hand van het „Zentralblatt der Bauverwaltung” ontleenen wij het volgende aan het programma:

Aan de deelnemers wordt de opgave gesteld om voor alle deelen van Groot-Berlijn te onderzoeken of de bestaande plannen en verordeningen ook verandering of wijziging behoeven. Vervolgens om te onderzoeken of voorstellen te doen omtrent bebouwingen in het nog vrije gebied in de onmiddellbare omgeving van Berlijn en hare voorsteden of wel voorstellen te doen omtrent bebouwingsplannen op grooteren afstand van Berlijn, hetzij in verbinding met bestaande plaatsen als nieuwe woon-

of industrie-kwartieren en daarbij een doorgaand verkeersnet te ontwerpen, die voeling houdt met het stedelijk snelverkeer. Daarbij moet gelet worden op voldoende pleinen of open ruimten, waarbij ook de aandacht moet worden geschonken aan een soort van bosch- en veldgordel naar Weener of Amerikaanse voorbeelden.

Verscheidene plannen van Berlijn kunnen voor 100 Mark aangevraagd worden, welk bedrag bij de inlevering van een ontwerp teruggegeven wordt.

Er worden verlangd:

een algemeen grondplan voor het 2000 vierk. mijlen groote gebied op een schaal van 1 : 25.000 en 1 : 60.000;

een ontwerp op een schaal van 1 : 10.000 voor een gedeelte n.l. voor 4 bladen van het 12-deelige plan;

een afzonderlijk plan op een schaal van 1 : 2000 voor een oppervlakte van minstens 200 H. A.;

en ten slotte eene beschrijving of memorie van toelichting.

De uitgeloopte 5 prijzen bedragen 30.000, 20.000, 15.000, 10.000 en 10.000 Mark.

De beide eerste prijzen kunnen intusschen bij eenstemmigheid van de Jury elk op 25.000 M gebracht worden. Bovendien staat nog een som van 30.000 M. voor aankoop van enkele ontwerpen à 1000 tot 5000 M. ter beschikking der Jury, waarbij artistieke of technisch uitmuntende ontwerpen in aanmerking kunnen komen.

De Jury bestaat uit 21 leden, waaronder 14 vertegenwoordigers van steden en gemeenten. Hieronder bevinden zich als technici de heeren LUDWIG HOFFMANN, FR. KRAUSE en KYLLMANN (Berlijn), BREDSCHNEIDER en SEELING (Charlottenburg), GERLACH (Schöneberg) en KNIPPING (Lichtenburg), vervolgens de heeren HINCKELDEYN, MARCH, STUBBEN, HEIMANN, Prof. GOECKE, Prof. BRIX en Prof. SCHULTZE-NAUMBURG.

Mede zijn 15 plaatsvervangende leden benoemd, waaronder de technikers EBHARDT, EGELING, MULLER (Wilmersdorf), PAUL, WEBER, WEIGAND, WIECK en WINTERSTEIN.

Van de benoeming van buitenlandsche Juryleden werd afgezien, eensdeels omdat deze de noodwendige plaatselijke bekendheid voor deze bebouwingsplannen niet bezitten, anderdeels om het reeds zoo groote aantal Juryleden niet nog grooter te maken.

Voor verdere bepalingen gelden de beginsels voor het uitschrijven van prijsvragen, opgesteld door den Bond van „Architekten und Ingenieurvereine“.

De termijn voor de inlevering van de ontwerpen is gesteld op 15 December 1909.

Obernkirchener zandsteen aan den Dom van Keulen.

Naar aanleiding van het artikel onder het opschrift: „Omtrent de schade aan den Dom van Keulen, in Nr. 14 van het blad „De steengroeve“ wenschte ik enkele woorden van toelichting in het midden te brengen, teneinde verkeerde gevolgtrekkingen ten aanzien van Obernkirchener zandsteen te voorkomen.

In den loop der vorige eeuw zijn successievelijk nagenoeg 37000 M³. (zegge: zeven en dertig duizend kubieke meters) zandsteen, afkomstig uit de groeven bij Obernkirchen, geleverd voor den Dom van Keulen. Hierbij dient in 't oog gehouden te worden, dat er vroeger een groot aantal exploitanten van Obernkirchener zandsteen bestonden, die ook het product van kleine sedert vele jaren reeds voor goed geslotene groeven hebben geleverd. Is het nu te verwonderen, dat bij zóóvele verschillende leveranciers en dikwijls zeer spoedeisende leveringen af en toe enkele blokken doorglipten, die niet mochten worden geleverd? Zelfs in de beste groeven kan minderwaardig materiaal voorkomen, en het hangt voor een groot gedeelte van de nauwgezetheid der exploitanten af, dat steeds onberispelijke steen wordt geleverd en dat vooral materiaal afkomstig uit z.g. „faule Bänke“ nimmer wordt verzonden. Nu doet zich het geval voor, dat aan de voegen van enkele, in den muur liggende blokken, afschilferingen zijn waargenomen, en uit het rapport van den bouwmeester HERTEL blijkt, dat de oorzaken van dit verschijnsel nog niet eens konden worden vastgesteld. Ook de geoloog, belast met het onderzoek, heeft dienaangaande nog geen conclusie kunnen nemen. Daartegenover staat, dat alle vrijliggende werkstukken van Obernkirchener zandsteen, b.v. fialen, kruisbloemen, e.d., volkomen gaaf gebleven zijn, zooals zulks door de Dombouw-Directie wordt erkend. Dit klemt temeer, waar het rapport gewaagt van het „mörderische“ klimaat ter plaatse. Het is dus eene verregaande overdrijving, indien van „verweeren“ van Obernkirchener zandsteen aan den Dom gesproken wordt.

Overigens blijkt tevens, dat het vertrouwen tot de absoluut deugdelijke hoedanigheden van Obernkirchener zandsteen in gezaghebbende vakkringen in het minst niet is geschokt, getuige de recente toepassing op groote schaal voor gebouwen der Kon. Spoorweg-Directie te Keulen.

De beschouwingen van den bouwmeester HERTEL zijn in de eerste plaats bestemd voor de rechtstreeks bij den Dom belanghebbenden. Ofschoon Z.Ed. met veel nadruk (in het oorspronkelijke

stuk komt dit nog sterker uit, dan in de wedergave van de „Steengroeve“) voor generaliseeren der gevolgtrekkingen uit zijne lokale waarnemingen waarschuwt, ware het beter geweest, deze mededeelingen (althans zoolang men de oorzaken der verschijnselen nog niet heeft vastgesteld) niet te laten publicceeren.

Hoogachtend,

Amsterdam, Nov. 1908.

FERD. INGERS.

Een drukfout. De „Baarnsche Courant“ van 12 Nov. 1908 deelt zijn lezers mede dat den heer B. M. A. INGEN-HOUZ, „Prix de Rome“ voor Beeldhouwkunst 1908, is toegekend een jaargeld van f1200, „ten einde hem in de gelegenheid te stellen zich in de beeldhouwkunst te vermaken.

Wij meenen dat dit laatste, al moet natuurlijk een kunstenaar zijn kunst met liefde beoefenen, toch niet de bedoeling van het jaargeld is.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Verschenen is afl 1 van:

Toegepaste IJzerconstructies. Praktisch Hand- en Leerboek voor Bouwtechnici. Bevattende Constructies en Berekeningen van Vloeren, Trappen, Kolommen, Kappen, IJzeren Gebouwtjes, Vakwerken, Lantaarnlichten, Eenvoudige Overbruggingen, Verankeringen, enz. Tevens ten dienste van het Technisch Onderwijs en voor Zelfstudie door WILLEM NOORLANDER, Architect der Gemeente-Electriciteitswerken te Amsterdam. — Uitgegeven te Amsterdam door de Wed. J. AHREND & Zoon. — Kompleet binnen twee jaar, in 10 afleveringen, elk 6 platen met geill. tekst bevattend. Prijs f2.75 per afl.

Waterbouwkunde door L. Zwiers, Architect en Waterbouwkundige, met medewerking van andere vakmannen. Uitgave van VAN MANTGEM & DE DOES te Amsterdam. Compleet in ongeveer 20 afl. van 2 vel druks en ongeveer 40 platen. Prijs per afl. f1.

Over het werk dat de firma VAN MANTGEM & DE DOES gaat uitgeven is bij het verschijnen der eerste aflevering uiteraard nog slechts een voorloopig oordeel te geven. De inhoud is, laat ons dit vooropstellen, ernstiger dan de omslag en belooft tot een alleszins praktisch opgezet boek te zullen leiden, gelijk de samensteller zich blijkens zijn voorwoord ten doel stelt. Het werk zal bestaan uit 5 deelen:

Deel I. Beschoeiingen, Bekleedingsmuren en Vaste bruggen (bewerkt door A. N. Wind).

Deel II. Sluizen.

Deel III. Beweegbare bruggen.

Deel IV. Gewone wegen en Tramwegen.

Deel V. Kanalen en Rivieren. Zeeweringen en Zeehavens.

Werd de belofte van het werk, om aldus in beknopte vorm en met inachtneming van het nieuwste en beste te behandelen datgeen wat voor den praktischen waterbouwkundigen van belang is, verwezenlijkt, dan zal het ongetwijfeld in ruimen kring met instemming worden ontvangen. Ook voor bouwkundigen kan veel van wat op het programma van dit werk staat wetenswaardig en nuttig blijken, zoodat wij er hunne aandacht op vestigen. De indruk die de eerste aflevering op ons maakte is gunstig, en wij willen hopen dat volgende afleveringen die zullen bestendigen.

Prof. K. Sluyterman. Oude Binnenhuizen in Nederland. MARTINUS NIJHOFF. 's Gravenhage

Deze aankondiging is de laatste. Immers is met het verschijnen der 10de aflevering dit belangrijke plaatwerk voltooid. Die laatste aflevering is niet de minst belangrijke der serie. Zij bevat allereerst een gezicht in de dezer dagen juist veel genoemde Oude Raadzaal in het Stadhuis te Zwolle. De Barokstijl komt met de trappenhuizen in het patriciërshuis Heerengracht 475 te Amsterdam (in „De Bouww.“ 1907 afgebeeld) en het Deutsche Gezantschap te 's Gravenhage, uit welk gebouw nog een fraaie suite van vertrekken wordt afgebeeld, fraai voor den dag. Dan maken wij kennis met de balzaal uit het Engelsche Gezantschap, de imposante hal uit het Maastrichtsche Raadhuis, die sterk aan Italië doet denken, met de schouw uit het voormalig, thans tot museum ingericht, Dinghuis te Maastricht, terwijl de Regentenkamers van de Emmanuels Huizen te Zwolle en van het Bartholoméi Gasthuis te Utrecht de reeks der platen besluiten met een tweetal interieurs van onvervalscht Hollandsch type.

Wij hebben steeds van het verschijnen dezer afleveringen met bijzondere instemming melding gemaakt. Dit werk vulde

eene leemte in onze literatuur op voortreffelijke wijze aan. Een rijk en fraai materiaal, dat op een nog te weinig bekend deel onzer oude kunst licht werpt, is in dit werk verzameld.

Zijn er mogelijk enkele platen, waaromtrent de vraag zou rijzen of zij niet meer proeven zijn van den smaak waarmede een antiquiteitenbezitter zijn kollektie wist te rangschikken, de overgrootste meerderheid der afbeeldingen toonen ons wat de titel belooft: Oude Binnenhuizen uit allerlei tijd, van uiteenloopenden smaak en bestemming.

Met de laatste aflevering is ook de tekst verzonden. Deze biedt in data en feiten eene sobere opsomming van gegevens betreffende de afgebeelde interieurs. De samensteller, Prof. SLUYTERMAN, was blijkbaar van oordeel dat de platen in hun historisch verband geacht mochten worden voor zichzelf te spreken en de ontwikkeling van ons binnenhuis voldoende te illustreeren, zonder nadere uiteenzetting en beschouwing zijnerzijds. Misschien zou, althans in de buitenlandsche editie van dit werk, echter een iets uitgebreider toelichting tot volledig begrip onzer oude interieurkunst van nut kunnen zijn.

Kleine bedenkingen van dezen aard mogen ons echter niet weerhouden Prof. SLUYTERMAN en de firma NIJHOFF, den een voor de samenstelling, den ander voor de uitgave de verdiende hulde uit te spreken bij de voltooiing van dit werk.

Städtebauliche Vorträge. Herausgegeben von den Leitern des Seminars für Städtebau an der Königlichen Technischen Hochschule zu Berlin. JOSEPH BRIX und FELIX GENZMER. Verlag von WILHELM ERNST & SOHN. Berlin.

1. JOSEPH BRIX. Aufgaben und Ziele des Städtebaues; FELIX GENZMER. Kunst im Städtebau. 1.80 M.

2. Dr. CARL KOEHNE. Die Grundsätze des Erbbaurechts und dessen Anwendung beim Bau von Städten und Ortschaften. 2.40 M.

3. Dr. CONRAD BORNHAK. Verwaltungsrechtliches im Städtebau. 1 M.

4. W. KYLLMANN. Bebauungsplan und baupolizeiliche Verordnungen in der Nähe von Grossstädten. Prakt. Winke. 1.60 M.

5. Dr. HEINRICH HERKNER. Wohnungsfrage und Bebauungsplan. 1.20 M.

6. Dr. Ing. J. STÜBBEN. Die Durchführung von Stadterweiterungen mit besonderer Berücksichtigung der Eigentumsgrenzen. 2.40 M.

7. Dr. PAUL ALEXANDER KATZ. Ueber Preussisches Fluchtlinienrecht. 1.80 M.

8. R. PETERSEN. Die Aufgaben des Grosz-Städtischen Personenverkehrs und die Mittel zu ihrer Lösung. 5 M.

Deutsche Kunst und Dekoration. Heft II, 1908, begint met een rijk geïllustreerd artikel over de „Frankfurt-Crouberger Künstler Bund”. De illustraties zijn hoofdzakelijk reproducties van schilderijen en geven slechts eenige voorbeelden van beeldhouwwerk der bondsleden.

In het tweede artikel „Pflege und Leitung moderner öffentlicher Galerien” vindt men een aansporing om musea vooral onder deskundige leiding te stellen, geheel vrij, om er waarlijk kunstinstellingen van te maken; een leiding die geen rekening behoeft te houden noch met overwegingen van bescherming, noch met politiek of godsdienst. De schrijver hoopt daarmede den geest die in vele musea heerscht en die tot smakelooze opstapeling leidt, te veranderen.

Het derde artikel behandelt de ruimtekunst op de Darmstadter tentoonstelling en geeft vele reproducties van interieurs vooral van Prof. WICKOF en van den arch. ALFRED KOCH. Vervolgens nog een beschouwing over de kunst van grafmonumenten met afb. van diegene die ook op bovengenoemde tentoonstelling te zien waren. „Empfindungs-Bequemlichkeit” geeft een waar schuwing tegen de overdreven opvattingen die het gevoel voor kunst zoo opdrijven dat de eischen, aan het praktische gesteld, op den achtergrond gedrongen worden. De schrijver toont met voorbeelden aan dat in de oude tijden, de artistieke effecten in stad en landschap niet verkregen zijn door zorgvuldige bescherming en voorzorgen, dat integendeel wat nuttig en noodzakelijk geacht werd, tot uitvoering kwam en tot kunstwerken aanleiding gaf, die nu bewonderd worden Zoo moet en kan ook nu weder techniek en praktijk ons kunstgenot geven. Tot slot komen nog in deze afl. afb. van werk van den arch. E. MARGOLD en een bijdrage over stedenbouw van OTTO SCHEFFER.

Der Städtebau. Heft II. 1908. „De Koninklijke Slottuin te Würzburg” is een artikel van Prof. EHEMANN te Beilijn en geeft een beschrijving van dat park van af het begin van den aanleg, ongeveer in 1730. Een plaat is er bijgevoegd en toont aan hoe deze tuin binnen twee bastions der oude vestingwerken is aangelegd.

Het volgend artikel „Het nut en de beteekenis tot het opmaken van bebouwingsplannen in kleine en middelmatig groote steden”, geeft een verslag van de voordracht van den stadslandmeter GROLL op den Hessischen stedendag.

Bij „Het wonen in stad of buiten” worden de voor- en nadeelen uiteengezet die zich daarbij voordoen. In deze aflevering is buiten de kleine mededeelingen, nog een plaat met bijschrift gevoegd van de boschkolonie „Hösel” bij Düsseldorf.

Architectura Nr. 46. De voormalige raadzaal in het Zwolsche raadhuis. Beschrijving en afbeelding van deze raadzaal.

TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en ventilatie, door Ingenieur JOH. KORTING, naar het duitsch door K. F. VAN DER HEYDEN. (Vervolg)

Snippers. Het grafisch bepalen van den inhoud van een dwarsprofiel, door F. W.

Houten waterleidingen onder druk, door H. In Amerika zijn waterleidingen gemaakt van een dennenboom uit Californië, welk hout zeer homogeen is en geheel vrij van hars.

Een groot voordeel van deze houten buizen was ook het mindere gewicht, wat vooral bij de plaatsing een voordeel is. Bochtstukken werden echter van ijzer gemaakt.

Bouwkundig Weekblad Nr. 46. Maatij. tot Bev. der Bouwkunst. Adres ter betuiging van adhaesie met het adres van „Bouwkunst en Vriendschap” te Rotterdam, zie blz. 346.

Wijzigingen Eischen Bouwkundig-Opzichter en Teekenaar-examen. Zie blz. 371.

De nieuwe O. K. kerk aan den Nieuwen Binnenweg te Rotterdam, door den architect P. A. WEELDENBURG, met afbeeldingen.

Gartenstadt-tentoonstelling in het Gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402, door J. G. Beschrijving van enkele teekeningen en afbeelding van een villa-kolonie bij Konstanz.

Verslag der vergadering der afd. Amsterdam van de Maatij. tot bev. der Bouwkunst, zie blz. 372.

Verslag der vergadering van de afd. Utrecht en verslag der vergadering van de afd. Arnhem, alle van de bovengenoemde Maatschappij.

De Opmerker Nr. 46. De Examens van de Maatij. tot bev. der Bouwkunst. (Slot.)

Delft, met een plaat naar een tekening van J. B. VAN DE HAAR JR. Het is jammer dat menigeen die de Bouwkunst bestudeert, daartoe altijd de monumenten in het buitenland bezoekt, terwijl de voorname bouwwerken in zijn eigen land hem onbekend zijn of hem geen belang inboezemen. Vroeger kwam het dan ook voor dat alleen de vreemdeling oog had voor de mooie overblijfselen van de bouwkunst in ons land. Vooral Delft levert nog veel belangrijks op ofschoon er in alle eeuwen veel gesloopt, vernield en verbrand is geworden.

Wanneer de inventaris van de oude monumenten van Delft opgemaakt zal zijn, zal er blijken nog veel belangrijks uit alle eeuwen door bewaard te zijn gebleven. Evenals van Dordrecht en Leiden, zou er ook wel een boekje Oud-Delft te vervaardigen zijn.

Prijsvragen Technische Hoogeschool Zie blz. 371.

Prijsvraag Slachthuizen. Uitslag van deze prijsvraag, zie blz. 372.

Violetkleurig vensterglas. De heer MASCHHAUPT te Groningen deelt mede dat naar zijne ondervinding het violetkleurige glas ontstaat door de werking van het zonlicht. Proeven genomen met glas deden zien dat reeds na 10 dagen de violette kleur eenigszins zichtbaar was.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Bouwkunst en Vriendschap.

Op de uitgeschreven prijsvragen, door de Vereniging „Bouwkunst en Vriendschap” in dit jaar, zijn 47 antwoorden ingekomen nl.:

1°. Voor een gebouw voor een bijbibliotheek 31 antwoorden onder de motto's: A., Enfin, 77., D.E., Herfst., Plato., „Ein gutes Buch sich stets erweist, als eines Hauses guter Geist”, Library., Library I., A. et A., tot studie., 15 November., Marie., Esperanto., H. en W., Rien sans peine., Hibon., Bibliothèque., Au coim de la rue., I. D. A., D in ster (geteekend), Z., Boekerij., S. D. M., Utrecht G., B. en V., Jacoba., 15 X 30, kwadraat met dragonder (geteekend), T. M. en Algemeen Belang.

2°. Voor een monumentalen ingang voor een park 7 antwoorden onder de motto's Delfshaven., Pax intransibus., Entrée, H. B., Cisca., Labora en Licht.

3°. Voor een pen- of potloodteekening van een oud gebouw: 9 antwoorden onder de motto's Treurmelodiën., Waar rees hoe vaak de moker klonk, iets schooners op dan wat verzonk., Zwart kwadraat (geteekend), 1563., teeken van Boedha (geteekend), Sint Servaas., 28912., Mauritshuis., Uit 't Maaitensgat.

De ontwerpen worden in handen gesteld van een jury, bestaande uit de h.h. A. Salm G.B.zn., architect te Amsterdam, K. Sluyterman, hoogleeraar te Delft, J. A. G. van der Steur, architect te 's-Gravenhage, Alb. Otten en J. P. Stok Wz., architecten alhier.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No 48.

24 November 1908.

ECHO'S. VIII

Nieuw-oude kasteelen in Duitschland.

nlangs kon men in de dagbladen lezen hoe de burgerij van Kleef een verzoekschrift aan den Keizer voorbereide waarin hem gevraagd werd om wederopbouw van de oude Zwanenburcht. Sedert is er niets van bekend geworden of nu dit adres in de voorbereiding is blijven steken of dat het den Keizer bereikte. Een goede ontvangst zal, of zou, het bij den hersteller van de Hohkönigsburg en de Saalburg ongetwijfeld gevonden hebben.

Geen bouwval, geen oud slot is veilig, onverschillig uit welken tijd het dagteekent. De Romeinsche Saalburg moest zich de gezamentlijke pogingen van den Keizer en Baurat JACOBI laten welgevallen, die de spaarzame, maar voor de kennis der militaire bouwkunst der Romeinen belangrijke overblijfselen in een spik-splinter-nieuw „limesastel” (d.w.z. een der kasteelen van den grenswal of limes, die de Romeinsche win-gewesten afscheidde van het vrije Germanië) metamorphoseerden, dat wel veel interessanter voor Baedeker was, maar niet voor de archaeologie. Het resultaat is een soort van theaterkasteel geworden. De fantasie heeft helpen aanvullen wat aan de ter plaatse gevonden overblijfselen ontbrak en het geheel is volmaakt door kopiën en navolgingen van oude beelden etc. waarvan de origineelen nooit ter plaatse waren. Het geheel is als een of ander tentoonstellings oud-Holland.

De kostbare restauratie, die door het Rijk betaald is wyl de herstellde Saalburg bestemd werd voor het „Reichslimesmuseum”, heeft de waarde die de bouwvallen door hare authenticiteit bezaten, vernietigd. De burcht is geworden een uitgangetje voor de bezoekers der Taunusbadplaatsen.

Over de Hohkönigsburcht en de rol die de Keizer — gesteund door den juist tot titulair-professor verheven burchtenspecialiteit BODO EBHARDT — speelde bij den herbouw, is kort geleden bij hare inwijding genoeg geschreven.

De belangstelling van den Keizer voor dergelijke theatraal-romantische bouwkunst heeft zich sedert nog eens geuit bij een bezoek aan de Gröditzburcht in Silezië, welke door den eigenaar, de gezant VON DIRCKSEN, wordt hersteld. Ook hier is BODO EBHARDT werkzaam en het Keizerlijk bezoek zal ook hier wel niet zonder adviezen zijn afgeloopen. En niet ieder bewaart tegenover zulke pogingen tot ingrijpen een zelfstandigheid als de kunstschilder KONER, van wien dezer dagen de anecdote werd opgewarmd dat hij eene weigering om Z. M. eigenhandig een portret te laten verbeteren, met de allerhoogste ongenade moest bekoopen.

Een vierde kasteel dat zich in de voortdurende belangstelling mag verheugen is de Mariënburcht in Oost-Pruisen, het oude hoofdslot der Duitsche orde, dat en als specimen van middeleeuwschen militaire bouw en als kunstwerk, vooral van baksteengothiek, uitmunt.

Als men nu zulk een herbouwde burcht — die, als een moderne woning, „mit allem Komfort der Neuzeit” pleegt voorzien te worden — eens bezoekt en haar vergelijkt met de toestanden die men in de weinige ongeschonden kasteelen aantreft, met „echte” sloten als de Marksburg of Burg Eltz, of Karlstein in Bohemen, dan werkt de tegenstelling onwillekeurig terug op ons lach- en spotvermogen.

Ik herinner mij nog hoe de restaurator van een algemeen als bijzonder middeleeuwsch geprezen herbouw — tot de petroleumlampen toe waren 13de eeuwsch -- bij een bezoek verklaarde hoe men juist nog aan het overleggen was of electrische dan wel acetyleenverlichting de voorkeur verdiende.

Zoодоende worden de zotste anachronismen uitgelokt en wie zijn stemming wil bewaren, mag vooral niet in de hoekjes kijken.

Het zal misschien niet meer lang duren of men kan alleen van hooren zeggen, uit oude platen of uit een bezoek aan de voormalige Parkschouwburg te Amsterdam te weten komen wat eigenlijk een ruïne is.

Overal, in Duitschland zoo goed als in Engeland, in Frankrijk, in Nederland ook wel, worden ze herbouwd. Maar in Duitschland is het het ergst. Aan den Rijn bijv. komt de eene bouwval voor, de andere na, aan de beurt. En zijn er bijna geene meer over. „Diese Ruine ist zu verkaufen” stond met groote letters op eene, de Maus bijgenaamd, en nu is ook deze weer gedeeltelijk hersteld. Soms wordt de romantiek van het geval iets aangedikt door alleen een oude torenstomp van de algeheele verjongingskuur uit te sluiten. Die blijft dan als een waarschuwend vinger, manen aan de dagen van weleer. En zoo is het niet alleen langs den Rijn, maar overal. Wie rijk is, koopt een bouwval en slaat aan het restaureeren.

Verreweg het treurigste staaltje van den over-ijver van een restaureerend architect blijft nog steeds de Friedrichsbau van het Heidelberger Slot. Daarmede vergeleken is de Hohkönigsburg nog niets. Gelukkig schijnt er nu, ondanks de regeering niet overtuigd is, door de Badische Kamer een stokje voor gestoken te zijn, dat de restauratiewoede daar niet verder om zich kan heengrijpen en de Otto Heinrichsbau aantasten. Het overliden van Prof. SCHÄFER, die de leiding had, zal den terugtocht der voorstanders vergemakkelijken en zuivert de kwestie van vele persoonlijke invloeden.

In de laatst gehouden 9de „Tag für Denkmalpflege” te Lübeck is blijkens het verslag in de „Architektonische Rundschau”, over het vraagstuk van het restaureeren een interessante principieele bespreking geweest. Baurat GRÄBNER, lid van de bekende Dresdensche firma SCHILLING & GRÄBNER, heeft daar een brandende kwestie ter sprake gebracht. In het bijzonder werd er door hem daarbij op gewezen hoe over het begrip restaureeren de opvatting zich wijzigde.

Vroeger — ons land kan er ook van meepraten! — kon geene restauratie ondernomen worden of de gelegenheid werd te baat genomen de stijlzuiverheid van het rampspoedige gebouw door te voeren. In de laatste jaren dringt daarentegen meer de opvatting door om alles wat historisch geworden is, alles wat uit artistiek of schilderachtig oogpunt bezien, waarde heeft, te ontzien en te bewaren. En terecht. Want alleen aldus handelende, blijft het gebouw zelf het steenen dokument van zijn eigen geschiedenis.

Men stond hierbij niet stil maar ging nu nog een stap verder en die stap vond nog sterker verzet, hoe zeer zij ook in de lijn der eens ingeslagen richting was. Niet tevreden dat het bestaande, hoe ook zijne stijlvormen waren, in zijn historisch verband bewaard bleef, werd nu de stelling verkondigd dat ten aanzien van nieuwe verbouwingen, vergrotingen, wijzigingen niet eenige historische stijl van het gebouw zou worden aangehouden, maar dat daarvoor de kunstvormen onzer dagen aangewezen zijn. Deze opvatting heeft ook praktische verwezenlijking gevonden. Ook deze stelling grondde zich op de gewoonte van vervlogen eeuwen. Zij was slechts de konsekwente voortzetting van wat men vroeger deed toen de Romaansche Dom werd

voorzien van een Gothisch koor, van Renaissance altaren, van een Barokke toren of koepel zelfs.

En toch pleegt het eindresultaat een harmonisch samenstemmend geheel te zijn.

Ditzelfde werd reeds betoogd op de allereerste „Tag für Denkmalpflege” door Prof. CORNELIUS GURLITT, die zich meer van de officieel geldende opvattingen verwijderd (o. a. ook ten aanzien van de voltooiing van den Dom te Meiszen, waar het resultaat hem en niet den ontwerper, Prof. SCHÄFER, de verminker van Heidelberg, gelijk geeft).

GURLITT verkondigde toen als zijn meening dat wat thans aan een oud gebouw wordt vernieuwd of aangevuld, moet geschieden in het karakter van dezen tijd. Alleen het thans levende geslacht was van deze, eigenlijk voor de hand liggende opvatting, afgeweken. In alle voorgaande eeuwen werd steeds gewerkt in den geest van den tijd. De Gothiekers stelden hunne scheppingen in de plaats of naast de Romaansche. En ook de Renaissance onderdrukte of verloochende hare kunstbeginselen niet.

Er is een wisselwerking waar te nemen. Is onze opvatting eenerzijds het gevolg van een gemis aan artistiek zelfvertrouwen, anderzijds wordt dit laatste niet opgewekt, wanneer het steeds onder druk wordt gehouden.

GURLITT's tegenstander was destijds TORNOW, de Dombouwmeester van Metz. Zijn grootste triomf daar was de slooping van het door BLONDEL ontworpen voorportaal, waarop niets was aan te merken dan dat het in de 18e eeuw was tot stand gekomen, en dat nu werd vervangen door een „protzerig” Gothisch portaal. Maar de slimmerd had een der beelden — ik meen dat van JACOBUS — het uiterlijk en de opgestreken snorrepunten van Keizer WILHELM gegeven!

Eerst als over zulke restauraties eenige jaren zijn heengegaan treft ons dikwijls hare valsche romantiek, hare onzuiverheid en gekunsteldheid.

Hoe betreurt men thans uit een artistiek oogpunt de restauratie van de Wartburg, eertijds een wonder van schoonheid geheeten.

Hoe mislukt als middeleeuwsche burcht is Neuschwanstein, de schepping van den ongelukkigen LODEWIJK VAN BEIEREN; welke medelijdende glimlach wordt gewijd aan menige te zijner tijd goed bedoelde restauratie, die echter tegenover het vermeerderde inzicht in de oude kunst (d. w. z. de combinatie van kennis en gevoel) geen stand heeft gehouden.

Vijf en twintig jaar terug werd de gevel van de Haagsche Ridderzaal gerestaureerd en nu onlangs geschiedde dat ten tweede male en tot welk een verschillend resultaat is men toen gekomen. En wee hem, die destijds de eerste restauratie had durven betwijfelen!

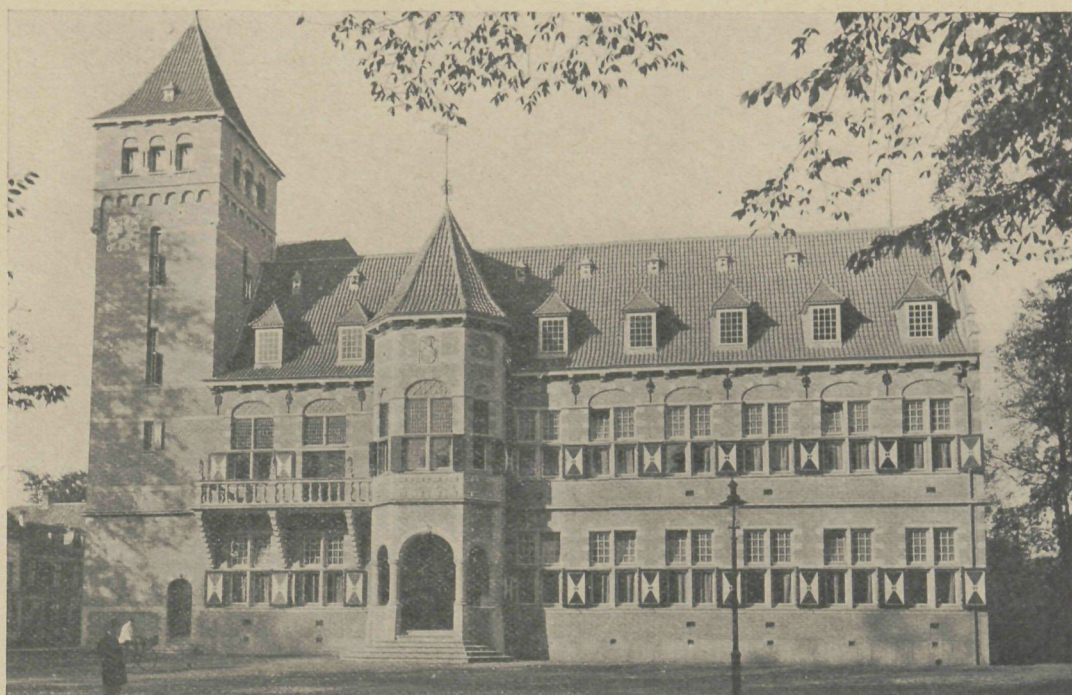
Waar is het enthousiasme voor een Pierrefonds, zoo koud en levenloos! En welk een samengeraapt museumkarakter vertoont niet het slot Kreutzenstein waarin Graaf WILCZEK dit voorjaar een aantal leden van het Weener Architecten-Kongres rondleidde.

En ook onze restauraties, waarbij met de jongste ervaringen kan rekening worden gehouden, zal wel een niet beter lot treffen. Men zal ze ongedaan willen maken, precies als wij er vele ongedaan zouden willen maken. Maar dan zijn zelfs de authentieke gegevens, die bij de eerste restauratie nog ten dienste stonden, verminkt of verdwenen.

Baurat GRÄBNER, die op de vergadering van „Denkmalspflege" als zijn overtuiging uitsprak dat GURLITT's opvatting volkomen zal overwinnen, heeft haar zelf reeds herhaalde malen in praktijk gebracht, zelfs bij kerkelijke bouwwerken waar het konservatisme toch het sterkst pleegt te zijn. Waar hier, nu de Zwanen-

burcht de aanleiding tot deze regels is geworden, in het bijzonder meer op sloten als voorbeelden geweest werd, zij ook genoemd de verbouw van de Elgersburg in Thüringen door SCHILLING en GRÄBNER. Zij hebben hier een bewijs geleverd hoe een oude burcht, zonder te vervallen tot anachronistische restauratie, in een haar passend karakter kan worden gewijzigd en voor bewoning in modernen zin geschikt gemaakt. Zulk een voorbeeld heeft meer waarde en meer beteekenis als kunstwerk dan eene restauratie à la Hohkönigsburcht, die in den grond toch meer op den 20sten eeuwischen BODO EBHARDT dan op den 15den eeuwischen Graaf THIERSTEIN wijst.

HET RAADHUIS TE ZEIST. ARCHITEKT J. STUIVINGA (ZEIST)

HOOFDGEVEL

iet minder dan 75 antwoorden kwamen in op de voor dit raadhuis in het jaar 1906 uitgeschreven prijsvraag. Zij werden gesteld in handen eener Jury bestaande uit de heeren Prof. H. EVERS te Delft, A. SALM G.BZN. en A. D. N. VAN GENDT te Amsterdam.

De 1e prijs werd toegekend aan het ontwerp ingezonden onder motto „Jungfernadler" door JAN STUIVINGA, aan wien daarna door den Raad de opdracht tot den bouw werd verleend. Wij herinneren er aan dat de drie in deze prijsvraag bekroonde ontwerpen van de heeren J. STUIVINGA (1e prijs), Jos. HERMAN (2e prijs) en D. HEINEKEN (3e prijs) in „De Bouwwereld" 1906, resp. op blz. 291, 244 en 245 werden afgebeeld en het Jury-rapport in denzelfden jaargang op blz. 223 voorkomt. Het ontwerp van den heer STUIVINGA werd voor uitvoering aangewezen, nadat eenige wijzigingen waren aangebracht, die uit het op blz. 395 van jaargang 1906 afgebeelde definitieve ontwerp te zien geeft.

Mocht de oorspronkelijk gestelde bouwsom niet

hooger zijn dan f90.000, later kwam deze door wijziging en verrijking, in overleg met den Raad en de Jury aangebracht, op f96.500, voor welk bedrag de heer G. VERMEER te Zeist aannemer werd van den bouw.

Den 6en Juli 1906 werd door den burgemeester Mr. J. J. CLOTTERBOOKE PATIJN VAN KLOETINGE een gedenksteen geplaatst, waarbij een looden bus, de stichtingsoorkonde van het gebouw bevattend, werd ingemetseld. De ingebruikname van het gebouw vond plaats den 13en November l.l.

Hieronder volgen nu eenige nadere gegevens den bouw betreffende.

De gevels zijn opgetrokken in baksteen met gebruikmaking van hard- en zandsteen. Het zich aan en in het gebouw bevindend beeldhouwwerk werd op verdienstelijke wijze uitgevoerd door den heer JOH. H. SCHRÖDER, beeldhouwer te Amsterdam. Het glas in lood is afkomstig uit het atelier „t Prinsenhof" van den heer J. L. SCHOUTEN te Delft.

Hallen en gangen in het gebouw zijn overwelfd en

PERSPEKTIVISCH AANZICHT
VAN HET ONTWERP VAN 1906

BENEDEN-
VESTIBULE

hunne wanden vertoonen een marmeren lambrizeering. De hoofdtrap werd in Beiërsch graniet uitgevoerd.

De beide hoofdzalen, trouw- en raadzaal met eene afmeting elk van 8×11 M., zijn betimmerd met eikenhout. Het plafond der eerste zaal vertoont de kernachtige samenstelling van moerbalken en kinderbintjes. De moerbalken rusten op zandsteen konsoles, waarin dragende dwergfiguurtjes zijn uitgehouwen. De raadzaal is daarentegen door een eikenhouten gewelf overspannen, dat onderbroken wordt door een drietal zware eikenhouten bogen, gedragen door zandsteen zuilen. Deze zaal heeft eene hooge eikenhouten lambri-

zeering en is, evenals de trouwzaal, van een parketvloer voorzien.

De betimmering van de burgemeesterskamer werd in gebeitst linden hout uitgevoerd.

Vermelding verdient dat, met uitzondering van verschillende kantoormeubelen en eenige tafels en stoelen uit het oude raadhuis overgenomen, de geheele meubeleering van het nieuwe gebouw onder leiding van den architect geschiedde. Eene omstandigheid die veel bijdraagt tot de eenheid van kachet die het geheel vertoont. Hiervoor werd een bedrag van f 14000 toegestaan.

De bijgevoegde afbeeldingen, een uitwendig aanzicht,

RAADZAAL

(OPNAMEN VAN FRANCIS KRAMER, UTRECHT)

een kijkje in de vestibule en een in de Raadzaal en de perspectivische schets, die „De Bwv.” reeds in 1906 publiceerde, ter aanvulling, geven een denkbeeld van het gebouw. Degelijkheid en eenvoud, zijn grondtrekken van zijn architectonische vormen, en met die grondtrekken heeft de architect een resultaat bereikt dat door zijn artistiek karakter zeker geslaagd mag genoemd worden. Forsch en stoer, als een openbaar bouwwerk van den rang van een gemeentehuis zijn mag, — misschien echter is de hoekpartij in dit opzicht iets te sprekend — is het bovendien ter plaatse van zeer gelukkig effect.

Het gebouw is met groote zorg bekeken en ook inwendig is, zonder kostbare middelen aan te wenden, een architectonisch belangwekkend ensemble verkregen.

Er is echter nog een reden waarom het nieuwe stadhuis van Zeist de aandacht verdient.

Waar men zóó dikwijls prijsvragen door samenloop van omstandigheden of ganschelijk ziet mislukken of wel verlopen in een schier eindeloos en onverkwikkelijk geharrewar, dat het denkbeeld om prijsvragen uit te schrijven er in discredit door dreigt te geraken, kan de raadhuusbouw van Zeist daartegenover gesteld worden.

De gemeente Zeist zeker mag daarmee worden geluk gewenscht. Zij heeft er een waardig raadhuis aan te danken dat haar zelf, zoo goed als den bouwmeester en wie overigens bij de totstandkoming betrokken is, alle eer aandoet.

R. B.

HET WONINGVRAAGSTUK

Kleine mededeelingen.

Arbeiderswoningen.

De Coöp. Bouwvereniging „Rochdale”, Vereniging van Gemeentewerklieden zal vermoedelijk spoedig tot het oprichten van 7 perceelen met 28 woningen aan de Van Beuningestraat overgaan.

Bij de aanbesteding bleek, dat de inschrijvingen schommelden tusschen \pm f 51000 en \pm f 62000 of \pm f 127,50 en \pm f 155 per M². De huren zullen schommelen tusschen f 2.70 en f 3.40 per woning per week. De plannen zijn van de hand van den architect J. E. VAN DER PEK.

Leipziger huiseigenaren.

In het orgaan van de Leipziger huiseigenaren kan men lezen: „Het optreden van gemeentelijke woninginspecteurs is, zoover in andere gemeenten is na te gaan, nergens van dien aard gebleken, dat deze onuitvoerbare eischen stelden. In tegendeel wordt steeds beweerd, dat vooral kleine huiseigenaren, door de zaakkundige en kosteloze raadgevingen, goede en goedkope middelen aan de hand worden gedaan om slechte toestanden te verbeteren, daardoor wordt niet alleen de woning beter voor den huurder, doch ook de huisheer ziet de waarde van zijn bezit stijgen, immers hoe beter de woning des te meer huur”.

Inmiddels is een voorstel om een gemeentelijke woningbureau en woningbeurs op te richten in den Raad gevallen dank zij de vertegenwoordigers der huiseigenaren.

Zonder woninginspecteurs voelt men zich blijkbaar toch veiliger. „Die Neue Zeit.”

Tegen woningverbetering.

Van regeeringswege is te Berlijn aan de ziekenkassen verboden mede te werken aan woningonderzoek en het verlenen van bijdragen in de kosten van zulke enquêtes. De ziekenkassen begrepen dat woningverbetering en vermindering van ziektegevallen samengaan; en om tot woningverbetering te geraken begrepen zij ook dat de woningtoestanden bekend moesten zijn. De vereenigde huiseigenaren, een soort Berlijnsch „Eigendomsrecht”, hebben zich tegen zulke woningquêtes verzet en met succes, een der ziekenkassen heeft een aanschrijving ontvangen dat het geldelijk steunen van woningquêtes voortaan, op straffe van geldboete, verboden is.

Goed zoo!

K. P.

Bondsdag voor Deutsche Huurdersverenigingen.

De vorige maand is in Stuttgart een bondsdag van huurdersverenigingen gehouden. Er werd besloten krachtig aan te dringen bij staat en gemeente tot het oprichten van gemeentelijke diensten belast met het woningtoezicht.

Aan zulk een toezicht zou dan moeten verbonden zijn een woningbeurs. In vele Deutsche gemeenten is het woningtoezicht in handen van commissies, wier leden eigenlijk wat liefhebbers op het gebied van het woningvraagstuk. De huurdersverenigingen vinden dat half werk.

Er werd voorts besloten bij de bevoegde autoriteiten aan te dringen dat aan ambtenaren in belang van de gezondheid en zedelijkheid verlof werd gegeven „buiten de stad” te mogen wonen. Duitsche ambtenaren schijnen dus ook evenals de Hollandsche erg bleekneuzig te zijn. Wat zou men in Holland van zulk een streven zeggen? Huurders, dus inwoners van Duitsche steden, opkomende voor de belangen van ambtenaren! In Holland heerscht eene andere stemming. S. P.

Strooibiljet over gezond wonen.

Een vereeniging te Munchen heeft een strooibiljet over gezond wonen uitgegeven. Welke eischen men aan een woning in het belang der gezondheid moet stellen, kan men er in vinden. De middelen om de huur van een goede woning te kunnen betalen, wordt er niet in vermeld, vandaar zeker de billijke prijs van 3 cent per biljet. S. P.

K.

GEMENGDE BERICHTEN

De 's-Gravenhaagsche Stadhuisplannen waarover wij in de nummers 13 en 14 van dezen jaargang aan de hand van afbeeldingen berichtten, zijn in handen gesteld eener commissie bestaande uit de heeren C. MULSKEN, Prof. J. F. KLIKHAMER en Prof. HENRI EVERS.

De slotsom waartoe deze commissie in haar rapport komt is deze:

De commissie was overtuigd van de groote moeilijkheden aan het vraagstuk verbonden, om, zoowel in verband met het historisch gedeelte, dat in stand zal blijven, als met het oog op de eischen der architectuur van het nieuwe gebouw, een in ieder opzicht doelmatige en waardige oplossing te verkrijgen. En daar het nieuwe Raadhuis tot in verren tijd het stadsbeeld van dit centrum der stad bepalen zal; behoort alles te worden aangewend om den besten uitslag te verzekeren.

Te dien einde stelt de commissie voor, om een nationale ideeën prijsvraag uit te schrijven voor de uitbreiding van het Raadhuis. Eerst nadat alle Nederlandsche bouwmeesters van talent in de gelegenheid zijn gesteld om hun denkbeelden in deze belangrijke quaestie te uiten, zal het Gemeentebestuur zich ten volle verantwoord kunnen rekenen.

En hoewel prijsvragen in den laatsten tijd, ten onzent, niet immer tot een bevredigend resultaat hebben geleid, mag de mislukking geenszins aan het stelsel zelf worden geweten, maar aan de onvoldoende voorbereiding van die prijsvragen. Talrijke prijsvragen elders met goed gevolg uitgeschreven, kunnen deze bewering staven. Bovendien merkt de commissie op, dat, in verband met de bouwsom, de kosten van zulk een prijsvraag nimmer een bezwaar behoeven te zijn.

Die nationale prijsvraag moet uitsluitend betrekking hebben op de samenstelling van de gevels en uitgaan van een grondplan, vooraf door het gemeentebestuur vast te stellen.

De commissie heeft de overtuiging dat, door wijzigingen in het gemeenteplan, in den geest als hierboven vermeld, een goed resultaat mogelijk zal zijn.

De uitvoering zal dan kunnen geschieden door het Bureau van Gemeentewerken, in samenwerking met den ontwerper, wiens plan, uit een economisch, practisch en aesthetisch oogpunt, de meeste waarborgen geeft voor een bevredigende oplossing.

Na de Vredespaleis-misère is in Den Haag waarschijnlijk weinig geestdrift voor een prijsvraag te wachten! De commissie heeft dat, blijkens hare herinnering aan slecht voorbereide prijsvragen zeker gevoeld! Haar denkbeeld om een ideeën-prijsvraag uit te schrijven — voor Nederland iets nieuws, maar elders beproefd! — verdient alle aanbeveling! Tot welk resultaat een prijsvraag kan leiden, bewees te overvloede nog dezer dagen de Raadhuisbouw van Zeist.

De museumquestie te Haarlem, waarover laatstelijk in „De Bouw.” blz. 327 werd bericht, is voorlooper van de baan.

Het voorstel van B. en W. ter verbouwing van het oude Weeshuis is, nadat de museum-commissie, gesteund door Prof. SIX, het pro in een geheime zitting had toegelicht, in den Raad aan kritiek onderworpen die de aanhouding ten gevolge had.

Wij hopen dat de nadere studie die nu nogmaals van de kwestie zal worden gemaakt, er toe leiden moge dat de Gemeente overgaat tot den bouw van een vrijstaand, modern schilderij-museum. Voor het oude Weeshuis, waarmede de stad opgescheept werd, kan dan wel een andere en bovendien zich voor het gebouw meer leenende bestemming gevonden worden (als bijv. Stedelijk museum van oude kunstnijverheid) die niet zulke kostbare verbouwing eischt, het gebouw minder ingrijpend verandert. Met zulk een nieuw besluit zou den Directeur van P. W. ook een dankbaarder taak worden gesteld dan met het lapwerk aan het oude Weeshuis, dat toch een geheel bevredigende oplossing uitsluit.

Openbaarmaking uitspraken Raad van arbitrage voor de bouwbedrijven wordt in „De Ingenieur” no. 47 bepleit door den heer W. J. BURGERSDIJK W. I. Bekendheid met de gemotiveerde uitspraken der commissie worden door hem terecht

van groot belang geacht voor allen, die met de praktijk in aanraking komen. „Zij kan behoeden voor onduidelijke besteks-bepalingen, leemten in contracten en dikwijls een gedragslijn voorschrijven bij voorkomende gevallen”. Kortom: zij kan er veel toe bijdragen dat geschillen voorkomen worden.

Nu heeft men echter wel te onderscheiden dat er twee soorten geschillen zijn. De eene is die van principiëelen aard, de andere betreft meer questies die zich bij een bepaald werk voordeden en op zich zelf staan. De eerste komen voor publicering zeker eer in aanmerking dan de andere groep.

Volgens zijne statuten is de Raad van Arbitrage bevoegd om tot publicatie over te gaan en wij zijn overtuigd dat, zoo zich geschillen van principiëele en dus algemeen belangrijke aard mochten voordoen, dat dan de Raad van zijne bevoegdheid zal gebruik maken.

Crosby Hall. Men weet, dat Crosby Hall te Londen is afgebroken en de bouwstoffen zorgvuldig zijn bewaard om de oude huizinge elders weer te kunnen opzetten. De Londensche graafschapsraad heeft nu voorloepig een plan goedgekeurd om de oude stadsomwalling, de zoogen „Enceinte des Réformateurs” in Chelsea, waar ze deel zou uitmaken van een groot hospitiuim voor studenten van de universiteit van Londen. De maatschappij, die dit hospitiuim wil drijven, zal moeite doen vrijwillige bijdragen te krijgen voor het herstel van Crosby Hall en dit deel van haar gebouwen dan overdragen aan den graafschapsraad. De studenten zouden dat gebouw echter mogen gebruiken.

(„N. R. C.”)

Het reformatie-monument te Genève. In de „Schweiz. Bauz.” van 14 Nov. 11. worden de bekroonde ontwerpen in de internationale prijsvraag voor het reformatie-monument te Genève afgebeeld. Het monument moest geplaatst worden in het „Promenade des Bastions” genaamde park, waar aan den voet van de bovenstad nog een stuk bewaard is gebleven van de oude stadsomwalling, de zoogen „Enceinte des Réformateurs”. Deze stadsversterking is in de dagen waarin de stad van CALVIN eene door SAVOYE bedreigd bolwerk van het Protestantisme was, aangelegd met steun van protestantsche zijde o. a. van onze Generale Staten.

Het met den eersten prijs bekroonde ontwerp van MOXOD & LAVERIÈRE en TAILLÈS & DUBOIS, architecten te Lausanne en REYMOND, een Zwitsersch beeldhouwer te Parijs woonachtig, vertoont de eenvoudigste, strengste oplossing. „Le Mur” is het simpele motto. De oude muur is in zijn volle waarde gebleven en dient tot achtergrond van eenige beelden.

In het midden, en-relief behandeld de vier reformatoren, CALVIN, FAREL, KNOX en BÈZE, op een eenvoudig voetstuk, dat de woorden „Post tenebras lux” (na de duisternis het licht) als zinspreuk te lezen geeft. Ter rechter en ter linkerzijde elk drie standbeelden, gescheiden door inscripien en bas-reliefs. Als een spreukband loopt aan de bovenzijde van den muur de opdracht van het gedenkteeken: A la mémoire des réformateurs. Eene gracht scheidt het monument van de omgeving en doet het des te waardiger en indrukwekkender uitkomen. Het geheel ademt eenvoud.

Daartegen steken de andere inzendingen alle af door gezochten rijkdom. De 2e prijs werd door H. P. NÉNOT (te onzent wel het beste bekend als jurylid in de Vredespaleis-prijsvraag!) en de beeldhouwers P. LANDOWSKI en H. BOUCHARD, allen te Parijs, behaald met een ontwerp van Academischen, min of meer conventioneelen opzet. Een geornamenteerde muur, half rond inspringend, om een zittend beeld van CALVIN, vertoont drie nissen, waarin drie andere standbeelden.

Bij dit middenstuk sluiten zich lagere zijmuren aan met reliefs en standbeelden als oude hoofdfiguren der reformatie.

De 3e prijs vielen ten deel aan ontwerpen van 1 van P. BECKER (Berlijn), 2 de architecten EDMOND FATIO (Genève), ADOLPHE THIERS (Parijs) en de beeldhouwer M. SEYSSÈS (Parijs), 3 den beeldhouwer HORVAI JANOS (Budapest), 4 CH. PLUMET (Circey) en beeldhouwer DE NIEDERHÄUSERN (Bern).

Deze ontwerpen, welke hunne verdiensten ook zijn, gaan, vergeleken met „Le Mur”, mank aan een „te veel” aan decoratief effect. De uitvoering is thans, behoudens gewenschte wijziging van het beeldhouwwerk, opgedragen aan de eerstbekroonden.

De Porta Nigra te Trier zal geheel vrijgelegd worden. Voor dit doel heeft de gemeenteraad een bedrag van 300.000 M. toegestaan.

De strijd om het rieten dak. Als vervolg op de berichten op bladzijden 257 en 266 van dezen jaargang, meldt de „Deut. Bauzeitung” dat de voorstanders van de rieten daken, de verdwijning hiervan nog sterk bestrijden. Zij gaan uit van het denkbeeld dat onder de eigenschappen van de landschappelijke schoonheid het strooien of rieten dak van het boerenhuis een hoofdrol speelt. De toenemende verdwijning van dit dak is dus voor allen die de landschappelijke schoonheid ter harte gaat, te bejammeren, ook voor het geval dat die daken gedekt mochten worden met mooiere en betere dekkingen dan pannen of cementplaten.

Met de schilderachtige verschijning van rieten daken ver-eenigen zich ook gronden van praktische natuur, waardoor deze dakbedekking bij de boeren in aanzien is. Zij bevordert de behaaglijkheid van de bewoning. In den zomer weert zij warmte en in den winter koude.

Doch het was in haar ouden toestand zeer brandbaar en zij werd deels door de assurantie-maatschappijen, deels door de gemeentebesturen niet meer toegelaten.

In het Schwarzwald heeft men zich met een kompromis vergenoegd. Waar zulk een dak geheel of voor het grootste gedeelte met mos begroeid is, wordt de brandbaarheid geringer en daardoor zijn vele zulke oude daken behouden gebleven. Dikwijls heeft men ook een middenweg ingeslagen die daarin bestond, dat men het dak rondom de schoorsteenen en in het bereik van eventuele vonkenval, met pannen bedekte en op de verdere gedeelten stroo aanbracht. Het samengaan van pannen met riet werkt zelden storend.

In andere streken van Duitschland schijnt men echter streng tegen rieten daken op te treden, zoodat de landschappelijke schoonheid van karakteristieke streken, daaronder lijdt.

De Nedersaksische Vereenigingen en de leden der schilderskolonie te Worpswede, in het bijzonder Hans am Ende, hebben zich deze zaak aangetrokken en het resultaat bereikt dat de assurantie-maatschappijen, met de Hannoverische vooraan, geen bezwaren meer tegen deze dakbedekking hebben. Eene proef-neming was de oorzaak van deze veranderde zienswijze.

Men richtte een loods van 10 M. lengte op, vulde deze met brandstoffen en bedekte deze in verschillende deelen met riet, volgens de oude methode, met dakpapier, met cementplaten, met roode pannen en met geïmpregneerde strooplatten.

De „Kölnische Zeitung” berichtte daarover:

De commissie van deskundigen stelde vast dat de uitvoering van het dak gemaakt was op de gebruikelijke wijze in die streken. Weldra stond de loods, die gevuld was met brandbare stoffen, in lichtelaaie. Het rieten dak volgens de oude constructie vloog na 2 minuten brandend weg, zoodat in een huis, dat daarmede gedekt zou zijn, de redding van menschen en vee wel moeilijk zou geweest zijn. Het geïmpregneerde stroodak stortte eerst ineen, toen na 15 minuten alle daksparen doorgebrand waren. Het stroo was hierbij eigenlijk niet in brand geraakt, de verschillende strooplatten waren verkoold en aan de randen gezwollen.

Men hoopt nu dat het geïmpregneerde stroodak, dat uiterlijk op het oude dak gelijkt, door de Bouwpolitie en de assurantie-maatschappijen toegelaten zullen worden en dat daardoor eene bouwwijze zal behouden blijven die om zoo te zeggen bij het landschap behoort en aan den landbouwer groote voordeelen biedt.

Wij teekenen bij dit bericht aan dat bij onze landbouwers verschillende bezwaren tegen het rieten dak bestaan:

1°. dient het tot schuilplaats van insecten en larven, vogelen, spreuwen vooral, die hiervan hun voedsel maken, trekken nu op hun beurt het riet uit het dak en vernielen dit.

2°. Er is een groot jaarlijksch onderhoud en in dertig jaar ongeveer kan men doorgaans op een algeheele vernieuwing rekenen.

3°. Regenwater krijgt een zeer onsmakelijke kleur als het door een rieten dak is geloopen.

4°. Het doorstuiven.

5°. De brandgevaarlijkheid en in verband daarmede de hooge assurantiepremies. Het gevaarlijke als eenmaal brand is ontstaan, ligt erin dat het rieten dak naar beneden glijdt en dan de uitgangen verspert (oorzaak van het veelal omkomen van het vee).

Dit laatste zou niet op het geïmpregneerde rieten dak be-trekking hebben.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architektonische Rundschau. Heft I, 1908. Deze afl. geeft weder zeer interessante afbeeldingen o.a. van het kantoor der Nationale Bank voor Duitschland te Berlijn van Prof. ALFRED MESSEL, van landhuizen aan het Meer van Konstanz architect H. HINDERMANN; interieurs van de villa van Prof. MAX KÜHN in Reichenberg en verschillende interieurs van het Märkische Museum te Berlijn dat door LUDWIG HOFFMANN ontworpen werd. Hierover werd ook in de bijlagen een bijschrift gevoegd. Verder is in deze afl. een beschouwing geleverd over „nieuwe

Hollandsche architectuur” naar aanleiding van villa's van J. H. W. LELIMAN.

Architektonische Rundschau. Heft II, 1908. Hoofdzakelijk behandelt deze afl. de nieuwe gebouwen in Lübeck en toont aan, dat in Lübeck, dat zoo rijk is aan historische, mooie oude gebouwen en stadsgezichten, niet alleen dit oude zoo goed mogelijk bewaard wordt maar dat ook vele nieuwe gebouwen ontworpen zijn in verband daarmede en een geheel vormen met het bestaande. Schrijver noemt nieuwe gebouwen tusschen de oude geplaatst dan pas goed, wanneer de architectuur niet volgens de vormen, doch volgens den geest der oude bouw-meesters ontworpen is.

Verschillende afbeeldingen van belangrijke stadgezichten en gebouwen toonen aan, dat die pogingen in Lübeck een goed resultaat hadden. In de bijlage wordt geschreven over een nieuwen aankoop van WILHELM BODE voor het Keizer Friedrich Museum n.l. een vleugel van de kruisgang van het Neumünster in Würzburg, sedert jaren het bezit van den koopman S. ROSENAL aldaar. De 3 andere vleugels zijn reeds sedert onheugelijke tijden verloren gegaan en deze werd gevonden toen in 1883 een groot nieuw gebouw gezet moest worden op die plek. ROSENAL bewaarde deze tot 1893 zorgvuldig en besloot eindelijk het op de tentoonstelling van frankische kunstwerken te exposeeren en zodoende dit laat-Romaansche bouwwerk voor algemeene bezichtiging toegankelijk te maken. Pogingen van de Gemeente om deze vleugel voor Würzburg te houden, leden schipbreuk.

Moderne Bauformen. Heft XI. 1908. Deze afl. is de vierde, die aan Dresdener kunstenaars gewijd is. We vinden daarin veel afb. van werk van HANS ERLWEIN. Eenige daarvan ver-toonen ons hoe de Theaterplatz te Dresden veranderd zal worden, andere geven ons kijkjes van het kerkhof te Dresden-Plauen en van het „Bürgerhospital”. Van den arch. HEINRICH TSCHARMANN is er een klein kerkje midden in een bosch gebouwd en naar het schijnt geheel van hout opgetrokken.

MARTIN DÜLFER is vertegenwoordigd met de weelderige winkel vol rijke versieringen van SCHNEIDER te Wiesbaden, in tegen-stelling met zijn zeer eenvoudig, bijna nuchter ontwerp voor een woonkamer in een villa. Verder zien we van ERICH KLEINHEMPFL het huis van den heer SPRINGER en een villa naar Italiaanschen trant van RUDOLF KOLBE. Ten slotte zij nog vermeld dat in dit heft beeldhouwwerk te vinden is ook in verband met grafmonumenten en eenige geschilderde kerkramen.

Sint Lucas (Bulletin des Métiers d'art) Nr. III. 1908. Het eerste artikel behandelt Oude en moderne glasramen en vertelt van de moeilijkheden en de verschillende fazen der techniek van het glasbranden en schilderen, van de waarde van het glasraam als versiering en als zinnebeeld. De schrijver is van oordeel, dat bij de nieuwe glasramen weer de ware opvatting is terug te vinden bij die door A. PACKER gemaakt. maar hij meent ook dat er nog „veel te doen valt, vooraleer onze ramen op denzelfden voet als die onzer voorouders zullen mogen gesteld worden.”

„Over Grafzerken” is een artikel dat reeds besproken werd op blz. 340, toen het voorkwam in afl. II van de Belgische uitgave. Verder wordt in dit nummer gesproken over de zinnebeeldige voorstelling van het Altaar, over een gilde van Christelijke kunstenaars, over indrukken van Italië en over het verval der Christelijke kunst.

Architectura Nr. 47. Verslag van de 1249e gewone vergadering van A. et A. op 18 Nov. In deze vergadering hield de heer Dr. F. C. WIEDER eene lezing bij eene kunstbeschuwing van 20.000 oude ornamentprenten uit de verzameling van den heer FREDERIKS.

Bouwkunst en Vriendschap. Vermelding der inge-komen antwoorden op de uitgeschreven prijsvragen. (Zie blz. 380.)

TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en ventilatie door Ing. JOH. KORTING, naar het Duitsch door K. F. VAN DER HEIJDEN. (Vervolg).

Een en ander over het gebruik der slakken afkomstig van hoog-ovens, in verband met het fabriceren van kunst-steenen. Voordracht gehouden door den Engelschen Ingenieur BUTLER te Swansea, bewerkt door V. K. Van deze slakken worden na tot poeder verwerkt te zijn met bijvoeging van kalk, steenen geperst.

Bouwkundig Weekblad Nr. 47. Mij. tot bev. der Bwk. Verschillende te behandelen onderwerpen in de te houden vergadering van het Hoofdbestuur.

Regelen voor de berekening en uitbetaling van het hono-rarium van architecten.

Instituut tot onderwijs van Blinden. Met afb. der plattegronden van het indertijd bekroonde en door den arch. A. SALM G.Bz. uitgevoerde plan in de Vossiusstraat te Amsterdam.

Brieven uit Den Haag. Het Rijksarchiefgebouw. Met afb. van den gevel in 1737 gebouwd.

Een schoorsteenmantel van Xavery. Afb. van dezen schoorsteenmantel uit een oud heerenhuis te Leiden, die eerstdaags zal verkocht worden bij de firma FRED. MULLER.

Prijsvragen. Vermelding der ingekomen antwoorden op de prijsvragen uitgeschreven door „Bouwkunst en Vriendschap”. (Zie blz. 380.)

De Opmerker Nr. 47. De bevordering onzer nationale nijverheid. Naar aanleiding van een ingezonden stuk in „Architectura” met welk onderwerp de schrijver sympathiseert, doch niet met het denkbeeld dat de regeering bij werkeloosheid zal ingrijpen. De schrijver is van oordeel dat de industrie zelf nieuwe banen moet zoeken en fabrieken oprichten, bijv. een cementfabriek, om niet alles uit het buitenland te betrekken, daar waar de grondstoffen in ons land aanwezig zijn.

Raadhuis te 's Gravenhage. Voorstel tot het uitschrijven van een prijsvraag voor de verbouwing van dit stadhuis.

Bouwkunst en Vriendschap. Vermelding der ingekomen ontwerpen op de uitgeschreven prijsvragen. (Zie blz. 280.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

PROGRAMMA

voor een prijsvraag, door de Verfraaiingsvereniging „Delfia” uitgeschreven, tot het bekomen van een Ontwerp voor een gedenkplaat, -schild of anderen herinneringsvorm, ter aanwijzing van de plaats waar **Antony van Leeuwenhoek** gewoond en gewerkt heeft.

Het Bestuur van „Delfia” denkt zich een of ander herinneringsmotief, aan te brengen tegen een van de hoekpijlers of in het daartusschen gelegen vak van het hek om den tuin van het „Meisjeshuis”, hoek Oude Delft en Boterbrug, te Delft, van welken herinneringsvorm „Delfia” de kosten van vervaardiging en plaatsing op zich zal nemen mits hiervoor een aannemelijk ontwerp kan verkregen worden.

Het Bestuur looft voor de beste ontwerpen, ter beoordeeling van de hierna te noemen Jury, de navolgende prijzen uit: een eersten prijs van Vijftig gulden; een tweeden prijs van Vijfentwintig gulden en een derden prijs van Vijftien gulden, en dit onder de volgende voorwaarden:

Art. 1. Het doel van „Delfia” is, aan landgenoot en vreemdeling op stijlvolle wijze de plaats aan te duiden, waar **ANTONY VAN LEEUWENHOEK** heeft gewoond en gewerkt.

De decoratieve versiering wordt geheel aan de keuze van den ontwerper overgelaten; alléén wordt bepaald, dat een opschrift:

„Ter dezer plaatse woonde en werkte in 1675
ANTONY VAN LEEUWENHOEK,
de ontdekker der mikroskopische wezens”,

in goed leesbare letters moet worden aangebracht.

Art. 2. De keuze van het materiaal, of de materialen, wordt geheel vrijgelaten, mits deze tegen de invloeden van ons klimaat bestand zullen zijn.

Art. 3. Om voor bekroning in aanmerking te komen, moet het ontwerp voor een som, het bedrag van f 200.— (Tweehonderd Gulden) niet te boven gaande, de modelkosten daaronder begrepen, in het aangegeven materiaal uit te voeren zijn. (Dit gerekend zonder de plaatsing).

Ieder inzender moet daarom bij zijn ontwerp een gesloten enveloppe inleveren, inhoudende een brief, waarin een gunstig bekende firma of persoon zich bereid verklaart, om zijn ontwerp voor de door hem aangegeven som uit te voeren. Deze enveloppen zullen door de Jury alleen geopend worden van die ontwerpen, welke voor een bekroning in aanmerking komen. De overige worden bij de ingekomen ontwerpen ongeopend teruggezonden.

Art. 4. Er wordt verlangd een ontwerp teekening of model op ware grootte, met korte toelichting en omschrijving der te bezigen materialen.

De bewerking der teekeningen is vrij.

Art. 5. De mededinging wordt opengesteld voor alle personen, die in de gemeenten Delft, Vrijenban of Hof van Delft wonen of daar hun dagelijkschen werkkring hebben, en voor alle ingeschrevenen aan de Technische Hoogeschool.

Art. 6. Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvraag worden vóór den 1sten Februari 1909, des middags 12 ure, vrachtvrij ingewacht bij den Secretaris van „Delfia”. Oude Delft Nr. 60, te Delft.

Art. 7. De in te zenden stukken moeten gemerkt zijn met een motto, benevens een herkenningsteeken op de achterzijde; zij moeten vergezeld zijn van:

a. een gesloten naambrief, waarop aan de buitenzijde dat motto is herhaald en van binnen bevattende de vermelding van naam, betrekking en adres van den inzender;

b. een open brief, waarin een adres, om zoo noodig met den inzender te kunnen correspondeeren zonder den naambrief te openen;

c. de gesloten enveloppe genoemd in Art. 3, alinea 2.

Art. 8. Het schrift op de stukken mag niet van den hand des inzenders zijn, die zijn naam niet bekend mag maken vóór de uitspraak van de Jury bekend is gemaakt, op verbeurte van het recht op een prijs.

Art. 9. De ingezondene ontwerpen worden ter beoordeeling in handen gesteld van eene Jury, bestaande uit vijf leden, t.w.:

A. LE COMTE, Directeur van het Museum „Huis Lambert van Meerten”;

L. COUVÉE, Architect, Assistent bij de afdeling der Bouwkunde aan de T. H.;

M. A. C. HARTMAN, C en B.-I., Gemeente-Architect;

A. LEEFLANG, Lector bij de afdeling der Bouwkunde aan de T. H.;

A. W. M. ODÉ, Hoogleraar aan de T. H.

Art. 10. De Jury heeft het recht, wanneer géén antwoord voor bekroning kan worden voorgedragen, aan het Bestuur van „Delfia” voor te stellen, een andere onderscheiding toe te kennen aan die antwoorden, welke zij meent dat daarop aanspraak maken.

Art. 11. Het Bestuur van „Delfia” behoudt zich het recht voor, de ingezonden antwoorden te doen reproduceeren.

Art. 12. Alle ontwerpen zullen op een te houden tentoonstelling worden geëxposeerd, waarbij het rapport der Jury ter inzage zal zijn.

Art. 13. Het bekroonde en ter uitvoering gekozen ontwerp blijft het eigendom van „Delfia” voor zoolang het voor de uitvoering van het plan noodig is. Daarna kan het aan den ontwerper worden teruggegeven, die er evenwel géén recht op kan doen gelden.

De overige inzendingen worden op nader door het Bestuur te bepalen tijd, tegen overlegging van het in art. 7 vermelde herkenningsteeken, aan een alsdan op te geven adres teruggezonden.

Art. 14. Terstond na de toekenning der prijzen door het Bestuur van „Delfia,” zal het resultaat in de Delftsche bladen worden bekend gemaakt.

Art. 15. In alle bij deze bepalingen niet voorziene gevallen, beslist in hoogste ressort het Bestuur van „Delfia,” na de Jury te hebben gehoord.

De Jury:

A. LE COMTE.

L. COUVÉE.

M. A. C. HARTMAN.

A. LEEFLANG.

A. W. M. ODÉ.

Het Bestuur van „Delfia”:

J. RICHTER, Voorzitter.

R. TH. VERBEEK, vice-Voorzitter.

J. VAN AGGELEN, Secretaris.

(Oude Delft 60.)

TH. VAN LEIPSIG, Penningmeester.

L. COUVÉE.

F. W. FRANCK.

P. VAN DER HEIDE.

A. LEEFLANG.

M. MEYERS.

Delft, November 1908.

Indien ontwerpers er prijs op mochten stellen, een schets-teekening van het hek te ontvangen, dan is deze op franco aanvraag bij den Secretaris van „Delfia” verkrijgbaar.

In herinnering zij gebracht, dat **ANTONY VAN LEEUWENHOEK**, geboren te Delft, den 24 October 1632, gestorven is in een huis aan de Hypolitusbuurt, op den 26 Augustus 1723. Hij heeft echter een groot gedeelte van zijn leven gewoond in het hoekhuis Oude Delft—Boterbrug; zeker is, dat hij daar woonde toen hij in September 1675, zoekende naar door hem veronderstelde aanwezigheid van kristallen in aftreksels van kruiden (peper, gember enz.) aan welke kristallen hij den typischen smaak der kruiden meende te moeten toeschrijven, levende wezens aantrof, die vele duizende malen kleiner waren dan de kaasmijt, toenmaals voor het kleinste levende wezen der schepping gehouden.

VAN LEEUWENHOEK was echter geen geleerde; hij was een ongeletterd man, kende zelfs geen vreemde taal, zoodat zijn brieven door een vriend in het Latijn moesten worden vertaald, wilde hij met onderzoekers in den vreemde (vooral in Engeland) in verbinding komen. Het mikroskoop, uitgevonden door Gebr. **JANSEN** te Middelburg, in 1600, werd door hem echter verbeterd, waartoe hij zelf zijn lenzen sleep, maar de mooiste daarvan in 't geheim bewaarde en zelfs niet aan zijn vrienden toonde. Met behulp van deze in onze oogen gebrekkige mikroskopen, waarvan nog enkele exemplaren in particulier bezit en in Rijkskabinetten bewaard worden, ontdekte hij de „Infusoria” of „afgietseldiertjes”, de groote microben.

Meerdere bijzonderheden vindt men in: Dr. P. **HARTING**, Gedenkboek van het, den 8sten September 1875 gevierde, 200-jarig herinneringsfeest der ontdekking der mikroskopische wezens door **ANTONY VAN LEEUWENHOEK**; Boitet, Beschrijving van Delft, e. a., aanwezig o.a. in het Gemeente-Archief van Delft.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT · 559 + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 49.

2 December 1908.

J. H. W. LELIMAN. B.-I. DE TUINSTADTENTONSTELLING ¹⁾

Noewel afbeeldingen geacht mogen worden voor zich zelf te spreken, kan toch eenige toelichting in hoofdzaak bestaande uit een kort, zakelijk overzicht omtrent strekking en bedoeling, omtrent hetgeen deze tentoonstelling wilde en hetgeen zij bereikte, het inzicht verduidelijken en het bezoek vergemakkelijken.

Dat de tentoonstelling in vele opzichten belangrijk is, die opmerking zou men eerder als konklusie verwachten. Hier worde zij vooropgesteld, maar aanstonds met dit voorbehoud — dat een merkwaardige tegenspraak schijnt in te houden — dat de naam van „Tuinstadtentoonstelling” toch eigenlijk slechts ten deele verdiend wordt. Die naam echter is in hoofdzaak aangehouden omdat de tentoonstelling nu eenmaal in Duitschland als zoodanig gecirculeerd heeft, wijl zij aan het initiatief der Deutsche „Gartenstadtgesellschaft” is ontsproten en eindelijk om reden dat een geschikter titel, die beter den veelzijdigen inhoud samenvatte, niet te vinden was.

Deze tentoonstelling is een voorproefje van velerlei idealen, zoowel economische en sociale als artistieke. Er laten zich voorts nog vele en velerlei beschouwingen en gevolgtrekkingen aan vastknoopen, waarvan voor ons die van artistieke aard begrijpelijkerwijze op den voorgrond staan.

Wat nu is eigenlijk een „tuinstad”?

Wij mogen daaronder vooral niet verstaan een oord als Bloemendaal, Bussum of Hilversum waar wij in tuinen of tuintjes de overblijfsels eener schoone natuur eene verzameling van meer of minder fraaie villa's en optrekjes zien. Een villapark of een voorstad, al zijn er nog zoo vele en groote tuinen, is nog geen tuinstad in den eigenlijken zin des woords. Zij zijn er in menig opzicht juist een tegendeel van. Niets eigenlijk is minder een tuinstad dan zulk een meer of minder weelderig maar in elk geval onproductief toevluchtsoord van forenzen. Er bestaat een wezenlijk verschil.

¹⁾ Inleiding bij de opening der tentoonstelling, voorgelezen in de Afd. Amsterdam der Mij. t. B. d. B. 27 November 1908.

Het beginsel dat aan de eigenlijke tuinstad ten grondslag ligt, is ruimer en dieper. En ook de artistieke oplossing ondervindt van die omstandigheid de weerpiegeling. Het heeft ook niets gemeen met de commercieele bedoelingen van villakolonies en terrein-exploitaties, welke zich, door den naam van „tuinstad” aan te nemen, sedert die opgang maakt, een zekere nimbus willen geven. Ook op dit gebied ontbreekt het niet aan humbug.

Een korte beschrijving over de strekking der tuinstad-gedachte moge hier eene plaats vinden.

Zij blijkt aldra uit de stellingen welke door Prof. Dr. FUCHS (Freiburg) op de 32ste vergadering van het „Deutsche Verein für öffentliche Gesundheitspflege”, te Bremen in September 1907 gehouden, werden toegelicht.

Deze stellingen plaats ik hier ter inleiding voorop. Zij geven een denkbeeld van het belangrijke der vraag die hier aan de orde is en leiden in het hart der kwestie. Zij luiden:

1. De tuinstadbeweging is als praktisch werkzame beweging voor het eerst in Engeland ontstaan. Zij wortelt hier in de eigenaardige toestanden van de bewoning van het land en in de agrarische toestanden, de verdeeling van de bevolking over stad en land en de ontvolking van het platteland. Behalve door deze agrarische- en bewoningstoestanden wordt zij opgewekt door de vorming van „City”'s en de daarmee samenhangende, karakteristiek Engelsche woonwijze, de scheiding van de plaatsen waar men woont van die waar men werkt. Dit is voornamelijk voor den „skilled labourer”, tot wien die gewoonte zich uitstrekt, reeds veelal te ver doorgevoerd.

2. De tuinstadbeweging bestrijdt in Engeland eenerzijds de overbevolking der steden, anderzijds de ontvolking van het platteland en zulks door decentralisatie der stedelijke bevolking en harer arbeidsgelegenheid, in het bijzonder der industrie. Zij beoogt dus de stichting van nieuwe, kleine industrie- en woonplaatsen van 30.000 inwoners, welke een eigenlijke stadskern met handel en nijverheid zullen hebben, om welke zich de in tuinen verdeelde woonwijken groe-

peeren, terwijl het grootste deel van het grondgebied door kleine landbouwbedrijven wordt ingenomen. Er zullen dus daardoor ter dekking van de behoefte aan landbouwprodukten dezer nieuwe steden aanstonds kleine bedrijven worden in het leven geroepen, die eene nauwe verbinding van landbouw en nijverheid, van stad en land doen ontstaan. Als noodzakelijk voor de bereiking van dit doel wordt daarbij beschouwd dat de stad allen grond binnen haar gebied bezit. De eerste proef van zulk een stichting is genomen met de tuinstad Letchworth, noordelijk van Londen.

3. Van deze „tuinsteden” in den eigenlijken zin moet onderscheiden worden de tuinmatige aanleg van voorsteden in de nabijheid van groote steden, d. z. uitsluitend woonplaatsen, inzonderheid voor arbeiders, zoowel als de economische en voornamelijk aesthetische hervorming der „suburbs”, waarin in Engeland thans reeds de meerderheid der stedelijke bevolking woont. Daarbij gaat het om tuin-voorsteden, niet om tuinsteden in engeren zin. Modelvoorbeelden daarvan zijn in Engeland: Port Sunlight bij Liverpool en Bournville.

4. In Duitschland bestaat tengevolge van de geheel afwijkende agrarische en bewonings-toestanden noch dezelfde behoefte, noch dezelfde mogelijkheid van tuinsteden in engeren zin. Hier kan de tuinstadbeweging in hoofdzaak slechts tuin-voorsteden betreffen. Dit geldt ook voor de eerste in wording zijnde stichting der „Deutsche Gartenstadtgesellschaft” in Ruppur bij Karlsruhe.

De uitgebreide stichting van zulke tuin-voorsteden is echter van groote beteekenis om ons te bevrijden van de huurkaserne in de buitenwijken onzer steden en daarmede voor de stichting van gezonde en hoogerstaande woontoestanden voor onze middel- en arbeidersklasse.

5. Willen zij zich inburgeren dan is noodzakelijk, behalve passende indeeling van bebouwingsplannen en bouwverordeningen (voor alles onderscheid van woon- en verkeerstraten een verzachting der eischen voor kleine woonhuizen) een uitgestrekte toepassing van erfpacht door den Staat en de steden, evenals eene ontwikkeling van het verkeerswezen. —

Het is waarlijk geen wonder zoo de tuinstadbeweging populair wordt. De beloften immers van haar programma zijn en rijk en aantrekkelijk. Zij bieden voor elk wat wils. De algemeene secretaris der „Deutsche Gartenstadtgesellschaft” mocht volkomen terecht schrijven:

„Die Gartenstadtgesellschaft hat gerade deshalb in verhältnismäßig kurzer Zeit so viel Sympathien gewonnen, weil sie die wirtschaftlichen Grundlagen für Wohnverhältnisse zu schaffen versucht die für Viele Gegenstand der Sehnsucht sind.”

Het tuinstadbeginsel houdt beloften in van finantiëlen zoowel als van ideëlen aard. Het belooft zijn aanhangers de voordeelen van het stadsleven vereenigd met die van het buitenleven. In hoeverre dat nu kan

geschieden in kleine provinciesteden als men zich voorneemt te stichten, blijve hier in het midden.

HOWARD, de vader van het gansche denkbeeld, heeft hiervoor een populair beeld gevonden. Drie magneten trekken een stuk ijzer aan. In welke richting zal dit zich bewegen? Het antwoord is niet twijfelachtig als wij weten dat de beide magneten, die de stad en het platteland symboliseeren, elk tal van gebreken vertoonen naast voordeelen. De magneet der tuinstad echter is zonder gebreken en biedt de som der voordeelen der beide konkurrenten, wat eene zeker te idealistische voorstelling is. Schoonheid der natuur gaat er samen met lage huren, fraaie huizen en tuinen, met geringe belasting. Er is en gezelligheid en volop werk. Het kapitaal stroomt er heen en het leven is er niettemin goedkoop. De lucht en het water zijn zuiver, er is geen rook en geen vuil. Vrijheid en sociale harmonie zijn de leuzen!

Maar tusschen de belofte en de daad ligt een kloof.

Aan de verwezenlijking dier plannen zijn vele en groote moeilijkheden verbonden, tengevolge van de even omvangrijke als vooral veelzijdige bemoeiingen waartoe de stichting eener eigenlijke tuinstad moet leiden. Zij immers wil een volkomen afgerond, zelfstandig organisme zijn, en dat nog wel op een zoo nieuwen grondslag als het volstrekke gemeenschappelijke grondbezit.

Maar bovendien, en dat is wel het belangrijkste, is voor de verwezenlijking niet elke bodem zonder meer geschikt. De tuinstad is het scherpe protest tegen diep gevoelde misstanden. Waar veel schaduw is, wordt de behoefte aan licht het levendigst.

Dat in Engeland de tuinstadbeweging door de stichting van Letchworth op de eerste praktische resultaten kan wijzen, is dan ook geenszins louter toeval. Daar immers deed zich ook de noodzakelijkheid van stichtingen als de tuinstadbeweging beoogt, in scherperen vorm gevoelen. En bovendien waren reeds in de model-fabrieksdorpen meerdere, verwante, voorlopers tot stand gekomen.

De eigenlijke tuinstadbeweging dagteekent daar van EBENEZAR HOWARD'S boek „Garden cities of to morrow”, in 1898 verschenen. Dat maakte in Engeland aanstonds een reusachtigen opgang. De denkbeelden waren weliswaar reeds eenige jaren te voren, in 1895, in Duitschland uitgesproken door THEODOR FRITSCH in „Die Stadt der Zukunft” en „Die neue Gemeinde”. Maar eerst toen zij uit Engeland terugkeerden, sloegen die denkbeelden in Duitschland in.

De „Deutsche Gartenstadtgesellschaft” werd gesticht. Naar Duitschen trant ging de theorie nu vóór de praktijk. Eerst werd het vraagstuk van alle zijden door staathuishoudkundigen, kunstenaars van allerlei richting en mannen van zaken bekeken, daarna nog eens en ten derde male bekeken. Welk een stapel literatuur werd niet in jarenlange studie over het onderwerp samengesteld. In Engeland daarentegen vond het voorbeeld vrij spoedig daadwerkelijke toepassing. Thans is ook in Duitschland begonnen met de praktische verwezen-

**BUSSUM. VILLA OLDEBERM
VAN DER GOOT & KRUISWEG
ARCHITEKTEN**

lijking van het denkbeeld, maar in gewijzigden vorm, waarover straks.

Het algemeene denkbeeld van HOWARD was, op papier althans, eenvoudig en overzichtelijk.

De laatste wensch van FAUST,

Solch ein Gewimmel möcht' ich sehn,

Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn

was HOWARD'S ideaal.

De te stichten tuinstad heeft naar zijn plan een oppervlak van 2400 H. A., d. i. een vierhoek van circa een uur gaans zijde. Dit terrein, dat aan een goed verkeersmiddel, een spoorweg, liefst tevens aan een waterweg gelegen moet zijn, wordt voor den prijs van akkerland gekocht. Het blijft — dit is absoluut vooropstaand beginsel — steeds eigendom van de gemeenschap en gaat nooit in partikuliere of spekulatieve handen over. Het wordt in erfpacht uitgegeven en wel voor $\frac{1}{6}$ gedeelte voor de stad zelf en voor het overige $\frac{5}{6}$ gedeelte blijft het akkerland. De finantiële mogelijkheid van HOWARD'S tuinstad-idee berust er nu op, dat het vroegere akkerland voor een deel bouwterrein wordt en dat dus de pachtwaarde stijgt, welke winst aan de gemeenschap ten goede komt. Deze huurprijzen blijven echter aanmerkelijk beneden de bedragen welke in steden voor grondrente moeten opgebracht worden.

Een ander beginsel van HOWARD is, dat de stad eene bepaalde grootte niet zou overschrijden. Hij noemde 30.000 inwoners en wilde een groep van zulke steden vormen om een gemeenschappelijk centrum van dubbele grootte, dus 60.000 inwoners. Sedert is, door ANEURIN WILLIAMS op het internationale Woningkongres van 1907, voorgesteld het cijfer van 30.000 op een maximum van 100.000 te brengen ten einde ook de groot-industrie te trekken. Maar ook dit cijfer is willekeurig en het zal de vraag zijn zoo ingevolge van bijzondere omstandigheden eene stad

neiging tot buitengewone ontwikkeling mocht vertoonen, of dan die ontwikkeling plots kan worden afgesneden, wanneer eenig theoretisch vastgelegd zielental bereikt is. Zal de praktijk der dingen zich aan zulke overwegingen storen en zou niet opnieuw als vanzelf eene grootere agglomeratie met al de nadeelen van dien ontstaan?

Dat vele voordeelen uit zulk een stadsaanleg, volgens een vaststaand en welomlijnd programma, welks grenzen van den aanvang af precies gegeven zijn, in alle opzichten voortvloeien, zulks springt te zeer in het oog dan dat er de nadruk op zou behoeven te worden gelegd. Welk een interessant men mag zeggen verheven, grootsch vraagstuk wordt daarbij niet den architect, den stedenbouwer voorgelegd!

Het diagram van aanleg, zooals de vader der tuinstad-idee het zich dacht, echter was eenvoudig. Het zal, al naar gelang van plaatselijke omstandigheden, gewijzigd moeten worden en daarbij komt men, gelijk Letchworth aantoonde, tot gansch andere resultaten. In het algemeen is de navolgende samenstelling aangenomen.

1. In het middelpunt een plein waar eenige avenue's op uitstralen en waaraan alle openbare gebouwen voor het bestuur en de kultuur-ontwikkeling, als bibliotheek, schouwburg en museum zijn gesitueerd;
2. om dit plein een ringvormig park, omsloten door een „crystal palace”, eveneens ringvormig; dit bevat de markthal, dient tot promenade bij slecht weer, is wintertuin enz.;
3. daaromheen een breede ring met woonhuizen;
4. een park-avenue van 130 M. breedte, waaraan alle scholen, kerken enz.;
5. en eindelijk hieromheen ringen met kleine werkplaatsen en arbeiderswoningen;
6. aan een ceintuurkanaal of ceintuurspoorweg die het geheel omsloot, liggen de fabrieken, magazijnen enz.;

7. een geleidelijken overgang naar het platteland vormen dan de begraafplaatsen, buitentuinen, zomerwoningen, tuinierderijen, en dergelijke stichtingen die aan den uitersten rand der vestiging hun eigenaardige plaats vinden.

De tuinstad, naar dit programma opgebouwd, zou

dus een afgerond en in zichzelf compleet geheel zijn. De taak haar te ontwerpen zou wel tot de veelzijdigste en hoogste opgaven van den modernen bouwmeester behooren. Edoch het is er verre van dat zij zich anders dan bij zeldzame uitzondering zou voordoen!

(Wordt vervolgd.)

HET WONINGVRAAGSTUK

Kleine mededeelingen.

Bouw- en Woningtoezicht, Amsterdam.

In de maand October zijn in Amsterdam 17 nieuwe perceelen voltooid, terwijl in 36 perceelen omvangrijke veranderingen zijn aangebracht. In 36 bestaande gebouwen werden nieuwe loozingsinrichtingen gemaakt. 35 kleine werken, vallende onder art. 17c der Bouwverordening, werden uitgevoerd en 5 kleine gebouwtjes werden opgericht. Gesloopt zijn 28 percelen. De vermindering van het aantal perceelen bedraagt 12. Slechts 11 woningen werden in October onbewoonbaar verklaard.

178 woningen boven den grond en 73 kelderwoningen werden systematisch onderzocht en beschreven. 129 perceelen werden in verband met het in veiling komen onderzocht, van 7 perceelen werden op aanvraag inlichtingen verstrekt met het oog op onderhandschen koop. Aan de gasfabriek werd 1 advies uitgebracht voor muntgas aanleg. Een geval van overbevolking werd geconstateerd. 72 localen, waarvoor verlof of vergunning werd gevraagd krachtens de drankwet werden opgenomen en beschreven. 12 Aanschrijvingen tot het uitvoeren van werken werden verzonden.

Het aantal ingekomen klachten in October bedroeg 302. Aan het einde van de maand waren er 2333 klachten in behandeling en 696 in observatie. „Stat. Maandbericht.”

Onbewoonbaarverklaringen.

De 118 woningen in „duister Amsterdam” waarvan in Nr. 46 van dit blad reeds iets is medegedeeld zijn Woensdag 25 Nov. met 30 tegen 9 stemmen door den Raad onbewoonbaar verklaard. Tegen stemden de raadsleden TER HAAR, v. D. VELDEN, FABIUS, SCHUT, PERQUIN, SUTORIUS, RUYS, POSTHUMUS MEYJES, en SCHOCH.

De heer SCHUT had naar zijne meening in de Heintjeshoeksteeg nog bewoonbare woningen bevonden. De bewoners van die buurt, waar DAVIDJE VET eertijds zijn scepter zwaaide, denken er anders over als ook de dagbladloopers, die in de raadzaal de copie komen halen. Een paar jongens uit de Heintjeshoeksteeg beklagden eenige personen, die zich de moeite getroostten de woningen te onderzoeken. Denkende dat het de Gezondheidscommissie was, gaven deze jonge Amsterdammers hen den raad liever wat petroleumvaten in den steeg te rollen en dan den brand er maar in te steken, zij meenden dat de opruiming der krotten dan gemakkelijker zou gaan. De krantenjongens keken bij het wachten op de copie in den raadzaal den heer SCHUT erg ongelovig aan en mompelden zoo iets van „hoe is het mogelijk.”

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Het politie-posthuis op de Westermarkt, waarvan in „De Bouww.” blz. 377 geschreven werd, leidde in den Raad tot eenige discussie. De heer POSTHUMUS MEYJES heeft, toen in de bespreking een in „De Bouww.” voorkomend stuk geciteerd werd, het noodig geacht, ons blad eenige vegen toe te dienen, o. a. door scheve voorstellingen. Ons antwoord zullen wij opschorten tot het verslag in het „Gemeentebled” verschenen is. De Wethouder, blijkbaar des heeren POSTHUMUS MEYJES „aard en wijze” kennende, heeft Z. Ed. er op gewezen dat 't toch niet aanging om bij meningsverschil zichzelf zoo als de autoriteit voor te doen. Doordien voorts de Raad besloot het gewraakte politie-posthuis op de Westermarkt kalm te laten staan, is de kwestie uit.

Eene opmerking zij ons echter reeds toegestaan. „De Bouwwereld” stelt zich bij de beoordeeling van hedendaagsche vraagstukken niet op archaeologisch standpunt zooals de heer POSTHUMUS MEYJES. Toen deze vereerder van Amsterdamsche

Gemeentelijke voorschotten tot verbetering van Woningen.

De stad Fürth in Beieren geeft voorschotten aan huiseigenaren om woningen te verbeteren. Evenals overal zijn in Fürth huiseigenaren, die eigenlijk geen middelen hebben om hun bezit te verbeteren of liever, om het bezit der hypotheekbanken te verbeteren. De gemeente wenschte een fonds van eene stichting te gebruiken tot het geven van zulke voorschotten. De regeering hechte hieraan hare goedkeuring niet. De gemeente heet toen eene leening gesloten bij de Invaliden verzekeringsbank. Aan de huiseigenaren kan nu tot 500 Mark geleend worden. De rente bedraagt 4% en het voorschot moet binnen zekeren termijn terugbetaald worden. K. P.

Woningtoezicht in Lübeck.

Het woningtoezicht in Lübeck heeft eene wijziging ondergaan. Vroeger was het stadsgebied verdeeld in 30 inspecties, en was het ambt van woninginspecteur een eerebaantje. De resultaten waren zooals te verwachten minimaal.

De Senaat wenschte een bezoldigd woninginspecteur aan te stellen, de „Burgerschaft” vreesde echter te veel ijver en gaf de voorkeur aan een „secretariebeambte”. Deze nu zal alle papieren ordenen en mag ook wel eens eene verklaring doen teekenen, maar alles van achter den „grünen Tisch”; in de woningen mag hij niet komen. Overigens blijft alles bij het oude! K. P.

Woningtentoonstelling.

Zulk eene woningtentoonstelling is in voorbereiding te Berlijn. De berlijnsche architecten onder leiding van Ober-Baurat STÜBBEN en Baurat KAYSER, hebben het initiatief genomen. Na drie jaar zullen verschillende huisjes gebouwd zijn in Dahlem.

Het land waarop de huisjes worden opgericht is kosteloos door het Rijk afgestaan. Z. f. W.

„Stedenbouw” aan de Technische Hoogeschool te Danzig.

Door Prof. EWALD GENZMER zullen in dit wintersemester de colleges over stedenbouw worden geopend. Er zal behandeld worden:

1. De watervoorziening van steden,
2. De rioleering van steden,
3. De strataanleg,
4. Bebouwingsplannen en bouwverordeningen.

Andere professoren zullen hunne medewerking aan het doceeren van dit nieuwe onderdeel van het technisch onderwijs verleen.

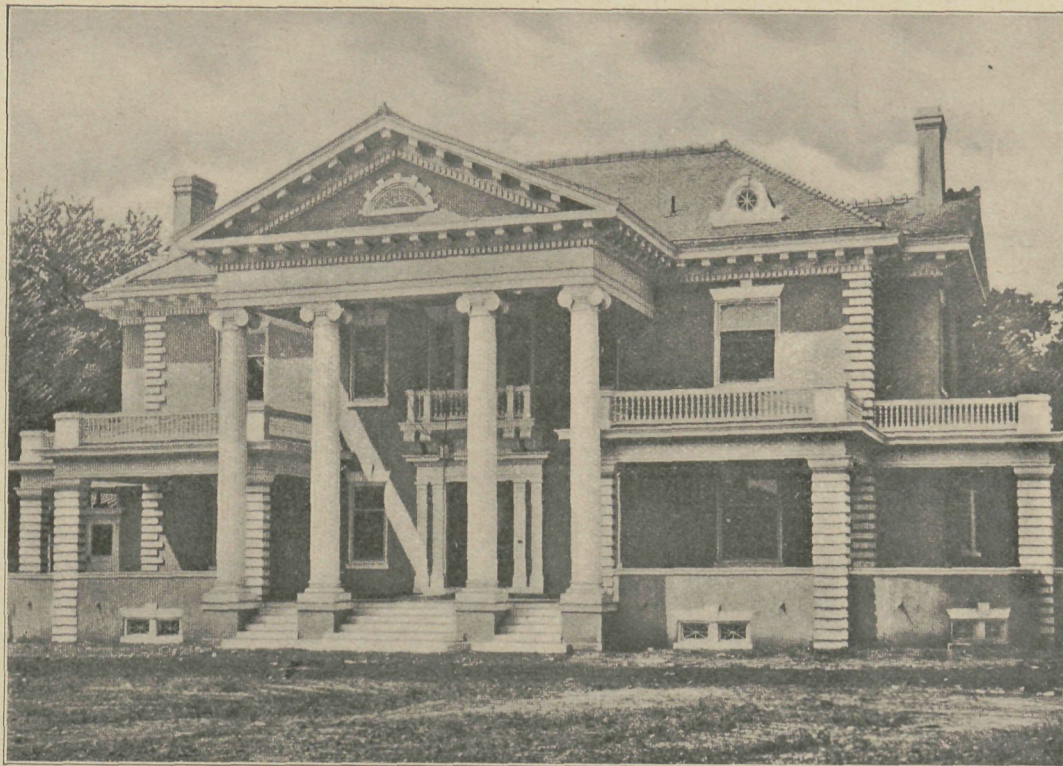
Moge Delft spoedig volgen en mogen dan vele architecten en ingenieurs die colleges volgen. Zij zouden er nog wel een en ander kunnen leeren. K.

oudheid dan ook tot de slooping der N. Z.-kapel adviseerde op grond van praktische redenen, hebben wij ons daarbij neergelegd. Wij hadden het vertrouwen dat het de hedendaagsche bouwkunst — hier door den heer POSTHUMUS MEYJES vertegenwoordigd — wel zou gelukken het gesloopte bouwwerk te vervangen door een ander van gelijke kunstwaarde.

Wij, en de heer POSTHUMUS MEYJES zelf ook wel, weten zeer goed dat meerdere collega's ons in deze als te optimistisch beschouwden. Sloeg nu soms daarop des heeren POSTHUMUS MEYJES „sneer” dat „De Bouww.” niet als serieus mocht worden beschouwd?

Boek- en prentveilingen te Amsterdam 7—12 December, kijkdagen 5 en 7 December. Bij de firma FREDERIK MULLER & Co. zullen in December eenige prentverzamelingen verkocht worden die ook de aandacht van architecten verdienen. Wij ontvingen een viertal een viertal catalogi ter inzage, waarbij die van de verzameling-FREDERIKS niet slechts de omvangrijkste maar ook de belangrijkste is.

Van deze unieke, met zorg en geluk bijeengebrachte verzameling werden reeds in vergaderingen van het „Kon. Oudh. Gen.” en van „Architectura et Amicitia” onder algemeene belangstelling eene „Auswahl” als kunstbeschouwing ter tafel gebracht. Zij bevat platen, boeken en teekeningen over bouw- (Vervolg op blz. 394.)

„ST. HELIERS”. WOONHUIS VAN WILLIAMS ADAMS. MT. VERNON. (N.-J.)
2 WALTER F. STICKLES. ARCHITEKT 2

WOONHUIS VAN W. F. FELTON TE FINDLAY. OHIO

De zuilen aan deze gebouwen zijn „Koll's Patent Lock Joint Columns” van de firma HENRY SANDERS Co., Chicago, Ill., U.S.A., vertegenwoordiger Technisch Bureau MOENS & BECK, Bloemendaal.

In een volgend nummer zullen eenige nadere bijzonderheden worden medegedeeld.

kunst, decoratief, beeldhouwkunst, meubels, tuinkunst, enz., waarbij tal van zeldzame exemplaren.

Bij de verzamelingen M. en S., bevattende teekeningen en prenten, valt in de eerste plaats de aandacht op een reeks teekeningen voor plafonds en decoratieve paneelen van AUGUSTINUS TERWESTEN (1649—1711) den hofschilder van koning FREDERIK I van Pruisen.

Behalve deze beide verzamelingen, die in hoofdzaak uit prenten en teekeningen bestaan, zullen nog verkocht worden een tweetal boekerijen. Zeer belangrijk is de boekerij—J. F. A. LINDSEN (den konservator van het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht). Deze uitgezochte verzameling is in hoofdzaak van middeleeuwsche kunst gewijd, maar zij is, gelijk eene inleiding van Prof. DERKINDEREN doet uitkomen, van groote volledigheid en veelzijdigheid op haar enger terrein.

Ook de andere katalogus vermeldt tal van werken op architectonisch of verwant gebied en verdient de aandacht van kollega's, bezitters bij boekerijen.

Een aannemerstrust. Den 12 Noverber vergaderden in het American-Hotel alhier eenige aannemers, ter bespreking van het vormen van een trust, ten doel hebbende eenige percentage op de aan te nemen werken te zetten, zoowel bij publieke als onderlandsche bestedingen, tot dekking voor hun onderling gemaakte kosten. Den 2 December zal te Utrecht in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen de 2e vergadering plaats hebben tot het vaststellen der statuten. „H.blad.”

Stof in lokalen. In de postkantoren hier te lande zal het volgend middel tegen stof toegepast worden:

In een houten kist wordt grenenhoutzaagsel uitgestort en door middel van een gieter flink besproeid met water. Na een paar uur wordt daarop druppelsgewijze raapolie gesprekend en de bovenste laag, voor zoover met water gedrenkt, dooreen gemengd. Den volgenden morgen is een laag geheel doortrokken en voor het gebruik geschikt. Een volgende maal moet de bereiding op gelijke wijze worden herhaald. Bereiding in eens van geheele balen voldoet minder, omdat het water verdampt en het mengsel daardoor langzamerhand te droog wordt. Het mengsel (op 100 liter zaagsel, $\frac{3}{4}$ liter raapolie) wordt als zand over den grond gestrooid en langzamerhand op een hoop geveegd. Per dag wordt pl. m. 6 liter gebruikt op elke 100 M².

„Heimatschutz” in Nederland. Door de heeren S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEYBURG en J. H. W. LELIMAN is aan het Hoofdbestuur der Mij. tot Bev. der Bouwk. een schrijven gericht, waarin verzocht worden de noodige stappen te willen doen tot het voorbereiden van een „Heimatschutz” beweging. Schrijvers stellen voor het initiatief te nemen tot het vormen eener centrale commissie uit bestaande vereenigingen. Niet alleen uit die welke zich op bouwkundig, oudheidkundig, picturaal of ander kunstgebied bewegen, maar ook uit die vereenigingen die de belangen van landbouw, volkswelvaart, onderwijs, handwerk, vreemdelingenverkeer behartigen. De in deze vereenigingen aanwezige gelijkgerichte krachten zouden in eene dergelijke commissie gecentraliseerd worden. Dit stelsel komt schrijvers voor tot nuttiger en spoediger effect te zullen leiden dan stichting eener nieuwe Vereeniging.

In het bijzonder hebben schrijvers op het oog de voortdurende ontsiering van het platte land. Het zijn weliswaar niet uitsluitend architectonische factoren die in dezen ontsierenden zin werkzaam zijn, maar, zoo meenen schrijvers, toch hebben zij eene dergelijke belangrijke beteekenis, dat het gewettigd is zoo van architecten het initiatief uitgaat om door verhooging van het algemeene artistieke peil en inzicht van het publiek tot verbetering te geraken.

De internationale tentoonstelling van bouwkunst te St. Petersburg, gehouden op initiatief van de Vereeniging van civiele ingenieurs te St. Petersburg, is geheel onopgemerkt voorbijgegaan. De „Constr. Mod.” geeft er nu eene korte beschrijving van. Internationaal was de tentoonstelling alleen wat den naam betreft. Twee Fransche, eenige Duitsche en Amerikaansche inzendingen. Dat was alles; overigens was alles Russisch.

De beste Russische architecten (LANSERAY, L. BÉNOIS, LIALEVITCH, WASILLEFF e. a.), beeldhouwers en schilders hebben aan de paviljoenen medegewerkt. Deze vertoonen het karakter van den tijd van PETER DEN GROOTE. „Door de karakteristieke trekken te versterken, de magerheid der kolommen te doen uitkomen, de bewegene vormen der consoles, de willekeurige krommingen der frontons te doen spreken, hebben zij eene mooie architectuur van bescheiden en jeugdige bekoring geschapen en het kermiskarakter vermeden dat alle groote tentoonstellingen vertoonen.” Misschien echter jagen die gebouwen toch te veel een monumentaal effect na, dat voor vluchtige tentoonstellingspaviljoens minder eigenaardig is.

Het Finsche paviljoen is een uitzondering op de andere gebouwtjes en kenmerkt zich door groote, rechthoekige en symmetrische vormen en soberheid in detail.

De schrijver van het artikel konstateert dat van de zijde van het publiek belangstelling is ondervonden voor de archi-

tektuur, die men zegt de minst populaire der kunsten te zijn. De tentoonstelling had echter tal van moeilijkheden: de politieke en economische toestanden en het seizoen, de zomer is n.l. het doode jaargetijde te St. Petersburg.

De herbouw van San Francisco. De „American Review of Reviews” bericht dat San Francisco in een afzienbaren tijd weer geheel herbouwd zal zijn en wijst er op dat de Amerikanen zulk een zwaren slag, als deze verwoesting van een hunner voornaamste steden is, zonder buitengewonen schok hebben overwonnen. Er werden bij de verwoesting van het jaar 1906 ongeveer 512 blokken huizen ter waarde van 525 miljoen dollars vernietigd. Van deze 28188 huizen zijn sedert dien tijd 14270 weer opgebouwd, fraaiër en hechter dan te voren, zoodat deze alleen reeds de waarde vertegenwoordigen die alle verwoeste huizen te zamen bezaten. San Francisco werd zonder vreemde ondersteuning opgebouwd.

Op welke goede grondslagen de nieuwe stad hernieuwd is en waar het allereerst de meest noodzakelijke openbare inrichtingen en gebouwen in orde zijn gebracht, spreekt wel uit het feit dat geen bank in San Francisco failliet ging, niettegenstaande toch in alle takken van beheer en openbaar leven de geldcrisis in de Vereenigde Staten heilloos werkte. Slechts één bank moest hare betalingen staken, tengevolge van slechte en gewetenlooze administratie. Van April 1907 tot April 1908 heeft zich het kapitaal der banken van San Francisco met een half miljoen dollars vermeerderd. „Städtebau”.

Het grootste appartementen-huis ter wereld zal volgens een Amerikaansch blad gebouwd worden te New-York door de Belnord Realty Company volgens de plannen van de architecten HISS & WEEKES. Het gebouw zal een oppervlak beslaan van 350 voet lengte bij 200 voet breedte en 150 voet hoog worden. Het zal, over 12 verdiepingen verdeeld, bevatten 175 appartementen van 14 vertrekken elk. De bouwkosten bedragen \$ 3.000.000.

De woningen gaan alle door van de straat tot de binnenplaats. De woon- en zitkamers, eetkamers en keukens zijn aan de straatzijde gesitueerd; de slaapvertrekken en dienstbodenkamers liggen aan de stille binnenplaatsen. Het inwendige der appartementen is in Lodewijk XVI-stijl behandeld.

Een achtal liften is in het huis aangebracht. Op het dak is eene wasscherij ontworpen, waarin elke huurder zijn eigen afdeeling heeft. Voorts heeft elk de beschikking over een voorraads-kamer in den kelder.

Stadsverfraaiing in Amerika. Herhaaldelijk treffen in Amerikaansche vakbladen mededeelingen die bewijzen dat de Amerikanen, nu zij tot welstand zijn gekomen, voor hunne steden aan schoonheidseischen gaan denken, met uitzondering misschien van die gedeelten waar handel en nijverheid geconcentreerd zijn en de brutale utiliteit op den voorgrond staan blijft. Grootsche plannen worden gekoesterd en . . . uitgevoerd.

Voor Washington is een indrukwekkend uitbreidingsplan opgezet; San Francisco verrijst na de ramp als een Phoenix uit de asch; te Philadelphia bestaan niet minder groote gedachten met de oevers van de Schuylkill-rivier. In de laatste stad is onlangs zelfs een burgemeester gekozen op grond van een „City Beautiful”-programma.

In Pennsylvania, de staat waarin Philadelphia gelegen is, werd voorts een wet ingevoerd die aan steden het recht geeft om alle terreinen binnen 200 voet van een park, laan of speelterrein te onteigenen, om het weer te verkoopen onder beperkende bepalingen. Philadelphia heeft verder een stedelijke kunstjury gekregen, die o. a. tot taak heeft om voorstellen ter stadsverfraaiing te doen.

De afmetingen van schouwburgen. De Amerikaansche schouwburgen slaan het wereldrecord, wat betreft het aantal toeschouwers. New-York heeft niet alleen het grootste aantal schouwburgen, maar het is ook de eenige stad, die aan het publiek een ruimte biedt van 123.795 zitplaatsen. De cijfers die dit getal het meest naderen komen uit Londen met 120.940 en daarop volgt met grooter verschil, Parijs met 83.331 zitplaatsen. Het grootste aantal theaters in den eigenlijken zin van het woord bezit Londen, dat er 50 telt, terwijl New-York er slechts 31 en Parijs 24 bezit. Het Parijsche Châtelet kan daarentegen 3600 personen bergen, tegen 3549 in de Metropolitan opera te New-York en 3500 in het Drury lane theater te Londen.

Geheel anders is het met de concertzalen gesteld. Hier staat de Albert Hall te Londen bovenaan met een ruimte waarin 10.000 personen kunnen zitten. Het meest nabij komt haar de concertzaal van het Madison Squaregebouw te New-York, die 9000 zitplaatsen heeft. „Mod. Bauformen”.

De verbinding van ijzeraarden buizen. In de „Gesundheits-Ingenieur” van 12 Sept. l. l. wordt mededeeling gedaan van eene nieuwe methode van den Ing. J. BARTH, Halensee bij Berlijn, om de verbinding van ijzeraarden buizen te gemakkelijken en te verbeteren. De mof is daarbij aan de buizen ruw gehouden en niet verglaasd.

Aan het andere buiseinde is een even breede strook ruw gemaakt en eveneens niet verglaasd. Bovendien is ook de rand ruw gemaakt en korrespondeert daarmee ook het stootvlak in de mof.

Deze ruwheid bevordert de aanhechting van het dichtingsmateriaal, 'tzij cement, 'tzij bitumen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

80 Schetsen van Boerenhuizen in Nederland door **Herman van der Kloot Meyburg**, architect te Rotterdam. Met eene voorrede van Prof. HENRI EVERS. Uitgegeven in het jaar MCMVIII te Rotterdam, bij W. L. & G. BRUSSE. (Prijs geb. f3.50.)

Kort voor het afdrucken van dit nummer ontvangen wij een exemplaar van het bovenstaande boek en wij haasten ons door deze korte en voorloopige bespreking onze lezers attent te maken op het verschijnen van dit werk a n den vooravond van St. Nikolaas. Wij komen er nader op terug, maar zoo kort mag deze aankondiging toch niet zijn of zij behoort den teekenaar en samensteller van dezen bundel, hulde te brengen voor zijne, uit groote liefde voor onze bedreigde landelijke architectuur ontsproten volharding en voor de wijze waarop hij de door hem nagespeurde oude boerderijen wist voor te stellen. Moge dit boek in veler handen komen, alleroog openen, talrijken — ook buiten den engeren, deskundigen kring — opwekken tot navolging en waardeering.

Van oude en nieuwe kunst, een bundel vertoogen door JAN KALFF. Uitgegeven te Amsterdam in 1908 bij C. L. VAN LANGENHUYSEN.

Een zevental beschouwingen, waarvan zes reeds vroeger in „Het Centrum”, „De Katholiek”, „Van onzen Tijd” of „Dietsche Warande en Belfort” verscheen en de zevende een omgewerkte lezing is, werden door den schrijver tot dezen bundel vereenigd. Zij beoogen te geven „een inleiding tot het begrijpen van kerkelijke kunst”, in het bijzonder dan van katholieke kunst.

Maar schrijver pleit hier vooral voor het goede recht eener „moderne” kerkelijke kunst, die zich van de overgeleverde stijlvormen emancipeert. Christelijke iconographie, Over-Bouwkunst, Een misstand (het bouwen door onbevoegden), Het schilderij en de decoratieve schilderkunst, Festina Lente (een pleidooi om „langzaam maar zeker” te gaan en bij kerkdecoratie liever een kunstenaar in langjarigen arbeid iets goeds te laten leveren, door voor een koopje zich te voorzien bij een inrichting van kerkelijke kunst), aldus luiden de titels der overige vlot geschreven beschouwingen.

De wonderen der Techniek onder Redactie van J. BORGERHOFF VAN DEN BERGH, J. P. ENKLAAR, H. VERHAGEN JR. en A. J. L. WILLEKENS. Uitgave J. C. DALMEYER te Amsterdam. — Kompleet in 5 deelen à f3 ingenaaid of f3.50 gebonden of in 50 afleveringen à 30 cent. Elk deel heeft 50 platen. Om de 3 maanden verschijnt een deel.

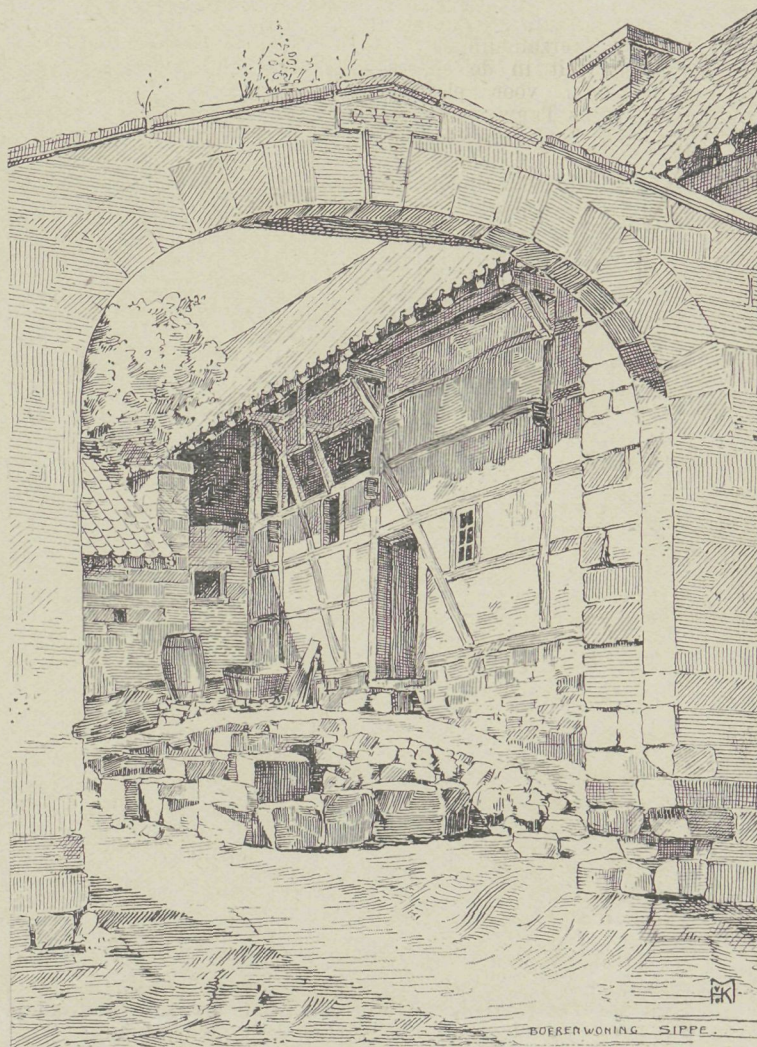
Het 5e deel van de „Wonderen der Techniek” is onlangs verschenen en daarmee is het werk compleet. Het biedt wederom een rijke voorraad aan interessante mededeelingen van kunstzijde, tot de vervaardiging van gloeikousjes; van alcohol-, soda- en zwavelzuurbereiding, de historie der chemie en de samenstelling van glas, enz. enz.

Bij dit deel worden bovendien de naam- en zaakregisters verzonden, die nog het best de groote veelzijdigheid van den inhoud kunnen doen uitkomen.

Die Villa. Eine sammlung moderner Landhäuser und Villen, meist kleineren Umfangs. (72 lichtdrukken 32 x 40 cm. in portefeuille 48 Mark.)

Was lehrt uns die Literatur über Trasz? Eine bibliographische Studie, betreffend die wichtigsten über Trasz erschienenen Schriften von ANTON HAMBLOCH. Andernach a. Rhein 1908. — Selbstverlag des Verfassers. Kommission OTTO WEBERS Verlag Leipzig. (Prijs M. 1.50.)

Dekorative Kunst. Heft II, 1908. Deze afl. is geheel gewijd aan een aantal nieuwe werken van Prof. BRUNO PAUL, den directeur van de Berlijnsche kunstnijverheidsschool. Zij geeft ons met 72 afbeeldingen in het bijzonder de interieurs te zien van de luxestoombot „Prinz Friedrich Wilhelm” der Noord-

BINNENPLAATS VAN EENE BOERENWONING TE SIPPE

Duitsche Lloyd, eenige woonruimten en verschillende meubels. Voor hem die BRUNO PAUL's werk kent, biedt deze aflevering, hoe belangrijk ook, geene verrassingen.

Architectura Nr. 48. Verslag van de ledenvergadering van A. et A., gehouden 25 Nov. In deze vergadering werd de kwestie „WEISSMAN” behandeld en door den loop der debatten nam de voorzitter zijn ontslag.

Aan den heer A. W. WEISSMAN, door A. VAN BAALEN. De schrijver maakt zich daarin bekend als de schrijver van het ingezonden stuk „Humor” en betuigt zijn leedwezend arover, maar dringt aan op nadere inlichtingen inzake het verschil i.z. het kalkzandsteenrapport

TECHNISCH GEDELTE. Funderingsmethoden. Dit artikel handelt over den bouwgrond, zijn draagvermogen, het onderzoek van het bouwterrein, de proefbelasting en de proefpalen, benevens de gebruikelijke boringen.

Uitvoering van werken in beton, door A. W.

Duroline, een nieuw artikel ter vervanging van glas. Deze nieuwe stof bestaat uit een doorschijnend staaldraadweefsel, bedekt aan beide zijden door een laag vernis, met veel lijnolie. Zij kunnen in allerlei kleur geleverd worden. Het kan voor verschillende doeleinden gebruikt worden, ook voor overdekking van allerlei ruimten en fabrieken.

Examens voor Opzichter en Teekenaar. (Zie blz. 371.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 48. Mij. tot bev. der Bwk. Adres aan het Hoofdbestuur dezer Mij. door de H.H. DE CLERQ, MEYBURG en LELIMAN over het tegengaan van de ontsiering van stad en land.

Voorgevel van den indertijd bekroonden gevel van het Blindeninstituut te Amsterdam van den arch. A. SALM G.BZN.

Het rapport inzake de Raadhuisverbouwing. (Zie blz. 386.)

Het Beethovenhuis. Vermelding van de brochure van den heer W. HUTSCHENRUYTER over dien ontworpen muziektempel met afb. daarvan door den arch. BERLAGE.

Bezoek van de Afd. Amsterdam der Mij. tot bev. der Bwk. aan het nieuwe kantoorgebouw der firma LABOUCHÈRE OYENS & Co. te Amsterdam.

De Opmerker Nr. 48. Het Raadhuis te 's Gravenhage. (Zie blz. 386.)

Beroemde bouwmeesters. Het is te bejammeren, dat bijna alle namen van bouwmeesters uit de oudheid, die beroemde bouwwerken vervaardigd hebben, verloren zijn gegaan. Slechts weinige namen zijn bekend geworden.

't Kan verkeeren. Over het bekend gemaakte rapport van de resultaten van het examen van Opzichter en Teekenaar, ingesteld door de Mij. tot bev. der Bwk. en dat ongunstig luidt voor het meerendeel der geëxamineerde candidaten. Tegenstelling tusschen een v oegere gunstig oordeel en de kritiek op het laatste examen.

Prijsvragen. Programma „Delfia”. (Zie blz. 388.)

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

C. A. Huggen, Ingenieur, Rotterdam, over: Centrale verwarming. Bouwkunsten Vriendschap.

Het was spr. een genoegen, zoo zeide hij, voor de vereeniging te spreken over een onderwerp dat tegenwoordig zoozeer de aandacht trekt. Niet altijd toch is aan het vraagstuk van verwarming en ventilatie die aandacht geschonken, die het als wetenschappelijk onderwerp, en uit een hygiënisch oogpunt bezien, verdient. Nog zoo heel lang niet geleden werd de man, die zich met dit vraagstuk in ernst bezig hield, als een idealistische droomer beschouwd. Het was de tijd van omstreeks 1870, toen wij op de H. B. S. het leerboek der proefondervindelijke en toegepaste natuurkunde van A. GANOT gebruikten, en we daarin is zes bladzijden het geheele vraagstuk der verwarming behandeld vonden. De hoogte waarop toen de verwarmingstechniek stond, blijkt het best uit de zinsnede in dat hoofdstuk, luidende: „Het is niet moeilijk het getal en de grootte der waterkachels te bepalen, indien men een gegeven ruimte wil verwarmen, wanneer men slechts deze, door ervaring en theorie bevestigde waarheid kent, dat 1 kan water voldoende is om de noodige warmte aan 3200 kannen lucht mede te deelen. Twee dezer kachels kunnen gedurende de vorst 600 à 700 kub. ellen lucht op een temperatuur van 15 graden houden.” Dit nateve recept, waarbij geen sprake is van de transmissiecoëfficiënt, noch van de mate van koude of vorst, dat recept, dat voor alles helpt, of de wanden dik of dun zijn, van hout of van steen, met of zonder ramen en deuren, in één woord voor alle omstandigheden geldt, evenals de Pink Pillen van Dr. WILLIAMS, schijnt thans nog in eere bij sommige bouwkundigen: blijkende uit de herhaalde door hen gedane aanvragen om per omgaande een prijsopgaaf voor een centrale verwarming voor een gebouw van zoo of zooveel kubieke meters te doen; en waar op de vraag om nadere inlichtingen dikwijls het antwoord volgt dat de aanvraag „reeds voorzien is”, moet men wel tot de overtuiging komen dat er ook installateurs gevonden worden, die op dergelijke aanvragen ingaan, daarmede het bewijs leverend, dat zij niet ernstig het „vak” beoefenen. Verwondering kan dit ook weder niet baren daar tot vóór 1907 aan de opleidingsinrichtingen voor de architecten en zelfs aan de Technische Hoogeschool te Delft niet of slechts terloops hygiëne en verwarmingstechniek werden geleeraard.

Op het tijdperk der geheele verwaarloozing der verwarmingstechniek is er een gevolgd waarbij wel aandacht aan dat onderwerp werd besteed, doch waarin het toch niet voldoende wetenschappelijk werd behandeld en ondergeschikt gemaakt aan allerlei eischen van zoogenaamden welstand, enz., die voortvloeiden uit de gebrekkige inzichten, die allerwege op dit punt golden. Dit tijdperk waarin angstvallig alles wat op de installatie van centrale verwarming betrekking had, aan het gezicht onttrokken werd, kan het tijdperk van de nauwe pijp genoemd worden, met al de daaraan klevende gebreken. Tegelijkertijd deed de luchtverwarming die in 't buitenland veel toepassing vond zijn intrede. Doch waar de daar gebruikelijke dikke muren het inbouwen van de luchtkanalen mogelijk maakte moesten deze hier te lande evenals de nauwe pijpen weggemoffeld en tusschen vloeren worden aangebracht en aanleiding geven tot het vormen van verzamelplaatsen van stof en andere ongerechtigheden, die de daardoorheen strijkende verwarmde lucht verontreinigden.

Geen wonder dat de architect van toen op gespannen voet stond met den verwarmingsinstallateur: omdat de eerste geen vormen had, waarin hij de utiliteitsvoorwerpen als de onderdeelen eener centrale verwarming zijn, kon kleeden en de andere niet in staat was een behoorlijke installatie te maken die geheel aan het gezicht was onttrokken. Doch gelukkig is dat tijdperk verdwenen en is tegenwoordig elk architect door drongen van het nut en de wenschelijkheid van centrale verwarming en van de noodzakelijkheid om architectonische vormen

te zoeken voor de in het gezicht komende onderdeelen daarvan. Toch is het nog niet alles couleur de rose; daarvoor wordt er nog veel te veel op het gebied van verwarming en ventilatie geliefhebberd door niet-deskundige tusschenpersonen die beweren een eigen en bijzonder systeem te hebben, waarbij alle andere systemen het afleggen. Dit nu is niet veel anders dan onzin.

Evenals vóór 1870, de tijd van GANOT's handboek, heeft men thans nog slechts in hoofdzaak verwarming door stoom, door heete lucht en door rondlopend warm water. Nieuw is slechts de elektrische verwarming, maar zoolang de productiekosten van de electriciteit niet tot een derde van de tegenwoordige worden teruggebracht, zal deze geen algemeene toepassing kunnen vinden. Elk dezer systemen kan op zijn beurt het meest aanbevelenswaardig zijn voor een of ander geval. De waarde van het systeem ligt in de juiste keuze voor zulk een geval en verder in de kennis, de ontdekkings, de deugdelijkheid van materialen, en in de bekwaamheid en geschiktheid van ingenieurs en monteurs, die het werk uitvoeren.

Om echter een goede keuze van systeem te kunnen doen, is het noodig vóór tot den bouw wordt overgegaan, die keuze te doen, opdat daarmede bij den bouw rekening zal kunnen worden gehouden. Is eenmaal de bouw in gang, dan is de keuze van systeem dikwijls niet vrij en kan niet het beste systeem voor dat geval gekozen worden. Dit wordt dikwijls te veel uit het oog verloren, doch wordt verklaard door de haast, die veelal met den bouw moet gemaakt worden, zoodat er geen tijd is voor voorafgaand overleg.

Spreker gaat nu na aan welke eischen de bouw heeft te voldoen bij elk der bovengenoemde systemen, om daaruit te bewijzen dat dit voorafgaand overleg toch noodzakelijk is om tot een goed resultaat te kunnen komen. Spr. noemt verschillende gevallen, waarin dit gemis aan overleg zich bij den bouw heeft gewroken en tot onaangenaamheden, kosten, enz., heeft aanleiding gegeven. Van de genoemde systemen is wel het meest verbreid en zal in de meeste gevallen toegepast kunnen worden de lagedruk-stoomverwarming. Doch de aanleg daarvan is niet ieders werk en waar vele dier installaties door niet-zaakkundigen zijn gemaakt en dus gebreken vertoonden, worden die gebreken als daar zijn geruisch, droogte en niet-regelbaarheid, dikwijls als inhaerent aan het systeem beschouwd. Toch is niets minder het geval dan dat. Een goed gemaakte lagedruk-stoomverwarming is absoluut geruischloos, heeft slechts matig verwarmde verwarmingsoppervlakte en is volkomen regelbaar, zoo in het ketelhuis als in ieder verwarmd vertrek, naar gelang de buitentemperatuur. Behalve voor verwarming is echter ook de lagedruk-stoomleiding dienstbaar te maken aan tal van andere behoeften, als luchtverversching, warmwatervoorziening, voor badinrichtingen, kokerfijnen, wasscherijen, drooginrichtingen, sterilisatie, enz.

Daarbij is de inrichting wegens de lage spanning van den stoom beslist gevaarloos, en kan de stoom niettegenstaande zijn lage spanning en op groote afstanden van zijn geboorteplaats nuttig effect doen, door afgifte van zijn latente warmte, waaromtrent spreker in een uiteenzetting treedt.

Met behulp van lichtbeelden verklaart spreker nu alle onderdeelen eener lagedruk-stoomverwarming en de toepassing op de bovengenoemde inrichtingen, om daarna in 't bijzonder stil te staan bij de verwarmingsinstallatie voor de in aanbouw zijnde uitbreiding van het beursgebouw, hier te stede, die met warme lucht zal werken. De verse lucht wordt hiertoe door ventilators naar binnen gezogen en na verwarmd te zijn, in groote kanalen onder den vloer geperst, vanwaar ze door in de wanden aangebrachte kanalen omhoog gevoerd en ter hoogte van 6 M. boven den vloer in de beursruimte stroomt, terwijl op dezelfde hoogte de verbruikte lucht wordt afgezogen en buitendaks wordt afgevoerd. De op die wijze aan te voeren lucht bedraagt gemiddeld 50.000 M³. per uur, doch kan tot 70.000 M³. per uur opgevoerd worden. Dezelfde inrichting kan in den zomer dienst doen om gedurende den nacht de verse, koude lucht in het gebouw te doen circuleeren en het daardoor af te koelen, terwijl ook gelegenheid is de ingevoerde lucht door ijs op lage temperatuur te brengen. Verder kan door het afkoelen der sheddaken door middel van langsstroomend water nog verlagening van temperatuur veroorzaakt worden. Na nog in 't bijzonder alle onderdeelen dezer installatie en hun werking te hebben verklaard, eindigt spreker zijn leerrijke voordracht.

■ PERSONALIA ■

Den Heer D. A. N. MARGADANT, architect der H. IJ. S. M. is met ingang van 1 Maart 1909 eervol ontslag verleend.

Benoemd tot Ingenieur bij de Prov. Waterstaat van Noord-Holland Jhr. REIGERSMAN thans Adj.-Dir. van P. W. te Amsterdam.

Eervol ontslag verleend aan den heer A. C. BLEYS, Inspecteur Volksgezondheid 's Hertogenbosch.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 50.

9 December 1908.

J. H. W. LELIMAN. B.-I. DE TUINSTADTENTOONSTELLING

(Vervolg)

De tuinstad wil in de eerste plaats tot oplossing trachten te brengen een belangrijk sociaal probleem, zoo niet het belangrijkste dan toch gewis een der belangrijkste van dezen tijd: het woningvraagstuk der groote stad.

„In haar uitgangspunt is de tuinstad een onderdeel van de woningreformbeweging, een uit Engeland afkomstig voorstel tot een grondige oplossing van het stedelijke arbeiderswoningvraagstuk. Door den vorm dien zij hier uit redenen van economie, hygiëne en kultuur aanneemt, wordt de tuinstad tevens een veel omvattend programma van binnenlandsche kolonisatie en agrarische hervorming”.

De enorme stijging der grondprijzen in de omgeving der groote steden in het algemeen, zoodra de grond in speculatieve handen komt, is en blijft alom de grootste belemmering voor de oplossing der woningkwestie. Met allerlei middelen is getracht deze belemmering zooveel mogelijk op te heffen.

Het ingewikkelde vraagstuk der „Bodenreform” en de velerlei remedies — als bijv. bijzondere belastingen en vooral de vermeerdering van stedelijk grondbezit welke een doeltreffende, dus niet uitsluitend finantiële gemeentelijke grondpolitiek mogelijk maakt — welke middelen zijn voorgeslagen om aan de speculatie te beletten door het opdrijven van terreinprijzen de woningtoestanden der groote steden zoo uitermate ongunstig te beïnvloeden, dat alles blijve hier evenwel buiten verdere beschouwing.

Het was in de eerste plaats de industrie wier medewerking voor de verwezenlijking van tuinstadplannen onmisbaar is, zonder wie de plannen niet uitvoerbaar zijn. De industrie moest de groote steden gedeeltelijk den rug toekeeren. En bij de industrie viel wel neiging in die richting te bespeuren. Eerst door de verbetering der verkeersmiddelen, spoor en telefoon in de eerste plaats, die de afstanden als het ware doen verdwijnen, is die verplaatsing echter mogelijk gemaakt.

De industrie werd sinds lang door de hooge grondprijzen der steden dubbel getroffen. Eensdeels zijn deze een der hoofdzaken van de algemeene stedelijke duurte, die — voortdurende wisselwerking! — ook de loonen voortdurend deed stijgen, andersdeels werd ook het

bedrijf zelf te veel belast door de terreinkosten voor de werkplaatsen, magazijnen, opslagruimten, werven enz.

Of en in hoeverre misschien ook andere overwegingen — van politieke aard bijv., of van finantiële aard, ook in dien zin dat een opgewekter, gezonder en hygiënischer arbeidersbevolking tevens produktiever is — de industrieleden deden besluiten hunne bedrijven uit de centra te verplaatsen, wordt hier niet nader onderzocht.

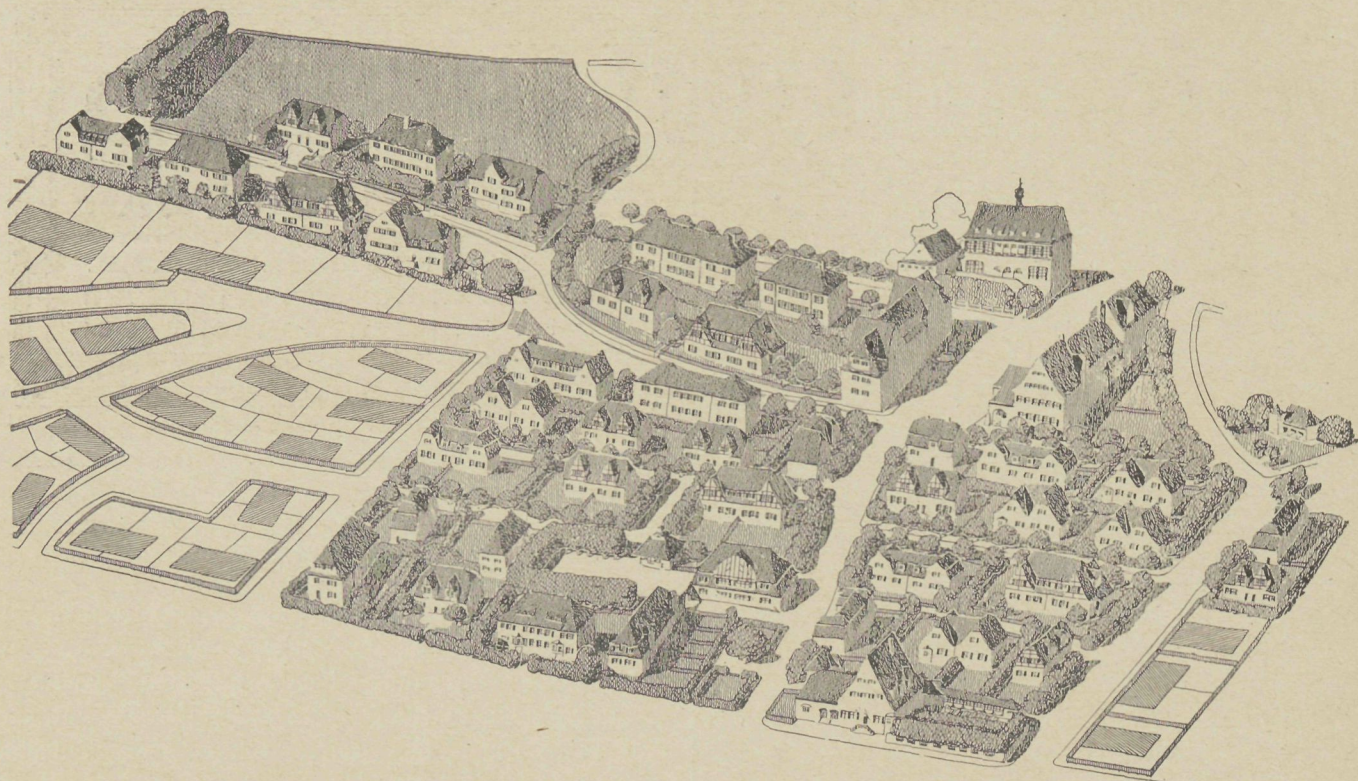
Het eindresultaat is echter zóó, dat CADBURY, de stichter van Bournville, zooals in BRUINWOLD RIEDEL'S „Tuinsteden” wordt geciteerd, kon getuigen dat „niets voor den werkgever grooter winsten oplevert, dan wanneer hij aan zijn werklieden in de gezonde buitenlucht geeft: een goede woning, met voldoende loon en gelegenheid om in zijn eigen huis te werken.”

Mitsdien: voordeel over en weer.

Niet minder ingrijpend dan voor de industrie zou de tuinstad ook worden voor den landbouw, die meer dan thans zou kunnen profiteeren van de voordeelen der materiële en geestelijke stedelijke hulpbronnen, als bijv. onderwijs, waterleiding, electriciteit voor beweegkracht ter tegemoetkoming in eventueelen arbeidersnood. De nabijheid van goede verkeersmiddelen, de ligging dicht bij de markten zijn mede voordeelen, welke niet gering te schatten zijn. Ook in geestelijk opzicht zou het platteland door de tuinstad uit zijn afzondering bevrijd worden.

Wat is nu in Engeland het geval en maakte dit land tot een vruchtbaren bodem voor de tuinstadbeweging? Engeland is de oudste groote industrie-staat en geheele provincies zijn aan de nijverheid ten offer gevallen op dezelfde wijze als dat nu ook in Duitschland, in Westfalen bijv., valt waar te nemen.

„Ces campagnes (d.w.z. de vlakten van Westfalen) furent belles et riantes, avant que la rapace industrie ne les contraignît à suer par tous les pores le fer et le charbon, avant qu'elle n'en eût fait un cadavre de paysage, grouillant d'innombrables vers, roulé dans un suaire de fumée. Admirons avec les économistes ce triomphe du génie humain et de la civilisation, ces multitudes qui peinent savamment sur un sol défiguré. Mais pourquoi? Où fabrique-t-on du bonheur, dans ces usines haletantes? L'historien du commerce

PROF. THEODOR FISCHER. DE KOLONIE GMINDERSDORF

à travers les âges, mon érudit confrère GEORGES D'AVENEL, me dit qu'on n'en a jamais fabriqué: ce produit n'est mentionné dans aucun des inventaires qu'il a compulsés. Alors à quoi bon tout le reste! La terre ne se mettra-t-elle jamais en grève pour revendiquer son droit à la beauté, à la douce paix qu'elle répand sur ses enfans, lorsqu'ils se contentent de cueillir ses fruits et ses moissons? Questions de songe-creux. Il fut un temps où les multitudes s'épuisaient à construire les magnifiques pyramides du Pharaon: nous estimons que c'était une grande vanité. Il fut un autre temps où l'on enseignait aux pauvres diables qu'ils devaient se mortifier, se renoncer, bâtir une haute cathédrale au-dessus de leurs chaumières, vivre à son ombre dans la méditation et la prière, avant d'aller chercher leur récompense dans le cimetière voisin, seul but du voyage terrestre et commencement de la vraie vie. Ce temps paraît stupide aux hommes d'aujourd'hui. Le nôtre enseigne à ces ouvriers qu'ils sont ici-bas pour créer de la richesse, toujours plus, au profit d'un patron qui se ronge de soucis; et pour gagner eux-mêmes de quoi boire copieusement au cabaret, ou de quoi acheter, s'ils sont sages, un livret à la caisse d'épargne, un morceau de pain pour leur veillesse, avant d'aller s'anéantir dans ce même cimetière, ou tout finit. Ce sont les dogmes d'un siècle raisonnable. Ne contredisons jamais aux dogmes de notre temps; il y avait autre fois un Saint-Office, il y a maintenant une presse éclairée pour corriger les fous qui donnent dans ce travers."

Aldus de vicomte EUGÈNE MELCHIOR DE VOGUÉ in de „Revue des deux Mondes” van 1 November 1905.

De Engelsche steden met slechter woningtoestanden, met „slums” van grooter omvang dan ergens, zijn overbevolkt niet alleen door toestrooming van het land,

maar in Londen in het bijzonder ook door internationale landverhuizing.

De agrarische toestanden in Engeland dragen niet weinig tot die toestanden bij. Een zelfstandige boerenstand is daar verdwenen. Het land behoort aan relatief enkele groote bezitters en wordt door pachters bebouwd. De land-arbeider heeft onder die omstandigheden zeer weinig toekomst en de stad trekt hem nog sterker dan elders. Het resultaat is: overvolle steden en een dun bevolkt land. De boerendorpen, die elders tusschen land en stad tot overgang dienen, zijn schaarsch. En de steden zelf hebben voorts weinig dat aantrekt, noch hare City met de zakenwijken, noch de voorsteden, de doorgaans troosteloze „suburb”s.

De tuinstadbeweging wil nu de steden, waar de menschen-oopenhoopingen oneconomisch werken en de organisatie door haar omvang haar eigen voordeelen vernietigt, ontlasten door decentralisatie harer bevolking tengevolge van een decentralisatie der industrie. En bovendien is het streven om opnieuw den kleinen landbouwer een bestaansmogelijkheid te openen, zij 't ook weliswaar niet op eigen grond, dan toch op erfpacht van langeren termijn (lease-hold van 99 jaar) dan een pachtkontraakt hem geeft.

Eenigszins knoopt die beweging aan bij eene reeds sinds jaren bestaande neiging om fabrieken uit de groote steden naar het land of naar kleinere plaatsen over te brengen. Zij wil die neiging systematiseeren, regelen, leiden.

Engeland nu heeft te Letchworth de eerste „Garden-City”. Deze stichting, ondernomen door de „First Garden-City Lim.” en gelegen bij Hitchin in Hertfordshire 60 K.M. noordelijk van Londen, op een terrein van 1600 H.A., is een direkt uitvloeisel van HOWARD'S „Garden-cities”. Hier zou een proeve van verwezenlijking

MAX LÄUGER. ONTWERP VOOR
EEN VILLAKOLONIE

getracht worden. Thans kan nog niet geoordeeld worden over de mogelijkheid van slagen en of in de praktijk niet op den duur Letchworth toch zal worden een verre voorstad van Londen, gelijk er reeds zoo vele zijn. Het ontbreekt echter niet aan stemmen die in Letchworth niet anders zien dan een zuiver speculatieve onderneming, welke zich van de tuinstad-idee meester maakte bij wijze van een lokaas.

In het referaat van Prof. FUCHS, de jongste mededeeling die mij omtrent Letchworth bekend zijn, wordt echter medegedeeld dat er destijds reeds tien fabrieken waren, waarvan een met 400 en een andere met 200 werklieden, dat er 800 huizen met 40 winkels bestonden en 4000 inwoners, welk aantal in het voorjaar van 1908 tot 6000 zou zijn geklommen.

Er zijn wel stappen gedaan om meerdere overeenkomstige tuinsteden te stichten, maar het is mij niet bekend of zij reeds tot het doel leidden.

Eene andere verwante categorie vormen de modeldorpen. Plaatsen als Bournville (architectuur van W. A. HARVEY) bij Birmingham, van den cacao-fabrikant GEORGE CADBURY, een bekend kwaker; Port Sunlight bij Liverpool van de zeep-fabrieken LEVER BROTHERS; het jongere, (uit 1904 dagteekenend) en minder bekende Earswick bij York, door den chocoladefabrikant JOSEPH ROWNTREE gesticht, naar ontwerpen van PARKER & UNWIN; Leigh, door de architecten GEORGE & PETO gebouwd, hebben echter eene bijzondere strekking. Het zijn arbeiderskolonies, aangelegd in verband met de verplaatsing eener enkele fabriek. Het zijn als het ware tuinsteden in het klein, tuinsteden voor slechts ééne fabriek.

In welke mate en op welke wijze ongeveer hier tevens getracht wordt naar een regeling van het sociale vraagstuk in direkte aansluiting bij en uitgaande van verbeterde woningtoestanden, behoeft zeker niet nader te worden uitgesponnen. Immers de verwante instellingen van VAN MARKEN'S Agnetapark te Delft mogen wel, ten minste in groote trekken, als bekend worden ondersteld.

Te Thournton Hough, dicht bij Port Sunlight, heeft de heer W. H. LEVER een minder bekend dorp van ander karakter, (het is n.l. een landbouwdorp), maar volgens dezelfde beginsels herbouwd naar ontwerpen deels van

GRAYSON & OULD, deels van W. & L. OWEN, de architecten van Port Sunlight, en het uit zijn vervallen staat opgeheven tot een model woonplaats in hygiënischen en artistieken zin. „The Studio” van Febr. 1904 geeft ons een denkbeeld van wat hier bereikt is.

Over deze kolonies in het algemeen werd reeds zóóveel en zóó herhaaldelijk geschreven, dat nadere bijzonderheden hier wel mogen worden bekort.

Men kent ze met hare zoowel qua groepeerings als ontwerp zoo schilderachtige cottages en wie er meer van wenscht te lezen worde verwezen bijv. naar H. E. VON BERLEPSCH—VALENDAS „Bauernhaus und Arbeiterwohnung in England” (Stuttgart. J. ENGELHORN). Dezelfde schrijver gaf in „Dekorative Kunst” 1907, afl. 8 een interessant artikel, dat ook van belang is voor de Engelsche volkswoningtoestanden in het algemeen. Met name door zijn illustraties uit de voornaamste hier genoemde Engelsche plaatsen is een artikel van HANS KAMPFFMEYER in „Moderne Bauformen” 1906, afl. 3. „De Bouwwereld” heeft in jaargang 1902 er het een en ander over medegedeeld.

Niet mag worden uit het oog verloren dat arbeidersdorpen als deze Engelsche, die van architectonisch oogpunt beschouwd eer op den naam van villa-kolonies kunnen aanspraak maken en die aan hun uiterlijk een niet gering deel hunner internationale reputatie danken, alleen door een samenloop van bijzondere omstandigheden mogelijk zijn en zelfs dan nog nauwelijks rendabel in normalen zin kunnen zijn.

Van meer direkt algemeen belang voor de praktijk zal zeker wel de tentoonstelling van modelwoningen te New-castle blijken, waarover in „De Bww.” 1908 Nr. 40 werd verslag gedaan.

In ieder geval blijkt uit het bovenstaande dat, welke ook de principiële en theoretische beteekenis van de tuinstad moge wezen, in de praktijk langs anderen weg meer bereikt is voor de door haar gewenschte verbetering van woningtoestanden.

Zoo gunstige bestaansvoorwaarden als in Engeland vond de tuinstad nergens en eene proeve als Letchworth bleef een unicum. De beweging zelf is echter niet tot Engeland beperkt gebleven.

Ik zal haar gang hier niet schetsen. Men kan echter

veilig zeggen dat zij tot alle landen is doorgedrongen. In de meeste, als in Nederland, is zij nog latent en praktische resultaten doen zich wachten. Een weerspiegeling van hare verbreiding echter is de konklusie welke aangenomen werd op het Internationale Kongres van Sociale Hygiëne en Demographie dat in September 1907 te Berlijn in het Rijksdaggebouw bijeen kwam.

„Het kongres ziet in een ingrijpende woning- en grondbezitreform een wezenlijke bevordering der volksgezondheid. Het beveelt aan om aan de ontwikkeling van bestaande plaatsen, zoowel als aan de stichting van nieuwe vestigingen de bedoeling der tuinstad ten grondslag te leggen, welke in de verschillende kulturstaten hygiënisch voorbeeldige stichtingen heeft in het leven geroepen of doende is ze te maken.”

Eene Nederlandsche afdeeling bij eene tuinstad-tentoonstelling, waar echter die vandaan te halen, zal menigeeen vragen, denkende aan het bekende „waar niets is etc.”. De opvatting moest er iets ruimer en algemeener voor worden gesteld.

Indien wij de toestanden vergelijken, dan blijkt al ras hoe tal van omstandigheden bij ons onmogelijk maken wat elders reeds zoo bezwaarlijk is, dan wordt het ideaal een utopie.

De eigenlijke tuinstad is wel geheel uitgesloten. En wie ziet stichtingen van gewijzigd model, gelijk thans in Duitschland verrijzen, voorloopig en in de naaste toekomst — en daarbij mogen wij dat tijdsbegrip nog ruimer stellen dan de Woningwet al doet — anders dan bij uitzondering ontstaan?

De Hollander is wel bijzonder individualistisch getint als het zijn woning betreft en of een beginsel dat de verwerving van eigendom absoluut uitsluit — of althans beperkt — op de gegoeden en middenstanders eene genoegzame aantrekkingskracht tot deelname zou uitoefenen, mag betwijfeld worden.

Voorts zijn onze toestanden geheel afwijkend in menig opzicht. Ons land bezit geen uitgebreide industrie op wier medewerking voor de tuinstad in engeren zin gebaseerd is, omdat men anders zeker geen steden van 30.000 inwoners zou kunnen doen ontstaan, gesteld er ware behoefte aan en plaats zoowel als gelegenheid tot natuurlijke ontwikkeling voor in ons kleine en bevolkte land. Onze woningtoestanden hoe slecht in menig opzicht ook, staan toch boven die van vele buitenlandsche centra en overbevolking als daar kennen wij niet.

Wel heeft een stad als Amsterdam ettelijke duizenden forenzen, gaat de kern der stad ook eenigszins den weg op eene „City” te worden, en vermindert het getal inwoners van die wijken, maar het zal nog lang duren voor men, als in Londen, de grens nadert, waarbinnen het dagelijks heen en weer reizen nog mogelijk is zonder dat te veel tijd aan den arbeid wordt onttrokken.

Ook van die zijde zal dus geen drang naar een eigenlijke tuinstad uitgaan, hoogstens naar villawijken in, of villadorpen om de groote steden.

Misschien dat er nog wel gedacht wordt aan de mogelijkheid of de gemeente Amsterdam in dezen zin bij de ontworpen stadsuitbreiding zou kunnen medewerken, vooral waar zij grondeigenaresse op grooten schaal is. Maar dat is naar alle waarschijnlijkheid uitgesloten. Ook als de gemeentelijke grondpolitiek — 'tgeen nog te bezien staat — haar alleruiterste best doet om voor volkswoningbouw lage grondprijzen te kunnen rekenen, dan nog zal de open bouwwijze, de villa- of tuinmatige bebouwing die bij de tuinstad behoort, wel zijn uitgesloten om geldelijke redenen. Daarvoor blijven onze grondprijzen toch te hoog, ook door den kostbaarder aanleg dien onze bodem eischt.

En nu zou men onder verwijzing naar Engeland kunnen zeggen: Voor wat niet in Amsterdam geschieden kan, daarvoor is er buiten de gelegenheid te vinden. Dat zou misschien in het Engelsche, maar slechts bij uitzondering in het Hollandsche volkskarakter liggen en bovendien onze toestanden zijn er niet voor berekend dat een „skilled labourer” die te Amsterdam werkt in het Gooi zou wonen.

Bezitten wij dus geene tuinsteden, noch in den principiëlen zin, noch met gewijzigd program, wat onze coöperatie voortbracht, onderscheidt zich, Haarlem kan er geloof ik wel in het bijzonder van meepraten, niet door een ontwikkeld gevoel voor aesthetische kultuur. Ook daar is voor deze tentoonstelling geen materiaal te zoeken.

De Nederlandsche afdeeling bestaat dan ook in hoofdzaak uit kleine partikuliere landhuizen en gelijksoortige bouwwerken, als enkele tuinmanswoningen, optrekjes en dergelijke, die nog het meest in het kader der expositie vallen. Daarbij konden ook gevoegd worden enkele specimen van arbeiderswoningen en kolonies daarvan, als het Delftsche Agnetapark en het Snouck van Loosenpark te Enkhuizen. Hebben deze inzendingen ook minder artistiek éclat, zij hebben toch misschien een meer passend karakter.

Propagandistische bedoelingen zijn alleen op artistiek gebied gekoesterd. De bedoeling der Nederlandsche afdeeling immers was om deze gelegenheid aan te grijpen om en hier te lande en er buiten hen, die het nog niet bezaten, een inzicht over de beteekenis onzer bouwkunst bij te brengen.

Voor al op het stuk van den burgerlijken woningbouw, en met name het kleinere landhuis, bezit onze architectuur immers eigenschappen die zeker niet onderdoen bijv. voor de Engelsche, waarop aller blik zoo bij voorkeur gevestigd is en blijft.

De in ruimen kring ondervonden medewerking bij het tot stand komen dezer afdeeling zal voor de reputatie onzer architectuur ongetwijfeld goede vruchten afwerpen. Misschien, gelijk dat wel meer zoo gaat, eerst in het buitenland, maar dan zal de terugslag toch wellicht niet uitblijven.

In Duitschland bestaat wel een „Gartenstadt”beweging en zelfs eene die aktief is en veel van zich doet

hooren en spreken, maar de eigenlijke tuinstad zelf ontbreekt nog en is ver te zoeken.

Wel is in de omgeving van Berlijn een tuinstad in den eigenlijken zin, dus als eene zelfstandige industrieplaats, in voorbereiding.

Als wij de omstandigheden vergelijken, dan kan dat niet verwonderen. De redenen kunnen vele zijn. De belangrijkste is wel dat, als bij ons te lande, in Duitschland de behoefte zoowel als de mogelijkheid aan tuinsteden geringer is dan in Engeland. De „Deutsche Gartenstadtgesellschaft” heeft dat zelf ook ingezien en haar oorspronkelijke statuten zoodanig gewijzigd, dat haar program van aktie nu ook de stichting van villakolonies en van tuinmatige voorsteden omvat. Die wijziging van programma is, als wij letten op de bedoelingen welke oorspronkelijk voorzaten, nogal principiëel. Het denkbeeld van nieuwe produktieve centra is erbij vervallen. HOWARD's hoofdbeginsel, het gemeenschappelijk grondbezit, dat de speculatie uitsluit en waaruit de grootste voordeelen voortspuiten, echter bleef gehandhaafd. De stichteres behoudt een aantal huurwoningen in eigendom, waardoor zij de huurprijzen beheerschen en regelen kan en geeft de terreinen af in erfpacht waarbij zij het recht van weder-inkoop zich voorbehoudt om misbruiken te kunnen keeren.

Met zulk eene kolonie, ruimte biedend voor 5 à 6000 bewoners, is thans een begin gemaakt in de omgeving van Karlsruhe, op een aan het bosch gelegen terrein van 72 H.A. Eene kommissie bestaande uit de professoren LÄUGER, van wiens hand het ontwerp voor den aanleg is, BILLING en STÜRZENACKER, zal in artistieke zin toezicht uitoefenen op de bebouwing.

Iets meer in den geest eener principiëel echte „tuinstad” kan wellicht Hellerau, kort bij Dresden, worden. Deze stichting is op touw gezet door de „Deutsche Werkstätten für Handwerkskunst” die hunne werkplaatsen naar hier willen overbrengen. Deze werkplaatsen zouden dan tevens wél varen bij den bouw en inrichting der huizen. De tuinstad Hellerau gaf dezen zomer een boekje uit, waarin tal van bijzonderheden omtrent hare bedoeling zijn neergeschreven die echter eerlijk gezegd, eenigszins den indruk achterlaten eener mengeling van handelsgeest met een dosis idealisme.

Voorts kon men dezen zomer op de tentoonstelling te München een tweetal, naar RICHARD RIEMERSCHMID's ontwerp gebouwde woningen zien, welke voor Hellerau

bestemd waren. Eenvoudige, maar karakteristieke staaltjes van burgerbouw. Dezelfde kunstenaar heeft ook het algemeene plan van aanleg ontworpen en zal met eene kommissie, waarin voorts zitting hebben HERMANN MUTHESIUS, TH. FISSCHER en OTTO GUSMAN, waken over het artistieke karakter van Hellerau.

Wat nu het criterium van het grondbezit aangaat wordt te Hellerau een middenweg bewandeld. Voor grootere landhuizen, d.w.z. met meer dan 2000 M. huurwaarde, wordt het terrein verkocht, maar speculatie in zulke terreinen wordt door een recht van weder-inkoop bestreden. Hetzelfde zal voor industriële ondernemingen gelden, waar immers de ervaring leerde, dat fabrieken aan eigen grond beslist de voorkeur geven.

De gang der zaken wordt aldus geschetst:

„Iemand wil zich in Hellerau vestigen. Hij zoekt een stuk land uit dat hem bevalt. Hij laat zich door de Hellerau-Mij. plannen en begrotingen voorleggen en zoekt het huis uit dat aan zijn wenschen beantwoordt. Het bouwterrein en de bijbehorende tuin worden in de gewenschte grootte voor hem afgezonderd, maar blijven eigendom der onderneming. Deze bouwt voor hem het huis en hij krijgt het recht er in te wonen door een pacht te betalen voor het terrein en door een deel der bouwkosten van het huis, in den vorm van een leening, aan de onderneming te storten. Deze leening wordt als hypotheek op zijn naam geboekt. Hem zelf kan de huur van het huis niet worden opgezegd, maar hij van zijn kant mag wél opzeggen, mits hij, in geval het huis niet opnieuw verhuurd wordt, één jaar pacht betaalt. De hypotheek brengt rente op maar kan door den bewoner niet worden opgezegd zoolang hij in het huis woont. Zij kan vijf jaar na zijn vertrek opgezegd worden. Ten slotte kan men ook voor zijne erfgenamen zekere voorkeur van huur van huis en tuin verwerven, indien men door het nemen van een aandeel der tuinstad Hellerau aan den groei der onderneming als aandeelhouder betrokken wordt.” Een aandeel, kostend 200 M., brengt hoogstens 4 % rente op. Wat er meer verdiend wordt — veel zal dat wel niet zijn, want een dergelijke ruim opgevatte exploitatie met kleine woningen is niet zeer rendabel — komt aan de gemeenschap ten goede en zal in de eerste plaats gebruikt worden voor den bouw van een centraal gebouw, als architektonisch zinnebeeld van de eenheid der kolonie. (Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

Het Damvraagstuk te Amsterdam. Naar het „N. v. N.” verneemt, kan binnen betrekkelijk korten tijd een voordracht van B. en W. aan den Raad worden tegemoet gezien, waarin een oplossing wordt gegeven van het Damvraagstuk. Het concept dezer voordracht heeft reeds de afd. Publieke Werken verlaten en bevindt zich thans bij B. en W.; de commissie van bijstand in het beheer der Publieke Werken moet hierop nog van advies dienen. Het blad verneemt voorts, dat het

Damplan, zooals het door Publieke Werken is ontworpen en dat in de conceptvoordracht is neergelegd, in hoofdlijnen een navolging is van twee der bij de bekende prijsvraag bekroonde ontwerpen. Enkele onderdeelen zijn aan andere dezer ontwerpen ontleend en waar de eischen van het verkeer dit noodig maakten, zijn wijzigingen aangebracht. Ofschoon de eind-aanwijzing der voor de oplossing van het Damvraagstuk te ontegenen perceelen nog moet plaats hebben, wordt de voordracht reeds voor dien tijd ingediend ten einde op het tijdstip der eind-aanwijzing geheel gereed te kunnen zijn.

DELFT. Het Van Meerten-museum zag, door aanneming van een amendement-DE STUERS c. s., op de Staatsbegroting, hare subsidie van f5000 voor aankopen geschrapt.

Nu doet zich dit merkwaardige geval voor: een museum zonder verzameling en zonder krediet voor aankopen. Een

moeilijk geval voor den pasbenoemden Directeur den heer LE COMTE!

De heer DE STUERS meende dat het beter ware gelden uit te trekken om de verzameling der afd. Decoratieve Kunst aan de T. H. S. uit te breiden. En als men deze afdeeling of hare verzamelingen nu eens, 'tgeen velen vroeger gehoopt en verwacht hadden, overbracht in het Van Meerten-Huis? Zouden dan niet allen geholpen zijn?

Een nieuw stadhuis te Zwolle. In aansluiting bij het bericht op blz 355 diene dat in de gemeenteraadszitting van 30 Nov. l.l., na langdurige beraadslaging, besloten is om een advies van deskundigen in te winnen over de voorgenomen verplaatsing der trouwzaal. De vragen zijn 1°, of het plan waarbij verplaatsing noodig is de gerieflijkste indeeling biedt en 2°, zoo ja, of dan een ander even gerieflijk plan met behoud van de zaal mogelijk is. Benoemd werden de heeren Dr. CUYPERS, W. KROMHOUT OZN., A. SALM G.BZN., K. P. C. DE BAZEL (de laatste drie als voorzitters der adresseerende Vereenigingen en L. KROOK, gemeente-architect).

VIIIe Intern. Congres van Architecten. De „St.-Ct.” Nr. 285 bevat een verslag van Dr. P. J. H. CUYPERS, architect der Rijksmuseumgebouwen te Amsterdam, gedelegeerde der Nederlandsche Regeering, omtrent het VIIIste Internationaal Congres van Architecten, gehouden te Weenen van 18-20 Mei 1908.

De M. T. School van den Nederl. Aannemersbond. Aangezien de Minister van Binnenlandsche Zaken niet was ingegaan op het verzoek om subsidie heeft de N. A. B. zich met een adres tot de 2e Kamer gericht opdat alsnog een subsidie op de begroting worde gebracht ten einde aldus, door ondersteuning van het particulier initiatief, eene eerste schrede te doen op den weg, die zal moeten leiden tot het inhalen van den achterstand op het gebied van het middelbaar technisch onderwijs, waarbij, naar de meening van adressant een werkelijk groot volksbelang betrokken is.

In „De Aannemer” wordt er bovendien nog eens op aangedrongen dat de leden van den N. A. B. onder elkander de geldleening plaatsen, ook opdat naar buiten van hunne belangstelling blijkt.

Het Slot te Koburg zal volgens een bericht van het „Berl. Tageblatt” door Bodo EBHARDT onder handen worden genomen.

De oude burcht zal moeten verbouwd worden tot woning van den Hertog van Saksen-Koburg-Gotha. Zal dit tot belangrijke wijzigingen aanleiding geven, niet minder zal het aspect van het slot veranderd worden door den bouw van een museum voor de hertogelijke verzamelingen.

De „Feste Koburg” is een der grootste en fraaiste oude burchten van Duitschland. De „Fürstenbau”, het uit architectonisch oogpunt interessantste onderdeel, dagteekent uit het eind der 15de eeuw. In het binnenplein is een fraai, open trappenhuis, drie verdiepingen hoog, van hout gebouwd; galerijen en zolderingen zijn met traceeringen versierd. In het inwendige zijn rijk gesneden laat-gothische deuren en betimmeringen. „Hornzimmer” en rosetten-zaal (genoemd naar de 365 verschillende rosetten aan het plafond) zijn de fraaiste ruimten.

De restauratie-woede. Merkw aardig hoeveel ruïnes er tegenwoordig gerestaureerd worden! — Dat is waar. Overal plombeert men tegenwoordig den tand des tijds!

„Fliegende Blätter.”

Kunst en stedenbouw in Engeland. In „The British Architect” van 27 Nov. l.l. komt voor een adres, geteekend THOMAS EDW. COLLICUTT en ASTON WEBB, en gericht tot JOHN BURNS, president van den Local Government Board. Adressanten betoogen en bepleiten, in verband met de ingediende „Housing and town-planning Bill”, het goed recht van artistieke overwegingen bij het uitleggen van steden.

Beschilderde oud-Grieksche grafmonumenten. Door de ontgraving van wege de Atheensche Archaeologische Vereeniging zijn in Fhessalië twee torens blootgelegd van welke de binnenste stamt uit de 5e eeuw vóór CHR en de buitenste uit de 1e eeuw. Deze laatste was van steenen gebouwd, die oorspronkelijk een andere toepassing gehad hadden. Zij waren nl. van grafmonumenten genomen, die klaarlijk aan den weg naar die torens gestaan hadden. Eveneens was de ruimte tusschen de twee torens met antieke grafsteenen gevuld.

Terwijl gewoonlijk de grafsteenen op hunne voorzijde een relief bezaten, dat betrekking op den doode had, waren hier veelkleurige schilderijen aangebracht. Meer dan 1000 zulke grafsteenen zijn gevonden geworden en alhoewel menige daarvan sterk beschadigd is, zoo zijn bij vele nog de schilderijen zoo goed behouden gebleven, dat ons daarmee een nieuwe bron is geworden, om de geschiedenis der antieke schilderkunst te rekonstrueeren, terwijl ons tot nu toe niets anders daarvan bekend was dan de vazen of de pompejaansche wandschilderingen.

Men is van plan om op kosten van bovengenoemde Vereeniging een groot werk samen te stellen, waarin deze schilderijen getrouw in kleur, naar de origineelen, zullen opgenomen worden.

„Schw. Bauz.”

Houtindustrie in Transvaal. Voor eenigen tijd werd in een artikel in „De Volkstem” de goede qualiteit van de in Zuid-Afrika inheemsche houtsoorten besproken en aangegeven, voor welke doeleinden deze gebezigd zouden kunnen worden. Door den schrijver van dit artikel, dat aan de Afdeeling Handel voor Nederlandsche belangstellenden ter inzage ligt, werd o.a. opgemerkt, dat in het algemeen Transvaalsch hout harder is dan het geïmporteerde. Dit laatste is gemakkelijk te bewerken, doch, naar beweerd wordt, van minder qualiteit dan het inheemsche hout, terwijl de prijzen niet lager zijn. Als voorbeeld van dit laatste wordt medegedeeld, dat het ingevoerde teakhout 17/6 per kub. voet kost, terwijl de prijs van „koejaat” of inheemsch teakhout van betere qualiteit slechts 6/9 per kub. voet bedraagt.

De Nederlandsche Kamer van Koophandel te Pretoria, welker oordeel door Consul-Generaal KNOBEL aldaar werd ingewonnen, is van meening, dat de exploitatie der bosschen, waarop in bovenbedoeld artikel wordt aangedrongen, mits aangevangen met, en verder ondersteund door, voldoende bedrijfskapitaal, winstgevend zal blijken te zijn. Zeer waarschijnlijk zou genoeg hout geleverd kunnen worden, om in de behoefte van Transvaal te voorzien, terwijl in prijs en qualiteit gemakkelijk met het ingevoerde hout geconcurrereerd zou kunnen worden. Teneinde transport- en andere kosten zooveel mogelijk te vermijden, zou het hout op de plaats zelf gezaagd en voor den handel geschikt gemaakt moeten worden.

Verschillende Transvaalsche houtsoorten zouden voor wagenmakerswerk geschikt zijn; zij worden echter weinig gebruikt, omdat zij bijna niet in den handel komen. Er zou evenwel een belangrijke afzet vóór gevonden kunnen worden, want de prijzen van het hout, dat tegenwoordig voor wagenmakerswerk gebruikt wordt, zijn zeer hoog, (De door Consul-Generaal KNOBEL medegedeelde prijzen kunnen Nederlandsche belanghebbenden, op schriftelijke aanvraag aan de Afdeeling Handel, vernemen. Red. „H.”) daar de meeste houtsoorten uit Amerika en Australië worden betrokken.

De goedkoopste houtsoorten, welke te Pretoria gebruikt worden, zijn volgens opgave van een deskundige „bluegum”, „spotted gum” en karriehout.

(„Handelsberichten”. Uit mededeelingen van

Consul-Generaal KNOBEL te Pretoria.)

De spiraalvormige veiligheids-afdaler die door het technisch bureau MOENS & BECK te Bloemendaal geïmporteerd wordt, vereenigt blijkens het prospectus verschillende voordeelen:

Hij bestaat, volgens het prospectus, uit een schroefdraadvormig glijdvlak, omsloten door een stalen cilinder van 1.80 M. diameter. Deze cilinder rust, met een zwaren hoekijzeren ring, op een gemetselde fundatie van 2 M. diameter en 0.60 M. diep. Het schroefdraadvormig glijdvlak is vervaardigd van zacht, ontlaten kroezestaal, met verzonken nagels geklonken aan den cilinderwand en in het midden gedragen door een stalen standpijp van 76 mm. inwendige diameter. Deze standpijp is over de geheele lengte van den afdaler aangebracht en heeft bronzen slangkoppelingen. De afdaler is verbonden aan het gebouw door ijzeren bordessen, die door leuningen van stevig vlechtwerk beschermd worden. De dubbele deuren zijn vervaardigd van staalplaat en op doelmatige wijze verstijfd. Bij de toegangsdeuren zijn aan den cilinder, uitstekende portieken aangebracht. Hierdoor kunnen deze deuren naar binnen openen zonder den afglijdsdraad te raken. Ook zijn deze deuren zoo ingericht, dat zij automatisch sluiten, waardoor het binnentreden van rook of hitte voorkomen wordt. De uitlaatdeur opent daarentegen buitenwaarts. Een lichte druk van eenig afglijdend voorwerp hiertegen is voldoende om deze deur te openen.

De spiraal eindigt op een hoogte van 0.46 M. boven den begane grond. Afdalende personen verlaten den toren juist alsof ze van hun stoel opstaan.

Een stalen kap bedekt den toren en beschermt den afdaler tegen sneeuw en ijs, welke beide elementen, zooals bekend is, steeds zulk een levensgevaar doen ontstaan op open brandladders en bordessen.

Het geheele werk is solide geconstrueerd en beschilderd met twee lagen beste mineraal verf.

De afdaler wordt geplaatst tusschen de ramen, ten einde geen verandering van ventilatie of licht te veroorzaken. Deze Veiligheidsafdalers worden door de firma M. & B. geheel compleet en werkvaardig opgesteld.

Voor het verstrekken van prijsopgaven is de firma gaarne bereid.

Volgens het bijgevoegde prospectus zijn deze veiligheidsafdalers reeds bij zeer vele gestichten, hospitalen en scholen in Amerika in gebruik.

Voltax. Wij ontvangen het prospectus van een nieuw materiaal, Voltax genaamd. Hier onder is, volgens het prospectus, te verstaan een isoleerende en brandvrije vernis, die het invreten van roest enz. belet, de hoedanigheden van doorzichtigheid en elasticiteit in zich vereenigt, bestand is tegen water en isolatievermogen bezit. Het wordt gebruikt voor het bedekken van hout en metaalwerk en electriche apparaten. Als een trans-

parante en beschermende bedekking voor metaalwerk voldoet Voltax aan alle eischen. Het is tegelijkertijd bestand tegen water, zuren en zouten en vormt een volkomen elastische, taaië en duurzame huid over de te beschermen oppervlakte.

Voltax is het eenige middel, dat ijzeren oppervlakten volkomen tegen roesten beveiligd. Zijn elasticiteit is zoo groot, dat het in ruime mate kan inkrimpen of uitzetten, tengevolge van zeer hevige hitte of koude. Ook zal Voltax nooit barsten of splijten.

Voltax is een onschadelijk mengsel en bevat noch lijnolie, noch menie.

Het wordt vervaardigd in 2 kwaliteiten, nl. „Crown” en „Peerless”. „Crown” kan geleverd worden in alle mogelijke kleuren en tinten, waarvan ieder in alle opzichten veel beter en mooier is dan gewone verf. Als eene isoleerende bedekking is dit vernis ongeëvenaard.

„Peerless” kan alleen geleverd worden in zwart en blank.

Voorts wordt nog o. a. in het bijzonder medegegeeld dat Voltax op gegalvaniseerd ijzer uitstekend houdt.

Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën is A. SPEELMAN JR., Prins Hendrikkade 20—21, Amsterdam.

Steenlinoleum. Vloeren van xyloliet en platen die uit kurkmeel en zaagsel met minerale vullingsstoffen en „Sorel-cement” gemaakt zijn, hebben in vergelijking met linoleum vooral het nadeel dat zij te hard en te steenachtig zijn. Dit heeft ten gevolge dat zulke vloeren byna altijd na korten tijd groote scheuren hebben en hoofdzakelijk leiden door het te sterk uitdrogen en door temperatuur-invloeden. Voorts hebben zulke vloeren de onaangename eigenschap dat zij veel stof veroorzaken, doordien ten gevolge van de broosheid der vloeren de bij hunne vervaardiging gebruikte asch, zoowel als 't kurkmeel en het zaagsel losraken bij het gebruik, bijv. door loopen, stooten of krassen. Tengevolge daarvan moeten die vloeren van tijd tot tijd eens met lijnolie behandeld worden om althans het oppervlak lenig en stofvrij te houden. Wegens deze gebreken zijn de gewone kunststeen-vloeren niet gewild en vinden zij in het bouwvak geen groote toepassing. Als verbetering werd het Lactoleum uitgevonden en nog later het met Alkali-kasinaat en Alkali-albuminaat vervaardigde xyloliet, dat zich zou onderscheiden door een groote lenigheid, zelfs in vergelijking tot die met cement vervaardigde preparaten, waaraan plantaardige oliën zijn toegevoegd, ten einde de broosheid te verminderen.

Thans wordt bekend een door JEAN SCHWITZ & ZÜNDT te Keulen genomen patent (D. R. P. Nr. 199.280) volgens 't welk een echt steen-linoleum gemaakt wordt. Dit zou de genoemde gebreken zeker vermijden, omdat als grondstof gemalen linoleum-afval alleen of in verbinding met bekende vulstoffen als asch, zwaarspaat, zaagsel, asbest en kleurstoffen dooreen gemengd worden met het bekende Sorel-cement. De aldus gevormde steen-linoleumpap wordt met water in kouden staat aangemaakt en vóór de verharding aangebracht en gevormd.

Volgens de toelichting bij het patent onderscheidt deze steen-linoleummassa zich van de bekende vloermassa's voornamelijk door het gebruik van gemalen linoleum-afval. Het gemalen linoleum is echter niet alleen een gelijkwaardig materiaal ter vervanging van kurkmeel. Het linoleum, dat weliswaar grootendeels uit kurkmeel bestaat, ontvangt bij zijne vervaardiging een zeer hoog percentage aan geoxideerde lijnolie. Deze laatste gaat nu evenals zij vroeger gedaan had met het kurkmeel, een innige verbinding aan met de materialen der steen-linoleumpap.

Deze laatste heeft eene mate van elasticiteit welke die van linoleum nabij komt. Daardoor is het scheuren en afbrokkelen zoowel als het stuiven zoo goed als uitgesloten. Nevens de overige voordeelen is, tengevolge van het gebruik van afval de massa zeer goedkoop. Behalve ter vervaardiging van naadloze vloeren, kan het nieuwe fabriek ook gebruikt worden als „Betonzeitung”.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Die älteste Kunst insbesondere Die Baukunst der Germanen von der Völkerwanderung bis zu KARL DEM GROSSEN von **Albrecht Haupt**. — Leipzig. H. A. LUDWIG DEGENER. 1909. (Preis 20 Mark.)

The Gardens of England in the midland & eastern Counties. Edited by CHARLES HOLMES. MCMVIII. Offices of „The Studio”. London, Paris & New-York.

De „Studio” heeft de reeks harer „Special numbers” verrijkt met het tweede deel der serie over de tuinen van Engeland. Waren verleden jaar de zuidelijke en westelijke graafschappen aan de beurt, thans worden afgebeeld de tuinen der graafschappen uit het midden en het oosten des lands. Op 136 platen, waarvan eenige in kleur, zien wij een ongekende tuinenpracht, die alleen in de Italiaansche tuinen haar wedergeade vindt, afgebeeld. Meerendeels zijn het statige tuinen om de kasteelen van hertogen en baronnen, grootsch aangelegde tuinen die met beeldhouwwerken en fonteinen gestoffeerde parterres te zien geven, bloementuinen op hooggelegen terrassen, die een uitgestrekt vergezicht bieden.

Welk een macht van opzet, welk een gevoel voor grootheid en perspectief effect vertoonen tainen als die van den Hertog van DEVONSHIRE te Chatsworth, den heer WHITELAW REID te Wrest Park in Bedfordshire, den Hertog van PORTLAND te Welbeck Abbey, van Lord DE SAUMAREZ te Shrubland Park in Suffolk.

In dergelijke voorbeelden komt de Engelsche tuinkunst op haar best uit, ook met die harer eigenaardigheden, welke, als eene zekere voorliefde voor geschoren en geknpte boomen, mogelijk velen minder kunnen bekoren.

Daarnaast staan in dezen bundel enkele voorbeelden van burgerlijker maar intiemer, inniger model, die in effect echter niet achterstaan bij de seigneurale parken.

Hoe schilderachtig is dat binnenplein te Baddesley Clinton Hall, de tuin van Carrow Abbey en de ceder-terras van Canons Ashby.

Er zijn enkele gezichten in natuurtuinen van de diepste beking en schoonheid.

Op den voorgond staat echter bij de Engelsche tuinen een architektonische aanleg, streng, symmetrisch en rechtlijnig, maar daarnaast treffen pracht van boomen en schilderachtigen rijkdom van bloemen, die in vele gevallen aan het plan alle starheid ontnemen.

De uitgave dezer serie tuinboeken is wel een der gelukkigste gedachten van „The Studio” geweest.

Architectura Nr. 49. Verslag der 1250e gewone ledenvergadering van A et A. gehouden 2 Dec. In deze vergadering hield de heer J. H. KREMER uit Hengelo een voordracht over „Trijp”.

De Raadhuiskwestie in Den Haag. Volledig rapport van de Commissie van deskundigen inzake de verbouwing en vergroting van dit stadhuis (Zie het uittreksel op blz. 386.)

De trouwzaal in het Zwolsche raadhuis. (Zie blz. 355 en 402.)

TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en ventilatie, door ingenieur JOH. KORTING, naar het Duitsch door K. F. VAN DER HEYDEN (Vervolg).

Funderingsmethoden (Vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 49. Mij. tot bev. der Bwk. Inhoudende verslag der gehouden vergadering van het Hoofdbestuur dat liep over de ledenlijst, het aftreden van het Hoofdbestuur, de honorariumtabel, enz.

Hoog-Moersbergen. Met afbeeldingen en beschrijving van dit landhuisje te Doorn, gebouwd door den architect P. A. WEELDENBURG te Rotterdam.

80 Schetsen van boerenhuizen in Nederland, door H. VAN DER KLOOT MEYBURG. (Zie blz. 395.)

Prijsvraag gedenkplaat VAN LEEUWENHOEK. (Zie blz. 388.)

De Opmerker Nr. 49. Praktische Schoonheidsleer (Vervolg).

Het Raadhuis te 's Gravenhage. Met schema van den voorgestelden plattegrond.

Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Verslag der vergadering van 24 November, waarin de heer C. A. HULGEN een voordracht hield over centrale verwarming. (Zie blz. 396.)

Prijsvragen. Uitgeschreven prijsvraag voor een verplaatsbare muziektent voor Zaandam.

INGEZONDEN

Kalkzandsteen.

De kalkzandsteenfabrikanten zijn, dunkt mij, lang genoeg alleen aan het woord geweest. Het wordt nu tijd, hun geknutsel te Berlijn ook eens van een anderen kant te bekijken.

Ik zal dat doen omdat ik meen, dat het noodig is. Maar ik doe het met grooten tegenzin, want de wijze, waarop onze tegenstanders den strijd voeren is meer dan weezinwekkend.

Zij dulden geen tegenspraak en nog veel minder twijfel aan de volmaaktheid van hun fabriek. Zij ontkennen zelfs de mogelijkheid dat iemand uit eerlijke overtuiging den kalkzandsteen niet vertrouwt en daarom beschuldigen zij elken tegenstander van oneerlijke bedoelingen en verklaren hem kort en bondig voor een leugenaar.

Dat lijkt op waanzin. Maar het is geen waanzin, het is taktiek. VAN HARDENBROEK voelt zich zwak in het argumenteeren en sterk in het verdacht maken. Daarom bracht hij den strijd op zijn terrein en hij heeft zijn doel bereikt: wij hebben nu geen kalkzandsteenquaestie meer, wij hebben nu een quaestie-WEISSMAN.

In den strijd tegen den heer WEISSMAN heeft VAN HARDENBROEK zich in zijn volle kracht getoond. Men zal nauwelijks willen gelooven, welk onedel spel daar ginds te Berlijn door hem werd op touw gezet.

Op een vergadering van kalkzandsteenfabrikanten — zou men niet beter en korter van kooksteenfabrikanten kunnen spreken? — moest met behulp van gediensstige geesten de heer WEISSMAN afgebroken worden. Dat was de toelag van het vertoon. Alles

was met groote zorg voorbereid, de rollen waren goed verdeeld, en... men was zeker van het succes. Daarom werden de heeren der Staatscommissie als toeschouwers uitgenoodigd en deze heeren — althans eenige van hen — zijn er, onder geleide van HARDENBROEK VAN AMMERSTOL, inderdaad heengegaan. En zij hebben het groote voorrecht gehad, te hooren, hoe men daar te Berlijn een onzer Nederlandsche architecten, als een leugenaar trachtte aan de kaak te stellen.

Aan het slot der vergadering sprak VAN HARDENBROEK tot de heeren der Staatscommissie: „Ik heb U verzocht, Mijne Heeren, met mij te gaan naar Berlijn en daar te onderzoeken of ik juist heb gesproken, want in zulke zaken mag men niet gelooven, doch slechts bewijzen aannemen. Enkele leden van deze Commissie zijn hier aanwezig en hun is heden het bewijs geleverd, dat van de treurige poging, ten doel hebbende onwaarheid in Nederland te verspreiden, ter bevordering van oneerlijke concurrentie, niets overblijft. Deze quaestie is thans aan de kaak gesteld op de wijze, zooals zulks behoort. (Bravo's)”.
 Dat VAN HARDENBROEK zulke groote woorden uitgalmt is niet zoo heel erg; wat hij zegt maakt geen indruk meer. Maar inderdaad ernstig is het feit, dat de aanwezige leden der Staatscommissie met geen enkel woord hebben geprotesteerd tegen deze valsche voorstelling der feiten.

Die heeren waren immers niet gekomen om te hooren, maar om te onderzoeken. Zij moesten toch weten, dat hun zwijgen zou gelden als een bewijs, dat ook zij den heer WEISSMAN schuldig bevonden. Waarom hebben zij dan gezwegen? Daar was toch niet bijzonder veel scherpzinnigheid noodig, om te doorzien, dat de heer WEISSMAN werd veroordeeld op grond van valsche beschuldigingen. Wij zullen zien, of ik recht heb, dat te beweren.

Als beschuldigers van den heer WEISSMAN zijn drie heeren opgetreden, en wel de heer BEIL, technisch adviseur der Vereeniging van Duitsche kalkzandsteenfabrikanten, de heer Dr. FIEBELKORN, secretaris der Vereeniging van Steenfabrikanten en Professor GARY, mededirecteur van het Koninklijk Proefstation te Gross-Lichterfelde.

Wat de heer BEIL zegt zou ik onbesproken kunnen laten, want deze spreker heeft inderdaad de verklaringen van den heer WEISSMAN bevestigd. Wel beweert de heer BEIL, dat hij de onwaarheid daarin proeven kan, maar dat zal wel als een geestigheid bedoeld zijn.

Wat hij mededeelt als zijnde hem door anderen gezegd, kan hier toch niet dienen, want om welke redenen zou de heer BEIL meer geloof verdienen dan de heer WEISSMAN?

De eenige positieve beschuldiging, door den heer BEIL uitgesproken, bestaat daarin, dat hij beweert, dat de heer WEISSMAN iets verzwijgt, wat hij had moeten zeggen.

De heer BEIL, besprekende hetgeen de heer WEISSMAN schrijft over het toezicht der bouwpolitie, zegt:

„De rapporteur (de heer WEISSMAN) verzwijgt, dat hetgeen hij betreffende kalkzandsteen heeft gezegd, evenzeer voor baksteen geldt, die op dezelfde wijze onderworpen is aan inspectie door het bouwtoezicht”.

In onze brochure wordt op de bedoelde plaats echter niet van kalkzandsteen maar van bouwstoffen (zie onze brochure bl. 19) gesproken en onder bouwstoffen wordt, ten minste voorloopig, ook de kleisteen nog gerekend. Deze beschuldiging was dus valsch. En dat werd niet eens door VAN HARDENBROEK begrepen, ten minste hij heeft dat niet gezegd!

Dr. FIEBELKORN bespreekt eerst de mededeelingen in onze brochure over den kostenden prijs der kalkzandsteen. Hij ontkent niet die mededeelingen te hebben gedaan, maar draait er wat om heen.

Dan zegt hij, nadat hij heeft voorgelezen wat de heer WEISSMAN over het naharden schrijft, het volgende:

„Ik merk op, dat ik mij nooit heb ingelaten met iemand die mij bezocht heeft, wie dan ook, met uiteenzetting van technische vragen, en ik verklaar het voor een absolute onwaarheid, dat ik den heer WEISSMAN, wat ik zoo even voorlas, zou gezegd hebben. (Bravo's)”.

Zie zoo, daar hebben wij dan toch eindelijk eene positieve verklaring, een zeker bewijs, dat de heer WEISSMAN „absolute onwaarheid” schreef. Geen wonder, dat op deze afdoende beschuldiging krachtige bravo's volgden.

Maar heeft dan niemand van al de heeren die op de vergadering waren, onze brochure goed gelezen? Ook VAN HARDENBROEK niet? Daarin staat toch nergens geschreven, dat de mededeelingen betreffende het naharden van den heer FIEBELKORN afkomstig zijn! Ook deze beschuldiging is dus valsch.

Dr. FIEBELKORN zal goed doen, in het vervolg alvorens iemand op hoogen toon voor een leugenaar uit te maken, ten minste eerst de stukken goed te lezen. Zulke flaters verhoogen zijn prestige niet.

En nu nog de derde aanklager, Professor GARY, die, al weet hij geen enkele beschuldiging uit te brengen, toch ook zijn deel traact bij te dragen, om den heer WEISSMAN af te breken.

Daarom zegt hij aan 't slot zijner rede: „hij (de heer WEISSMAN) heeft het, om welke redenen dan ook, niet wenschelijk geacht, bij ons om inlichtingen te komen. (Bravo's)”.

Wel zeker, niet wenschelijk geacht, omdat de heer WEISSMAN misschien vreesde, daar te veel goeds van den kalkzandsteen te zullen hooren? En dat zegt Professor GARY, Directeur van het Koninklijk Proefstation te Gross-Lichterfelde, waar volgens officieele opgaaf van de proeven, in de laatste zeven jaren met kalkzandsteen genomen, ongeveer de helft bleken, niet aan de eischen, door de bouwpolitie te Berlijn gesteld, te voldoen!

Zulk een onbegrijpelijk optreden laat zich alleen verklaren door het feit, dat te Berlijn in den laatsten tijd meer vreemde dingen gebeuren.

Hiermede zijn wij aan het einde. En nu vraag ik, waar zijn de bewijzen, dat de heer WEISSMAN onwaarheid schreef? Zelfs van hetgeen hem ten laste gelegd werd blijft niets over.

En toch wordt de heer WEISSMAN, op grond van wat te Berlijn vertoond werd, in de pers en in duizende brochures voor een leugenaar uitgescholden! En de leden der Staatscommissie blijven zwijgen.

Wel zeker, ik wil het gaarne aannemen, die heeren zijn er ingeloopt! Maar waarom gaan zij ook onder geleide van Baron van HARDENBROEK VAN AMMERSTOL naar Berlijn? Zij moesten dien kalkzandsteenfabrikant toch voldoende uit zijn geschrijf kennen.

Intusschen, ik moet toegeven, de vertooning te Berlijn was een succes voor VAN HARDENBROEK. Zijn bijzonder talent om de menschen voor zijn zaak te winnen is ook daar weder gebleken. Welnu, dat persoonlijk succes gun ik hem. Zakelijk succes gaf dat vertoon hem echter niet. Integendeel, het staat vast, dat de heer WEISSMAN naar waarheid rapporteerde, al krabbelden zijn zegslieden nu ook wat terug, omdat zij blijkbaar niet den moed hebben, om in het openbaar vol te houden, wat zij onder vier oogen hebben gezegd; het staat vast, wat de verklaringen, volgens het rapport van den heer WEISSMAN gedaan, zijn volkomen in overeenstemming met den werkelijken toestand te Berlijn. Ik zal dat, zoo noodig, met feiten aantoonen.

Het was, ik geef het gaarne toe, voor de heeren, die den heer WEISSMAN hadden ingelicht, eene moeilijke taak, om onder den druk der kalkzandsteenfabrikanten weder zoo goed mogelijk bij te draaien. Ik wil hier een enkel voorbeeld aanhalen, om te doen zien, tot welke dwaasheden iemand onder zulke omstandigheden vervallen kan.

Op blz. 13 van de brochure der kalkzandsteenfabrikanten staat te lezen: „de brochure (der baksteenfabrikanten) gaf den heer GRASSMANN nog aanleiding tot de opmerking: „dat, wat geschreven staat omtrent het niet-hechten van pleisterwerk en gebrek aan kleisteen te Berlijn, onzin is””.

Wel zeker, alles onzin! Dat was goed gezegd! Nu heeft de heer WEISSMAN echter niet geschreven „gebrek aan kleisteen”, maar „gebrek aan goede en goedkope kleisteen”, (zie blz. 18 onzer brochure). Gebrek beteekent hier schaarschte, met andere woorden dus; als de goede kleisteen te duur is wordt de goedkoopere kalkzandsteen gebruikt. Dus juist zooals in ons land, waar men de kalkzandsteen ook toepast, omdat zij voor lagere prijs geleverd worden. Is dat nu onzin?

En wat betreft het niet hechten van pleisterwerk zou ik den fabrikant VAN HARDENBROEK aanraden, eens naar het Israëlietisch Krankzinnigengesticht te Apeldoorn te gaan, en dan aan het bestuur van die stichting te vragen, of die heeren het niet hechten van pleisterwerk aan kalkzandsteen ook onzin vinden? Hij kan dan het antwoord aan Baurat GRASSMAN mededeelen. Zulk een kleine attentie heeft die Baurat toch wel verdiend.

Wil VAN HARDENBROEK wellicht aan den heer GRASSMAN nog een bewijs van erkentelijkheid geven, laat hij hem dan ook berichten, dat zich te Apeldoorn de zelfde treurige verschijnselen voordoen als indertijd aan het gymnasium te Grunewald. De Baurat zal dat nieuws zeker met veel belangstelling hooren.

Hierbij wil ik het laten. Ik heb slechts een enkele greep gedaan uit de vele ongerijmdheden, die men te Berlijn bijeengegaaft heeft, om den heer WEISSMAN af te breken. Het zal echter reeds voldoende zijn om te doen zien, dat daar ginds te Berlijn een treurige vertooning is opgevoerd, waarbij de hoofdrollen in handen van gediensstige geesten waren.

Dieren, December 1908.

JOSEPH VAN DE LOO.

PERSONALIA

Op zijn verzoek is eervol ontslag verleend aan den heer W. H. KAM, gemeente-architect van Amersfoort.

Tot opzichter der gemeente Steenwijk is benoemd de heer G. J. ROES te De Steeg. Met hem stonden op de aanbeveling de heeren E. J. VAN DER LAAN te Baarderadeel, M. B. VAN DORTH te Almelo en J. W. VAN SANTE JR. te Haarlem.

Benoemd tot inspecteur der volksgezondheid R. C. H. SCHUENDEL, thans tijdelijk te 's Hertogenbosch, en hem als ambtsgebied aangewezen de provinciën Noord-Brabant, Gelderland, Limburg, en bijzonder belast met het toezicht op de handhaving der wettelijke bepalingen omtrent volkshuisvesting.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No 51.

16 December 1908.

J. H. W. LELIMAN. B.-I. DE TUINSTADTENTOONSTELLING

(Vervolg en Slot)

Bestaat er in Duitschland dan al geen waschechte tuinstad, wel is er een groot aantal villakolonies en bebouwingsplannen eenerzijds, arbeidersdorpen anderzijds aan wier totstandkoming ondanks principiële verschillen bijgedachten aan de tuinstadbeweging en haar beginsel allerwaarschijnlijkst niet geheel vreemd zijn. Op de tentoonstelling trekken aldra een aantal der laatste de aandacht.

De omvangrijkste werkzaamheid heeft wel de firma KRUPP ontwikkeld, die in Mei 1907 reeds 23.940 personen in de haar behorende kolonies huisvestte. In deze kolonies weerspiegelt zich de ontwikkeling der arbeiderswoning. Begonnen met troosteloze kazernes, eindigt zij met kolonies als Altenhof en Margarethenhof, velen bekend door de huizen die KRUPP eenige jaren geleden te Düsseldorf exposeerde, die den leider van het Kruppsche bouw bureau, Baurat SCHMOHL, ook in artistieke zin alle eer aandoen. KRUPP's stichtingen, 't zij hier ingelascht, onderscheiden zich van de Engelsche door het absoluut overheerschen van de macht der firma. Alles wordt hier „van boven af” geregeld.

De voor het oog zoo aantrekkelijke kolonie in het Gronauer Wald bij Bergisch Gladbach, ontworpen door den architect BOPP, is eene stichting van den fabrikant ZANDERS. Het „Centralblatt für Allgemeine Gesundheitspflege” 1908 bevat eene, ook voor de woningkwestie in het algemeen, interessante en volledige bijdrage over deze kolonie, waarin ook de finantiële zijde wordt behandeld en kontrakten en overeenkomsten medegedeeld worden. Deze kolonie onderscheidt zich doordat de woningen tegen voordeelige afbetalingskondities worden van de hand gedaan. Hierin is, hoewel een servituut verzekert dat de aanwezige open ruimten niet mogen worden volbouwd, een kiem voor gevaar gelegen, dat reeds meermalen niet denkbeeldig is gebleken. O. a. was dit het geval bij de zooveel oudere Cité ouvrière te Mühlhausen, wier troosteloze eenvormigheid voorts

een welsprekend voorbeeld is hoe in de laatste vijftig jaren de aesthetische eischen stegen.

Wordt niet door een of ander voorbehoud — als bijv. het recht van weder-inkoop — tegen misbruik gewaakt, dan is het gevaar groot dat door speculatie, door verkeerde bewoning, verwaarloozing als anderszins, de goede bedoelingen van den stichter te schande worden gemaakt.

Zelfs te Bournville is bij de zooveel ontwikkelder bevolking eene dergelijke slechte ervaring opgedaan met het aanvankelijk stelsel de huizen in eigendom der bewoners te doen overgaan.

Maar in menig opzicht het belangrijkste staal van het moderne fabrieksdorp in Duitschland is wel Gmindersdorf bij Reutlingen, een stichting van de firma ULRICH GMINDER en, wat het ontwerp betreft, een werk van niemand minder dan Prof. THEODOR FISCHER. In 1903 werd met deze kolonie een begin gemaakt ten einde te voorzien in den woningnood van Reutlingen. 1 Juli 1908 bestond zij uit 48 gebouwen met 151 woningen en telde zij 894 bewoners waarvan 362 arbeiders. Zij is geheel en al het werk van FISCHER die hier, buiten en behalve een soort van dorps„toko” (tevens bakkerij) het waschhuis, de herberg (met slagerij annex) alle woningen ontwierp, waarbij aan de hand der steeds toenemende ondervinding geregeld verbeteringen werden aangebracht, zoodat ten slotte 19 typen ontstonden. Waarin deze typen ook verschillen, hare architectuur heeft in vorm en kleur gemeen een frisschen, nationalen trek, een originaliteit die toch met de traditie haar voordeel doet en welke die huizen tot kleine en bescheiden kunstwerken stempelt.

In artistiek opzicht staat Gmindersdorf door zijn passend karakter zeker hooger, is het althans leerzamer dan de bekende Engelsche fabrieksdorpen met hunne vaak opgeschikte cottages en hun opzettelijk streven naar schilderachtigheid. Eene interessante en volledige publicatie over Gmindersdorf brengt afl. 4 der „Moderne Bauformen” 1908.

Vermelding verdient ook de arbeiderskolonie die Professor PÜTZER — die ook de villakolonie Buchschlag tusschen Frankfurt en Darmstadt ontwierp — bouwde voor de chemische fabrieken VON MERCK te Darmstadt.

De reeks van stichtingen van dit karakter is eindeloos. Immers industriëelen en inrichtingen — wij werden er, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, nog onlangs aan herinnerd bij het ongeluk in de Radbodmijn — volgen het gegeven voorbeeld na. Noemen wij hier slechts Borsigwalde bij Tegel, gesticht door de machinefabriek van BORSIG en WUSTERHAUSEN, door die van Schwartzkopf; de groote kolonie der chemische fabrieken te Höchst. Op de tentoonstellingen dit jaar te Stuttgart en te Darmstadt gehouden, waren verschillende groote fabrieken door, in natura uitgevoerde en door eerste architecten ontworpen woningen, op interessante wijze vertegenwoordigd. (Zie „De Bouwwereld” 1908 blz. 277 en vgd.)

Het zijn echter niet alleen fabrikanten die dergelijke kolonies stichten. De stad Ulm heeft op het gebied van woningzorg een vrij groote werkzaamheid ontwikkeld. Deze gemeente bezit meer dan 60 0/0 van haar grondgebied en heeft eenige arbeiderskolonies gesticht, welke ook op de tentoonstelling vertegenwoordigd zijn.

De Koninklijke Pruisische „Ansiedlungs Kommission” eindelijk is met hare miljoenen in het groot op verwante wijze werkzaam in Pruisisch Polen en stichtte daar geheele dorpen welke ook in artistiek opzicht dikwijls met zorg zijn behandeld. (Zie o. a. PAUL FISCHER „Ansiedlungsbaute in de Prof. Posen und West-Preusen”. Halle a.s. 1904).

De tentoonstelling bepaalt zich niet uitsluitend tot de woningen. Er zijn ook enkele afbeeldingen van fabrieken, die doen zien hoe de fabriek in het algemeen — enkele bedrijven zullen uitzondering blijven — geenszins en althans niet in aesthetischen zin per se behoeft te zijn het zwarte monster, schrikbeeld in een landschap.

Een fabriek als die van CARL SCHEUFELN te Oberlenningen bewijst het tegendeel, evenals trouwens de fabrieken van The National Cash Register Company te Dayton, Ohio in de Vereenigde Staten.

En in de laatste brochure „Heimatschutz” van den gelijknamigen bond, wordt nog een sprekend voorbeeld gegeven, der electriche centrale van Nauheim.

Dit kan ongemerkt onze aandacht naar een andere zijde dezer tentoonstelling doen overgaan.

Zij heeft n.l. nog een gansch anderen en althans voor architecten niet minder belangrijken kant dan een economische en sociale, die eene praktische oplossing van een deel van de woningkwestie tracht op te lossen. Zij wil ook medewerken aan een artistieke oplossing van het vraagstuk. Zij geeft n.l. aanleiding tot overwegingen van artistieke aard en ontleent daaraan een zeker niet minder algemeene beteekenis. En die beteekenis kan erkend worden onverschillig hoe wij ook over de andere zijde van het vraagstuk mogen denken.

Dat de aanvaarding van andere maatschappelijke gezichtspunten ook nieuwe kunstopvattingen uitlokt, is een bekende stelling. Zij zou ook ditmaal bewaarheid worden.

Wat bij de villakolonies naar oude trant slechts al te zeer tot de vrome wenschen behoorde, het mede op den voorgrond staan, om niet te zeggen het overheerschen van artistieke belangen bij de exploitatie, werd hier betracht.

Bij deze tuinstadbeweging zoo goed als bij de er uit voortvloeiende en er mede verbandhoudende vestigingen, is van den aanvang af begrepen dat niet alleen hygiënische eischen, dat niet alleen de voordeelen van coöperatie, dat niet alleen materialistisch getinte overwegingen ter aantrekking op den voorgrond mochten staan, maar dat het verzet tegen de oude toestanden zich vooral niet minder van een aesthetischen kant moest uiten, dat ook schoonheid een factor behoorde te zijn zelfs van een bescheiden levensgeluk, dat de begrippen kunst en kostbaarheid geen verband houden.

Om voor dit besef nu het oog opnieuw te openen heeft de tuinstadbeweging in al hare vertakkingen veel bijgedragen en kan zij nog veel bijdragen, door de kracht die uitgaat van daar gegeven voorbeelden. Enkele dezer vestigingen mag men veilig als centra, ja uitgangspunten beschouwen eener kentering van artistiek inzicht op hun terrein.

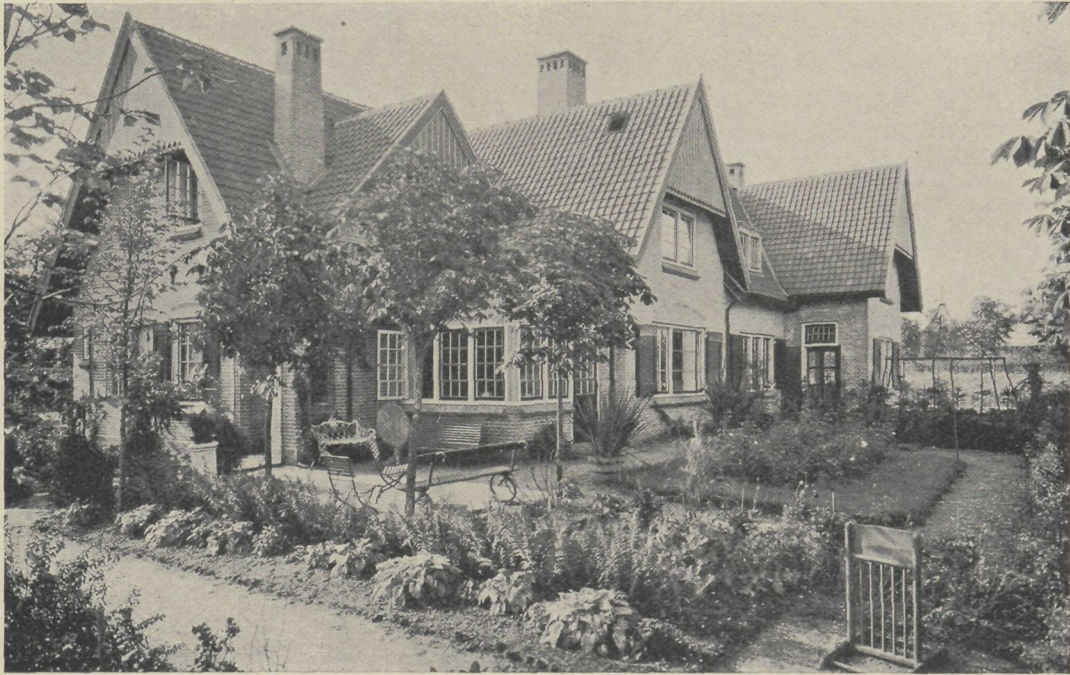
En misschien is men hierin bij den eersten aanloop wel eens te ver gegaan en werden aldus verwachtingen opgewekt, die in enkele bijzondere omstandigheden bevredigd kunnen worden, maar zeker niet als algemeen bereikbaar mogen gelden.

Den kunstenaar, den architect meer in het bijzonder, werd een nieuw arbeidsveld aangewezen.

Welk een verheven taak zou den ontwerper eener nieuwe stad ten deel vallen: de architektonische uiting te vinden van de levensbeginsels eener nieuwe gemeenschap!

In dezen uitgebreiden en volledigen vorm zou zelfs in het gunstigst geval de opgave toch slechts zelden voorkomen. Op kleiner schaal is echter reeds belangwekkend werk tot stand gekomen, werk waarvoor men zich een generatie te voren naar alle waarschijnlijkheid doorgaans eerst in de laatste plaats tot architect of kunstenaar zou hebben gewend. Men make slechts eens eene vergelijking op tusschen de oude arbeiderskolonies en de moderne.

Stichtingen „aus einem Gusz” als met name de fabrieksdorpen zijn, welke opgezet en doorgezet kunnen worden volgens een vast plan en naar het inzicht van een enkel persoon, hebben daarbij een krachtige werking. De artistieke eenheid welke zij vertoonen is de weerspiegeling van hun beginsel. Dat bovendien, 't geen reeds bij de vermelding van de verschillende stichtingen uitkwam, almeê de eerste architecten werkzaam werden gesteld, getuigt van een levendig artistiek verantwoordelijkheidsgevoel bij de stichters. Het verdient gansch in het algemeen navolging bij het bouwend publiek en instemming bij de architecten die, zooals de toestanden

WONINGEN TE RENKUM. P. J. W. J. VAN DEN BURGH. B.-I.

nu zijn, althans bij ons te lande, te veel worden gehouden buiten het groote woningvraagstuk.

Ook te Letchworth vindt men naast zeer veel minderwaardig werk dat de kritiek trok — resultaat voornamelijk van de reclame-inzendingen in het £ 150's „cottage"-konkours van 1905 — ook de betere architecten van Engeland, een BAILLIE SCOTT bijv., vertegenwoordigd. („The book of the cheap cottage exhibition", Londen, 1905.)

Wanneer wij nu dergelijke vestigingen bezichtigen, dan treft ons hoe, bij de nieuwere althans, doorgaans de ontwerpers den juisten toon wisten te treffen, die voor een eenvoudig-landelijken bouw geëigend is. Geen streven naar stijl-imitatie, maar ongezochte ontwikkeling der vormen uit de eischen van het gebruik. in aansluiting bij eene van ouds beproefde techniek. Op waarheid, degelijkheid en eenvoud als fundament, wordt een nieuwe bouwkunst opgetrokken welke zich harmonisch vereenigt met de omgeving en zich aansluit bij het bestaande. Deze waarheid is niet uit het oog verloren en wierp goede vruchten af.

Geen beter les dan een terugblik in het verleden met zijn schat aan treffende voorbeelden. Zoo blijft ook de continuïteit, benevens een nationaal-kenmerkende trek in de kunstontwikkeling bewaard. „Celui qui, bien au courant des arts anciens de son pays, des besoins et des moyens modernes, serait assez eclectique pour les marier, assez artiste pour les assortir, assez personnel pour y imprimer du cachet, celui-là ferait école et créerait un style", formuleerde de Luiksche architect JASPAR. Precies langs dien weg kwamen de oude kunstwerken tot stand. Hij zou ook thans nog naar het doel leiden.

De trek die tot nog toe bestond om buiten te wonen heeft aan het nationale schoonheidskapitaal van schier elk land groote en onherstelbare schade berokkend. Dat in den vervolge te voorkomen, is een onderdeel van het programma der tuinstadbeweging in al hare vertakkingen. En dat onderdeel verdient volle waardeering.

De ontsiering van stad en land is een internationaal euvel. Amerika is er door aangetast zoo goed als

Engeland. In Duitschland gaat men het te keer met wet en verordening en evenals in Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland is daar de strijd, met sympathie van overheidswege, georganiseerd onder de leuze „Heimathschutz". En niet tot deze landen is het verzet bepaald.

Nederland staat vrijwel alleen in zijn lijdelijk aanzien der dingen, waartegen slechts sporadisch en incidenteel een uiting van verzet oplaait, die dan nog dikwijls niet van zekere eenzijdigheid is vrij te pleiten.

Het doel mag niet uitsluitend en zelfs niet overwegend konservatief zijn. Men leze er eens op na wat Dr. E. W. BREDT in „Deutsche Kunst und Dekoration" 1908 over „Empfindungs-Bequemlichkeit" opmerkte. De „Heimathschutz" heeft zeker weinig kans van algemeen effect en kan slechts beperkt nut stichten wanneer zij behoudend, om niet te zeggen reactionair wil werken.

Hoe dierbaar bestaande toestanden en hunne schoonheid ook kunnen zijn, met de gedachte dat vooruitgang, d. i. vervorming en verandering niet te keeren zijn, heeft men zich te verzoenen, in het voornemen echter om die verandering in aesthetische richting te leiden.

„Heimathschutz" is tweeledig. Eensdeels kan zij het noodeloos vernielen, in één woord het vandalisme, bestrijden, de grove uitwassen van kommercieelen, materialistischen zin. Denken wij bijv. eens aan de opzichtelijke reclame die zich op de meest in het oog vallende plekken van stad en land neerlaat! Denken wij aan den exploitant van een villapark, die pleegt te beginnen met het te gelde maken van het hout! Andersdeels, en dat is wel de voornaamste, wijl opbouwende en vormende taak, behoort het streven te zijn om te zorgen dat waar nieuwbouw noodig blijkt, deze zich, gelijk vroeger het geval placht te zijn, harmonisch bij de omgeving aansluit, dat zij deze aanvult, in stede een inbreuk op hare schoonheid te maken. Architectuur en natuur hebben elkaar te ondersteunen.

Daar is, om een enkel voorbeeld te noemen, het oude boerenhuis. Hoe schilderachtig zal niet juist de schamelste stulp zich voordoen, al biedt zij geen menschwaardig verblijf. Schilder en archaeoloog worden getroffen door de eigenschappen die zij van hun standpunt in dat huis zien. Maar dat mag geen reden zijn om het te bestendigen. Het moet gedoemd zijn te verdwijnen en wij betreuren het niet, mits het slechts goed vervangen wordt. Dat is één voorbeeld, maar zoo gaat het in het groot als in het klein, in de stad als op het platteland.

Edoch wat zien wij gebeuren. Ten plattenlande, wel verre van zich te spiegelen aan de karaktervolle, wijl uit de eischen en gegevens der veelzijdige praktijk ontsproten architectuur die er van oudsher bloeide, wordt een misbegrepen en misplaatste groote-stadskunst gehuldigd. De landelijke bouwkunst is te gronde gegaan aan een overmaat van architectuur, een streven naar kunst, . . . die dan gemeenlijk werd gezocht waar ze niet was, in opschik, in knutselwerk en gemorrel.

En juist de steedsche bouwmeesters waren het die, in de laatste jaren voor de eer van verdere navolging dankend, wezen op de goede, oude voorbeelden, welke te kust en te keur op het land voor het grijpen lagen en deze ook bij hunne ontwerpen opnamen. Edoch, die waren niet „mooi" genoeg, niet gedekoreerd met stukvriezende beeldhouwwerken van gegoten cement of met schunnige zinken ornamenten en dergelijke fratsen.

Men moet veel buiten werken om eerst in te zien, welk funeste invloed bovendien de bouwverordeningen van kleine steden en ten plattelande hebben op het aesthetisch kachet der gebouwen. Dikwijls gekopieerd naar het model van grooter steden, zonder rekening te houden met de bijzondere toestanden ten platten lande, lokken zij onwillekeurig uit dat de kopiëermethode zich nog uitbreidt, dat het landelijke type plots niet meer kan worden gevolgd.

Ook die klacht trouwens is internationaal. In Engeland is er heftige strijd over gevoerd en eene plaats als Gmindersdorf bijv. werd slechts door belangrijke dispensatie's de bouwverordening mogelijk.

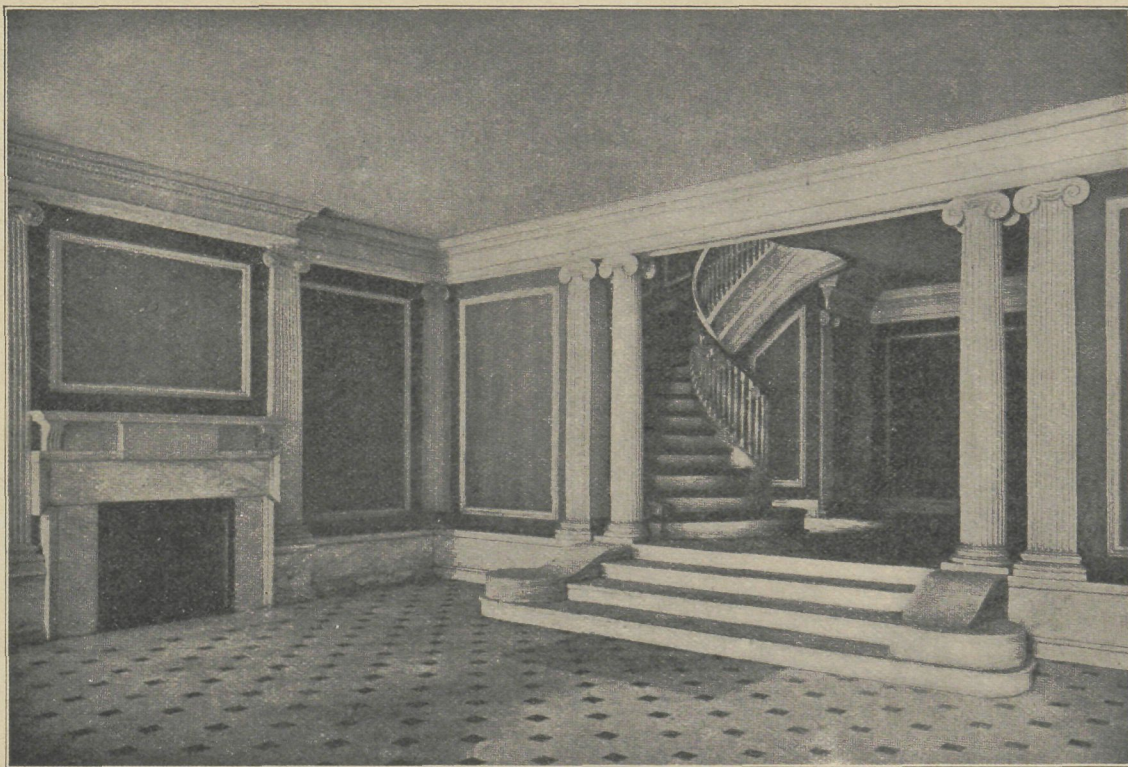
In het Gronauer Wald zou, door wijziging eener bouwverordening, die blijkbaar niet berekend was op één-familie-huizen, maar naar groot-stadmodel was samengesteld, eene besparing van niet minder dan 10% verkregen kunnen worden.

Tot welke misstanden het doorgaans leidde zoo een of ander stuk maagdelijke natuur in exploitatie werd gebracht en in een villapark herschapen; hoe dikwijls alles, van den wegeaanleg tot den huizenbouw toe, even stuitend was — zonder dat het utiliteits-beginsel steeds tot praktische resultaten leidde — behoeft hier wel niet te worden opgehaald.

Er is echter verbetering waar te nemen, groote en steeds toenemende verbetering zelfs. Maar toch zij hier geciteerd het voorwoord dat door de Helleraugesellschaft aan haar ontwerp-bouwverordening bij de indiening ten geleide werd gegeven.

„Wanneer er met betrekking tot de architectuur, den bouw van huizen en steden eene artistieke traditie bestond, dan zou een voorschrift voor den bouw uit een minimum van bepalingen kunnen bestaan. Eene sterk architektonisch gevormde opvatting, gedragen door het bewustzijn van sociale verplichtingen, zou in de plaats komen van paragraffen en de steden zouden de hoogte in groeien als de oude stads- en dorps-aanleg, zoo goed en zeker, als de vaste uiting eener nieuwe levensbeschouwing en gewoonte.

„Van zulk een doel — wanneer het ooit bereikt wordt — is onze tijd nog ver verwijderd. Opgegroeid op gansch nieuwe grondslagen, kent hij nauwelijks zijne behoeften, laat staan een zaakkundige bevrediging, opvoeding en opvatting. Nog beheerscht de speculatie het veld en het kleine eigenbelang zorgeviert dikwijls over de groote noodzakelijkheden eener gemeenschap. Zoo eischt het gemis aan tucht nog dikwijls de strengheid der toeziende overheid en uit de tegenstrijdige krachten van onzen tijd liet zich in het

EEN INTERIEUR

(Zie de tekst op blz. 410.)

gunstigt geval een schema samenstellen — wij zien het in de groote steden — niet echter eene architectuur opbouwen en ontwikkelen.

„Slechts in kleineren, in gesloten kring is voors hands een ander resultaat te wachten.

„Waar eene aan overtuiging krachtige architectuur-opvatting werkt, waar deskundig, onafhankelijk onderzoek volgens sociale, hygiënische en artistieke gezichtspunten verzekerd is, daar mag, daar moet de bouwverordening in de wettelijke bepalingen de grootste terughouding betrachten. Het beste is hier te verwachten van den bouwer zelf.”

Dit laatste is wel het meest juiste standpunt. Kunstzin wordt het best en natuurlijkst gekweekt aan den huiselijken haard.

Welke middelen zijn niet al te vergeefs beproefd! De controle op het ontwerp, die de meeste directies van terrein-ondernemingen zich voorbehouden, is een wassen neus gebleken voorzoover zij in artistieke zin zou kunnen werken. De Wet geeft in ons land aan de overheid geene rechten om met betrekking tot de schoonheid eischen te stellen aan partikulieren die op eigen grond bouwen. Zij kan, gelijk Amsterdam deed door de instelling der zoogen. „Schoonheidscommissie”, zich hoogstens rechten voorbehouden tegenover reflektanten op gemeentegrond. Door het

uitschrijven van prijsvragen kan de mogelijkheid van artistieke oplossingen worden aangetoond en door premie's, belastingvrijdom, in verband ook met servituten etc. kan zij worden ondersteund.

In Duitschland is dat anders sedert de invoering in verschillende bondsstaten, Pruisen met name, van wetten. Kunst- en dwangmiddelen echter zijn beperkt van invloed. Het artistiek peil van de opdrachtgevers moet gevormd, verhoogd worden maar niet minder dat van de bouwlieden — waartoe het vak- en teeken-onderwijs, in de goede richting geleid, moet worden dienstbaar gemaakt, opdat de zin voor waarheid, logica, natuurlijkheid als van ouds wederom tot in de eenvoudigste uitingen van bouwkunst doordringt.

Het is voor een natuurlijke ontwikkeling dan ook onverdeeld toe te juichen dat mede, in nauw verband met economische en sociale ideeën, 't mogen idealen of utopiën zijn, welke in deze dagen het oor plegen te hebben, het gevoel voor kunst en wel voor bouwkunst en woningkunst in de eerste plaats op den voorgrond der algemeene belangstelling wordt gebracht.

De weg van overtuiging door het voorbeeld is wel de beste en het is in niet geringe mate wijl deze tentoonstelling in grooten getale die voorbeelden biedt, dat ik haar in den aanhef reeds als belangrijk durfde voorstellen.

nummer, blz. 402, diene dat na een debat in de 2e Kamer der St. Gen., de Minister alsnog een subsidie van f 17.500 uittrok welke zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen. Dit bedrag is niet het totaalbedrag van de jaarlijksche sursidie, maar het bedrag dat nu het komende jaar waarschijnlijk noodig zal zijn.

Met deze Rijkssubsidie is de tot standkoming der M. T. S. van den Aannemersbond vrijwel verzekerd te achten. Te verwachten is dat Gemeente en Provincie Utrecht nu niet achterwege zullen blijven.

GEMENGDE BERICHTEN

De Middelbaar Technische School van den Ned. Aannemers Bond. Ten vervolge op het bericht in ons vorig

De Ned. Aannemersbond heeft daarmede een groot succes bereikt, dat een gelukwensch verdient, doch tevens een hulde uitlokt voor zijn krachtig optreden en de geldelijke offervaardigheid der leden.

Tentoonstelling Prix-de-Rome. In de Rijks-Academie te Amsterdam zijn thans te zien de studies door den heer VAN DER MEY in Italië gemaakt: eene teekening van een hoek van het Doge-Paleis, een van de Titus-boog te Rome en eene van de vensters van het stadhuis te Piacenza en voorts een aantal vluchtige potloodschetsen. Ook de teekeningen zijn schetsmatig. De voorstelling is slap en flets. Zij geeft in de verste verte geen denkbeeld van den geweldigen indruk die de voorgestelde bouwwerken op den beschouwer maken. Wat bijv. is hier merkbaar van de trotsche grootheid, de stoere monumentaliteit, de heerlijke kleur van Piacenza's Raadhuis, een der indrukwekkendste monumenten van Italië? Wij vertrouwen dat de Prix-de-Rome meer van de reis thuis brengt dan hetgeen deze tentoonstelling van hem te zien b.edt.

Eene sociale studiereis door Engeland is georganiseerd door de „Deutsche Gartenstadtgesellschaft”. De tocht gaat naar Port-Sunlight, Bournville, Letchworth, Manchester, Liverpool, Londen, in welke steden de woningtoestanden bestudeerd zullen worden. Te Londen o. a. de Rowton-Houses, de vestiging te Ealing, de tuinvoorstad te Hampstead, de woningen der kooperatieve verbruiksvereniging te Woolwich.

De tocht zal plaats vinden 6-18 Juli 1909. De kosten zijn 240 Mark (+ 5 Mark voor niet-leden der Gartenstadtgesellschaft). Het geïllustreerde prospectus is verkrijgbaar bij den heer ADOLF OTTO, Berlin, Nicolassee.

De Dom te Straatsburg. Het onderzoek naar den toestand der fundeeringen van den Straatsburger Dom heeft aan't licht gebracht, dat aan den noordelijken toren een 15 tot 18 centimeter dikke laag der grondmuren was veranderd in een taai leemachtige massa. Men schrijft deze merkwaardige verandering toe aan de vereenigde werking van vocht en den enormen druk.

Voorloopig wordt de torenbouw nu door een houtconstructie gesteund, waarna tot restauratie van het aangetaste deel der fundementen zal moeten overgegaan worden. Met het oog op de bijzondere beteekenis van het bouwwerk wil men een architecten-conferentie bijeenroepen om over te nemen maatregelen te beraadslagen. („H.bld.”)

Een verzakkende stad is, volgens berichten in het „Berl. Tagebl.”, Oelsnitz in Saksen. De oorzaak zijn de kolenmijnen boven welke de stad, die 14000 inwoners telt, gebouwd is.

Een deel van de plaats is reeds verwoest en het is te voorzien dat nog veel meer schade zal worden aangericht. De school, een gebouw voor 1500 kinderen en dat 100.000 M. kostte, moest gesloten worden, het raadhuis is gevaarlijk, de pastorie is ontrend, ziekenhuis en kerk vertoonen bedenklijke scheuren. De waarde der huizen is aanmerkelijk gedaald; niemand durft bouwen of krijgt hypotheek.

Over stations-architectuur heeft zich prof. RIEMERSCHMID bij een voordracht over „Studenten en de goede smaak” te München gehouden ongeveer aldus uitgelaten: Ontzettende sommen worden zonder zin verspild door het onzakelijke dat in de hedendaagsche gebouwen is, door de belachelijke en logenachtige zoogenaamde pracht die we er aanbrengen. Ook de openbare gebouwen kunnen als bewijs voor zulke onzakelijkheid dienen. Bij een stationsgebouw b. v. kan men, met het oog op de ontwikkeling van het verkeer en de eischen die dan voldoening vragen, nooit langer dan tien jaar rekenen, dat het gebouw onveranderd blijft. Zulk een gebouw moet dus het karakter dragen van gemakkelijk veranderd te kunnen worden en mag niet ten koste van groote middelen en onechte pathos een monumentaalbouw worden, die dan waarschijnlijk na 20 jaar onbruikbaar is.

Profiel stalen ramen en hunne toepassing. De firma W. SCHLUSEN & Co., 's Gravenhage, verspreidt als vertegenwoordigster van „The Crittal Manufacturing Co. Ltd.” een boekje, met gegevens over profiel-stalen ramen en waarbij ook afbeeldingen van verschillende toepassingen aan villa's, fabrieken, etc.

Koll's Patent Lock joint Columns, Chicago, Ill., U. S. A. (zie de afb. in Nr. 40 en dit nummer), (vertegenwoordigers Technisch Bureau MOENS & BECK, Bloemendaal).

De „Colonial-style” die, met name in de zuidelijke staten van Noord-Amerika in de 18de eeuw zich ontwikkelde uit de klassieke architectuur der 17e eeuw, is een specifiek Amerikaansche architectuur-uiting. De naam beteekent „koloniale stijl” en is niet ontleend, gelijk uit eene verkeerde vertaling „kolommen” stijl zou zijn af te leiden, aan de veelvuldige toepassing van zuilen, hoewel deze er een kenmerkende faktor van zijn.

Zuilengangen en portieken werpen in de heete luchtstreken, waarin deze stijl zich vormde, aangename schaduwen.

De „colonial-style” nu is in den laatsten tijd in Amerika opnieuw sterk in zwang gekomen.

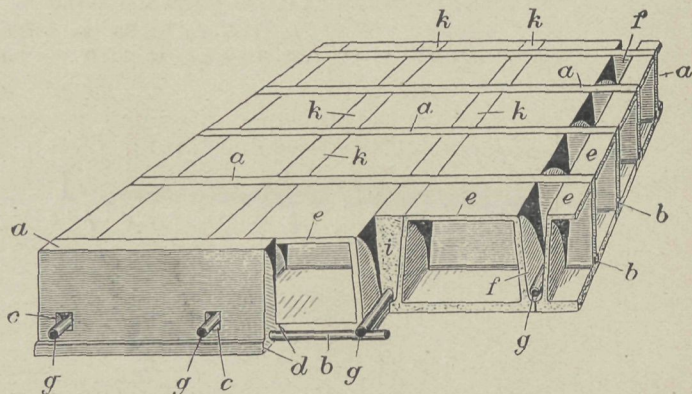
De kolommen in den „Colonial-style” nu worden doorgaans

niet van steen doch van hout gemaakt. Zij hebben trouwens meestal slechts eene geringe belasting te dragen. Met het opnieuw in zwang komen dezer bouwwijze houdt zeker verband de uitvinding van „Koll's Lock joint column's”. Door een vernuftige samenstelling grijpen de strooken waaruit de — holle — kolom bestaat, zóódanig in elkander, dat een onwrikbaar geheel verkregen is. Is eene groote belasting te verwachten dan kan — zoo wordt opgemerkt — in de holle schacht der kolom een wapening worden aangebracht, een procédé echter dat o.i. niet zonder bedenking is voor hen die de waarheid der constructie willen hooghouden.

Tot welke afmeting deze kolommen vervaardigd worden blijkt uit de afbeelding waarop men een reus van 12 M. de fabriek ziet verlaten.

Het prospectus der fabriek vermeldt tal van nadere bijzonderheden omtrent de fabrikage en de voordeelen dezer kolommen; welke stijlvormen vervaardigd worden en in welke materialen en maten; een aantal afbeeldingen eindelijk, toont velerlei toepassingen zoo, architectonische als decoratieve: Pergola's, waarbij op lichte zuiltjes een begroeid rasterwerk rust, zijn mede een karakteristiek element in de Amerikaansche tuinen, en hiervoor leenen zich deze kolommen bij uitstek, te meer, waar in verschillende opzichten de „Colonial-stylle” verwantschap toont met de architectuur van eind 17e en 18e eeuw, waarop thans velen opnieuw zich inspireeren, en zullen zij die deze kolommen wenschen toe te passen, zeker gaarne er nota van nemen dat thans ook in ons land een vertegenwoordiging eener beproefde Amerikaansche fabriek is gevestigd.

Plafonds van cementijzer met holle ruimten. Deze nieuwe toepassing van cementijzer voor plafonds is een uitvinding van JULIUS GREVÉ te Breslau waarop patent is aangevraagd. Deze constructie bestaat volgens de figuur, uit ribben met openingen, vervaardigd van cementijzer, die van te voren gereed gemaakt zijn, terwijl de ribben in de andere richting, tusschen de eerstgenoemde op het werk vervaardigd en aangebracht worden. Door deze methode wordt het maken van

formeelen vermeden. De afbeelding geeft een plafond aan op deze manier geconstrueerd, dat in uitvoering is.

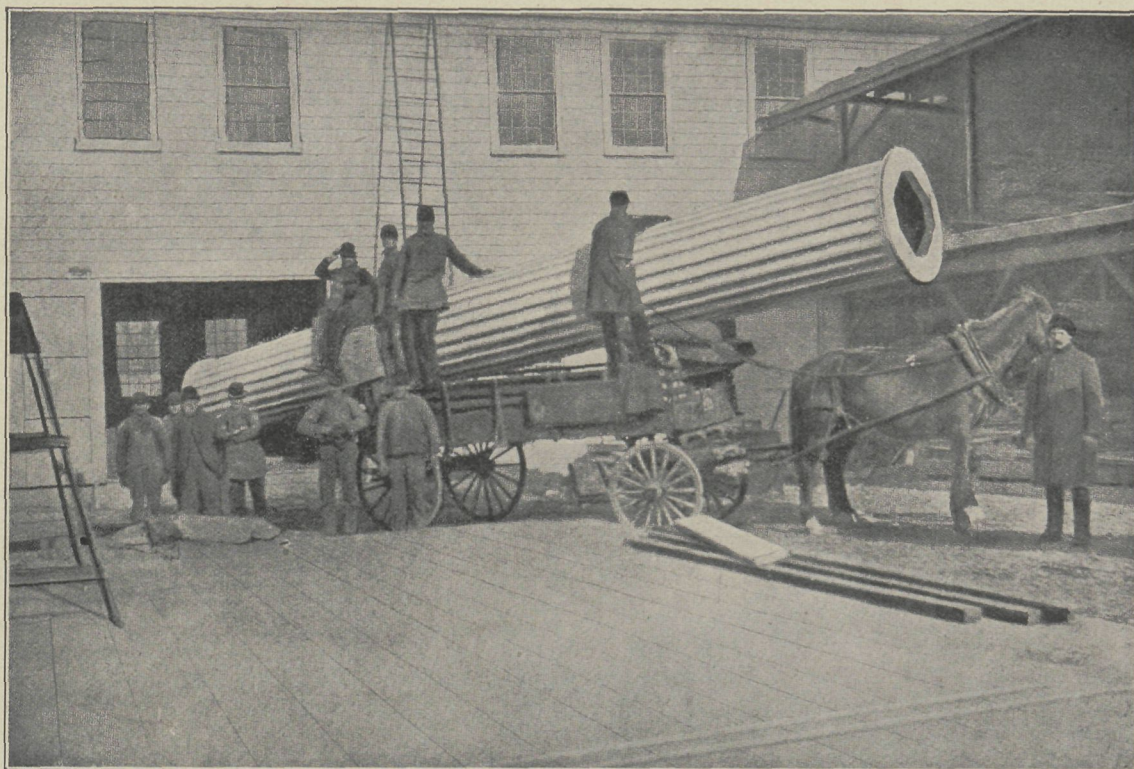
De van te voren vervaardigde cement-ijzeren balken, a, die alle in een richting gaan en zijn met ijzerinlagen b en openingen c, voor de ijzerinlagen der dwarsribben, voorzien. Aan den onderkant hebben deze ribben a, zooals gebruikelijk is, zijdelingsche aanzetten d, waarop de holle lichamen e geplaatst worden. De laatste zijn zoodanig gevormd dat tusschen hen bij het stellen, ruimten f overblijven die den vorm hebben van de ribben die in de andere richting loopen.

De wapening g dezer ribben k wordt door de openingen c der ribben a geleid en daardoor ook bij het instampen der betonmassa in de tusschenruimten f in den juisten stand gehouden. Dan wordt ten slotte de betonmassa i en de holle ruimten f ingestampt, waardoor zonder aanwending van formeelen de ribben gevormd worden, die met de cement-ijzeren balken a het draagsysteem van het plafond vormen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Moderne Schiffsräume des Norddeutschen Lloyd. Nach Entwürfen von BRUNO PAUL, R. A. SCHRÖDER und F. A. O. KRÜGER. Ein weiterer Sonderdruck aus „Dekorative Kunst.” — F. BRUCKMANN. A. G. München 1908. (Preis M. 1.50.)

Een interessant boekje, waarin een aantal interieurs van de booten „Prinz Friedrich Wilhelm”, „Kronprinzessin Cecilie”, „George Washington” en „Derfflinger”. Gedeeltelijk zijn deze interieurs uit verspreide publikaties reeds bekend, maar hunne vereeniging in een kleine brochure is leerzaam, vooral indien wij deze zalen eens vergelijken met die welke nog kort geleden op booten algemeen gebruikelijk waren: Renaissance- of Rococo-zalen met architectonische vormen, kolommen, zuilen, bogen,

DE GROOTSTE „LOCK-JOINT“-KOLOM DIE OOIT GEMAAKT WERD 40½ INCH
 2 DIAMETER, 33 VOET 10 INCH LENGTE 2
 BESTEMD VOOR DE PORTIEK DER ALLENHURST-CLUB TE ALLENHURST (N.-J.)

WOONHUIS VAN DR. LINAWEAVER TE FINDLAY. OHIO

(Zie de tekst op blz. 410.)

imitatie van steenkonstrukties, etc. Hoeveel eigenaardiger en karaktervoller zijn nu deze interieurs, waarin zoo logisch gestreefd is naar echte „scheepsinterieurs“. Met name de eerstgenoemde boot, in Juli 1908 in de vaart gekomen, is in dit opzicht interessant, doordien BRUNO PAUL de groote ruimten, eetzaal, salon en trappenhuis, heeft ontworpen.

Afgezien van de bijzondere beteekenis die de afgebeelde interieurs als specimen van echte „scheeps-interieurs“ bezitten, onderscheiden zij zich door de kunstwaarde, die zij op zichzelf

beschouwd bezitten. De „Norddeutsche Lloyd“ heeft hier een voorbeeld gegeven waarvan men hopen moet dat het algemeene navolging moge vinden — ook bij onze Nederlandsche maatschappijen.

Architektonische Rundschau. Heft III, 1909. In deze aflevering verscheen eene bespreking over de prijsvraag voor den nieuwen schouwburg in Stuttgart. Tot deelname waren uitgenoodigd, Prof. BRUNO SCHMITZ, MARTIN DÜLFER, MAX

LITTMANN, K. MORITZ, EISENLOHR & WEIGLE, bekende namen op het gebied van schouwburgbouw. Deze zouden een schadeloosstelling ontvangen voor hunne ontwerpen.

Anders was het met de andere architecten, die echter wel tot gratis mededingen werden toegelaten, mits zij uit Wurtemberg afkomstig waren. MAX LITTMANN verwiëf den eersten prijs. Vele afbeeldingen aan dit artikel toegevoegd geven een beeld der verschillende oplossingen, die het best geacht werden.

Eene beschrijving van het landhuis in Loschwitz (arch. Prof. KURT DIESTEL) ééne van de nieuwe „Oraniënbrücke in Berlijn (prof. BRUNO SCHMITZ) ééne over de prijsvraag voor Nederbarim voor een rij woonhuizen voor een rij woonhuizen (prijswinners de arch. SCHOPHOL en STELNECKE) en verscheiden afbeeldingen van groote villa's buiten Weenen en Berlijn van een handshuis door ALFRED SALINGER, van de Erlöserkirche te Stuttgart door prof. TH. FISCHER ontworpen, geven verder den inhoud van deze afbeelding. De bijlagen geven ditmaal hoofdzakelijk boekbesprekingen.

Dekorative Kunst. Heft III, 1908. Onder den titel van „Architektur an der Wasserkante" worden 2 villa's besproken door de arch. DISTEL en GRUBITZ even buiten Hamburg gebouwd. Zij worden begroet als kunstenaars wien gelegenheid werd gegeven om artistieker landhuizen te bouwen in die zoo prachtige omgeving. In Hamburg werden de schoone kunsten minder beoefend dan elders, omdat zóóveel tijd geëischt wordt voor den enorm uitgebreiden handel en slechts sedert korten tijd is er een ontwaken van kunsten en wetenschappen waar te nemen. Bij de bouwkunst is er nog weinig vooruitgang te bespeuren. Vooral is dit het geval met den bouw van villa's en het is dan ook daarom dat deze 2 landhuizen beschouwd worden een nieuwen baan te breken. Een rijk geïllustreerde beschouwing over het nieuwe Deutsche prentenboek en over nieuwerwetsch speelgoed laten we buiten bespreking evenals een artikel over bloemenstandaards en goudsmeedwerken. Merkwaardiger is het artikel over kerken en kerkhoven op de tentoonstelling te München, waarin de schrijver op het gebied van kerkelijke kunst weinig nieuws gevonden heeft, dat tevens geslaagd is. Beter is het met de kerkhofkunst gesteld. Hij roemt den aanleg van het kerkhof op de tentoonstelling door GERMAN BESTELMEIJER ontworpen, eveneens prijst hij de werken van W. KÖPKEN, G. G. KLEUNN, ERNST PFEIFER, SOPHIE HORMANN, LISBETH SCHULTZ.

Deutsche Kunst und Dekoration. Heft III, 1908. Dit Decemernummer laat ons voornamelijk werk van kunstnijveren zien in ornamenten. Het geeft zilverwerk naar ontwerpen van Prof. HOFFMANN, KOLO MOSER en CZESCHKA, waaronder een groote vitrine, uitgevoerd in zilver met paarlmoerschelpjes, email en half-edelsteenen. Verder bevat het nog afbeeldingen van lederwerk, keramiek en kinderspeelgoed (moderne bouwdozen) en vertoont het Stelzhammer-monument een stoer standbeeld door FRANZ SMETZNER vervaardigd en nog eenige slaap- en woonkamermeubels van prof. HOFFMANN in buitengewoon strenge vormen, waarbij door rijke toepassing van geborduurde gordijnen, kleedjes en tapijten tegenwicht is gezocht. Van hem zijn ook de interieurs van de „Kabarett Fledermaus" te Weenen, waarvan de Bar bont versierd is met tegels van LÖFFLER POWOLNY.

Architectura Nr. 50. Het Beethovenhuis door W. HUTSCHENRUYTER; teekeningen naar het ontwerp van H. P. BERLAGE NZN. Beschrijving en teekeningen van dit concertgebouw.

De tuinstadttentoonstelling, door J. ROOSING JR. Beschrijving van deze tentoonstelling.

TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en ventilatie, door ingenieur JOH. KORTING, naar het Duitsch van K. F. VAN DER HEYDEN (vervolg).

Fundeeringsmethoden (vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 50. Mij. tot bev. der Bwk. Bekendmaking van de boeken hulpbronnen voor het examen van bouwkundig opzichter en -teekenaar.

Het administratiegebouw der Nederl.-Ind. Spoorwegmaatschappij te Semarang. Afb. en beschrijving van dit uitgevoerde werk door de architecten KLINKHAMER & OUENDAG.

Tuinstadttentoonstelling, door P. J. W. v. D. BURGH. Beschrijving en opmerkingen omtrent deze tentoonstelling.

Verslag der 613e vergadering van de afd. Amsterdam. (Zie het artikel De tuinstadttentoonstelling in „De Bouww.")

Idem van de afd. 's Gravenhage der Mij. t. b. d. B. In deze vergadering hield de heer W. BROUWER eene lezing over aardewerk.

Afd. Utrecht der Mij. t. b. d. B. Deze vergadering had een huishoudelijk verloop.

De Opmerker Nr. 50. De Gemeentelijke Technische School te Manchester. Deze school is opgericht door

het Instituut voor Werktuigkundigen, dat veel voor het onderwijs deed, dat populaire lezingen organiseerde over wetenschap en litteratuur, en tentoonstellingen van nijverheid en kunst protecteerde. Door allerlei fondsen en van regeeringswege werd de school vergroot. In 1903 werd een geheel nieuw gebouw daarvoor opgericht, waarvan de platen bij dit opstel gevoegd zijn.

Beroemde bouwmeesters. II. Een andere bekende beroemde bouwmeester is DAEDALOS, die genoemd wordt als bouwmeester van het labyrint bij Knossos en van een tempel van Artemis en andere werken op Sicilië. Van meer algemeene bekendheid zijn de bouwmeesters IKTINOS, KALLIKRATES en MNESICLES allen uit de eeuw van PERIKLES. Het voornaamste werk van de beide eerstgenoemden is de Akropolis te Athene.

Partiële besteding van bouwwerken.

Prijsvragen. Uitslag der uitgeschreven prijsvragen der Ver. Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. (Zie blz. 412.)

Prijsvraag Slachthuis. Vermelding der aangekochte ontwerpen. (Zie blz. 412.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Verplaatsbare muziektent te Zaandam.

Door de Vereeniging V. V. V. te Zaandam is een prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerp van een verplaatsbare muziektent. De bouwkosten mogen hoogstens f 1000 bedragen. Er wordt uitgelooft een 1e prijs à f 50 een 2e prijs à f 30 en een 3e prijs à f 20. De ontwerpen moeten worden ingezonden uiterlijk 15 Februari 1909 bij den secretaris van de vereeniging den heer J. C. SCHOEN te Zaandam, bij wien ook programma's te verkrijgen zijn.

Bouwkunst en Vriendschap.

De jury, de heeren A. SALM G.BZN., Prof. K. SLUYTERMAN, J. A. G. VAN DER STEUR, J. P. STOK WZN. en ALB. OTTEN, kende de navolgende onderscheidingen toe:

a. Voor een bijbibliotheek. Eerste prijs niet toegekend; tweeden prijs, motto „Ein gutes Buch sich stets erweist, als eines Hauses guter Geist", (de heer H. G. KRIJGSMAN, Zeist), een verhoogden derden prijs, aan elk der motto's „Hibou" en „Enfin" van welk laatstgenoemde motto de ontwerpers bleken te zijn de heeren A. A. VAN NIEUWENHUIZEN en C. HOOGENDIJK, (Rotterdam), de ontwerper van motto „Hibou" gaf geen toestemming den naambrief te openen.

b. voor een monumentalen park-ingang. Den gedeeltelijken prijs aan motto „Licht" (de heer J. CROUWEL JR. te Amsterdam), den gedeeltelijken tweeden prijs aan motto „Labora", (de heer C. KEYSER, leeraar aan de Academie B. K. 's Gravenhage), en den derden motto „Entrée", waarvan de ontwerper geen verlof gaf zijn naambrief te openen.

c. voor een pen- of potloodteekening van een oud gebouw, den eersten prijs, bronzen medaille en f 15 aan motto „Uit 't Maartensgat", (de heer J. GOUWEROR, Dordrecht), den tweeden prijs aan het ontwerp motto „28912" en een eervolle vermelding aan motto „28911", beide door den heer J. C. MEISCHKE (R'dam) ingezonden.

De ontwerpen zullen in de week van 25 tot 31 December worden tentoongesteld in een der zalen van de Academie te Rotterdam waarbij het juryrapport ter inzage zal liggen.

De Rijks Slachthuisprijsvraag.

Van de ingezonden ontwerpen voor de prijsvraag van goedkoop en doelmatige slachthuizen werd behalve de reeds gemelde bekroningen een drietal door de jury tot aankoop voorgesteld. Thans kan worden gemeld, dat de Minister goedgevonden heeft de volgende motto's aan te koop.

X. Y. Z. (type A). Ontwerpers P. M. A. HUURMAN, Arch. te Groningen, W. STOK, Arch. te Rotterdam en P. D. BEUNDERS, Directeur Openbaar Slachthuis te Groningen.

Où? en Qui? (type A). Ontwerper H. BONDA, Arch. te Amst.

Holland (type A). Ontwerper A. J. TH. KOK, Arch. te Rotterdam.

Tentoonstelling Prijsvraag Slachthuizen.

De Directeur-Generaal van den Landbouw brengt ter kennis dat van af Zaterdag 19 December tot en met Maandag 28 December a. s. in het voormalig archiefgebouw, Plein 23, te 's Gravenhage, van 10 uur v.m. tot 4 uur nam. bezichtigd kunnen worden de antwoorden op de prijsvraag voor het ontwerpen van goedkoop, eenvoudige en doelmatige slachthuizen zonder en met kunstmatige koelinrichtingen. („St. Ct.")

PERSONALIA

J. H. Hannink †. Te Goes is op 77-jarigen ouderdom overleden de heer J. H. HANNINK, architect en oud-opzichter der Rijksgebouwen in Zeeland.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 52.

23 December 1908.

HET OUDE BOERENHUIS IN NEDERLAND

80 Schetsen van Boerenhuizen in Nederland door Herman van der Kloot Meyburg. W. L. & J. BRUSSE, Rotterdam 1908. (Prijs ingenaaid f 2.90, gebonden f 3.50.)

Reeds werd, in Nr. 49, voorloopig melding gemaakt van het verschijnen van den bundel „80 Schetsen van Boerenhuizen in Nederland door HERMAN VAN DER KLOOT MEYBURG”. Dat werk verdient echter uitvoeriger aankondiging dan enkele regels.

Het is inderdaad eene belangrijke publicatie. En dat niet alleen door het uiterlijk of de geslaagde, artistieke wijze van voorstelling. Het is tevens eene uiting dat ten aanzien van de waardeering van een uitgestrekt, maar tot nog toe weinig opgemerkt kunstgebied eene kentering is ingetreden.

De architectonische waarde van het boerenhuis. Wie wijdde daaraan zijn aandacht?

De heer VAN DER KLOOT MEYBURG heeft met geduld en „flair”, steeds het schetsboek bij de hand houdend, ons land in alle richtingen doorkruist. En hij kwam telkenmale met rijke oogst thuis. Wat hij aantrof en in beeld bracht, zal velen eene openbaring zijn. Voorbeelden van kernachtig en onopgesmukt bouwkundig schoon en karakter vond hij te kust en te keur, ook daar, waar de oningewijde het waarschijnlijk niet licht zoeken zou.

Moge het succes dat aan deze publicatie ten deel valt eene aansporing zijn om de aangevangen taak voort te zetten en haar uit te breiden met interieurs, kunstnijverheid, enz. zoolang tot uit de „80 Schetsen van Boerenhuizen” gegroeid is een werk dat voor Nederland de plaats van SOHNREY'S „Kunst auf dem Lande” of SCHWINDRAZHEIM'S „Deutsche Bauernkunst” inneemt.

In zijne afbeeldingen en zijn tekst is deze bundel een pleidooi voor de herleving eener karaktervolle landelijke bouwkunst.

Reeds meermalen, en ook in twee artikels van den loopenden jaargang, blz. 137 en 185, is in „De Bouwwereld” geschreven over den artistieken achteruitgang dier landelijke bouwkunst. Zij ging ten onder aan te veel „architectuur”, gepaard aan een gemis van zelfbewustzijn en gevoel van eigenwaarde. Een overeenkomstig oordeel heeft „De Bww.” destijds reeds eens geleid tot een kleine polemiek met een schrijver in „Vraag en Aanbod”.

Een plaats als Laren, die in deze verzameling met enkele typische voorbeelden vertegenwoordigd is, kan ten bewijze strekken. Daar kan men bij de gebouwen der laatste jaren het algemeen verschijnsel waarnemen dat 'tgeen past in het karakter der streek doorgaans niet gebouwd werd voor of door ingezetenen, maar door architecten van buitenaf en voor stedelingen.

Een der jongste staaltjes is de nieuwe vleugel van het Hôtel Hamdorff, welks eigenaar toch beter dan iemand weten kon dat Laren zijne bekendheid aan zijn schilderachtigheid dankte. Zoo ergens, dan zou het voor dit hôtel, aan de Brink gelegen, aangewezen zijn geweest om aansluiting te zoeken bij het plaatselijk type, dat zeker niet tot zulk valsch effect in het dorpsbeeld had geleid als men nu ziet.

Er is beweging in de lucht. Er zijn vele symptomen waar te nemen. Een „Heimatschutz”-beweging is in wording; de artistieke zijde der „tuinstadtentoonstelling” heeft velen getroffen; de publikatie der „80 Schetsen” zal het oog verder openen voor onze oude plattelandskunst. Al die kleine stootjes zullen misschien binnenkort nog eens leiden tot eene beweging met voldoende kracht om wat tot stand te brengen.

Welke trekken treffen het meest in die boerenwoningen van weleer? De groote lijnen, het gevoel voor de massaas, het streven naar harmonie met de omgeving, naar soberheid en logika. Het zijn niet de versieringsvormen en de decoratieve onderdeelen. Deze zijn schaars, maar, 'tzij gezegd, zoo zij voorkomen, dan blijken zij welbegrepen en juist aangebracht te zijn.

BOERENWONING TE HOUTHEM

Wanneer in vroeger eeuwen de plattelandsbouwmeester aan de stads-architectuur zijne motieven ontleende, leidde dat toch tot andere resultaten dan men thans waarneemt. „De buitenman,” zegt de heer v. D. K. M. in de toelichting tot zijne afbeeldingen, „wien een eigen kunstgevoel en zin voor versiering niet kan worden ontzegd — onze museums kunnen ervan getuigen — was zelfstandig genoeg in zijne opvattingen om die bekoorlijke Renaissancevormen, waarmede hij op zijne tochten naar de stad nu en dan in aanraking kwam, naar zijne inzichten en op zijne wijze te verwerken en toe te passen. De eenvoudige dorpstimmerman, smid of metselaar, was zijne taak voldoende meester om, als zijne medewerking bij den bouw eener hoeve werd ingeroepen, die vormen op juiste wijze te beheerschen.”

Zoo was het eens, heel lang geleden. Nu faalt de plattelandsbouwkundige maar al te dikwijls. Goede uitzonderingen zijn vrij zeldzaam.

Van oude landelijke bouwkunst mogen twee zeer karakteristieke voorbeelden van boerderijen, hierbij afgebeeld, een denkbeeld geven. Zij toonen aan hoe, in verband met tal van omstandigheden, die de samensteller helder uiteenzet, de bouwtypen zelfs op korten afstand ver kunnen uiteenloopen. Hier zij verwezen naar hetgeen in de aankondiging van wijlen Prof. GALLÉE'S „Het Boerenhuis in Nederland” („Bww.” 1908 blz. 123) hieromtrent meer werd medegedeeld.

De eene boerderij ligt te Westwoud. „De hoofdweg van Hoorn naar Enkhuizen voert door een groot

aantal dorpen, waarvan het meerendeel der huizen en boerderijen geheel of gedeeltelijk uit hout zijn samengesteld. Zoo ook eene boerderij te Westwoud, die een veel voorkomend type van Friesche stelphoeve vertegenwoordigt. Het woonhuisgedeelte is hier door eene voorbouw vergroot; het dak is grootendeels met riet gedekt, alleen aan de onderzijde zijn pannen aangebracht, om het opvangen van het regenwater mogelijk te maken. De wanden, bijna geheel van hout, zijn frisch groen, de ramen en lijsten wit geverfd.” Wij zien hier een type der stelphoeve. „De lijnen dezer hoeven zijn zeer streng en gesloten; de lage vierkante onderbouw wordt door een hoog rieten- of pannendak, in den vorm eener pyramide, bekroond. Deze onderbouw is zeer bescheiden van afmeting in verhouding tot het puntige dak, waaronder de woning zoowel als de stal en bergplaatsen veilig beschut zijn tegen de gure zeewinden. Daar de veeteelt in deze streken den hoofdfactor van bestaan uitmaakt, is eene ruime hooiberging eene eerste vereischte. Het midden van het ongeveer kwadraatvormig grondplan, door de vier zware kapstijlen nader gemarkeerd, biedt hiertoe eene geschikte gelegenheid, daar het hooi hier tot hoog in den nok kan worden opgehoopt. Rondom deze hooiberging, die aldus den vorm van het gebouw zoowel in- als uitwendig beheerscht, liggen de stallen, bergplaatsen en woonhuis, die met eene mindere hoogte kunnen volstaan. De ruimte hierboven wordt nog benut tot het bergen van graan- en landbouwgereedschappen.

„In Friesland is de onderbouw der hoeven doorgaans van steen; in Noord-Holland met name in „de Streek” waar men de mooiste typen aantreft, is dit gedeelte daarentegen dikwijls geheel uit hout samengesteld; zware stijlen en leggers waartegen een beschieting van planken, hier en daar door raam en deuropeningen doorbroken. Het schijnt dat de nabijheid van de Zaanstreek, waar sedert jaren her, het timmerhout met groote hoeveelheden werd aangevoerd, waar groote stapelplaatsen en houtzaagmolens aanwezig zijn, tot deze manier van bouwen geleid heeft. In geen ander deel van ons land werd de houtbouw op zoo'n uitgebreide schaal toegepast.

„Het woonhuis wordt uitwendig gaarne aangeduid door het aanbrenge van een topgevel, die zich dan naar de straat- of wegzijde keert. Aan deze partij, soms een weinig vooruitspringende, wordt de meeste zorg besteed. De houten tuitgevel, uit staande planken samengesteld, verkrijgt eenig overstek en geeft soms eene hooge, eigenaardig gesneden bekroning te zien, terwijl aanzetstukken onder de boeiborden gewoonlijk niet ontbreken.

„Is baksteen als materiaal voor het woonhuisgedeelte gekozen, dan zijn Renaissance-invloeden vaak zeer merkbaar, zooals b.v. aan eene zeer interessante boerderij te Westerblokker. Ofschoon de gevel gedeeltelijk werd veranderd, is toch de totaalwerking nog zeer gebrekkig en de topgevel met fraaien ingang, waarin het jaartal 1659 te lezen staat, zeer merkwaardig. Een

**BOERENWONING
TE WESTWOUD**

mooi voorbeeld van eenvoudigen baksteenbouw wordt daarmede geboden. Karakteristiek zijn ook de hooge, kunstig gemetselde schoorsteen en de groote schuuringang. Deze ingang, met een klein deurtje voor gewoon verkeer, is in verband met de indeeling van het gebouw, steeds op één der hoeken gelegen en een weinig teruggebouwd, om voldoende ruimte te verkrijgen voor het inbrengen van de hoog opgeladen hooiwagens.

„De zin voor sprekende kleuren den landman eigen, treedt hier sterk aan den dag; de stoutste kleuren worden saamgevoegd, zonder dat het totaal maar in het minst ontstemmend werkt; integendeel al die frissche tinten geven één harmonisch geheel van bijzondere bekoring. Vooral een krachtig uitgesproken voorliefde voor groen en wit laat zich duidelijk herkennen; nochtans zijn andere kleuren als blauw en rood niet uitgesloten, doch dan meer voor binnenversiering. De houten buitenwanden van de hoeve zijn gewoonlijk frisch groen, de kozijnen, ramen en goten wit geverfd, kleuren die met den rooden baksteen goed tezamen klinken en den bijna somberen bouw een aantrekkelijk uiterlijk verleenen”.

Wij namen deze gelegenheid te baat om door een citaat uit de inleidende toelichting tot de afbeeldingen te doen uitkomen op hoe heldere en duidelijke wijze de eigenaardigheden der vele boerenhuizen-typen worden gekenteekend.

Geheel anders van karakter is de boerenwoning uit het zuiden des lands, waar groefsteen en vakwerkbouw optreden. Daar werkt nog steeds na de herinnering aan het type dier Romeinsche villa's, waarvan in ELSEVIER'S Maandschrift Prof. HOLWERDA ons een overzicht gaf. De boerenwoning te Houthem kan als

een specimen gelden. „De boerderijen in Zuid-Limburg vertoonen eene bouwwijze die, zoowel in plan als in opbouw geheel afwijkt van de overige boerderijen van ons land. Zij bezitten ook niet dat aantrekkelijke, gastvrije aanzien, wat elders zoo vaak naar voren treedt, doch doen door hun gesloten omtrek en zware muren meer denken aan eene vesting. In plan zijn deze hoeven ongeveer vierkant; om een ruime binnenplaats, waarvan het midden door de mestvaalt wordt ingenomen, liggen aan drie zijden de gebouwen, terwijl de vierde zijde door eene groote poort van den weg is afgesloten. Dikwijls ligt naast deze poort, die soms overbouwd, soms met een afdak overhuifd is, een klein poortje voor het gewone dagelijksche verkeer.

„Behalve door deze poorten, werden de buitenmuren door slechts enkele raamopeningen doorbroken ter verlichting van een woonvertrek; de meeste vertrekken hebben echter hun uitzicht op de binnenplaats, vanwaar zij ook uitsluitend toegankelijk zijn. De binnenplaats is dan ook het voornaamste gedeelte van den bouw; hieromheen schikken zich de stallen, voorraadschuren, de woning, hier concentreert zich het bedrijf, hier slijten de bewoners een groot deel van hun leven, afgesloten van de buitenwereld door de groote poortdeuren, die slechts zelden geopend zijn”.

Waarlijk, eene weinig vriendelijke impressie, die echter geheel beantwoordt aan zuidelijke (Romeinsche) opvatting, die hier nog nawerkt. De voorloopige bespreking in Nr. 49 ging vergezeld door de afbeelding van de binnenplaats eener boerenwoning te Sippe. Deze deed uitkomen hoe de binnenplaats van zulke huizen, mits wij niet letten op onzindelijkheid, aantrekkelijker en schilderachtiger is dan het uiterlijk.

„De gevels zijn hier zeer afwisselend; niet alleen dat zij van vele raam- en deuropeningen zijn voorzien, doch ook de aard hunner samenstelling is zeer gemengd. Vakwerkbouw en massief muurwerk van bak- of groefsteen, worden gelijktijdig toegepast, wat het schilderachtig aanzien ten zeerste verhoogt. Het dak steekt ver over en rust op zware karbeels. De muren zijn geheel of gedeeltelijk gepleisterd en doorgaans lichtblauw getint; overigens zijn de kleuren weinig sprekend”.

Deze beide voorbeelden van afbeelding en tekst, typen uit Noord en Zuid, kunnen volstaan om den

aard van het boek en zijne methoden te doen uitkomen.

Als dit werk nu maar niet alleen in veler handen komt, maar bovendien ook in de juiste handen. Kunstenaars zullen het natuurlijk met instemming ontvangen. Maar bepaalt de verspreiding zich tot hen, dan kan het werk niet het gewenschte effect hebben. Wij hopen vooral dat het in de kringen van den landbouw, bij landelijke bouwkundigen en ook bij gezondheidskommissies, gemeentebesturen en dergelijke kollege's die sinds de woningwet op de ontwikkeling der landelijke bouwkunst zoo grooten invloed kunnen uitoefenen, zal worden gelezen en begrepen.

„DE CRIMPERT SALM" TE DORDRECHT. GERESTAUREERD DOOR ALB. OTTEN, ARCH.

(ZIE DE AFBEELDINGEN HIERNEVENS)

oor samentrekking van de panden Nrs. 1 en 3 aan de Vischstraat te Dordrecht dreigde op het einde van 1906 het fraaie vroeg-Renaissance geveltje „De Crimpert Salm" te moeten vallen, ter voldoening aan de eischen van de Drankwet.

„De Crimpert Salm" is een der gildehuizen, dagteekenend van 1608, van het voormalige vischkoopers-gilde, welks bezittingen het blok innamen op den hoek van Vischstraat en Voorstraat en waarvan meermalen opmetingen in bouwkundige werken zijn gereproduceerd.

De zeer gewaardeerde medewerking van het Gemeentebestuur en van het Rijk heeft het mogelijk gemaakt het geheel in den ouden toestand te behouden.

Uit oude teekeningen, zich bevindende in de verzameling van den heer Mr. S. VAN GUN, is kunnen worden vastgesteld, dat de straat ter plaatse in den loop der tijden \pm 1 M. opgehoogd is, welk feit zeer te stade kwam voor de verlangde meerdere verdieping-hoogte; zoodat daarom besloten werd, ook met het oog op de bij een vroegere restauratie gebruikte machinale baksteen, het geheel te herbouwen op zijn oorspronkelijke hoogte.

Voor de pui waren geen gegevens meer te verkrijgen en is deze zoo getrouw mogelijk overgenomen van die

van het kaaspakhuis aan den donkeren Gaard te Oudewater (Anno 1611). De consoles zijn door den heer W. STEINER, beeldhouwer te Dordrecht, allen ter plaatse afgevormd en zeer getrouw in oud eikenhout gestoken.

In den topgevel was een gedeelte van het oude kozijn nog aanwezig en konden daardoor de afmetingen en de profileering der kozijnen worden vastgesteld.

De stukken beeldhouwwerk zijn van hun verflaag ontdaan en allen weder geplaatst. De oude baksteen is gebruikt en aangevuld met deels oude, deels nieuwe handvormsteen. De ontbrekende profielsteenen zijn met de hand bijgewerkt.

De afdekkingen van den topgevel zijn vernieuwd alsmede de ontbrekende bekroning, die door den heer L. J. VREUGDE, beeldhouwer te Haarlem, is vervaardigd.

Door het atelier van den heer J. W. GIPS in Den Haag zijn de ramen gedicht met antiek glas in lood en de ovaaltjes versierd met schilden en visschersfiguurtjes.

De restauratie is met veel zorg uitgevoerd door den aannemer J. H. VAN HOVEN te Dordrecht.

Aan het geheel is het oorspronkelijk karakter van visschershuis teruggegeven zonder aanduiding van de nieuwe bestemming.

GEMENGDE BERICHTEN

Weer prijsvraag-misères. Prijsvragen, waaraan mededinging te ontraden is, komen nog steeds voor. „Architectura" waarschuwt in haar laatste nummer voor mededinging in de prijsvraag voor een muziektent te Zaandam. „De Bww." bepaalde zich slechts tot vermelding der prijsvraag en onthield haren lezers het programma.

Te merkwaardig is echter een prijsvraag die nu in Friesland is uitgeschreven. Een belangstellend abonné zendt ons de verschillende stukken die hij bij wijze van curiositeit opvroeg.

Nr. 1 is een advertentie in de „Leeuwarder Courant" waarbij „Bouwkundigen" werden opgeroepen om voor een te verbouwen perceel uiterlijk 1 Januari in te zenden de teekeningen van een voorfront en zijfronten, 1 à 100. 1e prijs f 25, 2e f 10.

Nr. 2 is het programma voor deze prijsvraag. Onnoodig te zeggen dat geen waarborgen worden gegeven voor een regelmatig loop van zaken. Een Jury of beoordeelaar wordt niet genoemd; nergens staat dat den gelukkigen bekroonde ook de

uitvoering zal worden opgedragen. Het geheel zou belachelijk kunnen zijn, als het niet tevens een treurige aanslag was op de werkkraft van „Bouwkundigen".

De uitschrijver van de prijsvraag hoewel blijkbaar zelf niet in staat om een boerderijgeveltje te ontwerpen — waarom schaft hij zich het werk van VAN DER KLOOT MEYBURG niet aan? — acht zich zeker bevoegd het werk van anderen te beoordeelen. Heeft hij, door zijn naam zorgvuldig te verbergen, soms stilzwijgend erkend het bespottelijke van zijn daad in te zien? Onze correspondent schrijft:

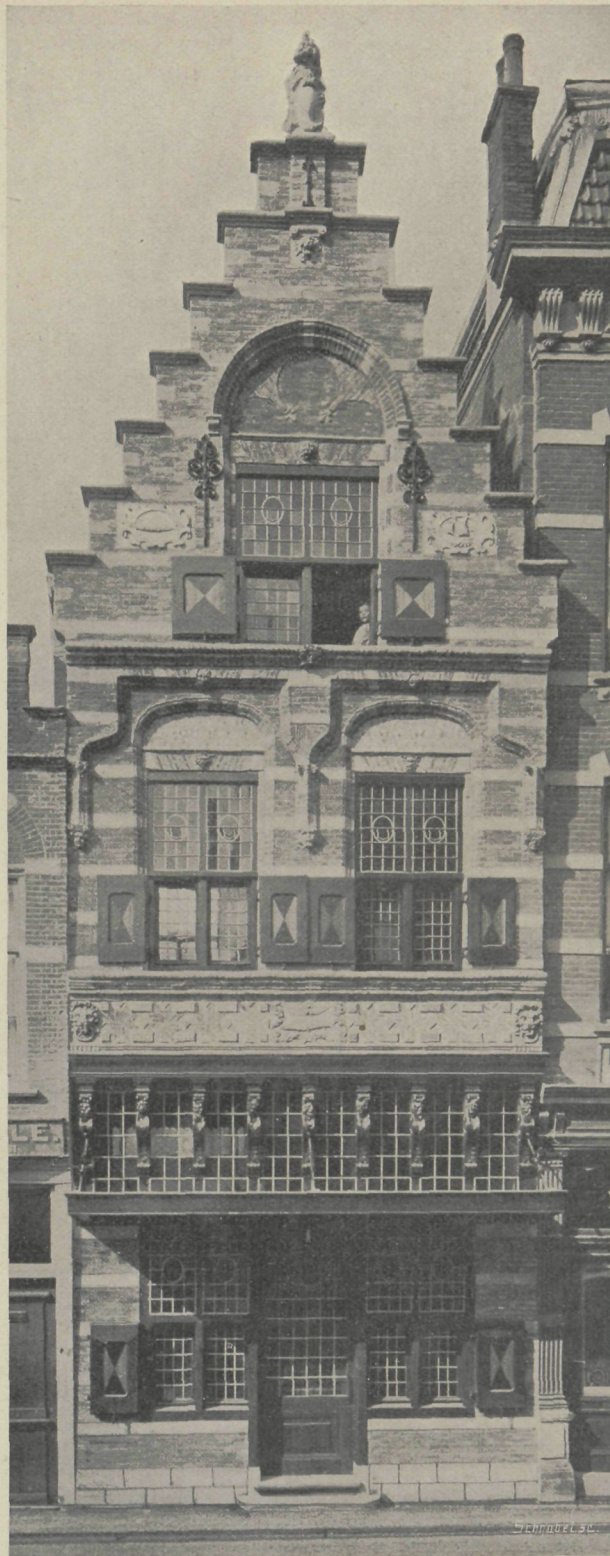
„Bij eenig nadenken blijkt mij echter dat de uitschrijver dezer prijsvraag toch nog wel iets goeds bezit, dat is n.l. dit: dat hij wil bekennen dat er in de architectuur, indien ik hiervan mag spreken, van zijne ontwerpen iets niet deugt; mogen velen hem navolgen wat dit betreft.

„Vooral de ontwerpen op het platteland hier in 't hooge Noorden, om maar niet van die in de steden te spreken, munten niet uit door schoonheid. En toch ieder die in de gelegenheid komt ontwerpen te maken voor boerderijen en landelijke woningen wil ik toevoegen dat hij eens de oude boerenhoeven en huisjes die in Friesland nog zoo talrijk aanwezig zijn, bewondert.

„Aanschouw die oude kunstproducten zooals ze daar staan en let op hun soberen eenvoud en hunne harmonie met de omgeving.

TOESTAND VOOR
DE RESTAURATIE

„DE CRIMPERT SALM” TE DORDRECHT
NA DE RESTAURATIE
DOOR ALB. OTTEN. ARCH. ROTTERDAM

„Deze woningen blijven door hun geheel met de natuur, hun eerlijk eenvoudig plan en hun krachtig vooral niet opgesmukt geheel, zulk een typisch landelijk indruk maken.

„Het ware te wenschen dat hieraan eens wat meer de aandacht werd geschonken.”

Het programma gaat vergezeld van eene tekening, waarop de gevels en plattegronden der boerderij. Op de gevels een witte plek, zooals op oude atlasen de nog onbekende binnenlanden van Afrika zijn aangeduid. En in zoo'n witte plek staat dan: „Hier nieuw voorfront te teekenen” of „Hier Zuidzijde voor teekenen”.

De programma's werden bij massa's aangevraagd. „Of dit nu kwam”, schrijft onze correspondent, „door de hilariteit door de advertentie opgewekt of wel door den diepen indruk, dien de

advertentie misschien maakte in de hersens der Leeuwarder bouwkundigen, dat durf ik niet met zekerheid zeggen. Wel is echter gebleken dat het programma werkelijk de moeite waard was om aangevraagd te worden. Want het bezit op zichzelf waarde als curiositeit. Bewaart het voor ons nageslacht opdat dit zich later nog zal kunnen vermaken met de onzinnige, belachelijke streek in 1908 door een bouwlustig voorouder uitgehaald!”

Dat mag nu alles waar zijn, het feit blijft ook dat deze prijsvraaghistorie een treurig bewijs er van geeft, hoever sommige meenen met bouwkundigen te kunnen gaan.

Meer nog dan de uitschrijver van zulke prijsvragen moet veroordeeld worden degeen die aan zijn oproep beantwoordt en daardoor er toe bijdraagt dat zijn vak in minachting komt, 'tgeen bij slot van rekening zich ook op hemzelf zal wreken.

Architectura et Amicitia. Volgens het uitgebrachte jaarverslag is het aantal leden van 369 op 1 Jan. 1908 gestegen tot 384 op 1 December 1908. „Het Genootschapsjaar 1908 onderscheidde zich van de vorige jaren door een bijzondere activiteit in het inwendige leven.” De gewone klacht over gebrek aan belangstelling bij de leden, geringe opkomst op de vergaderingen en weinig medewerking aan het orgaan, kan ditmaal achterwege blijven.

In het bijzonder gememoreerd wordt in het verslag het tot stand komen van den cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkundonderricht. Het plaatwerk de „Architect” ging gebukt onder de moeilijkheden met den uitgever. Te verwachten is echter dat de uitgave binnenkort zal worden voortgezet.

De Redactie wijst op de wenschelijkheid tot aanstelling van een gesalarieerden Redacteur van wien verwacht mag worden dat hij een groot deel van zijn tijd besteedt aan den inhoud van „Architectura”. Uitbreiding der genootschapslokalen is noodzakelijk, weshalve op de begroting p. m. 11 voorkomt.

In de plaats van de heer A. VAN BAALLEN, die zich niet herkiesbaar stelde, werd tot Bestuurslid gekozen de heer H. HANA, den heer H. A. J. BAANDERS werd herkozen.

In de Commissie van Redactie werden gekozen de heeren H. HANA en A. MOEN, herkozen de heer JOH. KROMHOUT.

De vereeniging „Het Boek” is te Amsterdam opgericht. Zij heeft ten doel op te wekken liefde voor de technische en aesthetische ontwikkeling van de boek- en druknijverheid en te bevorderen de belangstelling van hen, die wegens praktische werkzaamheid of anderszins bij die ontwikkeling direct of indirect betrokken zijn. Het doel is zuiver artistiek. Oeconomische, politieke of sociale bemoeiingen liggen buiten hun arbeidsveld. De contributie bedraagt slechts f2.50.

Druk- en boekkunst zijn te belangrijke uitingen van den cultuur onzer dagen, dan dat niet alles wat hare herleving, die in de laatste jaren valt waar te nemen, zou kunnen bevorderen, instemming en steun verdiende.

De Waag te Enkhuizen zal gerestaureerd worden om daarna tot museum te worden ingericht. In „Noord-Holl Oudh.” 1e Deel blz. 111, worden omtrent dit bouwwerk eenige bijzonderheden medegedeeld. Eene gevelsteen draagt het jaartal 1559, maar enkele onderdeelen dagteekenen uit de 17e eeuw. Het gebouw ligt op een hoek. De kortste gevel heeft een top met sierlijk en fijn beeldhouwwerk in den trant van FLORIS; o. a. friezen met festoenen en de wapens van Holland, FILIPS II en Enkhuizen. Op de hoeken staan de beelden van de Liefde en van een Romeinsch krijgsman. Een soortgelijke top bevindt zich in het midden van den anderen gevel.

De eerste verdieping heeft uit de dagen waarin zij voor het chirurgijngild diende, overgehouden een vertrek met eikenhouten paneelbetimmering met korinthische pilasters. In dit en in een ander grooter vertrek bevinden zich glasschilderwerk uit de 17e eeuw, deels fragmenten, deels goed bewaard. Het stelt voor wapenschilden van de gildemeesters.

Het bouwbedrijf te Berlijn heeft dit jaar niet gebloeid en ook de handel in bouwmaterialen was gedrukt. Oorzaak was, als overal ter wereld, te zoeken in de financiële moeilijkheden. In Amsterdam alleen blijven de tegenstanders der bouwverordening steeds hardnekkig in hare bepalingen de hoofdoorzaak der slapte zoeken!

De prijzen van bijna alle bouwmaterialen zijn nu in de laatste weken aanmerkelijk gestegen. Achterwerkers, die 17.5 a 19 M. per 1000 kosten, beloopten nu 27 a 29 M. De kalkzandsteen is evenveel gestegen. Dat wijst echter niet op gezonde toestanden. De oorzaak is een speculatie. Men hoopt nl. dat in het a. s. voorjaar er meer bedrijvigheid in het bouwvak zal komen en koopt nu, vóór eventueele vorst het transport belemmert, inderhaast in. De voorwaarden waarop hypotheeken worden gegeven zijn op het oogenblik echter nog ongunstig.

De Berlijnsche steenbakkers hebben verder kort geleden eenstemmig besloten den prijs voor achterwerkers tot 23 M. per 1000 te verhoogen. Wel een bewijs dat zij de konkurrentie der kalkzandsteen niet bijster vreezen.

Het Hoftheater te Dresden, GOTTFRIED SEMPER's meesterwerk, schijnt, blijkens een bericht in het „Berl Tageblatt” een ernstig herstel te behoeven. Van deze gelegenheid zal men tevens gebruik maken om de inrichting van het tooneel en zijne hulpmiddelen te moderniseeren.

De verkoop van pruisische koninklijke paleizen wordt in den laatsten tijd weer druk besproken. Het bericht is al oud. Op blz. 283 gaven wij reeds eene meer uitvoerige beschrijving van het kasteel Benrath, dat, naar men zegt, voor 6 miljoen Mark een liefhebber zou vinden in de persoon van een groot industrieel.

Voorts zouden verkocht worden het „Jägerhof” te Düsseldorf en het welbekende slot „Stolzenfels” bij Coblenz. Ten aanzien van het laatste dat om zoo te zeggen een nationaal monument is geworden, is besliste tegenspraak gevolgd, evenals een soortgelijk gerucht met betrekking tot het paleis te Brühl (zie blz. 256 in dezen jaargang).

Als de oorzaak van deze verkoopen wordt genoemd uitputting in des Keizers kas, tengevolge van de vele reizen, monumenten en stichtingen (o. a. de Siegesallee te Berlijn die den Keizer 2 miljoen kostte) aankoop en inrichting van het Achilleion op Korfu.

De algemeene vergadering van het „Rheinische Verein für Denkmalpflege und Heimatschutz” heeft zich uitgesproken tegen den voorgenomen verkoop der paleizen. Bij een eventueelen verkoop moeten zij in ieder geval als monumenten behouden en voor het publiek toegankelijk blijven.

Het kapitoel van Pennsylvanië te Harrisburg heeft aanleiding gegeven tot een geweldig bouwkundig schandaal. In jaargang 1906 blz. 373 en 1907 blz. 29 hebben wij daaromtrent een en ander medegedeeld. Voor miljoenen dollars — men zeide ruim 7 miljoen — zou gestolen zijn.

Thans brengt de „N. R. C.” het bericht dat de heeren JOHN SHUMAKER, oud hoofd van openbare werken, WILLIAM SNYDER, oud auditeur-generaal, WILLIAM MATHEWS, oud schatmeester van den staat en JOHN SANDERSON, een aannemer, ieder twee jaar hechtenis kregen en f1200 boete.

De stadsuitbreiding van Parijs wordt belemmerd door de oude omwalling die hare militaire beteekenis sinds lang verloor en alleen ter wille van haar gemak voor de octrooiheffing wordt in stand gehouden. Om een einde te maken aan de eindeloze onderhandeling over den verkoop van het vestingterrein aan de stad is nu een wetsvoorstel ingediend door JULES SIEGFRIED en 51 medeafgevaardigden.

Verschillende bepalingen van dit ontwerp zijn merkwaardig als bewijs voor den grooten trek die er uit spreekt.

De omwallingen van de „Pointe-du-Jour” tot de poort van Pantin, wordt door den Staat aan de stad Parijs afgestaan onder voorwaarden, dat deze, in een tijdruimte van hoogstens 10 jaar, de vestingwerken slecht en nivelleert, een ringstraat aanlegt van 70 M. breedte, benevens minstens 4 parken elk van 15 tot 20 hectaren en evenveel terreinen voor volksspelen van 1 tot 2 hectaren.

Het beplante gedeelte van de omwalling, langs het Bois de Boulogne blijft eveneens als openbare aanleg behouden.

De als bouwterreinen te verkoopen gedeelten mogen niet meer dan $\frac{1}{3}$ van de geheele oppervlakte bedragen en de stad Parijs moet de helft der ontvangst aan den Staat afdragen.

De gronden in partikulier bezit, worden, voor zoover zij voor den aanleg van openbare straten en parken gebruikt moeten worden, ten voordeele der stad Parijs onteigend. De eigenaars moeten de helft der onteigenings, straat- en aanlegkosten aan de stad vergoeden.

Een belangwekkende bepaling zegt dat onder voorzitterschap van den Minister van Binnenlandsche Zaken wordt ingesteld eene „Commission supérieure d'aménagement de l'agglomération parisienne”. Deze zal in overleg met de stad Parijs en de voorsteden een uitbreidingsplan van Parijs opmaken. Zij stelt zich tevens tot taak op te maken de voorschriften voor het behoud en de inrichting der domein-boschen, de bouwverordeningen met betrekking tot de eischen der hygiëne en den bouw van de particuliere terreinen. De sfeer van deze commissie strekt zich uit tot op 10 K.M. rondom de tegenwoordige stadsomwalling. In de „Deutsche Bauzeitung” schreef J. STRÜBBEN bij deze groote plannen eene toelichting.

Het ontbreekt te Parijs aan vrije ruimten Binnen de gordel der buitenboulevards bezat Parijs in 1789 een beplant oppervlak van 391 H.A., thans nog slechts van 137 H.A. De stad bezat in 1855 bij een getal inwoners van 1.100.000, eene oppervlakte aan parkaanleg van 2000 hectaren. Tegenwoordig zou zij, bij eene bijna driemaal grootere bevolking, 2030 hectaren bezitten, indien men niet van het Marsveld 25 hectaren kort geleden verkocht had. Zoo heeft de stad dus nu nog 2005 H.A. over. Er ontbreken vrije open terreinen voor de lichamelijke opvoeding der jeugd. Bij elke verkiezing speelt de stichting van parken en speelplaatsen, op de vestingterreinen een groote rol, vooral aan socialistische zijde, terwijl bijv. ook de „Association des cités jardins de France” zich met kracht in den strijd wierp.

LODEWIJK XVI, KAREL X en NAPOLEON III hebben de stad Parijs pakaanlagen en terreinen voor openbare pleinen geschonken, men vraagt of de Republiek niets doen zal.

Elk plan tot nivelleering der omwallingsterreinen stuit bij de bevolking op onwil zoo de bouw van huizen met 7 verdiepingen rondom de stad, haar van de laatste reserve aan frissche lucht zou berooven.

Het buitenland dient aan Parijs tot voorbeeld. Weenen heeft zijn prachtige „Bouw- en Weilandgordel” geschapen en zijn uitbreidingsplan voor de verre toekomst voorbereid.

Voor de behouwing der tegenwoordige stadsomwalling van Antwerpen en voor het ontwerpen van een grootsch uitbreidingsplan heeft de Koning van België een bijzondere gemengde commissie benoemd. Voor „Groot-Berlijn” is onlangs een prijsvraag uitgeschreven.

Alle groote steden van Engeland, Duitschland, Oostenrijk,

Zwitserland en de Vereenigde Staten bezitten uitbreidingsplannen en houden rekening met het openhouden van terreinen voor verschillende doeleinden. Al deze steden hebben daardoor veel aan stadsschoon gewonnen. Millioenen zijn uitgegeven voor aanplantingen, prachtstraten en sportterreinen die juist voor aantrekkingsmiddel vormen voor het vreemdenverkeer.

Frankrijk en Parijs zijn tot groote inspanning verplicht om de voorsprongen door het buitenland behaald wederom in te halen. De slechting der vestingwerken opent daartoe de mogelijkheid.

Voor het vestingterrein is indertijd 14 milj. francs betaald. Om deze som terug te geven zal de stad Parijs hoogstens $\frac{1}{3}$ der oppervlakte onder strenge bouwbepalingen verkoopen en de helft van de opbrengst aan den Staat afstaan.

Het paleis van Theodorik te Ravenna. De italiaansche regeering heeft vergunning verleend om de overblijfselen van het paleis van THEODORIK te Ravenna uit te graven, nadat nu de ligging daarvan, tusschen de stadsmuren, de kerk San Apollinare en de Via Alberone vastgesteld is.

Hoe het paleis er van buiten uitzag, weet men niet nauwkeurig, omdat er slechts een mozaïekschilderij uit de 6e eeuw voorhanden is, waarop het paleis omgeven schijnt door een porticus en waarop de façade veel gelijkenis heeft met het Pantheon te Rome.

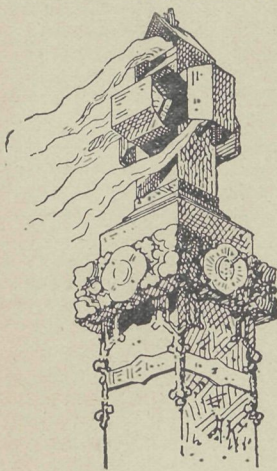
De geschiedschrijver, die onder den naam ANONYMUS VALESIANUS bekend is, verhaalt dat THEODORIK het paleis niet voltooid en dat AMALASUNTHA het eerst inwijdde. Men weet behalve dit nog dat het paleis zeer uitgestrekt was en een triclinium bezat dat „ad mare” heette. Van versiering daarvan van marmer en mozaïeken verhaalt de historieschrijver ANDREA AGNELLO. Twee der laatste stelden den gepantzerden THEODORIK te paard voor, met lans en schild. Een groot gedeelte van het marmer en de mozaïeken sleepte KAREL DE GROOTE mede, met een verguld ruitersstandbeeld, THEODORIK voorstellende, dat wellicht een omgewerkt antiek standbeeld was.

Het paleis was oorspronkelijk de verblijfplaats der heerschers van de Gothen, later van de Byzantijnen en van de Longobarden.

Langzamerhand raakte het paleis in verval. In 1295 stortte zijn toren in en later werden de bouwmaterialen aan andere gebouwen gebruikt, zoodat slechts de onderste verdieping overbleef, die later door het puin, bij de ophooging van bouwgronden der stad gebruikt, bedekt werd. Er bestaat dus hoop dat de beroemde mozaïekvloeren die ten deele door ontgravingen, die tot de 17e eeuw terug gaan, opgegraven zullen worden en weer aan het daglicht zullen komen.

De laatste ontgravingen dateeren van 1842 en 1870 doch werden toen niet door de toenmalige regeering ondersteund. De tegenwoordige ontgravingen zullen door Prof. GERARDO GHERARDINI, den inspecteur der ontgravingen in Bologna, geleid worden. „Deut. Bauz.”

Kühn's Polydeflector-schoorsteen en ventilatiekap.

Wij ontvangen van de importeurs, LUYKE & Co. te Rotterdam, een prospectus over KÜHN'S Polydeflector. De schoorsteen heeft 5 uitstroomingsopeningen, 4 aan de zijden en 1 bovenaan. Deze openingen zijn afgesloten door boogvormige platen. Het systeem dezer kappen, waarvan er hiernevens eene wordt afgebeeld, berust er volgens de prospectus op, dat de luchtstroom steeds eene zuigende werking uitoefent. Het is onverschillig hoe de luchtstroom gericht is. De polydeflector wordt in 7 grootten, vierkant en rond, voor schoorsteenen en voor ventilatie geleverd.

Uit de afbeelding blijkt dat deze schoorsteenkap geenszins een direct ontsierend element behoeft te wezen zooals verschillende andere modellen.

Engelsch metaalwerk. Van het techn. Bureau MOENS & BECK (Bloemendaal—Amsterdam) ontvangen wij een geïllustreerde catalogus van de metalen ramen der fabriek H. HOPE & SONS LD.

Waar metalen ramen te onzent slechts toepassing plegen te vinden in fabrieksgebouwen, werkplaatsen en dergelijke utiliteitswerken, worden zij in Engeland juist bij voorkeur in den villabouw gebruikt. De groote raamgroepen en erkers, die de Engelsche architecten kenmerken, ontleenen aan de toepassing van metalen ramen een groote lichtheid en slankheid van aanzien. Verschillende illustraties in de catalogus doen dit duidelijk uitkomen. Kozijn + raamhout geeft stijlen die voor het oog te zwaar zijn.

Behalve de ramen bevat de catalogus nog glasroeden, klinken, deurbeslag als knoppen, slotplaten, handgrepen, drukknooppes, briefbusplaten, cijfers en voorts ook beslag voor houten ramen.

Alle modellen zijn eenvoudig, degelijk en tevens artistiek, een welkome afwisseling van het doorgaans weinig aantrekkelijke fabriekswerk dat wij gemeenlijk hier zien. Wij raden onzen lezers aan, de catalogi eens aan te vragen.

De vastheidstoename van beton en zijn gebruik bij ijzerbetonbouw. In het „Zentralblatt der Bauverwaltung” 1908, Nr. 89, staat een zeer belangwekkend artikel van FR. ENGESZER (Karlsruhe) over de vastheidstoename van beton.

Volgens proeven met betonblokken (1 P.C., 2,5 zand, 5 grint) van de Donaubrug bij Munderkingen bedroegen de vastheidscijfers:

na 28 dagen	254 KG. per cm ² .
„ 5 maanden	332 „ „ „
„ 2 $\frac{2}{3}$ jaar	520 „ „ „
„ 9 jaar	570 „ „ „

De vastheid op de genoemde tijdstippen verhielden zich dus als: 1 : 1,31, 1 : 2, 1 : 2,3.

Volgens de Fransche Staatscommissie als men voor de verdere mengingen, die bij ijzerbetonwerken plegen gebruikt te worden, deze verhouding aannemen: 1 (na 28 dagen); 1,5 (na 90 dagen); 2,5 (na 365 dagen).

Verwacht kan worden dat in den loop der jaren de vastheid, zij het ook in langzamer tempo, blijft toenemen tot een zeker maximum bereikt is.

Deze toename van sterkte, zoo merkt de schrijver op, maakt toepassing van stampbeton, voorzoover alleen drukspanningen in aanmerking komen, bijzonder waardevol voor spoorbruggen, maar in het algemeen toch ook voor al zulke werken waar in de toekomst vermeerdering van belasting is te verwachten. Immers de vastheidstoename van het materiaal verhoogt de weerstandssterkte der konstruktie.

Bij ijzerbetonkonstrukties heeft men een ander geval. Daar neemt natuurlijk ook de vastheid van het beton toe, maar die van de ijzeren wapening blijft dezelfde. Om dus van de meerdere vastheid van het beton ten volle te kunnen profiteren zou van den aanvang af de ijzeren wapening versterkt moeten zijn. De hieruit voortvloeiende kosten zijn echter in verhouding tot het bereikte voordeel van weinig beteekenis. Die versterking kan bereikt worden 'tzij door verzwaring van het ijzer, 'tzij door staal inplaats van ijzer te gebruiken. De eerste methode is in den regel verkieslijker daar hierbij gelijktijdig de uitrekking van het beton aan de trekzijde geringer wordt en het gevaar van scheuren vermindert.

Ook bij bouwwerken, waarbij in de toekomst geene vermeerdering van belasting te verwachten is, kan nuttig gebruik worden gemaakt van de genoemde eigenschap van nabarding van beton. Men heeft dan de konstruktie een zekere tijd te geven, om te verharden. Kortere dan twee maanden duurt het, kleine werken daargelaten, toch zelden eer een bouwwerk zijn volle belasting krijgt. Bij belangrijke werken, als musea, scholen, ziekenhuizen, fabrieken, pakhuizen, verloopt een veel langere tijd vóór, althans in de benedenverdiepingen, het gebouw in vol gebruik wordt genomen.

De bestaande voorschriften houden met dat tijdsverloop geen rekening. In Pruisen is de verhardingstijd van proefblokken gesteld op 28 dagen, d.i. wel de allerkortste tijd en daarbij wordt nog een groote, 6-voudige, zekerheid geëischt. In Frankrijk wordt van de kracht van het beton veel meer, in dubbele mate, partij getrokken. Daar is voor de proefblokken 90 dagen verharding gesteld, 'tgeen overeenkomt met het gemiddelde tijdsverloop dat een gewoon partikulier bouwwerk voor de ingebruikname kan verharden. In verband daarmee is de geëischte zekerheid verminderd tot 3,6.

De schrijver van het artikel dringt er op aan om het Fransche voorbeeld te volgen, dat verkwisting van materiaal en noodloosze kosten bespaart. In verband met de omstandigheden dient men niet alleen het cijfer der geëischte drukvastheid van het beton te wijzigen (voor gebouwen die spoedig in gebruik worden genomen, het cijfer beantwoordend aan een verharding der proefblokken gedurende 28 dagen, voor andere gebouwen na bijv. 3 maanden, enz.) maar kan men ook de geëischte zekerheid wijzigen. Voor statisch bepaalde balken noemt schrijver $m = 3,5$, voor statisch onbepaalde, al naar gelang de omstandigheden $m = 4$ à 5 , althans voorzoover men niet de uitwendige krachten, berekend volgens de gebruikelijke benaderingsformules, versterkt en dan $m = 3,5$ aanhoudt. Een en ander bij vaste belasting. Schrijver wijst er op dat door meer partij te trekken van de eigenschappen van het beton men niet alleen materiaal bespaart, maar nog een ander voordeel bereikt. In vele gevallen zal n.l. ook de hoogte van het gebouw verminderd worden, wat in vele gevallen voor de uitvoering zeer gewenscht mag heeten.

Over het zorgen voor goede, zuivere lucht in stofverwekkende bedrijven, sprak de civiel-ingenieur ROEDER in het „Breslauer Bezirksverein Deutscher Ingenieure”, waarbij hij in het bijzonder het gebruik toelichtte van de filters van W. F. L. BETH tot het reinigen der lucht van stof en het verzamelen van stof. Waar het stof door middel van zulke

filters uit meer of minder waterbevattende lucht moet worden afgescheiden, moet de temperatuur der lucht zoo hoog worden gehouden, dat het water dampvormig blijft. De filters moeten dus in een passend verwarmd vertrek worden opgesteld.

Goede diensten bewijzen de filters ook in die gevallen, waarin het gaat om den toevoer van versche lucht in lokalen, waarin stoom of elektrische machines werken, daar het van belang is om zulke lokalen vrij te houden van stof. Tot dat doel moeten de vensters in die gebouwen ook 's zomers gesloten blijven. De frissche lucht moet op het noorden worden opgevangen om koel te zijn, maar slechts op ééne plaats binnentreden en moet vooraf in een filter van stof worden gezuiverd. In de machinekamer moet zij door een exhauster worden geperst, die in de ruimte een overdruk van enkele millimeters waterkolom kan teweegbrengen. Dan kan ook bij een tijdelijk opengaan van een deur of venster geen stoffige lucht van buitenaf intreden. De aanlegkosten van een dergelijke zuivering der van buitenaf intredende lucht bedragen voor een middelmatige machinekamer van ongeveer 5000 M³, ongeveer 1000 à 1500 Mark en het bedrijf van den luchttoevoer en filter-aanleg vraagt in zulk een geval een krachtontwikkeling van ongeveer 4-6 paardekrachten. „Gesundheits-Ing” 25 Juli 1908 en „Zeitschrift d. Ver. Deutscher Ing. Berlin”, 4 Juli 1908.

Stedenschoon en bouwverordening. In de „Baupolizeiliche Mitteilungen” uitgegeven te Hannover door Dr. PLATHNER geeft de magistraatssecretaris Dr. WOLFGANG MADJERA te Weenen „Randbemerkingen zum Entwurfe einer neuen Wiener Bauordnung”. Tot het bewaren van al het schoons dat nog bestaat en tot het vermijden van ontsieringen in de toekomst moeten bepalingen gemaakt worden die ook als voorbeeld voor andere gemeenten dienst kunnen doen. De grondslagen voor de beschermende maatregelen dezer nieuwe Weener bouwverordening vormen het algemeene regelings- en bebouwingsplan, dat bindend is voor de systematische ontwikkeling van de stadsbouw. Volgens dit plan worden historische en artistieke bouwwerken, zoowel als natuurschoonheden zooveel mogelijk ontzien en tot hun recht gebracht. Bovendien moet dit plan voorzien in de bijzondere architectonische vorm van pleinen en straatfronten, die op het stadsbeeld van werkelijken invloed zijn en tevens van die gebouwen die in de omgeving van bovengenoemde monumenten komen. Daarom verleent de nieuwe bouwverordening aan de gemeente het recht toe, voor enkele straten of pleinen of gedeelten daarvan, zulke belangrijke architectonische eischen te stellen aan gebouwen, die daar zullen verrijzen. Dientengevolge mogen dus ook gebouwen niet op dusdanige wijze worden uitgevoerd of veranderd, wanneer het karakter van het stadsbeeld, gelijk dat zich ontwikkelde, geschaad wordt. In geval van strijd moeten door de bouwpolitie deskundigen gehoord worden. Volgens de bepalingen van de nieuwe wet moeten o. a. onbedekte muren en gevels, die door dat er gebouwd wordt of straten aangelegd worden, van de straat af zichtbaar worden, bepleisterd, geverfd en onder sommige omstandigheden zelfs versierd worden. Op zulke kale muren worden in de toekomst ook de reclames geweerd. „Städtebau”.

Op luie metselaars. In het tijdschrift „Niedersachsen” wordt door FRIEDRICH CAMMIN een oud Mecklenburgsch versje meegedeeld, als spotticht op metselaars, die den ouden tijd verummelden.

Vroeger is er al dikwijls gewezen op de overeenstemming tusschen het Mecklenburgsche dialect en ons Hollandsch. Hier valt het ook weer sterk op.

Ein stoån meten sei.
Ein stoån eten sei.
Ein stoån pinken (bikken?) sei.
Ein stoån drinken sei
Ein stoån moeren sei.
Ein stoån loeren sei.
Ein stoån roken sei ne Pip toback
So vergeht dei lange Dag.

Luiheid schijnt een kwaal, waaraan niet alleen Mecklenburgsche doch ook de oud-Amsterdamsche metselaars nog al eens leden. Althans in VAN SANTEN'S „Lichte Wigger” (1617) wordt op de volgende wijze over hen gesproken:

de Stee-metselaars sijn lui in 't veld:
Die doen veel werck voor een kleinen dag-huir,
Want sy metselen soo veel in een uir,
Dat het wonder is om te seggen,
En om 't werck wel te doen, besien sy de
stien wel 10-maal eer syse leggen,
En speelen met haer trouwel as een Aesackspeelder.

Maar dit is lang geleden. Met het verbeteren van den „kleinen dag-huir” zijn immers ook de menschen verbeterd? En immers ook het werk? („Alg. Hbl.”)

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Van Gendt's Bouwkalender, bewerkt voor de heeren Schill & Haverkamp, uitgever de heer L. J. Veen te Amsterdam verscheen wederom in het bekende formaat tweeledig, zooals in de laatste jaren gebruikelijk was, n.l. memorandum en personalia ingebonden in den kalender of wel beide in afzonderlijke boekjes.

In het memorandum zijn de tabellen van de vastheidcoëfficiënten, die der eigengewichten van bouwstoffen en die der eigengewichten en veranderlijke belastingen in overeenstemming gebracht met de bepalingen der Amsterdamsche Bouwverordening.

Bij de personalia, die als alle jaren geheel vernieuwd is naar de laatste gegevens, is eene andere en meer gewenschte volgorde, naar ancientiteit ingevoerd voor het Korps Ingenieurs van den Waterstaat. Nieuw er bij gevoegd is het technisch personeel bij de staatsmijnen in Limburg.

Das Rathaus zu Kopenhagen erbaut 1893-1905 von MARTIN NYROP. — AUGUST BANG'S Buchhandlung. Kopenhagen 1908. (Gebonden 85 Mark.)

Het Raadhuis te Kopenhagen is zonder eenigen twijfel het fraaiste en eigenaardigste moderne bouwwerk van Denemarken. Er verschijnt thans, in Deensche, Fransche, Duitsche en Engelsche uitgaven, een plaatwerk met een 300-tal afbeeldingen van het gebouw, zijne interieurs en onderdeelen, benevens gezichten uit oud-Kopenhagen en een uitvoerige beschrijvende tekst.

Architectura Nr. 51. Verslag van de 1251ste gewone tevens 53ste algemeene ledenvergadering van A. et A. gehouden 16 Dec. Deze vergadering had een huis oudelijk beeloop.

Verslag van den toestand en de handelingen van het Genootschap „A. et A.”, gedurende 1908, door den Secretaris. (Zie blz. 418).

Jaarverslag betreffende de redactie van „Architectura”, gedurende 1908, door A. VAN BAALLEN.

Jaarverslag betreffende het plaatwerk „de Architect”. Restaureeren en nog wat. Schrijver sluit zich, wat het verkeerde aangaat van de tegenwoordige restauratie-woede aan bij hetgeen daarover geschreven is in „De Bouwwereld” onder het hoofd Echo's VIII.

TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en Ventilatie, door ingenieur JOH. KORTING, naar het Duitsch door K. F. VAN DER HEYDEN. (Vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 51. Mij. tot bev. der Bwk. Vermelding der ingezonden lijsten van candidaat-bestuurders aan het Hoofdbestuur.

Botermarkt 25 te Haarlem. Beschrijving en afbeelding van den voorgevel van dit gebouw uit 1609.

De architectuur van het Beethovenhuis, door J. G. Verslagen van vergaderingen. Afd. Arnhem van de Mij. tot bev. der Bouwkunst. In deze vergadering werden de candidaten voor het Hoofdbestuur besproken.

Rapport der commissie benoemd ter beoordeeling van de prijsvragen, uitgeschreven door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” te Rotterdam.

De Opmerker De Gemeentelijke Technische school te Manchester. Verdere beschrijving der gebouwen en inrichting dezer school.

Brieven van PIET VAN DIEVER. VIII. Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. In eene vergadering van dit genootschap hield Prof. SLUYTERMAN een voordracht getiteld: „Door Noord-Frankrijk”.

Het raadhuis te 's Gravenhage. Overgenomen uit de „Haagsche Courant”, waarbij deze aanneemt dat het mogelijk zou zijn een nieuw stadhuis op een ander terrein te bouwen en het oude alleen te houden voor de vergaderingen van het Gemeentebestuur.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

Bouwkunst en Vriendschap.

Als vervolg op het bericht op blz. 412 kan nog dienen dat zich bekend hebben gemaakt als ontwerpers van het plan motto „Hibou” de heer CH. ESTOURGIE, Architect te Amsterdam, van dat onder motto „Enfin” de heeren A. A. v. NIEUWENHUIZEN en C. HOOGENDIJK, Architecten te Rotterdam, van motto „Entree” als ontwerper de heer J. H. SCHMIDT te Rotterdam.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + EN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No 53.

30 December 1908.

EEN 18DE EEUWSCH INTERIEUR TE LEIDEN

BRUSSELSCH WANDTAPIJT. HERACLES SPINT AAN DE VOETEN VAN OMPHALE

SCHOORSTEEN DOOR
J. B. XAVERY. 1739

Het huis van wijlen Mr. C. Cock, Rapenburg 48, is een dier deftige 17de eeuwse patriciër-woningen die aan de Leidsche hoofdgracht zulk een indrukwekkend en voornaam kachet verleen. Inwendig vertoonde het huis een aantal meesterstukken van de decoratieve kunst der 18de eeuw. Zij werden onlangs bij de Firma FREDERIK MULLER te Amsterdam verkocht.

Het voornaamste was de monumentale, in 1739 ver-

vaardigde schoorsteenmantel van JEAN BAPTISTE XAVERY (* te Antwerpen in 1697, † te 's Gravenhage in 1742). De schoorsteenmantel heeft, 't geen men naar de afbeelding oordeelende niet aanstonds vermoeden zou, de enorme afmetingen van 4.60 M. hoogte bij 2.56 M. breedte. De horizontale deklijst van de schouw ligt 1,94 M. boven de vloer; de engelfiguurtjes daarop meten 78 cM.

Het ornament en het middenpaneel (96 bij 135 cM), dat een onderwerp uit de Grieksche mythologie voor-

BRUSSELSCH WANDTAPIJT. THETIS BEZOEKT NEREUS

stelt, komt door zijn helder wit, prachtig uit tegen het gekleurde, wit en grijs gevlamde marmer van den opbouw.

Uit dezelfde zaal afkomstig was een dessus-de porte waarop XAVERY in 1740 een kindertafereel had gebeiteld.

De afbeeldingen geven voorts weer een tweetal uit een serie van vier wandtapijten, die in het begin der 17de eeuw door URBAIN en DANIEL LEYNIERS, op hunne beroemde Brusselsche fabriek werden geweven. Volgens de toelichting in de katalogus zegt de overlevering dat deze tapijten afkomstig zijn uit een in de 18de eeuw gesloopt Brusselsch paleis, dat zij toen door Prof. Cock werden gekocht en in zijn zaal geplaatst, doch later werden vervangen door de geschilderde Hollandsche landschappen — door SCHWEICKHARDT? — welke in dezelfde veiling werden verkocht. De tapijten werden toen gedurende een eeuw in een kist op zolder opgeborgen en daaraan danken dat zij zoo gaaf bewaard bleven.

De onderwerpen zijn aan de grieksche mythologie ontleent. Den verliefden HERACLES — met AMOR aan zijn knieën — zien wij, allen ten spot, spinnen aan de voeten van OMPHALE, Lydië's schoone koningin, die zich met zijn leeuwenhuid tooit en de knots overnam.

Een tweede tapijt stelt voor de roof van Europa.

Het derde toont ons het bezoek van THETIS — die juist van haar scherpvormig vaarttuig stapt — aan NEREUS.

Op het vierde tapijt eindelijk zien wij VENUS en ADONIS.

De tapijten zijn hoog ± 3.40 M. en breed deels ± 2.90 M., deels ± 3.40 M.

De zaal, met deze kostelijke wandversiering had een daaraan evenredig plafond (11.55×6.70 M.) waarvan het middagpaneel, in 1743 geschilderd is door JACOB DE WIT (1695—1754) en voorstelt de apotheose der muziek. Het middenspancel wordt gevat in vier hoekmedaillons die bij wijze van bas-reliefs, in den bekenden trant der „Witjes" behandeld zijn.

GEMENGDE BERICHTEN

De vergadering van den Bond van Nederlandsche Architecten welke gehouden zou worden op Zaterdag 9 Jan. 1909 is uitgesteld tot Zaterdag 16 Januari a. s. te Utrecht des voormiddags om 11 uur.

De tuinstad-tentoonstelling werd in de Kerstweek te Rotterdam tentoongesteld in de Academie aan de Coolsingel. Zij gaat dan naar Bremen, uitgebreid met eene Hollandsche afdeeling, welke bestaat uit 27 kartons waarop 132 afbeeldingen. Tal van Nederlandsche architecten o. a. H. P. BERLAGE, K. DE BAZEL, VAN DER GOOT & KRUISWEG, P. J. W. J. VAN DER BURGH, H. A. REUS, J. VAN OORT, J. H. W. LELIMAN, ED. CUYPERS, H. VAN DER KLOOT MEYBURG, JESSE & FONTEIN, J. A. G. VAN DER STEUR, G. DE CLERCQ & J. GRATAMA, M. J. E. LIPPITS, de tuinarchitect OTTO SCHULTZ, de Binnenlandsche Exploitatie Mij., stonden platen af.

Verschillende andere zijn, ter completeering, ontleend aan weekbladen en tijdschriften. De directie van de Ned. Gist- en Spiritusfabriek te Delft zond een groot model van het Agnetapark.

In Amsterdam mocht de tentoonstelling zich verheugen in een druk bezoek, vooral nog in de laatste dagen.

Partiële aanbesteding. Men schrijft ons uit Groningen: Gelijk bekend is, heeft de Kamer van Arbeid alhier, zich verdienstelijk trachten te maken door, eenigen tijd geleden, eene circulaire de wereld in te zenden, waarin zij een voortstuwenden stoot tracht te geven aan het denkbeeld om alle werken te splitsen in onderdeelen en deze afzonderlijk aan bazen of z.g.n. onder-aannemers uit te besteden.

De Mij. tot Bev. der Bouwkunst waaraan ook zulk een circulaire is toegezonden zond deze om rapport o.a. aan hare Afdeeling alhier. Deze Afdeeling noodigde op haar beurt de ijverige Kamer van Arbeid uit, om deze zaak met het bestuur en de leden van de mede hier gevestigde Afdeeling van den Aannemersbond in eene vergadering te bespreken.

Deze vergadering had 19 December j.l. plaats.

Daarop bleek echter dat geen der leden van de genoemde Kamer van Arbeid was komen opdagen. Natuurlijk tot groote verwondering en teleurstelling van de vele belangstellenden die aanwezig waren.

Na het openen der vergadering deelde de voorzitter mede dat de Kamer van Arbeid gemeend had niet te moeten verschijnen, omdat zij vreesde, dat de zaak op eenzijdige wijze behandeld zoude worden wijl er geen onder-aannemers waren uitgenoodigd. De voorzitter was de tolk der vergadering toen hij daarbij zijn grooten spijt uitdrukte over de sonderlinge houding van de Kamer van Arbeid, te meer omdat deze Kamer van Arbeid zulk een eigenaardig standpunt had ingenomen tegenover deze zaak, dat vooral van haar een duidelijke weerlegging mocht verwacht worden.

Er heerschte terecht niet weinig teleurstelling onder het groot getal belangstellenden die aanwezig waren. Dank zij echter de welwillende schrandereheid van den voorzitter, den heer MULOCK HOUWER, werd een heftige storm bezworen die tegen de geruchtmakende Kamer van Arbeid dreigde los te barsten.

De voorzitter dan plaatste zich in den aanvang geheel op het standpunt dat door de Kamer van Arbeid wordt ingenomen en besprak en behandelde haar rapport op een wijze waardoor de voordeelen van een partiële uitbesteding in het helderste licht wordt geplaatst, zooals een lid der Kamer van Arbeid, indien dat tegenwoordig ware geweest, het niet correcter en duidelijker had kunnen doen.

Daarna echter nam de voorzitter zijn eigen standpunt in en volgde eene uitvoerige discussie waarbij door het meerendeel der aanwezigen de denkbeelden van de Kamer van Arbeid en de partiële besteding werd bestreden en zij in elk geval slechts voor enkele werken van geringen omvang toepasbaar werd verklaard, zoo geen groote waarde aan eenige verantwoordelijkheid werd gehecht.

Tenslotte werd eene conclusie genomen waarbij de vergadering als hare meening uitsprak, dat voor den algemeenen gang van zaken één hoofdaannemer gewenscht is, doch dat daarnaast plaats is voor detailzaken die op het werk betrekking hebben. Nadat nog een der leden in het rapport opgenomen wilde zien een nadere aanduiding van de houding der Kamer van Arbeid die alles in beweging bracht om haar wil door te drijven doch bij een ernstige behandeling weg bleef, en de voorzitter had opgemerkt dat hij niet kon toelaten dat de leden der Kamer van Arbeid persoonlijk werden aangevallen terwijl zij niet tegenwoordig waren om zich te verdedigen, werd deze belangrijke vergadering gesloten.

Wij voegen hieraan nog het volgende toe:

Op een adres van de Kamer van Arbeid praeadviseerden B. en W. van Groningen in ongunstigen zin. De ervaring die de gemeente in vijf jaren opdeed met het partiële aanbesteden van het onderhoud der scholen was: dat de hoedanigheid van

het werk niet verbeterde, dat de zorg voor het werk evenveel, zoo niet meer, te wenschen overliet en dat de noodzakelijkheid van boetebepalingen voor juiste en tijdige oplevering niet was opgeheven. B. en W. meenen dat bij voortzetting der proef de uitkomst wellicht gunstiger wordt.

Zooals men weet heeft ook de Rotterdamsche Kamer van Arbeid een onderzoek in zake partiële aanbesteding ingesteld. In verband met de beantwoording eener verspreide vragenlijst zal worden besloten of het onderzoek door verdere stappen dient gevolgd te worden of dat alleen het resultaat van het onderzoek zal worden gepubliceerd.

Gegoten huizen. Het bericht dat EDISON had uitgevonden voortaan huizen te gieten (zie „Bww.” 1908, blz. 7) is met eenig ongelooftig hoofdschudden ontvangen.

„Ueber Land und Meer” 1909 Nr. 12 brengt nu echter de afbeeldingen van eenige huizen die volgens dit stelsel schijnen te zijn opgetrokken. Het zijn het heerenhuis, de woningen van den administrateur en het personeel, alsmede de dienstgebouwen op eene boerderij aan het Oconomowo-meer in Wisconsin, die aan den bekenden bierbrouwer FRED. PABST uit Milwaukee behoort.

Uiterlijk verschillen zij in niets van huizen op ouderwetscher wijze gebouwd. De beton-architectuur vindt er geen kenmerkende artistieke vertolking in.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Bulletin van den Ned. Oudh. Bond. Nov.—Dec. 1908. Op eene vermelding van de aanwinsten van het Rijksmuseum en het museum Boymans, volgt een beknopt verslag, door JAN KALF, van de „Denkmalpflege” te Lübeck. Dr. C. F. XAV. SMITS geeft eene geill. beschrijving van het stadhuis te 's Hertogenbosch naar aanleiding van den onlangs ontdekte onderbouw. J. K. GEVERT levert een kort bijchrift bij een afb. van het Poortje van het voormalig St. Catharinaklooster te Den Briel, dat onlangs „geconsolideerd” (niet gelijk de dagbladerberichten meldden gerestaureerd in den gebruikelijken zin des woords) werd.

De heer J. C. OVERVOORDE deelt iets mede over vondsten die bij de restauratie der St. Pieterskerk te Leiden gedaan werden betreffende den oorspronkelijken toestand.

Der Städtebau. Heft XII. 1908. RICHARD WOERNLE en ROBERT SCHWERDTFEGER beschrijven het stadje Buttstedt in Sachsen-Weimar uit he oogpunt van stedenbouw en beginnen hun artikel met de opmerking, dat verschillende provincie-steden een waardeloos omhulsel bezitten dat bij de uitbreiding der laatste jaren ontstaan is, terwijl de kern nog meestal goed is. Het is daarom dat men zoo dikwijls verrast staat wanneer men de stadgordel doorgeloopt is en, na al het leelijke wat er in de laatste helft der vorige eeuw bijgevoegd is, men het beeld van den ouden stadsaanleg te voorschijn ziet komen en aan onze oogen de bekoorlijkste perspectieven zich vertoonen. Een van de beste voorbeelden schijnt nu dat kleine stadje Buttstedt. Aardige kijkjes op diverse stadsdeelen zijn bij dit artikel gevoegd. In deze aflevering houdt J. A. LUX eene beschouwing over de amateurfoto's van stadsgezichten en geeft daarbij raadgevingen. TH. GOECKE bespreekt het boek van A. E. BRINKMANN „Platz und Monument”.

Bouwkundig Weekblad Nr. 52. Een huis te Haarlem (Grote Houtstraat 39) door A. W. WEISSMAN. Met afb. van een gevel uit 1731.

De reorganisatie van de afd. Bouwkunde der Techn. Hoogeschool, in hoofdzaak ontleend aan een rapport van de centrale commissie voor de studiebelangen der ingeschrevenen aan de T. H. S. aangevuld door enkele beschouwingen.

Eenige eischen van algemeenen aard te stellen aan centrale verwarmings-inrichtingen, benevens eenige beschouwingen over lagedruk-stoomverwarming, door F. G. UNGER.

De Opmerker Nr. 52. De Gemeentelijke Techn. School te Manchester (slot). Beschrijving der inrichting en hare hulpmiddelen.

Over Beton en Gewapend Beton. Mededeeling uit het „Zentralblatt der Bauverw.” over aantasting van cement en beton in veenachtigen bodem. Er bestaan twee mogelijkheden. 1°. In den bodem wordt door ontleding van het aanwezige zwavelkies, vrij zwavelzuur gevormd. Hiertegen beschermte de beton door isolering met asphalt. 2°. In den bodem wordt door een chemisch proces koolzuur vrijgemaakt, dat op het beton inwerkt en dit omzet in eene brijachtige massa. Deze werking kan worden opgeheven of verminderd, door toevoeging van bepaalde bestanddeelen, waartoe een scheikundig onderzoek van de bodem en het grondwater noodzakelijk is.

Rapport prijsvragen „Bouwkunst en Vriendschap”.